

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Л. С. Хорішко

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Монографія

Запоріжжя
2018

УДК: 321.63 : 316.344.42 : 316.422

X 795

Затверджено до друку вченою радою
Запорізького національного університету
(протокол №1 від 25 вересня 2018 року)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Северинюк В. М., д.політ.н., професор кафедри гуманітарних дисциплін
Класичного приватного університету

Арабаджієв Д. Ю., д.політ.н., доцент, завідувач кафедри
загальноправових та політичних наук
Запорізького національного технічного університету

Кіндратець О.М., д.політ.н., професор кафедри політології
Запорізького національного університету

Хорішко Л. С.

X 795 Інституціоналізація еліти в процесах модернізації політичних систем :
монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2018.
400 с.

У монографії висвітлено зміст та особливості інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичних систем Іспанії, Німеччини, Туреччини та України. Доведено, що процеси інституціоналізації сприяють набуттю елітою структурно-змістовних характеристик, необхідних для виконання функцій, спрямованих на структурно-змістовне перетворення політичної системи. У цьому контексті досліджено рівень суб'єктності еліти в процесах модернізації та особливості використання технологій політичної діяльності, направлених на оптимізацію поставлених цілей та завдань. Представлено технологічну схему модернізації політичної системи та надано практичні рекомендації щодо її практичного використання в умовах української політичної дійсності.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ	7
1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації	7
1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи	38
Висновки до першого розділу	72
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТИ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ	75
2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі	75
2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти	107
2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі	127
Висновки до другого розділу	145
РОЗДІЛ 3. СУБ'ЄКТНІСТЬ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ	148
3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах	148
3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації	181
3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем	210
Висновки до третього розділу	237
РОЗДІЛ 4. ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	240
4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України	240
4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем	280
4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України	320
Висновки до четвертого розділу	363
ВИСНОВКИ	367
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	377
ДОДАТКИ	394

ВСТУП

Динамічність розвитку сучасних політичних систем обумовлена впливом світових процесів інформатизації та глобалізації. Вони визначають нові стандарти життєдіяльності суспільства, направлені на підвищення рівня стабільності та порядку як основи поступального суспільно-політичного розвитку. Процеси політичної модернізації виступають дієвим механізмом практичної реалізації якісно-нових змін, пов'язаних зі структурно-змістовним оновленням політичних систем, створенням можливостей розвитку соціально-правової держави та громадянського суспільства.

Динаміка модернізаційних змін визначається рівнем суб'єктності еліти в ініціюванні національного проекту модернізації, спрямованого на зміну цінностей та стандартів якості життя, що відповідають викликам сучасності, забезпечуючи поступ держави, її конкурентоспроможність в умовах глобального розвитку. Послідовність і результативність практичної реалізації модернізаційного проекту обумовлюється ефективною взаємодією політичної еліти та громадянського суспільства. Вони мають усвідомити необхідність спільної відповідальності за визначення цілісного образу бажаного майбутнього та вибір найбільш доцільних способів і методів його досягнення, що відповідають особливостям функціонування політичної системи та дозволяють використовувати її ресурсний потенціал.

Політична еліта в ході інституціоналізації набуває стійких структурно-функціональних характеристик, що визначають особливості внутрішньоелітної взаємодії, конкретизують процедуру політичної діяльності та технологічний інструментарій, необхідний для оптимізації поставлених цілей та завдань. Високий рівень інституціоналізації у політичній системі дозволяє еліти проявляти суб'єктність щодо ініціювання та практичної реалізації національних модернізаційних проектів. Досягнення поставлених цілей та завдань обумовлюється легітимністю структури елітного інституту, дієвим інституціональним середовищем, ефективним розподілом ресурсів,

визначенням процедури політико-модернізаційної діяльності та вибором відповідних їй технологій політичної діяльності.

Відтак, актуалізація потреби у ґрунтовному дослідженні особливостей, проблем та перспектив інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України відповідає сучасним викликам, що постають перед державою. Можна констатувати наявність значного масиву наукових досліджень, які розкривають сутнісні риси політичної модернізації, певні аспекти інституціоналізації еліти, її роль в ініціюванні та здійсненні модернізаційних процесів, а також їх важливість для ефективного розвитку політичних систем сучасності. Основні засади формування парадигми політичної модернізації можна знайти у працях І. Валлерстайна, А. Лейпхарта, У. Ростоу, А. Турена та інших. У рамках структурного (Г. Алмонд, Р. Даль, Л. Пай, Д. Растоу) та процедурного (Х. Лінц, А. Пшеворський, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер) підходів відбувалося переосмислення ролі політичних суб'єктів та факторів впливу (політичної культури, політичної ситуації, громадянського суспільства) на динаміку модернізаційних процесів.

Дослідження етапів та особливостей модернізації політичної системи України, співвідношення ролі еліти та громадянського суспільства в політико-модернізаційній діяльності, загальні аспекти інституціоналізації, легітимації еліти та рівня її суб'єктності в модернізаційних процесах можна знайти в наукових доробках українських науковців – О. Бабкіної, О. Висоцького, В. Горбатенка, Г. Зеленько, О. Кіндратець, І. Кресіної, М. Михальченка, Л. Нагорної, О. Новакової, Ю. Шайгородського, Н. Хоми, Є. Цокура, Г. Щедрової та інших.

Водночас, наявні наукові дослідження не вичерпали можливостей подальшої розробки цієї тематики, враховуючи динаміку та проблемні аспекти здійснення політичної модернізації в Україні. Можна констатувати відсутність комплексного дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи. Концептуалізація цієї проблематики дозволить наблизитися до розв'язання існуючих проблем модернізації через підвищення

рівня інституціоналізації еліти в політичній системі України та технологізації політико-модернізаційної діяльності у контексті наявного досвіду провідних держав та сучасних викликів глобального розвитку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розробці авторської концепції інституціоналізації еліти, що дозволяє цілісно осмислити структурно-функціональні характеристики елітного інституту, особливості формування його суб'єктності в процесах модернізації політичних систем, ефективність яких обумовлюється процедурою та відповідними технологіями політичної діяльності.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів обумовлюється актуальністю, науковою новизною, висновками, що можуть бути використані у подальших дослідницьких, навчальних і прикладних цілях. Основні ідеї, запропоновані в монографії, розширюють теоретико-методологічну базу подальшої розробки проблематики, пов'язаної з інституціоналізацією еліти в процесах модернізації сучасних політичних систем. Вони можуть сприяти подальшим науковим розвідкам та пошуку шляхів розв'язання сучасних проблем політичної науки, підготовці підручників і навчально-методичних матеріалів спецкурсів з політології, загальної теорії політики тощо.

Основні ідеї та висновки, представлені монографії, можуть використовуватися в експертно-аналітичній діяльності як теоретична база оцінювання рівня інституціоналізації еліти та розробки практичних рекомендацій щодо оптимізації процесів модернізації політичних систем сучасності. Напрацювання, отримані в ході дослідження, можуть сприяти практичній діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, політичних консультантів, політичних партій та лідерів у контексті оптимізації процедури та технологічного інструментарію політичної модернізації.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

Функціонування політичних систем відбувається в умовах постійної взаємодії факторів зовнішнього та внутрішнього середовища, що обумовлюють закономірні зміни їхнього розвитку. Відповідно, динаміка станів політичних систем, політичні, соціальні й економічні фактори впливу, суб'єкти, які виступають ініціаторами тих чи інших змін, конкретні засоби їх реалізації завжди були в центрі уваги наукових розвідок. Систематизація результатів досліджень дозволила говорити про формування в 50-х роках XX століття парадигми політичної модернізації та визначення нового кола проблемних і дискусійних питань стосовно сутності, закономірностей розвитку цих процесів.

На думку Л. Іоніна, можна говорити про існування епохи модерну, що сприяла не тільки осмисленню досвіду та здобутків розвитку людської цивілізації періоду Нового часу до другої половини XIX століття, але й появі цілісної парадигми модернізації. Її зміст доцільно розглядати у контексті трьох аспектів. Історичний аспект розкриває закономірності виникнення індустріальної революції, формування системи економічних взаємовідносин у межах нових буржуазно-демократичних держав і накопичення досвіду науково-практичної діяльності. Соціальний та культурний аспекти, на думку М. Вебера, проявляється у постійному зростанні рівня інтелектуального розвитку суспільства, що обумовлений раціоналізацією суспільно-політичних процесів. Сучасне суспільство виступає своєрідним продуктом модернізації, оскільки характеризується наступними цінностями: орієнтованістю на наукове пізнання та раціоналізм як метод вирішення поставлених цілей; прагненням отримати професійно-орієнтовану освіту; засвоєнням демократичних цінностей [145, с. 35-45].

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

Дослідження генези наукових розвідок процесів політичної модернізації неможливе без визначення теоретичних передумов, що були сформовані під впливом Англійської буржуазної та Великої Французької революцій. На думку І. Побережникова, Промислова революція заклала нові засади функціонування промислової сфери, наповнивши її новими технологіями, що сприяли зростанню продуктивності виробництва та формуванню світового ринку. Водночас, Французька революція сприяла становленню нових ціннісних орієнтирів і принципів політичної взаємодії (свободи, рівності, домінування права, парламентського демократизму), що склали основу світогляду, сприяючи активізації наукових дискусій стосовно важливості та закономірності соціально-політичних змін [148, с. 221].

У цьому контексті можна згадати німецького філософа І. Канта, який обґрунтовував ідеї свободи людини через призму дослідження категорії імперативу. Імператив – це своєрідне правило, що містить у собі об’єктивний примус до певного вчинку, а категоричний імператив – моральний припис відносно виконання людиною певної діяльності. При цьому людина діє як розумна істота, яка володіє свободою волі. Виконання даного розпорядження виступає абсолютною необхідністю, оскільки є нормою, всупереч наявності чи відсутності користі для виконавця. З цього випливає важливий принцип кантівської теорії природного права – принцип суб’єктивності. Людина здатна бути «паном сама собі», може обирати правову модель поведінки. Кант стверджував, що індивід протистоїть експансії будь якої чужої волі, якщо він сам глибоко усвідомлює нормативність примусу, підпорядковує свою діяльність і мотиви імперативу, відчуваючи «закон у собі». Ідея про взаємозв’язок права та моралі трансформується в концепти соціального регулювання, правомірної та неправомірної діяльності особистості: у сфері теоретичного розуму, свідомості діє природний закон, у сфері практичного розуму і свідомості – закон волі.

Розвиваючи власну теорію державності, яка повинна будуватися на засадах суспільного договору та народного суверенітету, він наголошував на необхідності поступових змін в політичних системах. У проекті «Вічний мир» він намагається виділити найголовніші особливості соціального реформізму: 1) заперечення самої ідеї, думки про війну; 2) засудження усіх видів війн і суперечностей між державами; 3) укладення між самостійними рівноправними державами «вічного миру» на основі волі правителів та потреб нації; 4) правову державу можливо побудувати тільки ненасильницькими методами.

Ідеї свободи, волі, справедливості Ф. Шиллера виражаються у прагненні довести, що лише наявність прогресивного соціально-політичного середовища може сприяти становленню та гармонійному розвитку людства. Для повної самореалізації людини та прогресивного розвитку соціально-політичної системи необхідне не тільки закріплення права на індивідуальність, самостійність мислення, але й створення умов його реалізації. Різні групи громадськості лише на основі власних суб'єктивних оцінок можуть формувати сприйняття суспільно-політичного простору, включатися в процеси його функціонування.

Шиллер розвивав ідею про недосконалість істини, яку завжди можна переосмислити, спростувати на основі нових подій чи інформації. Відповідно, відбувається поступовий перехід від системи думок людини до єдиної системи світосприйняття. Будь-який суб'єкт соціально-політичної дії має свою філософію, що обумовлюється домінуючими особистісними критеріями істинності та корисності. Дійсність характеризується наявністю значної кількості форм і способів здійснення перетворюючої діяльності, а тому картина світу для кожної людини набуває плюралістичних контурів. Свобода дозволяє суб'єктам дії створювати власну реальність, виходячи з психологічних особливостей, духовного й інтелектуального рівня розвитку. Такі роздуми дозволили Шиллеру сформулювати наступні ідеї плюралістичного прагматизму,

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

що розглядався ним як основа модернізаційної діяльності суб'єкта в межах існуючого соціально-політичного простору:

1) абсолютизація понять або дій може призводити до втрати найбільш актуальних із них для певної ситуації, а тому прагматизм не дозволяє абсолютизувати особистісні установки щодо домінування одного принципу, а сприяє постійному пошуку справжньої соціальності;

2) суб'єкт має право орієнтуватися на прагматичний вибір, обумовлений існуючими суспільними стандартами;

3) вихід можна знайти із будь-якого становища за допомогою компромісу, діалогу, нової ідеї, враховуючи свої інтереси та прагнення;

4) реальність сьогодення є мінливою, незавершеною, що обумовлює динамічність розвитку та досягнення успіху в процесах суспільно-політичних перетворень.

На думку Ф. Шеллінга, основною метою історичного розвитку є формування «правового закону», змістом якого виступає «гарантована свобода». Істинна свобода проявляється у взаємодії з необхідністю. Кожна людина діє на основі власних пріоритетів, але її дії завжди співвідносяться з історичними та політичними ситуаціями, перетворюючись на необхідність, надаючи визначеності та спрямованості політичним процесам. Хоча, якою б раціональною не була діяльність людини, вона може призводити до виникнення випадкових результатів і небажаних наслідків. Яскравим прикладом цього була невідповідність результатів французької революції проголошеним ідеалам, внаслідок чого прагнення до свободи перетворилося на поневолення.

На думку вченого, молодь як потенційно активна верства суспільства, здатна подолати певні протиріччя суспільно-політичного розвитку, але для цього вона має дорожити наявною свободою та прагнути до постійного вдосконалення духовних і наукових рис. Історичний розвиток – це домінування необхідності, боротьба з якою не підвладна людині. Основою свободи та необхідності виступає тотожність суб'єктивного та об'єктивного, що формує

абсолют, поступове розгортання якого, здатне забезпечити закономірний історичний розвиток [75, с. 321-331].

Порівняльний аналіз вище згаданих концепцій дає можливість говорити про виокремлення певних напрямів наукових дискусій (необхідність розгляду суспільно-політичного розвитку в динаміці, обумовленість перетворень політичними, економічними та соціальними факторами, наявність суб'єкта перетворюючої діяльності, який володіє відповідним рівнем свободи та діє в межах політико-правових норм), що надалі лягли в основу наукових досліджень представників еволюціонізму та функціоналізму.

Основоположником теорії еволюціонізму вважають О. Конта, який запропонував досліджувати суспільство з позицій соціальної статичності (вивчення закономірностей функціонування суспільної системи) і динаміки (аналіз процесів розвитку та змін соціальних систем загалом). На його думку, соціально-політичні інститути (сім'я, релігія, держава) покликані забезпечувати гармонійний розвиток суспільства, сприяючи його соціальній інтеграції. Уряд розглядався ним як орган соціальної солідарності, що уособлює державу, виконуючи економічні, політичні, моральні функції. Соціальне призначення уряду – не допускати значних розбіжностей в ідеях, почуттях, інтересах суспільства, що закладено в природі його функціонування та може призводити до зниження динаміки соціального прогресу. Конт виокремлював наступні його види: матеріальний (покращення зовнішніх умов життя), фізичний (вдосконалення людської природи), інтелектуальний (підвищення рівня культури та освіченості), моральний (розвиток колективності та моральних почуттів). Два останні види уособлюють собою поступальний розвиток людського духу, що виступає основою суспільної гармонії та процвітання. Водночас, вчений критикував революційний характер змін, що порушує закономірний хід історії, формує політичний безлад і знижує рівень моральності суспільства [5, с. 94-121].

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

У цьому контексті можна також згадати Г. Спенсера, який еволюцію соціального розвитку розглядав як перехід від стану відносної невизначеності й однорідності до стану відносної визначеності, багатогранності. Процеси еволюційних змін сприяють інтеграції соціальних систем, що супроводжується диференціацією структур, наділенням їх відповідними функціями для збереження життєздатності. Процеси диференціації у сфері політики приводять до виникнення різних політичних інститутів. Водночас, взаємодія та взаємозалежність структурних складових всієї соціальної сфери актуалізує потребу формування своєрідної «регуляційної системи», здатної контролювати дії окремих структур і забезпечувати їх координацію. У державі з'являються вищі та підлеглі центри управління, які за потреби можуть ускладнювати функції здійснення контролю та регулювання процесів суспільно-політичного розвитку.

На думку вченого, прогресивність суспільно-політичного розвитку обумовлюється наявністю певного типу взаємодії між громадянським суспільством і державою. Суть взаємодії полягає в наданні суспільству гарантій захисту прав, свобод та колективної безпеки, а всі інші сфери життєдіяльності регулюються угодами найбільш активних груп громадськості. Втручання державних структур у такі домовленості приводить до порушення соціального порядку, нівелювання досягнень розвинутого індустріального суспільства та повернення до минулих форм тиранії [74, с. 363-365].

Один із засновників теорії функціоналізму Т. Парсонс дещо змістив акценти наукових досліджень попередників, запропонувавши розглядати будь-який об'єкт дослідження як систему, що має інституціоналізовану структуру, конкретний набір функцій, які виступають основою соціальної діяльності. У цьому контексті він визначив основні функціональні вимоги до соціальної системи: адаптивність, тобто здатність сприймати та реагувати на виклики зовнішнього середовища; цілепокладання, тобто визначення соціально-орієнтованих цілей, що показують потреби активних груп громадськості;

інтегративність, тобто наявність нормативно-правового простору здійснення діяльності; культурність, тобто формування та підтримка панівних суспільних цінностей.

На думку Парсонса, консенсус виступає фундаментальним принципом функціонування соціальної системи. Наявність спільної мети діяльності активізує потребу взаємодії, засобами практичної реалізації якої, вважаються ролі суб'єктів дії. Вони виступають змістовними структурними складовими соціальних інститутів, формуючи процедурний і нормативний простір діяльності, що є запорукою соціального порядку та стабільності. Досягнення своєрідної рівноваги у системі можливе завдяки процесам соціалізації та формування механізмів соціального контролю. Водночас, Парсонс акцентував увагу на тому, що соціальна система завжди перебуває в «рухливій рівновазі», постійно змінюючись під впливом зовнішнього середовища.

Досліджуючи еволюційний суспільний розвиток, вчений виокремив наступні його типи:

1) примітивне суспільство, що характеризується гомогенністю структурних складових, низьким рівнем їх диференціації та домінуванням родинних і релігійних зв'язків;

2) розвинене примітивне суспільство поділяється на прості підсистеми, низький рівень диференціації яких, не дозволяє формувати стійкі форми взаємодії, а тому їх результативність залежить від везіння;

3) проміжні суспільства, диференційовані структури яких набувають завершеності та функціональної змістовності, сприяючи зростанню рівня інформаційної взаємодії, трансляції норм, цінностей;

4) сучасне (європейське) суспільство, що характеризується наступними рисами: диференціацією; домінуванням ринкової економіки; розвитком системи права як засобу здійснення контролю за соціальною діяльністю; соціальною стратифікацією.

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

Здійснення переходу від проміжного суспільства до сучасного відбувається внаслідок дієвої адаптації до викликів навколишнього середовища. Це сприяє диференційованим змінам у сферах суспільної життєдіяльності, що пов'язані з формуванням соціальних та політичних інститутів, а також наділенням їх конкретними функціями. Парсонс вважав, що функціонування соціальної системи обумовлюється інтегративними (відновлення рівноваги системи) та структурними (зміни норм, цінностей, ідеалів) процесами. Він виділяв наступні механізми здійснення змін: диференціація – поділ системи на спеціалізовані структурні складові, наділення їх відповідними функціями; адаптація – здатність реагувати на зміни зовнішнього середовища завдяки диференціації систем соціальної дії; інтеграція – засвоєння нових цінностей та процедур діяльності; ціннісна генералізація – формування нових цінностей, алгоритмів поведінки та перетворення їх на складові масової культури [138].

Отож, представники еволюціонізму акцентували увагу на доцільності поступових соціально-політичних змін, прогресивний характер яких забезпечує інтенсивність розвитку. Функціоналізм запропонував розглядати соціальну систему як об'єкт наукового дослідження, що має інституціоналізовану структуру, конкретний набір функцій, механізми здійснення змін, що забезпечують їй «рухливу рівновагу». Ці напрацювання лягли в основу формування деяких аспектів парадигми політичної модернізації.

У цьому контексті можна згадати європоцентризм М. Вебера. Він, аналізуючи соціально-економічні зміни, що відбувалися в європейських державах, прагнув розв'язати проблему традиційності та раціональності в контексті формування «духу капіталізму» як основи прогресивного капіталістичного розвитку. Традиційність передбачає збереження та трансляцію з покоління в покоління цінностей або типів поведінки, навіть за умови втрати ними своїх значень. Концепція соціального розвитку, на думку Вебера, має базуватися на економічному раціоналізмі, тобто наявності чіткої мети діяльності, ресурсного потенціалу, прогнозуванні наслідків та отримання

конкретних прибутків. Формування раціональної реальності являється невід'ємним компонентом європейського менталітету, орієнтованого на активне пізнання та практичне освоєння навколишнього середовища. Німецький учений виділив універсальні особливості раціонального суспільства: набуття права власності приватними промисловими господарствами на речові засоби виробництва; функціонування вільного ринку без класових обмежень; технічне забезпечення сфери виробництва та обміну; раціональна правова система; вільний ринок праці; високий рівень комерційної організації господарства, орієнтований на отримання прибутку [23, с. 255-256].

Ядром «духу капіталізму» виступає уявлення про професійний обов'язок, обумовлений внутрішньою мотивацією та виконанням норм господарської поведінки – раціональне господарювання, орієнтація на збільшення продуктивності та примноження капіталу. На думку Вебера, формування нового типу мислення та культури виробничих відносин, пов'язане з системою виховання в конкретній громаді та цінностями протестантизму, що акцентували увагу на необхідності раціональної організації власної справи, зосередженні зусиль на максимізації результатів. Відтак, результативна діяльність виступає основним елементом раціональної організації порятунку власної душі кожної людини. Учений вважав, що саме в європейських державах були закладені передумови (наявність державності, система римського права, розвиток науки та технологій, релігійна раціональність) ефективного капіталістичного розвитку [Там же, с. 320-330].

Ідеї європоцентризму в концепції соціального розвитку Вебера були піддані критиці представниками цивілізаційних теорій, які акцентували увагу на необхідності врахування цивілізаційних особливостей суспільно-політичного розвитку. На думку, М. Данилевського існує 12 культурно-історичних типів цивілізацій та слов'янський тип, що знаходиться в процесі становлення. Цивілізація – це культурна спільність людей, яка проживає в межах визначеного політичного простору, характеризується закріпленням на

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

рівні масової свідомості генотипом, наявністю специфічних міфів та стереотипів. Формування цих цивілізацій передбачає вплив факторів і закономірностей історико-політичного розвитку, наявність унікальних просторово-часових параметрів. Ефективність їх функціонування обумовлюється взаємозв'язком релігійного, промислового, політичного, наукового та художнього розвитку [52, с. 87-92].

А. Тойнбі розглядав суспільний розвиток як циркуляцію локальних цивілізацій, що характеризуються наявністю певних ознак. Він виокремлює релігію та територію як основні критерії класифікації 21 цивілізації. Прогресивний цивілізаційний розвиток можливий за умови внутрішнього самовираження, акумулювання необхідних ресурсів для переходу на якісно новий рівень функціонування релігії та культури. Будь-яка цивілізація проходить наступні стадії: виникнення, росту, надлому та розпаду. Перші етапи пов'язані з енергією «життєвого зростання», а дві інші – із занепадом «життєвих сил». Історична ситуація на конкретному етапі розвитку кидає внутрішні та зовнішні виклики певному суспільству. Рівень його прогресивності визначається адекватністю реагування [189, с. 194-195].

На думку українського вченого М. Михальченка, цивілізаційний підхід розширює можливості дослідження модернізаційних процесів крізь призму плюралізму світових моделей цивілізаційного розвитку. Це сприяє не тільки усвідомленню значення здобутків «інших цивілізацій», але й розробці механізмів їх практичного включення до національних проектів модернізації. При цьому все більшої актуальності набувають процеси освоєння досягнень науково-технічного прогресу в контексті підвищення рівня духовного розвитку суспільства. Відтак, цивілізаційні особливості визначають шляхи та перспективи засвоєння науково-технологічних здобутків на рівні конкретних держав чи регіонів, враховуючи їх соціокультурну специфіку [119, с. 32-33].

Вище зазначене дозволяє говорити про формування теоретичних засад розуміння сутності модернізації, що лягли в основу подальших політичних

дискурсів. На думку А. Саломатіна, доцільно також виокремлювати політичні передумови актуалізації модернізаційної проблематики. Ефективність функціонування політичної системи, її націленість на здійснення модернізаційних перетворень залежить від рівня розвитку політичних інститутів, які сприяють активізації громадської політичної активності. У період абсолютизму XVI-XVIII століття відбувається диференціація політичних ролей різних груп громадськості, які згуртовуються з метою артикуляції й агрегації власних інтересів. Цьому сприяло формування представницьких інститутів влади, прийняття національних виборчих законодавств, що окреслювали можливості участі громадян у прийнятті державних рішень. Поява політичних клубів активізувала дискусії стосовно прав та свобод людини, можливостей їх захисту, що не тільки посилювало рівень активності, але й закріпило нові політичні орієнтації. Політизація суспільних настроїв, процеси становлення політичних партій, конституціоналізація держави та реалізація на практиці принципу розподілу владних повноважень, розвиток засобів масової інформації – все це сформувало передумови становлення модернізованих політичних систем [169].

Процеси модернізації європейських політичних систем здійснювалися еволюційним і революційним шляхами. У першому випадку відбувалося поступове закріплення в масовій свідомості основних цінностей демократичної політичної культури, залучення громадськості до активного представництва власних інтересів через виборчі процедури та пошук компромісу з політичною елітою. Ці процеси були характерні для країн Північної Європи, Великобританії. Революційний шлях упровадження модернізаційних змін був реалізований Францією. Наслідком тогочасної політичної ситуації стало масове поповнення елітного прошарку представниками суспільства, які не мали достатнього досвіду прийняття політико-управлінських рішень. Відповідно, зміни у функціонуванні політичної системи мали хаотичний характер, оскільки

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

на були враховані особливості її розвитку та традиційні моделі здійснення державного управління [11, с. 43-44].

На думку німецького дослідника В. Цапфа, можна сформулювати декілька блоків політичних подій, що сприяли подальшій інституціоналізації школи політичної модернізації:

1) процеси трансформації та модернізації політичних систем Західної Німеччини, Японії та Італії після 1945 року, які були обумовлені фінансовою підтримкою країн-переможниць та спрямовувалися на демократизацію і формування ринкової економіки;

2) політичні події після 1974 року в Іспанії, Португалії, Греції пов'язані з ліквідацією політичних диктатур та їх наслідків;

3) модернізаційні трансформації країн Латинської Америки, що характеризувалися постійними змінами демократичних та авторитарних режимів;

4) успішне реформування економічної та політичної сфер азіатськими державами (Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур);

5) формування альтернативних шляхів («соціалістична ринкова економіка» КНР та самобутність розвитку ісламських країн) модернізаційних трансформацій;

6) процеси модернізації політичних систем країн Східної Європи у другій половині 80-тих років [220].

Відповідно, теоретичні та політичні передумови сприяли формуванню модернізаційної парадигми, в рамках якої були актуалізовані різноманітні теорії, що знайшли своє змістовне відображення у відповідних моделях модернізаційного розвитку. Дані теорії та моделі в ході поступової еволюції зміщували акценти на макро- і мікроаналітичний рівні дослідження модернізаційних процесів. Перший рівень зосереджував увагу на аналізі соціально-політичних систем та спільностей, а другий – на вивченні окремих суб'єктів модернізаційної діяльності. Слід також зазначити, що окреслені рівні

аналізу доповнювалися структуралістським і діяльнісним підходами, направленими на розкриття структурної детермінації поведінки та конкретизацію дії суб'єкта [147, с. 148-149]. У контексті розкриття особливостей інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України, виокремлення цих аспектів у модернізаційній парадигмі є досить актуальним. Це сприятиме визначенню процедурно-технологічних засад діяльності елітного інституту, направлених на структурно-змістовне перетворення політичної системи в умовах сучасної політичної дійсності.

Загалом, у процесі становлення модернізаційної парадигми можна виокремити ряд етапів, кожен з яких мав свої специфічні особливості, що дають можливість говорити про існування відповідних моделей розвитку. Перший етап (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х років) характеризувався домінуванням теоретичних ідей еволюціонізму та структурного функціоналізму, що обумовило появу лінійної моделі модернізації. Вона розглядалася як системний процес, що призводить до змін у всіх сферах людської життєдіяльності, сприяючи процесам структурно-функціональної диференціації, індустріалізації, урбанізації, соціальної мобілізації, секуляризації, національної ідентифікації, розповсюдженню ЗМІ, зростанню освіченості суспільства, становленню сучасних політичних інститутів та підвищенню рівня політичної участі.

У глобальному вимірі процес модернізації розумівся як можливість засвоєння нових ідей, інститутів та технологій в рамках запропонованої європейської традиції, а також врахування певних особливостей ендегенного розвитку неєвропейських спільнот. Еволюційні зміни політичних систем відбувалися в рамках конкретних фаз модернізації та розглядалися як своєрідний шлях від традиційності до сучасності. Так, С. Блек виокремив чотири стадії модернізації: 1) виклик modernity – поява конфронтації в суспільстві внаслідок взаємодії традиційних знань із сучасними ідеями й інститутами; 2) консолідація модернізаторської еліти; 3) соціально-економічна

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

трансформація, що сприяє урбанізації та індустріалізації; 4) інтеграція та реорганізація соціальної структури суспільства [147, с. 150]

У. Ростоу дещо конкретизував основні стадії суспільного розвитку, виділивши наступні: 1) традиційне суспільство, яке використовує примітивні технології виробництва та характеризується сімейно-клановими зв'язками; 2) перехідне суспільство як своєрідна реакція відсталого периферійного розвитку на передові тенденції функціонування країн Центру; 3) підвищення рівня розвитку, що пов'язане з процесами індустріалізації, урбанізації, накопиченням; 4) динамічне зростання, обумовлене процесами диференціації та технологізації сфери економіки; 5) формування суспільства масового споживання; 6) «пошук якості» соціального життя. На думку вченого, саме Північна Америка досягла вищої стадії розвитку та може виступати взірцем для інших країн світу [139, с. 11].

Не зважаючи на домінування, передусім, європейської моделі модернізаційного розвитку, в середині 60-х років була здійснена спроба дослідити можливості соціалістичного вектора змін. На думку Д. Ептера, модернізація потребує наявності наступних умов: 1) соціально-адаптивної системи; 2) структурно-функціональної диференціації соціальних структур; 3) наявності механізмів забезпечення навичок і знань, необхідних для здійснення технологічних трансформацій. Виходячи з цього, він виділив дві моделі модернізації: 1) «секулярно лібертаріанську» або консенсусну, що характеризується плюралістичним розподілом влади та лідерства, змагальністю партій, пошуком компромісів (США, Західна Європа та інші ліберальні демократичні держави); 2) «священну спільність» або мобілізаційну, що має політичну «релігійність», персоналізоване або харизматичне лідерство, однопартійну систему (комуністичні держави та більшість країн «Третього світу») [148].

Загалом, домінуюча на даному етапі лінійна модель базувалася на структуралістському підході та була направлена на дослідження

макросоціальних явищ, локалізованих в межах певної політичної системи. Вона розглядала модернізацію як цілеспрямований рух політичних систем від традиційності до сучасності, орієнтований на історико-політичний досвід розвитку держав Західної Європи та Північної Америки. Хоча, дещо пізніше, деякі представники цього напрямку не заперечували можливості досягнення проміжного рівня модернізації, що може здійснюватися не в рамках європейського вектора розвитку.

«Критичний» етап розвитку модернізаційної парадигми (друга половина 1960-х –1970-ті роки), пов'язаний із критикою наявної моделі, що посилювалася неуспішним досвідом практичної реалізації пропонованих ідей. Практичне втілення модернізаційних перетворень постійно стикалося з певними труднощами, що змінювали саме відношення до цих процесів та стимулювали появу нових векторів наукових досліджень. Наприклад, в країнах третього світу «нові еліти», прагнучи модернізувати конкретні політичні системи, зіштовхувалися з невідповідністю національного менталітету, поставленим цілям та завданням модернізації, відсутністю необхідних ресурсів для функціонування вільного ринку. В деяких випадках національні еліти лише декларували модернізаційні зміни, займаючись задоволенням власних потреб та інтересів. Водночас, формальна політична деколонізація особливо не вплинула на економічну та політичну незалежність більшості екс-колоній. Поява транснаціональних корпорацій дозволила великим державам зберегти свої інтереси на цих територіях, контролюючи використання природних і фінансових ресурсів. Це не давало можливості «новим державам» розвивати національний ринок виробництва, вкладати інвестиції у формування власної інфраструктури.

Можна виділити декілька основних положень школи політичної модернізації, що піддавалися критиці: домінування одновекторного шляху розвитку, що виключав наявність альтернатив; надмірний оптимізм щодо практичної реалізації даних ідей в країнах третього світу; відкидання

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

можливостей поєднання традицій та новаторства у здійсненні перетворень політичних систем [148].

Представники неомарксизму свою критику обґрунтовували високим рівнем заангажованості ідей в рамках наявної модернізаційної парадигми. Вони вважали, що лише за умови революції свідомості політичних суб'єктів і суспільства можлива відмова від капіталістичних цінностей, їх домінуючого впливу в усіх формах об'єктивного та суб'єктивного прояву. Це можна реалізувати за допомогою створення суспільства нового типу, в якому масова культура виступає своєрідним ненасильницьким способом нівелювання соціальних альтернатив і формування масового цивільного конформізму існуючому порядку. В цьому контексті неомарксистами були запропоновані певні проекти соціально-політичного розвитку: «здорове суспільство» Е. Фромма, «природна робоча демократія» В. Райха; «демократія дискурсу» Ю. Хабермаса; «демократія більшості» М. Хардта та А. Негрі. Вони акцентували увагу на недоліках модернізаційних перетворень і необхідності формування нових засад суспільно-політичного розвитку, заснованих на істинних людських інтересах, які відкривають можливість для вільного суспільного виробництва з нівелюванням ролі зовнішнього політико-владного регулювання [117].

І. Валерстайн досить критично оцінював можливості модернізації як провідного принципу економічних та політичних перетворень у процесах світового розвитку. Він наголошував на необхідності системного дослідження взаємозв'язку держав ядра, периферії та напівпериферії, а також можливостей зміни ними свого статусу. Це сприяло б зрозумінню особливостей перерозподілу додаткової вартості, яка вироблялася в периферії та напівпериферії на користь держав-ядра. Модернізаційні та капіталістичні трансформації вплинули також на формування та зміну статусу соціальних структур конкретних політичних систем, активізувавши при цьому різноманітні конфліктні інтереси. На думку Валерстайна, саме владні суб'єкти модернізаційної діяльності, за певних умов, можуть сприяти «національному

відродженню», врахувавши наявні альтернативні шляхи світового розвитку [38].

Можна констатувати, що критика процесів модернізації привела до визнання можливості їх часткового характеру, а також наявності національних механізмів стабільності та самозбереження політичних систем. Все це сприяло появі моделі парціальної або часткової модернізації. На думку Д. Рюшемейера, «... в багатьох суспільствах модернізовані та традиційні елементи сплітаються в дивні структури. Досить часто дані соціальні неузгодження представляють собою тимчасове явище, що обумовлює прискорені соціальні зміни. Водночас, вони можуть закріплюватися і зберігатися протягом поколінь... Часткова модернізація – це такий процес соціальних змін, який призводить до інституціоналізації в одному і тому ж суспільстві модернізованих соціальних форм та менш модернізованих структур» [251].

Загалом, автори даної моделі значну увагу приділяли дослідженню міжнародного контексту політичної модернізації, прагнучи визначити особливості взаємодії між державами-новаторами та державами-послідовниками. Відтак, вона визнавала можливість здійснення часткової модернізації, що супроводжується постійною взаємодією нових та традиційних соціально-політичних структур. Парціальна модель базувалася на структурно-системному підході, але так і не змогла зняти всі суперечності лінійної моделі політичної модернізації [147, с. 154].

У 80-х роках ХХ ст. формується так званий «посткритичний» етап модернізації, що характеризувався визнанням необхідності збереження традицій національно-культурного розвитку та недоцільності нав'язування західних цінностей іншим суспільствам. На думку С. Ейзенштадта, сучасна цивілізація (Modern Civilization) характеризується зростанням динаміки економічних, політичних, ідеологічних процесів, що обумовлюють модернізаційні зміни. Він виділяє наступні риси модерного розвитку: 1) формування та розвиток універсальних, інституційних і символічних систем

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

глобального рівня; 2) виникнення систем взаємодії суб'єктів, як на рівні загальноновизнаних базових інституційних стандартів, так і нових – із власною динамікою трансформацій та змін структури взаємодії; 3) диференціація форм модернізації. Загалом, формування модернізованої цивілізації можна розглядати в трьох вимірах. Структурний вимір характеризує основні аспекти соціальної структури: зростання структурної диференціації; урбанізація; індустріалізація; зростання комунікації. Інституційний вимір характеризує динаміку розвитку нових економічних та політичних інституційних утворень, а також сучасної національної держави. Культурологічний вимір визначає особливі культурні програми та специфічні способи структуризації основних сфер соціального життя. Виходячи з цього, вчений приходить до висновку, що динамічність модернізаційних процесів сприяє формуванню своєрідних цивілізаційних паттернів, що можуть мати спільні риси, але орієнтовані на різні ідеологічні та інституціональні аспекти. Загалом, Ейзенштадт виокремив дві тенденції модернізаційного розвитку, суперечності між якими становлять основний виклик сучасній політичній дійсності. Перша тенденція – це прагнення до тоталітаризму у будь-якому його прояві (колективний, національний, релігійний), а друга – формування плюралізму.

Диверсифікований модерний розвиток світових держав обумовлений особливостями історичного розвитку, формуванням власних політичних культур, процесами інкорпорації в міжнародний політичний простір. На думку Ейзенштадта, дані фактори перебувають у постійному взаємозв'язку та генерують різноманітні зміни в політичних системах. Вони, передусім, стосуються трансформації інституційних структур, змін конфігурацій громадянського суспільства та публічної сфери. Він також акцентує увагу на важливості дослідження суб'єктів здійснення модернізаційних перетворень (політичні лідери, громадсько-політичні діячі), які виконують функції формування та інтерпретації культурно-символічного змісту необхідних змін. Ефективність реалізації конкретних модернізаційних програм суспільно-

політичного розвитку залежить від подолання наступних суперечностей: між свободою та рівністю; між цивільною та утопічною компонентами культурно-політичного розвитку; між автономністю громадянського суспільства та харизматичною державною владою; між свободою та боротьбою заради утопічного проекту; між радикальним та плюралістичними шляхами формування нового політичного порядку [102].

А. Турен досить критично оцінював практичну значущість лінійної моделі модернізації, яка не враховувала різноманітні форми, механізми впровадження, що визначалися особливостями культурно-історичного розвитку конкретної політичної системи. Традиції та національно-культурну ідентичність можна розглядати як фактори сприяння політичним змінам. У цьому контексті він наводить приклади Німеччини часів Бісмарка, Японії ери Мейдзи та Франції післявоєнного періоду, де політична еліта зосереджувала в собі традиціоналістські та модернізаторські риси, що дозволяло їй досить ефективно формувати національні політичні системи з високим рівнем культурної ідентичності та спрямовувати мобілізаційний потенціал суспільства на засвоєння та практичну реалізацію модернізаційних перетворень [192, с. 34-36]. Загальними етапами модернізації політичної системи вчений вважав наступні: 1) період епохи Просвітництва, що характеризувався виникненням перших буржуазних держав; 2) домінування ідей раціоналізму та визнання права держав на національно-культурну самобутність; 3) етап «запрограмованого суспільства», існування якого обумовлене зростанням впливу владних інституцій та їх політичних рішень [129, с. 339].

На думку Турена, досліджувати також необхідно і процеси контрмодернізації, що характерні для держав соціалістичного розвитку. На початкових етапах у таких державах політика модернізації ототожнюється з соціалізмом і секуляризацією, але поступово серед панівного класу формується віддаленість від ідеї створення «нового світу», а мобілізація та маніпуляція суспільством заради власних ідеалів перетворюється на домінуючий фактор

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

діяльності. Поступово революційні режими трансформувалися в систему номенклатури та політичних репресій, що поклало початок краху радянської системи. Це було свідченням перемоги утилітарних національних традицій над ідеалами модернізації [193, с. 81-82]. Отож, у наукових дискусіях цього періоду основна увага була зосереджена на пошуках співвідношення традиційних та модернізаційних цінностей, а також визнанні національної політичної культури одним із факторів успішності модернізаційних процесів.

Критичне переосмислення різноманітних теорій сприяло появі так званої «багатолінійної моделі». Вона являла собою синтез ідей стосовно можливих шляхів модернізаційного розвитку, включаючи неомодернізаційні аспекти, що набули важливого значення на четвертому етапі формування парадигми модернізації. Серед основних засад «багатолінійної моделі» можна виокремити наступні: 1) визнання впливу не тільки внутрішніх, але і зовнішніх факторів на модернізаційні процеси; 2) акцентування уваги на ролі соціокультурного фону та формуванні національних моделей модернізації; 3) виокремлення суб'єктів модернізації та їх моделей взаємодії з конкретними групами громадськості; 4) усвідомлення неоднозначного характеру змін, які відбуваються як у висхідному, так і низхідному напрямках. Вона прагнула поєднати аналіз макрота мікросоціальних явищ, тим самим, давши поштовх активізації уваги до діяльнісних аспектів політичної модернізації та дослідженню ролі політичної еліти, процесів її інституціоналізації та впливу на здійснення модернізаційних перетворень, що в подальшому знайшло відображення в рамках акторної та структураційної моделей.

Четвертий етап (кінець 1980-х – по теперішній час) розвитку парадигми модернізації характеризується домінуванням неомодернізаційного напрямку наукових дискусій, поява яких обумовлювалася рядом політико-історичних подій. У цьому контексті слід згадати успішні приклади модернізації держав Східної Азії (Південна Корея, Тайвань, Гонконг, Сінгапур, Малайзія), що досягли високих темпів економічного розвитку, взявши за основу японську

модель розвитку. При цьому, соціально-економічне зростання «азіатських тигрів» не супроводжувалося посиленням соціальної нерівності, що було характерне для країн Західної Європи. Це свідчило про ефективне використання державами периферії внутрішніх можливостей для забезпечення зростання та модернізації всіх сфер людської життєдіяльності. Суттєвим поштовхом для активізації та появи нових напрямів наукових дискусій стали також процеси об'єднання Німеччини та трансформації комуністичних режимів у СРСР і державах Центральної-Східної Європи.

Можна констатувати існування певних відмінностей між класичними та новими науковими розвідками у сфері дослідження модернізаційних процесів, що полягали у: 1) конструктивному трактуванні традицій та їх ролі в модернізаційних перетвореннях; 2) визнанні наявності різних, обумовлених національними, культурними, політичними, соціально-економічними особливостями шляхів розвитку політичних систем; 3) переході від дослідження типів модернізації до аналізу конкретних політичних ситуацій її прояву; 4) ситуаційних дослідженнях, вагомість яких посилювалася використанням методу компаративістики з метою виявлення особливостей функціонування конкретних політичних інститутів; 5) зміщенні акцентів наукових пошуків на аналіз впливу факторів міжнародного політичного простору; 6) дослідженні конфліктологічних аспектів політичної модернізації; 7) визнанні впливу конкретних суб'єктів політичної діяльності на процеси модернізації, рішення яких може змінити їх динаміку.

На думку Е. Гідденса, модернізація характеризується експансивністю та завжди пов'язана з процесами глобалізації, в рамках яких відбувається універсалізація та розповсюдження вже модернізованих структур [240]. Сутність процесів модернізації розкривається завдяки здійсненню структурних змін у функціонуванні соціально-політичних інститутів. Сучасне суспільство характеризується наявністю значної кількості інститутів, що були непритаманні традиційному. До них можна віднести: 1) індустріалізм, тобто перетворення

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

природи за допомогою різних технологій та формування штучного середовища життєдіяльності; 2) капіталізм, тобто накопичення ресурсів у процесах ринкової конкуренції; 3) формування інститутів контролю за інформацією; 4) військові інститути, що здійснюють контроль засобів насильства.

Гідденс досить ґрунтовно проаналізував фактори (фізичне середовище, політичну організацію, культуру), що обумовлюють динаміку модернізаційних перетворень. Аналізуючи політичну організацію, він звернув увагу на важливість різноманітних інститутів влади (уряд, окремо взятий правитель) у процесах актуалізації для суспільства необхідності конкретних змін і мобілізації його для реалізації тих чи інших реформ на практиці. В цьому контексті зазначається, що «... у певні періоди історії роль лідера, окремої геніальної особистості, може бути справді унікальна... Лідер, здатен до проведення оригінальної та динамічної політики, може залучати на свій бік маси або змінювати традиційний спосіб мислення, здатен до здійснення справжнього перевороту в наявному порядку речей... Однак, індивід може досягти лідерства та успіху у своїх починаннях тільки тоді, коли цьому сприяють соціальні умови» [35].

На думку вченого, можна виділити наступні джерела динамізму епохи модерну: 1) розмежування просторо-часових характеристик, унаслідок чого простір розуміється як сукупність соціально-політичних відносин і впливу; 2) звільнення соціальної діяльності від локалізованих контекстів, формування символічних знакових (гроші) та експертних систем; 3) рефлексивне засвоєння знань. У цьому контексті рефлексія розглядається як основа розуміння екологічної модернізації, що виступає результатом взаємодії різних соціально-політичних суб'єктів. Основні засади модерного розвитку обумовлюються здобутками науково-технічного прогресу. Це призводить до підвищення рівня впливу соціальних та природних ризиків на життєдіяльність соціально-політичних систем, оскільки існують обмежені можливості їх прогнозування. За даних обставин соціально-політичний простір розглядається як набір

суперечностей, де особистість змушена перебувати в ситуації постійного вибору. Вирішити суперечності та скорегувати вектор розвитку, виходячи з основних принципів екологічної безпеки, можливо за умови інституціоналізації експертного знання. Необхідним атрибутом модерну стає рефлексивний моніторинг ризиків, що виражається в розрахунках ймовірності виживання в конкретних умовах, а тому відбувається постійне оновлення ситуацій ризику з глобальними екологічними та соціальними наслідками, які складно піддаються прогнозуванню [93, с. 16-17]. Можна говорити про те, що Гідденс одним із перших акцентував увагу на необхідності експертного супроводу процесу розробки та прийняття важливих стратегічних рішень, спрямованих на модернізацію конкретних сфер людської життєдіяльності.

Досить активно неомодернізаційний вектор розвитку школи політичної модернізації розвивав Е. Тірік'ян. Він вважав, що соціальний порядок і зміни (соціетальні та соціальні) виступають важливими елементами актуалізації процесів культурної матриці. Саме культура представляє собою справжню структуру суспільства, основу процесів інституціоналізації та здійснення модернізаційно-перетворюючої діяльності певних суб'єктів. Вона виступає складною системою символів, кожен з яких виражає сутність відповідної ціннісної орієнтації, що реалізується на заданому рівні інституціональної структури.

Соціетальні зміни стосуються радикальної трансформації інституціональних структур політичної сфери суспільства, а тому характеризуються революційним характером. Соціальні зміни відбуваються шляхом поступової модернізації в рамках заданої інституційної структури, а тому слід говорити про еволюційний характер їх протікання. Учений підтримував, запропоновану Т. Парсонсом модель модернізації, але доповнив її власними міркуваннями. Соціальні зміни завжди виступають передумовою соціетальних змін як своєрідна реакція на певний рівень напруги, що виникає всередині інституційної структури. Перевищення рівня напруги призводить до

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

конструювання нових рівнів соціального порядку, що характеризуються зміною соціетальних цінностей та цілей. Найважливішим у процесі модернізаційних змін виступає момент кризи, оскільки саме в цей період відбувається визначення їх напрямку: конструктивної (ненасильницької) соціоекономічної діяльності або деструктивної (насильницької) соціополітичної трансформації [72, с. 142-159].

Не зважаючи на домінування неомодернізаційних тенденцій в наукових дискурсах, Ф. Фукуяма виклав власне бачення модернізаційного розвитку світової історії. Процеси політичної модернізації характеризуються циклічністю, наявністю різних факторів впливу на їх динаміку, внаслідок чого можливим є домінування демократичних чи недемократичних тенденцій розвитку. На думку вченого, порівняльний аналіз історичного та політичного досвіду домінування певної тенденції у конкретній політичній системі, а також крах комуністичної ідеї, дає підстави говорити про універсальність саме ліберально-демократичних та ринкових цінностей для успішного здійснення модернізаційних перетворень. «У процесі демократизації можливе повернення назад і розчарування...Кількість можливостей, що можуть впливати на вибір держави, як організувати себе політично та економічно, за останній час зменшилася. З усіх видів режимів, що виникали у світовій історії, від аристократій та монархій до теократії, фашистських та комуністичних режимів нашого часу, до кінця двадцятого століття тільки одна форма існувала незмінно – ліберальна демократія» [199].

Модернізаційні перетворення, на думку Фукуями, завжди пов'язані з процесами індустріалізації, розвитком ринкової економіки, що призводить до засвоєння ліберально-демократичних цінностей. Свідченням цього виступають наступні фактори: 1) демократичні процедури прийняття рішень дозволяють регулювати взаємодію між економічними та політичними групами інтересів; 2) інституалізовані процедури формування влади дозволяють структурно та функціонально впорядкувати політичний простір, виробляючи критерії

ефективності дій політичних суб'єктів, які мають нести повну відповідальність за реалізовані ідеї та цінності; 3) ринкова економіка сприяє формуванню стабільного середнього класу, що активно включається в політичну діяльність з метою відстоювання власних прав та інтересів.

За таких умов національна самоідентифікація має бути витіснена в особисте життя і культуру зі сфери політики та прийняття рішень. У якості альтернативи почуття національної гордості може сублімуватися в економічній конкуренції, як це відбувається з японцями, що виробляють суперкомп'ютери. Національні цінності можуть характеризуватися високим рівнем толерантності за умови відкритості для різних суб'єктів. Найбільш успішним співіснування ліберально-демократичних та національних цінностей можливе в культурно-гомогенних політичних системах. В іншому випадку – неминучим є конфлікт між згаданими цінностями, що пов'язаний із рівнем задоволеності інтересів етнонаціональних чи етнолінгвістичних меншостей [199].

На думку вченого, особливості функціонування політичної системи України досить яскраво відображають дану тенденцію. Відповідно, «якщо українці будуть визначати права громадянства та політику в галузі освіти..., використовуючи для визначення національності територіальний принцип, що надає всі цивільні права кожному громадянину в кордонах України, тоді їхня держава зможе пережити всі проблеми. Якщо ж, навпаки, Україна буде робити акцент на мові або інших аспектах етнокультурних характеристик... ця країна вибухне зсередини, оскільки росіяни та інші національні меншини збунтуються проти домінуючих прав етнічних українців» [200]. Фукуяма певною мірою повернувся до одновекторного трактування процесів політичної модернізації, хоча згодом дещо скорегував власну позицію, стосовно необхідності формування нової ідеології світового устрою, основою якого залишалися б ліберально-демократичні цінності, але враховувалися б тенденції розвитку світового ринку з метою їх спрямування на процвітання середнього класу.

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

Синтез ідей, представлених вище, дає можливість говорити про появу акторної, структуралістської, фігураційної моделей політичної модернізації, які на думку І. Побережникова, формують перспективу модернізаційних досліджень [147]. Акторна модель базувалася на діяльнісному підході та характеризувалася наступними рисами: 1) суб'єктом модернізаційної діяльності виступає окремий суб'єкт (політичний лідер) чи група суб'єктів (політична еліта), які володіють різноманітними активами (ресурсами, власністю, кваліфікацією); 2) соціальний порядок – це колективний результат індивідуального вибору та дій, а модернізація суспільства в цьому контексті може розглядатися як взаємодія наявних досягнень та нового вибору діяльності; 3) суб'єкти дії постійно здійснюють вибір тих чи інших стратегій, що реалізуються в рамках відповідних структурних організацій чи інститутів; 4) здійснюючи раціональну діяльність, суб'єкти модернізації беруть участь в оптимізації даного процесу, змістом якого є максимізація різниці між перевагами та затратами або інший варіант.

На думку Т. Пірайнена, стратегії діяльності певних суб'єктів передбачають наявність унікальних можливостей здійснення модернізаційної активності, обумовлюючи тим самим, поступову інституціоналізацію індивідуального рівня діяльності. Найбільш значущими виступають фінансові ресурси, які взаємодоповнюються культурними та інституціональними. Це сприяє формуванню уявлень про особливості нового соціального порядку та структур, що залучені до модернізаційних процесів. Ефективність модернізаційних змін обумовлюється поступовим «перетворенням активів» суб'єктів відповідно до потреб ринково орієнтованої економіки [248]. Загалом, акторна модель була ґрунтовним доповненням багатолінійної моделі політичної модернізації та окреслила нові горизонти наукових дискурсів, сприяючи їх переміщенню на дослідження окремих стратегій діяльності політичних суб'єктів на індивідуальному та груповому рівнях у конкретних мікросоціальних ситуаціях і діяльнісних практиках, але при цьому

невирішеною залишалася проблема значення та ролі певних структурних складових у модернізаційних процесах.

У рамках структураційної моделі політичної модернізації була здійснена спроба поєднання діяльнісного та структураційного підходів, що дозволило б акцентувати увагу не тільки на діяльнісно-вольових актах окремих суб'єктів, але й визначати їх місце у конкретних соціально-політичних структурах. У цьому контексті Г. Терборн запропонував досліджувати політичну сферу з двох взаємопов'язаних позицій: структури та культури. У першому випадку мова йде про структурування ресурсів та обмежень суб'єкта дії, а в другому – про сукупність загально значущих цінностей, символів, що забезпечують інтеграцію та мобілізацію до дії. Виходячи з цього, людина діє в рамках певної структури, визначальний вплив на яку здійснює специфічна культура, що формує відповідні типи поведінки та взаємодії.

До складових елементів структури відносять: просторові межі системи та правила набуття членства; позиції, що визначаються інституалізовано закріпленими ресурсами та обмеженнями, а також наявність чи відсутність можливості неформального доступу до них; структурування ризиків, можливих рішень і дій згідно наявних ресурсів (завдання, права та засоби). Культура передбачає наявність наступних складових: відчуття тотожності, що не порушує особистий простір іншого; здатність до засвоєння необхідних знань і вмінь, а також налагодження комунікації; певні еталони оцінювання діяльності. Позиції (місця в конкретних структурах) та культурні приналежності соціально-політичних суб'єктів формують їх відповідні владні потенціали, що використовуються для прийняття рішень і здійснення діяльності, в тому числі, направленої на модернізацію. Розподіл владного потенціалу обумовлюється рівнем доступу до розподілу прав, засобів, наявністю відповідних знань і відчуттям культурно-структурної ідентичності.

На основі цього, вчений робить висновок про наділеність суспільств і соціально-політичних систем просторово-часовими характеристиками, які

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

визначають простір локалізації ресурсів, обмежень, знань, цінностей, а також часовий інтервал динамічності тих чи інших процесів. Структурація та інкультурація (динамічність культурних цінностей) визначають напрями та конкретні форми соціальної дії на колективному чи індивідуальному рівнях, значущість якої обумовлена наявним владним потенціалом. Такий вид діяльності впливає на соціально-політичну систему, модернізуючи чи трансформуючи її. Структурація та інкультурація соціальної дії забезпечують підтримку, адаптацію до змін або активізують конфліктний потенціал соціально-політичної системи [147].

Г. Терборн запропонував чотири шляхи засвоєння цінностей «модерніті»:

1) цінності «модерніті» характеризуються власною культурою, становлення якої відбулося внаслідок подолання конфлікту з силами «антимодерніті» (країни Західної Європи); 2) цінності «модерніті» набули поширення через трансконтинентальну міграцію та геноцид місцевого населення, традиції якого були протилежні «модерніті» (Північна і Південна Америка, Австралія); 3) «модерніті» поширилися в результаті загрози вторгнення до певних держав представників західної цивілізації (Туреччина, Єгипет, Китай, Японія); 4) цінності «модерніті» нав'язувалися в ході колонізації традиційних суспільств європейцями, що призводило до примусового знищення їх традицій, громадських структур і консервації відсталості. Хоча європейські цінності так і залишалися чужими для більшості суспільства, торкнувшись лише частини місцевої еліти (Індія, Пакистан, В'єтнам) [1, с. 120].

Завершеність модернізаційних перетворень може вимірюватися конкретними змінами в процесах структурації (поява нових ресурсів, підвищення рівня спеціалізації діяльності, розширення та законодавче закріплення прав і свобод суб'єктів, посилення процесів диференціації, зростання ризиків життєдіяльності, обумовлених втручанням суб'єктів у функціонування екосистеми) та інкультурації (трансформація моделей ідентифікації, ціннісних установок, зростання рівня освіченості, культури). У

цьому контексті Г. Терборн зазначає, що «епоха «модерніті» завершується тоді, коли люди припиняють локалізувати поведінку або форми життєдіяльності по осі «традиція-сучасність», «нерозвиненість-розвиненість», унаслідок чого відмінності між минулим і майбутнім втрачають свою актуальність у дискурсах стосовно суспільства чи культури. Завершеність епохи «модерніті» характеризується девальвацією таких понять, як прогрес, розвиток...» [187, с. 182]. Загалом, у межах структураційної моделі були закладені основи поєднання мікро- та макро-рівнів аналізу процесів політичної модернізації. Це актуалізувало необхідність дослідження суб'єкта модернізаційної діяльності, який в ході інституціоналізації набуває необхідних ресурсів і процедур для її ефективного здійснення [213].

Фігураційна модель політичної модернізації – це своєрідний синтез основних ідей фігуративної соціології Н. Еліаса та неомодернізаційного аналізу. Основні ідеї німецького дослідника зводяться до наступного: 1) вивчення явищ та процесів у динаміці дозволяє встановлювати періодичність змін, їх структуру; 2) дослідженню мають підлягати сукупності взаємозв'язків «фігурацій», тобто окремих груп чи суспільства загалом; 3) фігурації виступають організованими утвореннями реалізації активності суб'єктів, формуючи ієрархічну мережу взаємодій, що обумовлюються розподілом владних ресурсів; 4) нерівномірність розподілу владних ресурсів призводить до їх зосередження в руках елітних груп, що наділяються можливістю використовувати примус та інші ресурси (фінанси, час, експертні знання чи судження, структурні особливості організації) для забезпечення порядку, мобілізації суспільних ресурсів і здійснення успішної цілеспрямованої діяльності; 4) будь-які структури зазнають змін унаслідок впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища [67, с. 150-153].

Виходячи з цього, виділяють наступні характеристики фігураційної моделі політичної модернізації: акцентування уваги на просторово-часових аспектах; наявність своєрідних національних моделей модернізації, що

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

перебувають у взаємодії; визнання впливу ендегенних (екологічних, інституційних, соціокультурних) та екзогенних (дифузії ідей, технологій, взаємозв'язків) факторів. Відтак, при дослідженні модернізаційних процесів враховуються: 1) дія механізму структурно-функціональної диференціації, обумовленого процесами індустріалізації, урбанізації, бюрократизації, формування громадянського суспільства і т.д.; 2) вплив традиційних інститутів на модернізацію та набуття нею, внаслідок цього, національного характеру; 3) соціально-політичні конфігурації, які формуються між соціальними силами, класами, стратами, визначаючи лідерство, впливаючи ти самим на вибір конкретних інструментів модернізаційної діяльності – реформістських чи революційних; 4) роль дифузії, тобто механізму поширення інноваційних змін [146, с. 35]. Отож, фігураційна модель політичної модернізації актуалізувала наукові дискусії з окресленої проблематики в контексті визначення конкретних просторово-часових характеристик змін, впливу ендегенних та екзогенних факторів. Вона продовжила пошуки попередніх моделей стосовно ролі інституціоналізованого в конкретній структурі суб'єкта в модернізаційній діяльності, здійснення якої забезпечується особистісними та організаційними ресурсами [213].

Вище зазначене дозволяє говорити про формування парадигми політичної модернізації. Її зміст розкривається взаємопов'язаністю символічних узагальнень, сформованих науковою спільнотою, загальновизнаними теоріями та відповідними цінностями. По-перше, в ході історичного розвитку людства були сформовані передумови розгортання модернізаційних процесів світових політичних систем. В економічній сфері практичне впровадження нових засад промислового виробництва, його технологізація сприяли збільшенню рівня продуктивності та формуванню світового ринку. В політичній сфері відбулося закріплення на рівні масової свідомості нових ціннісних орієнтирів – свободи, рівності, визнання пануючої ролі права, парламентський демократизм, плюралізм ідей та думок. Ці процеси сприяли активізації наукових дискусій

відносно можливих шляхів прогресивного розвитку людства у всіх сферах життєдіяльності:

1) у рамках німецької філософії (Е. Кант, Ф. Шиллер, Ф. Шеллінг) відбулося переосмислення таких понять як свобода, справедливість, правові норми, право на свободу дії, що дозволило усвідомити значущість прогресивних змін для досягнення більш високого рівня суспільно-політичного розвитку через розкриття особистісного потенціалу суб'єкта дії;

2) представники еволюціонізму (О. Конт, Г. Спенсер) розширили розуміння сутності та типів соціальних змін, основними суб'єктами яких є соціально-політичні інститути, а функціоналісти (Т. Парсонс) змістили акценти на структурні складові суб'єктів дії, їх функціональний потенціал, направлений на організацію й оптимізацію соціально-політичних змін;

3) європоцентризм М. Вебера (відносно значущості європейського досвіду модернізації, обумовленого здатністю раціонально діяти на основі засвоєних нових цінностей) був доповнений цивілізаційними теоріями (А. Тойнбі, М. Данилевського, М. Михальченка), що вказували на необхідність врахування особливостей цивілізаційного розвитку для оптимізації модернізаційної діяльності.

По-друге, активний науковий дискурс і динамічні процеси модернізації тогочасних політичних систем сприяли формуванню різних теорій політичної модернізації, що обумовили появу лінійної, парціальної, багатолінійної, акторної, структуралістської, фігураційної моделей політичної модернізації. Визначення особливостей цих моделей дало змогу виокремити класичні та перспективні напрями дослідження політичної модернізації. До класичних можна віднести: 1) аналіз ендогенних та екзогенних факторів впливу на модернізаційні процеси; 2) визнання культурних і цивілізаційних цінностей важливою складовою суспільно-політичних змін; 3) виокремлення суб'єктів модернізаційної діяльності.

1.1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації

Серед перспективних напрямів можна виокремити: 1) конкретизацію індивідуальних (політичний лідер) та колективних (еліта) суб'єктів дії, які володіючи ресурсами, формують порядок здійснення модернізаційного процесу; 2) визнання рівня інституціоналізованості суб'єкта одним із провідних чинників набуття ним владного статусу та отримання доступу до ресурсів; 3) актуалізацію визначення процедури та технологій політичної діяльності, направлених на оптимізацію здійснюваних перетворень політичних систем.

Підсумовуючи генезу становлення парадигми політичної модернізації, можна констатувати наявність значного обсягу наукових напрацювань, що структурно розкривають зміст досліджуваного процесу через взаємозв'язок символічних узагальнень (модернізація як складова прогресу, модернізація як спосіб підвищення якості життя тощо), різноманітних теорій, загальні аспекти яких лягли в основу моделей модернізації, а також нових світоглядних цінностей (свобода, плюралізм, відповідальність тощо). Це сприяло формуванню класичних і перспективних напрямів дослідження світових модернізаційних процесів, що актуалізують потребу вивчення особливостей інституціоналізації еліти в процесах модернізації світових політичних систем на прикладі зарубіжного й українського досвіду.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

У політичній теорії поняття «політична система» виступає центральним у дослідженні різноманітних явищ та процесів, оскільки воно охоплює всю сукупність інститутів і взаємодії, в рамках яких здійснюють діяльність суб'єкти, обираючи конкретні способи реагування на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища з метою забезпечення ефективного розвитку. Дослідження сутності та змісту цього поняття потребує використання соціально-кібернетичного, структурно-функціонального, інформаційно-комунікативного, культурологічного, просторового, синергетичного підходів.

У межах першого підходу Д. Істон розглядав політичну систему як складну систему взаємодій внутрішнього та зовнішнього середовища, внаслідок чого формуються стійкі моделі зворотного зв'язку, які задають напрями та темп функціонування. Зовнішнє середовище політичної системи можна розглядати як взаємодію інтрасоцієтальної (культура, економіка, соціальна структура) та екстрасоцієтальної (функціональні складові міжнародного співтовариства) складових. Взаємодію системи з даним середовищем учений розглядав за допомогою понять «вхід» (вимоги та підтримка) та «вихід» (конкретні рішення та дії). Виходячи з цього, політична система пропонує суспільству певні цінності та прагне закріпити їх у масовій свідомості. Це дає їй можливість амортизовувати зовнішні впливи, трансформуючи навколишнє середовище за допомогою конкретних способів ефективної двосторонньої взаємодії.

Загалом, Істон розглядав політичну систему як певну структуру влади, що охоплена постійними комунікативними зв'язками, які стабілізують її діяльність. «Для того щоб вижити, система повинна бути здатною відповідати на виклики та долати стрес. Діяльність влади має ключове значення в цьому плані. Для ефективної діяльності влада повинна отримувати необхідну інформацію про те, що відбувається. Володіння інформацією надає владі можливості забезпечувати протягом певного часу мінімальний рівень підтримки системи [73]. Відтак, Істоном було акцентовано увагу на важливості зворотного зв'язку у функціонуванні політичної системи, що впливає на процеси модернізації та сприяє адаптації до змін.

У контексті структурно-функціонального підходу Г. Алмонд прагнув розширити напрацювання Істона, конкретизувавши структуру та функції політичної системи. На його думку, політична система – це сукупність інститутів, що здійснюють визначення стратегій життєдіяльності суспільства та здатні реалізовувати їх на практиці. Він визначив також функції «входу» (артикуляція та агрегація інтересів, політична соціалізація, комунікація,

рекрутація) і «виходу» (нормотворчість і контроль за виконанням закону), що виконуються основними інститутами влади.

Водночас, Алмонд акцентував увагу на комунікативних процесах внутрішнього середовища політичної системи, активними учасниками яких виступають специфічні ролі та структури, рольові обов'язки та політичні рішення, що акумулюються в інститутах влади, які представляє політична еліта. Саме конкретні структури, зміст діяльності яких обумовлюється рольовими обов'язками, визначають формальні та неформальні взаємодії, що впливають на формування політичної культури, яка виступає основним фактором інтеграції та мобілізації суспільства задля проведення ефективних перетворень. Алмонд визначив також основні умови ефективності політичних систем: рекрутація, тобто формування ефективних систем відбору професійної політичної еліти; політична соціалізація – здатність до засвоєння пропонованих системою та елітою цінностей, норм; артикуляція та агрегація інтересів, тобто чіткість вираження вимог та їх відображення в стратегіях розвитку; політична комунікація – інформаційний обмін між елементами системи; прийняття та контроль за реалізацією рішень на практиці [3].

У межах інформаційно-комунікативного підходу Д. Дойч розглядав політичну систему як сукупність інформаційних взаємодій, що впливають на формування та практичну реалізацію політичних рішень. Відповідно, структурні елементи політичної системи володіють ресурсним потенціалом, необхідним для вироблення та трансляції інформації. Це дозволяє політичним інститутам і суб'єктам (дейтократії) виконувати функції, налагоджувати необхідні контакти та ефективно розподіляти ресурси державної влади [177, с. 8-9]. При цьому загальна ефективність діяльності обумовлена зворотним зв'язком між політичною системою та громадянським суспільством. Відтак, комунікативний процес у політичній системі передбачає взаємодію еліти з громадянським суспільством, оскільки від рівня усвідомлення ним необхідності впровадження реформ залежить його політична та громадянська

активність щодо практичної реалізації поставленої мети. Ця взаємодія виступає одним із факторів стабільного функціонування політичної системи.

Культурологічний підхід у дослідженні політичної системи акцентує увагу на ролі політичної культури в забезпеченні динамічного розвитку та стабільності її функціонування, а також формуванні стійких моделей взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища. Ч. Ендрейн виокремив наступну структуру політичної системи: 1) культурні цінності, на основі яких формулюються завдання; 2) владні структури; 3) політична поведінка еліти та громадянського суспільства. Саме політична культура виступає основним елементом даної структури, оскільки формує провідні цінності та визначає нормативні рамки діяльності суб'єктів у політичній системі [235, с. 19-20].

У контексті просторового підходу П. Бурдьє, оперує поняттям «політичне поле», під яким розуміється мережа відносин між об'єктивними позиціями соціально-політичних суб'єктів, що існує незалежно від їх індивідуальної свідомості та волі, виступаючи простором конкурентної боротьби за зміну позицій в існуючій ієрархії. Структуру політичного простору складають агенти та їх групи, що здійснюють цілеспрямовану діяльність відносно зміни власних позицій, а також інститути як своєрідні форми його функціонування. Політичне поле характеризується наступними рисами: наявністю домінуючих агентів, які володіють відповідними ресурсами; нерівномірністю розподілу ресурсів і благ; детермінованістю економічними та культурними факторами. Нерівномірність розподілу ресурсів призводить до постійної боротьби агентів за зміну існуючого співвідношення на власну користь.

Політична конкуренція трактується як своєрідна форма боротьби за «символічну владу скеровувати погляди та віру, передбачати та наказувати, нав'язувати знання та визнання, що виступає боротьбою за владу» [20, с. 189]. Політична боротьба передбачає наявність специфічних видів капіталізації властивих їй легітимних засобів. Політичний капітал виступає видом символічного капіталу, що може розглядатися як своєрідний кредит довіри та

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

визнання авторитету політичного актора. Виокремлюють особистий (наявність особистісних та професійних рис, які виступають запорукою репутації або визнання) та делегований (використання ресурсів політичного інституту в рамках якого здійснюється політична діяльність) капітал. Вчений розглядає також поняття «габітус» – сукупність внутрішніх установок, яких набуває суб'єкт, синтезуючи засвоєні знання та досвід перебування на конкретній позиції політичного простору [19, с. 12-19]. Наявність габітусу свідчить про високий рівень професійної підготовки агента, що виражається у володінні мовою політичного дискурсу (для спілкування з масами) та вмінні дебатувати (для спілкування з професіоналами) [20, с. 185]. Відповідно, Бурд'є акцентував увагу на діяльності акторів, їх конкуренції в боротьбі за позиції, що дозволяє набувати політичного капіталу як основного ресурсу здійснення владних повноважень і здійснення модернізаційних перетворень.

У межах сучасних наукових дискурсів відбувається переосмислення класичних теорій аналізу політичних систем, враховуючи різні фактори впливу, рівень адаптації до них та можливості самоорганізаційного потенціалу. Відтак, можна говорити про наявність синергетичного підходу до аналізу політичної системи. Вона розглядається як динамічна, внутрішньо структурована цілісність, здатна до структурної самоорганізації, розвиток якої має нелінійний характер. Структурна самоорганізація, передусім, передбачає конструювання різних моделей дійсності через здійснення комунікативної взаємодії персональних та інституційних суб'єктів, що володіють відповідним рівнем владних повноважень. Вона визначає основні засади, а також вибір альтернатив політичної діяльності. Відтак, політична система – це організаційна сукупність структурних складових, які перебувають у постійній взаємодії між собою та здатні за потреби використовувати саморганізаційний потенціал для підвищення рівня адаптивності до викликів зовнішнього середовища.

Структурна організованість та цілісність системи забезпечується наявністю ієрархії владних відносин, які впорядковують сферу політики,

надаючи їй процедурно-технологічного порядку, тим самим, виступаючи каталізаторами тих чи інших подій. Водночас, дана цілісність досягається завдяки постійним порушенням та відновленням рівноваги, зміні напрямів модернізації чи трансформації. Це вказує на існування своєрідних «аттракторів порядку», що здатні змінювати потенційні стани політичної системи. До них можна віднести певні культурні архетипи, ідеї, символи та персоналізованих чи інституціоналізованих суб'єктів політики.

Оскільки політична система є відкритою, то вона досить чутливо реагує на впливи внутрішнього та зовнішнього середовища, так звані «флуктуації». Вони активізують певні зміни в структурі владної ієрархії, порушуючи рівновагу взаємодії елементів політичної системи. Можна говорити про існування внутрішніх (перерозподіл влади, модернізація чи трансформація політичних інститутів, формування чи розпад коаліції, масові суспільні акції) та зовнішніх (інформація, нові політичні технології, впровадження інновацій) флуктуацій. Зміна станів політичної системи, що пов'язана з втратою значущості (з точки зору самоорганізації) існуючих структур та появою нових, називається біфуркацією.

Отож, застосування синергетичного підходу в дослідженні політичної системи дозволяє розширити рамки класичних наукових дискурсів відносно її системних якостей та цілісності, ролі владних суб'єктів у збереженні порядку та активізації потенційних змін, співвідношення внутрішніх та зовнішніх типів флуктуацій в умовах специфічної критичної ситуації – біфуркації. Загалом, самоорганізація, підтримання і руйнування структурних складових політичної системи розглядаються як незворотні процеси, обумовлені розподілом та перерозподілом ресурсів, а також дією принципу підпорядкування [84, с. 98-105].

Відтак, політична система розглядається як структурно впорядкована цілісність елементів, взаємозв'язок і взаємодія яких забезпечують формування влади з метою регулювання суспільно-політичних відносин для забезпечення

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

стабільності та здійснення за потреби необхідних перетворень. Можна виокремити наступні її характеристики: цілісність, тобто здатність до вертикальної та горизонтальної інтеграції структурних складових, наявних ресурсів з метою адаптації до викликів зовнішнього середовища, модернізації та сталого розвитку; наявність активно діючих суб'єктів політики, які реалізують відповідні стратегії та тактики діяльності; інформаційно-культурне середовище функціонування, що представляє собою сукупність ідей, цінностей, моделей поведінки, що обумовлюють формування політики та її практичну реалізацію в умовах інформаційної взаємодії та взаємозв'язку; наявність універсального механізму здійснення політики та народовладдя з метою досягнення загального суспільного блага [229].

Складовими внутрішньої структури політичної системи виступають: політичні інститути, політична влада, громадська думка, політичні комунікації, політична культура. На думку М. Дюверже, політичні інститути – це сукупність вірувань, звичаїв, правил і процедур, що формують організовану цілісність взаємодії між політичними суб'єктами та суспільством [62]. У межах конкретних політичних інститутів визначається владна ієрархія, процедури прийняття політичних рішень, а також вибір політико-технологічного інструментарію їх практичної реалізації.

Н. Луман вважав, що «... владу можна порівняти з комплексною функцією каталізатора. Каталізатори прискорюють (або уповільнюють) динаміку тих чи інших подій. Вони змінюють час або ймовірність подій, очікуваних у межах випадкових відносин, виступаючи засобом комунікації між системою та зовнішнім світом, але самі не зазнають змін [103, с. 23-24]. Складність суспільно-політичних процесів, культурно-ціннісна неоднорідність суспільства актуалізує потребу в ефективному управлінні з метою забезпечення стабільності та визначення напрямів вдосконалення існуючих стратегій державного розвитку. Інституціоналізація дозволяє структурувати та стандартизувати згідно правил і процедур діяльність політичних суб'єктів

(наприклад, еліти), зробивши домінування однієї групи, сумісним зі згодою більшості суспільства.

Стабільність розвитку політичної системи залежить від ефективного інформаційного обміну між нею та громадянським суспільством, у ході якого формуються двосторонні комунікації, що сприяють досягненню політичного результату на основі партнерства та високого рівня взаємопорозуміння. У цьому контексті, громадська думка виступає своєрідним вираженням базових суспільних цінностей та норм, забезпечуючи легітимацію владних відносин і мобілізацію політичної активності. Врахування динаміки громадської думки дозволяє політичним суб'єктам актуалізувати потреби суспільства, переводячи їх у сферу прийняття політичних рішень. Водночас, наявність своєрідного громадського контролю за діяльністю інституціоналізованих чи персоналізованих суб'єктів політики посилює рівень їх політичної відповідальності та легітимності.

Не менш важливу роль у підтримці стабільності системи відіграють політична соціалізація, інституціоналізація, легітимація, що дозволяють відтворювати певний тип владних відносин. Політична соціалізація сприяє стійкості на базовому рівні взаємодії суб'єктів, дозволяючи їм засвоювати необхідні типи поведінки та набір домінуючих цінностей. Це формує високий рівень консолідованості суспільства та політичної еліти відносно практичної реалізації стратегій державного розвитку, що можуть обумовлюватися певними модернізаційними процесами. Політична інституціоналізація сприяє формуванню інститутів. Вони визначають правила та процедури діяльності у сфері політики, забезпечуючи виконання політичною системою необхідних функцій. Дієвість політичних інститутів забезпечується цілісністю інституціонального простору та його відповідністю загальним принципам функціонування системи. Політична легітимація формує відповідний рівень довіри суспільства до здійснюваних політичних практик.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

Порушення рівноваги політичної системи може бути пов'язане з дисбалансом окреслених практик: 1) відмова від існуючих моделей політичної взаємодії; 2) сегментування інституціонального простору; 3) зростання рівня соціальної напруги та недовіри до владних інститутів. Проходження точки біфуркації обумовлюється появою дисипативної структури (наприклад, прихід до влади нової політичної еліти), що формує якісно нові моделі політичної взаємодії, направлені на модернізацію системи та досягнення нею відповідного рівня стабільності [162].

Можна констатувати, що однією з характерних рис політичної системи виступає її суб'єктний склад. Дані суб'єкти здійснюють відповідну цілеспрямовану діяльність, змінюючи стратегії та тактики, тим самим, провокуючи зниження чи підвищення рівня динаміки політичних систем. Цілі та завдання дослідження актуалізують потребу аналізу політичної еліти як одного з основних суб'єктів впливу на функціонування та модернізацію політичної системи. Ця проблематика завжди була однією з центральних в історії політичної думки, оскільки ще в період стародавніх часів дослідники прагнули конкретизувати походження та функції привілейованої верстви суспільства, яка зосереджувала у своїх руках основні ресурси, брала участь у розробці та практичній реалізації політико-управлінських рішень, здійснюючи при цьому певну взаємодію з суспільством.

Початкове значення поняття еліта (від французького *elite* – добірний, обраний) пов'язане з констатацією високого рівня якості товару. Пізніше його стали використовувати для характеристики вищих соціальних груп владної ієрархії, що зазначено в Оксфордському словнику 1823 року видання. У політичній науці виділяють наступні підходи до трактування сутності політичної еліти: ціннісний, психологічний, функціональний, технократичний. Представники ціннісного підходу акцентували увагу на ціннісному потенціалі, яким повинна володіти політична еліта для здійснення покладених на неї функцій. Наприклад, В. Парето розглядав еліту як сукупність людей, які

займають відповідне місце в суспільній ієрархії, згідно ступеня впливу та політичної могутності, володіючи стійкими психологічними якостями, що дозволяють демонструвати найвищі показники у своїй сфері діяльності. Такі якості (резидуї або залишки) виступають своєрідними імпульсами поведінки представників політичної еліти. Вчений виділяє два основні їх класи: 1) «інстинкт комбінацій», формує схильність до прийняття рішень, що відповідають потребі конкретної ситуації та готовність здійснювати рішучі зміни; 2) «постійність агрегатів», готовність відстоювати наявні стандарти діяльності, небажання здійснювати нововведення. Потреба суспільства в тих чи інших якостях, на конкретному етапі історичного розвитку, обумовлює появу відповідного типу політичної еліти.

У цьому контексті Парето обґрунтовував ідею «циркуляції еліт», що забезпечує динамічність розвитку політичної системи суспільства та сприяє оновленню елітного прошарку. Циркуляція еліт відбувається внаслідок невідповідності здійснюваних нею дій та прийнятих рішень потребам суспільного розвитку, що може приводити до підвищення соціальної напруги. Стабільність та динамічність суспільно-політичного розвитку досягається саме завдяки зміні двох типів політичної еліти. «Леви» характеризується рішучим, агресивним, силовим стилем політичної поведінки та прийняття рішень. Найбільш ефективно вони проявляють себе в стабільних ситуаціях, оскільки більшою мірою схильні до консерватизму. «Лиси» характеризується гнучким, комбінаційним стилем управління з використанням засобів маніпулювання. Цей тип еліт найбільш актуальний для політичних систем, що перебувають у процесі модернізації, оскільки актуалізується потреба в енергійних, здатних до перетворень правителів.

Відтак, політичний процес можна розглядати як постійну зміну елітних груп. Правляча політична еліта характеризується згуртованістю, високим рівнем професіоналізму, але на певному етапі історичного розвитку перестає відповідати очікуванням і потребам суспільства. Це активізує діяльність

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

контреліти, яка за особистісним потенціалом не поступається правлячій, але позбавлена можливості приймати політичні рішення. Залучення підтримки суспільства, активізація політичної діяльності сприяє зміні еліти мирним або насильницьким шляхом [135].

Іспанський мислитель Х. Ортега-і-Гассет вважав, що будь-яке суспільство є динамічною єдністю двох факторів: меншості та народних мас. Саме меншість, тобто обрана на основі своїх особистих рис аристократія, виступає своєрідним внутрішнім стрижнем суспільства, що стимулює його самовдосконалення заради досягнення благородної мети. На думку вченого, аристократичне ядро суспільства поділяється на три групи: герой, інтелектуал, політик. Це ядро забезпечує його сталий розвиток через виконання свого призначення. Виконання аристократією своїх функцій передбачає вміле поєднання найкращих внутрішніх аристократичних рис (вимогливість, самовдосконалення, відповідальність, готовність йти на ризик) з архетипами поведінки вище згаданих трьох груп аристократичного ядра. В поведінці героя найважливіше значення має здатність об'єднувати людей, для інтелектуала – вміння критично оцінювати ситуацію, для політика – схильність до соціального прогнозування та утилітаризм. Ефективна діяльність політичної еліти виступає своєрідним мірилом власного самовдосконалення та виконання свого призначення в політичній сфері на основі стійких, незмінних рис аристократичного духу [55].

Ціннісний підхід у дослідженні політичної еліти сприяв появі концепцій демократичного елітизму, в основі яких лежать положення про ціннісні якості різноманітних елітних груп, що здійснюють функції управління, забезпечуючи при цьому демократизм прийнятих рішень та високий рівень взаємодії з активними групами громадськості. Й. Шумпетер, Т. Дай, Х. Зіглер, вважали, що поєднання елітаризму з демократією є природнім, оскільки правляча еліта визнається необхідною для будь-якого суспільства. «Демократія – це влада народу, але відповідальність за виживання демократії лежить на плечах еліти. В

цьому полягає іронія демократії: еліти повинні правити мудро, щоб «правління народу» вижило» [241, с. 1]. Елітарна демократія передбачає наявність конкуренції за владні ресурси на основі протиставлення та балансу політичних сил. Суспільство, обираючи між конкуруючими елітами, має змогу впливати на політику, проявляти свою волю, почуття. Елітарна демократія направлена на здійснення управління елітою в ім'я блага, користі та добробуту суспільства. Відсутність у суспільстві справжньої еліти є головною причиною кризи демократії, що полягає у неспроможності ініціювати та здійснювати модернізаційні зміни. Подолання кризових ситуацій у функціонуванні політичної системи можливе за умови підвищення авторитету політичної еліти та відродження суспільного консенсусу.

Досить поширеним є трактування ідей елітизму з точки зору психологічного підходу. На думку З. Фрейда, більшості суспільства притаманні антисуспільні й антикультурні тенденції в поведінці, що провокують виникнення соціальної напруги. Відповідно, в суспільстві існує поділ на більшість, якою потрібно постійно управляти, та меншість, яка завдяки своїй організованості та структурованості може застосовувати різні засоби впливу. Такий поділ виникає на основі існуючого в людині потягу до підкорення батьківському авторитету. Отож, ієрархічна структура суспільства відображає взаємопов'язаність більшості суспільства, яке постійно прагне реалізовувати свої інтереси та бажання підкорятися авторитету, а також елітної меншості, що використовує потяг до авторитету як спосіб реалізації своїх владних повноважень і прихованих природних інстинктів [7].

На думку Е. Фромма, в сучасному суспільстві людина стає більш незалежною, вільною у здійсненні вибору, але, водночас, вона самотня та ізольована. Свобода, за яку постійно змагається людина, стає для неї тягарем, оскільки передбачає здатність творчо мислити, приймати нестандартні рішення для того, щоб забезпечувати собі відповідний рівень життєдіяльності. Водночас, самотійно та оригінально мислити можуть лише окремі

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

представники суспільства, тобто елітна меншість, яка бере тягар ініціативи на себе, постійно бореться за владу, отримуючи від цього задоволення. Тому, більшість прагне втекти від наданої свободи, знайти лідера, який здатен їх захистити, надати певний рівень благ та можливість покласти на нього відповідальність за власні вчинки [198].

Представники функціонального підходу розглядали політичну еліту як суб'єкта виконання політико-управлінських функцій в політичній сфері. На думку Г. Моски, суспільство, незалежно від рівня розвитку, поділене на два класи людей: 1) правлячий клас, який складає меншість суспільства, характеризується високим ступенем організованості, монополізує владу, здійснюючи функції управління; 2) клас, яким управляють. Правлячому класу притаманні такі риси: володіння мистецтвом управління на основі сформованого національним характером досвіду; освіченість. Владна могутність його представників забезпечується високим ступенем внутрішньої організованості та структурованості. Це дозволяє еліті концентрувати політико-управлінські функції, об'єднуючи населення в процесі переходу від однієї історичної епохи до іншої.

Значну увагу Моска приділив процесам оновлення еліти, що забезпечують здатність відповідати на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища, сприяючи динамічному функціонуванню суспільства. Він виділив три способи входження в політичну еліту: спадкування, вибори, кооптація (призначення на посаду або вольове рішення про входження нових членів до політичного класу). Розвиток правлячого класу вчений розглядав крізь призму аристократичної та демократичної тенденції. При домінуванні першої – правлячий клас характеризується спадкоємністю та закритістю, що негативно позначається на динаміці розвитку суспільства. Демократична тенденція сприяє постійному його оновленню, генеруванню нових ідей, направлених на модернізацію суспільно-політичного життя. Водночас, стабільний розвиток

суспільства забезпечується існуванням рівноваги між цими тенденціями [121, с. 187-197].

Р. Міхельс причини елітарності вбачав в організаційній структурі суспільства. Ефективність функціонування великих організацій вимагає виокремлення керівної меншості, яка володіє високим рівнем спеціальної освітньо-професійної підготовки, на основі чого формує та реалізовує політичні програми. Ця меншість, в силу об'єктивних та суб'єктивних обставин, виходить із-під контролю рядових членів та підпорядковує політику власним інтересам, прагнучи забезпечити збереження свого привілейованого становища. Це явище Міхельс назвав «залізний закон олігархічних тенденцій». Навіть демократичним суспільством фактично править олігархічна елітна група, а демократія, як влада народу, технічно неможлива та недоцільна внаслідок некомпетентності, а також байдужого ставлення до політики більшості суспільства. Виходячи з цього, вчений виділив риси політичної еліти: наявність внутрішніх специфічних рис; внутрішньо групові комунікації, що забезпечують відповідний рівень ієрархії та згуртованості; особлива роль у суспільстві, що формується внаслідок низької активності більшості громадян.

Розвиток науки та промисловості в середині XX століття сприяв появі технологічного підходу дослідження політичних еліт, спрямованого на пошук шляхів підвищення ефективності управлінської підготовки та спеціалізації в процесах політичного управління. Представники цього напрямку А. Берлі, Дж. Бернхем, К. Боулдінг пов'язують майбутнє суспільства з новою елітою менеджерів, яка володіє високим рівнем управлінської підготовки та здатна в умовах науково-технічної революції підвищувати потенціал держави. Після закінчення Другої світової війни він доповнюється неотехнократичними концепціями елітизму, які розглядаються як важлива складова нових моделей соціальної структури. Представники неотехнократії (Дж. Гелбрейт, Д. Белл, А. Тоффлер) виходять із розуміння того, що суспільство є системою бюрократичних інститутів, якими ефективно керують кваліфіковані менеджери.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

Провідну роль відіграють еліти-менеджерів, які володіють високим рівнем освіченості, професійним досвідом управління сучасними організаціями. Гелбрейт вважав, що використання різноманітних технологій потребує нового типу еліти, своєрідної «техноструктури», тобто особливого соціального інституту, до якого входять вчені, інтелектуали, експерти, бюрократи, посідаючи керівні позиції для здійснення функцій управління та розробки державних програм. Центр влади зміщується від еліти власників капіталу до еліти фахівців, носіїв спеціалізованих професійних знань [7].

Значний внесок у дослідження елітної проблематики зробили українські вчені, які визнавали провідну роль політичної еліти в процесах державотворення та подальшого поступу. На думку С. Оріховського-Роксолана, самоорганізація суспільства та прогресивний розвиток держави обумовлюються процесами диференціації. Вони гармонізують суспільні відносини, розподіляючи обов'язки між людьми. Відтак, формується владна ієрархія на чолі з монархом, якому притаманні такі риси, як справедливість, освіченість, схильність до управлінської діяльності. Основне завдання монарха полягає у забезпеченні законності та досягненні взаємопорозуміння між представниками влади стосовно стратегій розвитку держави. Сприяти цьому має професійна команда радників, які володіють авторитетом і знаннями у певній сфері діяльності. Поступальний розвиток держави можливий за умови відповідальної діяльності монарха та його активної взаємодії з суспільством [130, с. 182-190].

На думку В. Липинського, головну роль у процесах формування державності та становлення нації відіграє політична еліта або «національна аристократія» – політично-активна, організована меншість, що формується на основі відбору найкращих представників усіх суспільних груп. Він запропонував власну типологію національних аристократій, що відрізняються способами організації влади: олігархію, класократію і демократію. Найбільш ефективною є класократія – певний органічний колектив зі спільними традиціями, психічними переживаннями та фізичною спорідненістю. Основу

даного колективу має складати поєднання найкращих представників хліборобського класу, нащадків дворянства та шляхти, що володіють високим рівнем авторитету, матеріальною силою, а також здатні спрямовувати ці ресурси на процеси українського державотворення. На чолі української держави мав стояти Гетьман, який поєднував би в собі риси господаря-монарха та мав визнання народу. Серед найбільш значущих факторів, що впливають на діяльність Гетьмана, вчений виділив такі: 1) формування ефективної команди помічників на основі принципу професіоналізму; 2) дистанціювання від партійних чи класових інтересів, пріоритетним завжди має бути інтерес народу та держави; 3) політична відповідальність за свою діяльність. Основним критерієм ефективності політичної діяльності Гетьмана має бути стабільність та поступ української держави [100].

Д. Донцов, підтримуючи ідеї структурно-функціональної ієрархії суспільства, виділяє так звану «касту кращих людей», яка має зосереджувати у своїх руках усі функції управління державою. Її формування обумовлюється наступними чинниками: прагненням до боротьби за реалізацію поставлених цілей, догматизмом у сприйнятті та втіленні національної ідеї, особливостями національного менталітету. Еліта має відігравати провідну роль у формуванні масового усвідомлення національної ідеї та мобілізації суспільства заради досягнення головної мети – створення незалежної української держави [59].

Наукові доробки зарубіжних та українських учених дозволяють виокремити ряд висновків. Сутність політичного елітизму полягає у визнанні існування обраної меншості (еліти), що здійснює управління більшістю суспільства, будучи наділеною особливими якостями. Виокремлення політичної еліти як окремого прошарку суспільства обумовлюється наступними факторами: 1) політичною стратифікацією людей, пов'язаною зі здібностями, бажанням та можливостями окремих суб'єктів брати участь у професійній політичній діяльності; 2) професіоналізацією політики як сфери діяльності; 3) значущістю політико-управлінських рішень у процесах функціонування

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

політичної системи, що потребує встановлення певних привілеїв для стимулювання даної діяльності; 4) можливістю використання владних ресурсів для задоволення власних потреб; 5) політичною пасивністю більшості суспільства відносно сфери політики.

На думку Дж. Мейзела, політичній еліті як внутрішньо-гомогенній групі, що характеризується взаємопов'язаністю формальних та неформальних зв'язків притаманні наступні риси: 1) згуртованість, що проявляється у визначенні та визнанні чітких правил і процедур інституціоналізації елітного статусу; 2) групова самосвідомість, що формується завдяки проходженню елітної соціалізації та засвоєнню відповідних правил гри; 3) зв'язки, як сукупність інтенсивних взаємодій, направлених на обмін і перерозподіл ресурсів політичного простору [245].

Трактування самого поняття «політична еліта» відбувається в рамках наступних підходів: за походженням, репутаційного, позиційно-статусного, функціонального, синергетичного. Перший підхід розглядає еліту за принципом походження, тобто як сукупність кращих представників суспільства, що сформувалася внаслідок багатопокілісного відбору. Для такої еліти характерна стабільність, обумовлена наявністю традицій в процесах вироблення та прийняття рішень. Репутаційне розуміння еліти припускає включеність до її лав людей, які володіють високою репутацією в різних сферах діяльності, що формується на основі авторитету, інтелігентності, моральності тощо. Ці критерії визначають своєрідний рейтинг конкретного представника еліти в громадській думці. Водночас, домінування репутаційної еліти можливе в суспільствах із високим рівнем розвитку громадської думки. Вона сприяє визначенню чітких критеріїв формування політичної еліти та засобів контролю за її діяльністю. Позиційно-статусний підхід визнає доцільність включення до елітного прошарку тих суб'єктів, що займають найвищі позиції та статуси в суспільній ієрархії в конкретних сферах життєдіяльності. Функціональний підхід акцентує увагу на високому рівні виконання елітою функцій управління.

Виходячи з цього, вона розглядається як внутрішньо згуртована соціальна спільність, яка виступає суб'єктом підготовки та прийняття стратегічних рішень, володіючи необхідним ресурсним потенціалом [32; 86].

На думку Л. Васильєвої, синергетичний підхід дозволяє розглядати політичну еліту як ключовий елемент структурування соціально-політичного простору. Влада, владні відносини виступають фундаментом будь-яких соціально-політичних конструкцій та способом впливу на масову свідомість. Виходячи з цього, виділяють «владу насилля» та «владу взаємної згоди». В першому випадку мова йде про закритий чи відкритий примус однієї сторони відносно іншої, а в іншому – добровільна згода на підпорядкування, обумовлена авторитетом, репутацією суб'єкта управління. Добровільний чи примусовий тип взаємодії політичної еліти з групами громадськості формує відповідне поле об'єктивних взаємозв'язків, що впливають на функціонування політичної системи загалом.

Реалізація елітою функціонального призначення в політичній системі відбувається на основі наявності високого рівня когнітивної структурованості мислення (здатність до соціалізації та інтеріоризації суспільно значущих цінностей), варіативності поведінки в різних політичних ситуаціях (сприйняття та усвідомлення потоків інформації, здійснення вибору ефективної альтернативи), здатності мобілізувати суспільну більшість на здійснення перетворень, що відповідають її актуальним інтересам і потребам. Суб'єктність еліти визначається наявністю групової самосвідомості та високого рівня солідарності, що проявляється у прагненні до інституціоналізації. Відповідно, політична еліта – це група людей, яка володіє статусом елітності (в силу таких якостей як висока когнітивна структурованість мислення, варіативність поведінки та соціально-орієнтований характер установки), об'єднана на основі ідейно-політичної платформи та здатна до інституціоналізації в політичній сфері.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

Водночас, здійснення вибору стратегій суспільно-політичного розвитку може здійснюватися всупереч домінуючим суспільним цінностям, а тому політична еліта набуває нових якостей, перетворюючись на ерзац-еліту. Можна виокремити її наступні характеристики: потурання особистої лояльності лідеру, що сприяє виникненню патрон-клієнтських взаємовідносин; підміна дієвих соціально-політичних механізмів прийняття рішень ідеологією чи популізмом; формування правил та ритуалів взаємодії, що виключають будь-яку варіативність дій; використання ресурсів і можливостей політичної системи для задоволення власних потреб; створення «міфу стабільності», що не наповнений реальним змістом [21; 22].

У контексті цього наукового дослідження акцент буде робитися на поєднанні синергетичного та функціонального підходів до трактування політичної еліти, оскільки ефективність модернізації політичної системи значною мірою обумовлюється високим рівнем інституціоналізації в політичній системі, а також професіоналізмом та компетентністю реалізації функцій, пов'язаних із досягнення відповідного рівня суспільного блага. Виходячи з цього, доцільно визначити структурно-функціональні характеристики політичної еліти.

На думку О. Криштановської, структурування еліти в межах політичної системи відбувається на вертикальному або горизонтальному рівнях. Перший рівень передбачає формування моноцентричної (монополізація владних відносин) та поліцентричної (наявність різних центрів владного впливу) ієрархій. Моноцентричність еліти підвищує рівень закритості політичної системи, обмежуючи її здатність реагування на виклики середовища, тим самим створюються умови для переходу до диктатури. Поліцентричність еліти формує значну кількість точок доступу до структур політичної системи, тим самим активізується процес інформаційно-комунікативної взаємодії, направлений на пошук консенсусу в процесах реалізації владних відносин і прийняття політичних рішень. Горизонтальний рівень відображає структурування еліти на

рівні представництва інтересів громад за допомогою виборчих процедур чи призначення на конкретну посаду.

Водночас, рівень інституціоналізованості еліти в політичній системі впливає на формування її формальної та неформальної структури. Формальна структура відображає відкрити, сформовану в ході державотворчих процесів, процедурно закріплену модель функціонування еліти, що визначає ієрархію розподілу та реалізації владних відносин у межах конкретної політичної системи. Неформальна структура характеризується наявністю закритих взаємодій еліти, які формально не закріплені, але здійснюють значний вплив на розподіл владних повноважень та процеси лобіювання політико-управлінських рішень [88, с. 76-85].

На думку С. Келлер, кожній політичній системі відповідає конкретний тип еліти, яка своїм діями задає темп суспільно-політичного розвитку, визначаючи напрями модернізації. Взявши за основу класифікацію політичних систем Т. Парсонса, вона виділила наступні типи політичної еліти, конкретизувавши при цьому їх функції, направлені на забезпечення стабільності системи в заданих межах та здатності адаптуватися до змін навколишнього середовища: 1) «система виконання завдань» потребує еліти, здатної визначати стратегічні пріоритети модернізації; 2) «система адаптації» формує еліту, яка здатна здійснювати пошук і раціональний вибір способів, методів досягнення поставлених цілей; 3) «система інтеграції» вимагає еліти, здатної забезпечувати консолідацію суспільства на основі норм і цінностей з метою заохочення до активних дій; 4) «традиційна система» потребує еліти, здатної генерувати цінності та оцінювати рівень моральності суспільства загалом [Там же, с. 32-33].

Наявність своєрідної спеціалізації серед представників політичної еліти, стратегічна направленість кожної з окреслених функцій, вимагає від неї внутрішньої згуртованості та формалізованої процедури діяльності. Це актуалізує потребу інституціоналізації еліти, що сприятиме забезпеченню

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

ефективності політичного управління, ініціюванню модернізаційних проектів, направлених на досягнення визнаних стандартів якості суспільного життя. Виходячи з цього, можна конкретизувати наступні функції політичної еліти, що визначають її роль у функціонуванні політичної системи: агрегації (аналіз інтересів груп громадськості) та артикуляції (ранжування та актуалізація найбільш значимих потреб, інтересів); розробки, прийняття та реалізації рішень, направлених на здійснення державного та політичного управління; стратегічна – здатність ініціювати конкретні політичні реформи чи модернізаційні процеси з метою підвищення ефективності функціонування політичної системи; інтегративна – об'єднання суспільства на основі спільних цінностей для реалізації політичних програм і рішень, а також подолання конфліктних ситуацій шляхом досягнення суспільного консенсусу; комунікативна – формування системи горизонтальних і вертикальних взаємозв'язків; організаційна – забезпечення функціонування дієвого механізму практичної реалізації політичних рішень і програм; рекрутування – формування ефективних політичних лідерів.

У контексті останньої функції слід зазначити, що потреба лідерства продиктована необхідністю самоорганізації та забезпечення ефективної інституціоналізації самої еліти. Сутність політичного лідерства розкривається у взаємодії двох структурних компонентів: статусного та морально-етичного. Перший вказує на існування формальних (офіційних) можливостей, що дозволяють конкретній особі впливати на владу, очолювати реальний процес прийняття рішень, здійснювати визначені посадою обов'язки та нести відповідальність. Другий компонент – демонструє лише моральну відповідальність керівників перед суспільством як умову збереження та стабільності політичної влади. Статусність політичного лідерства як вищого сегмента влади визначається впливом на процес політичного управління та прийняття рішень, що визначає стиль і характер діяльності інших управлінських структур. Наявність морально-етичних зв'язків лідера з

суспільством надає владі додаткових ресурсів для вирішення політичних завдань [178, с. 142-143].

На думку М. Дж. Херманн, політичне лідерство також можна структурувати. Першим його компонентом виступає спосіб здійснення лідерських функцій, що обумовлюється впливом наступних факторів: наявністю та характером формалізованих правил прийняття рішень; ступенем підзвітності; ресурсами та типами поведінки опозиції. Другим компонентом лідерства є конкретна особистість, яка володіє владними повноваженнями в межах політичного інституту та несе відповідальність за свої рішення. На здійснення політичним лідером своїх функцій впливають наступні фактори: політичні переконання та стиль діяльності; мотиви досягнення лідерської позиції; реакція на стресові та конфліктні політичні ситуації; попередній політичний досвід. До третьої складової лідерства відносять послідовників, які сприяють виконанню лідером своїх функцій. Виходячи з цього, політичні лідери підтримують рівновагу між очікуваннями прихильників та своїми власними для забезпечення паритетності взаємодії [234, с. 84-91].

Політичні інститути (держава, партії, бюрократія), а також ЗМІ забезпечують структурування політичної сфери, що дозволяє політичним лідерам визначати чіткі рамки реалізації конкретних функцій, методи ефективного впровадження прийнятих рішень і рівень відповідальності за наслідки їх реалізації. Ж. Блондель стверджував, що «лідерство – це не тільки аналіз ситуації та прийняття рішень, а здійснення також впливу на уми та енергію людей, які здатні зіграти свою роль у реалізації дій. Отож, «ідеальне» лідерство – це сукупність трьох елементів, навіть якщо форми цього поєднання змінюються залежно від ситуації» [15].

На думку Г. Ашина, до найбільш основних критеріїв типологізації політичного лідерства можна віднести наступні: 1) рівень реалізації лідерських функцій – загальнонаціональний, регіональний, місцевий лідер; 2) відношення до політичної системи – провладний чи опозиційний лідер; 3) особливості

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

виконання функцій в політичній системі – лідери-ініціатори політичних реформ та лідери-виконавці; 4) часовий інтервал (тимчасовий або постійний) виконання лідерських функцій; 5) стиль здійснення лідерства – авторитарний або демократичний [8].

Роль конкретного політичного лідера в здійсненні процесів політичної модернізації можна визначити, враховуючи стиль його діяльності. Стиль політичного лідерства – модель поведінки та здійснення лідером своїх функцій, характер взаємодії з послідовниками, ціннісні орієнтації та особливості прийняття політичних рішень. Загалом виділяють наступні фактори формування стилю діяльності лідера в конкретній політичній системі:

1) історичний фактор, що характеризує трансформацію потреб суспільства та держави в конкретному стилі політичного лідерства;

2) культурний фактор сприяє формуванню пріоритетного для даного суспільства типу особистості, яка діє в рамках домінуючої культурної моделі, що виступає мотивом діяльності;

3) економічний фактор визначає здатність політичного лідера реагувати на зміни типів економічного розвитку;

4) адміністративно-територіальний фактор, визначає можливість поєднання різних стилів політичного лідерства в контексті горизонтального та вертикального рівні державного управління;

5) фактор політичної ситуації, що визначає зміну стилю політичного лідера в контексті властивих даному часу, місцю взаємодій об'єктивних обставин, що безпосередньо визначають можливості та завдання політичної діяльності;

6) фактор складності суспільних завдань, який актуалізує потребу певного стилю політичного лідерства [149, с. 26-28].

Ж. Блондель, досліджуючи стилі політичного лідерства різних держав світу, запропонував двовимірний підхід до розуміння ролі лідера в політичній системі. Перший вимір акцентує увагу на ступені внесення змін лідером у

функціонування політичної системи (збереження існуючого положення, помірні зміни, масштабні зміни), а другий вимір – на масштабності сфери вирішення проблем (загальний або частковий вплив на політичну систему чи певну сферу політичної діяльності). Він зазначав, «...якщо «великий лідер» визначає стратегії розвитку держави загалом, то «творці політики» спрямовують свою діяльність на формування та впровадження структури механізмів, пов'язаних з одним аспектом функціонування держави» [15].

Структурно-функціональні характеристики політичної еліти, її лідерський потенціал дозволяють говорити про наявність структурованого елітного інституту в рамках політичної системи, що забезпечує формування її ієрархічних структур управління та відповідних моделей комунікації. Елітний інститут формує механізми розробки, прийняття та реалізації політичних рішень, виробляючи моделі зворотного зв'язку на «виході» політичної системи. Він виступає ініціатором політичної волі відносно визначення стратегій розвитку політичної системи [182]. Відтак, у контексті розкриття цілей та завдань дослідження еліта буде розглядатися як політичний інститут, структурно-функціональні характеристики якого відіграють провідну роль у забезпеченні ефективного розвитку політичної системи через модернізацію.

На думку М. Михальченка, модернізацією можна вважати усвідомлене та динамічне оновлення економічної та політичної сфери. Вона задає напрями удосконалення політичної системи, її структурних складових і суспільства в цілому. Модернізаційна діяльність орієнтована на розробку стратегічних цілей, виконуючи функцію творчого перетворення суспільно-політичного розвитку. Відтак, модернізація виступає постійно діючим проектом глобального самовдосконалення держави та громадянського суспільства [119, с. 33-35]. Її зміст розкривається в трьох аспектах: 1) наявності ефективних змін, що обумовлюють прогресивний розвиток суспільства; 2) сукупності трансформацій (індустріалізації, раціоналізації, бюрократизації, демократизації, поширення індивідуалізму і т.п.), що відбувалися на Заході з XVI ст. та досягли

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

свого найбільш ефективного розвитку в XIX-XX ст.; 3) прагненні слаборозвинених держав наздогнати найбільш розвинені [232, с. 170-171].

У цьому контексті можна визначити наступні критерії модернізованості різних сфер суспільного життя. В соціальній сфері – це індивідуалізація; диференціація соціальних структур, інститутів; експертний супровід діяльності соціальних інститутів; зростання рівня освіченості та професійної спеціалізації; покращення соціальних стандартів життя. В економічній сфері виділяють наступні критерії: високий рівень технологічного розвитку, обумовлений використанням науково обґрунтованого знання; розвиток і диференціація ринку праці; професійна спеціалізація різних сфер виробництва; підвищення рівня якості життя та сталий економічний розвиток. У політичній сфері – це підвищення ефективності політичного управління; збалансоване функціонування гілок влади; зростання рівня політичної культури та активності громадянського суспільства; інституціоналізація нових політичних інститутів та практик. У сфері культури до основних критеріїв модернізованості відносять: зміну ціннісних орієнтацій соціальних груп; науковий та релігійний плюралізм; всебічну інформатизацію суспільства; підвищення рівня культури різних груп громадськості, шляхом залучення їх до культурно-просвітницької діяльності [161, с. 115-118].

На думку В. Горбатенка, існують наступні особливості політичної модернізації: раціоналізація процесів ефективного реалізації влади; політична інституціоналізація як основа забезпечення стабільності та соціального порядку; структурно-змістовне перетворення політичної системи, спрямоване на розкриття всіх її потенційних можливостей; створення цілісної системи політичної соціалізації. Відповідно, політична модернізація розуміється як практична реалізація елітою технологій політичної влади, використання яких обумовлене впливом різних факторів соціального розвитку та направлене на підвищення рівня адаптації політичної системи до нових стандартів функціонування [43, с. 25].

У практичній реалізації політичної модернізації виокремлюють два аспекти: 1) спонтанний, що характеризується накопиченням передумов модернізаційно-орієнтованої політичної діяльності в рамках конкретних просторово-часових характеристик; 2) цілеспрямований, тобто обумовлений вольовими зусиллями політичних еліт чи певних груп громадськості. Успішність модернізаційних перетворень визначається рівнем органічності її перебігу, що співвідноситься з політичними інститутами та ментально-психологічними орієнтаціями населення [42].

До основних видів політичної модернізації відносять: органічну, неорганічну, мотивовану. «Органічна» модернізація здійснюється еволюційним шляхом у контексті домінуючих політико-культурних цінностей, що разом з існуючими традиціями формують природній для суспільства набір необхідних демократичних перетворень. Вона характерна для таких держав як Велика Британія, США, Канада та ін. У даному випадку існує високий рівень консенсусної взаємодії між політичною елітою та структурами громадянського суспільства щодо розробки та практичного втілення адекватних викликам середовища модернізаційних перетворень.

«Неорганічна» або «вторинна» модернізація характерна для низки держав, що також розпочали здійснювати модернізаційні перетворення вслід за розвиненими. Вона значною мірою пов'язана із засвоєнням вже існуючих (перевіраних на практиці) моделей модернізаційних перетворень. Вони можуть нав'язуватися зовнішніми суб'єктами чи політичною елітою без врахування культурно-політичного розвитку конкретної держави, а відтак, викликати супротив суспільства. За таких умов у структурі політичної системи співіснують традиційні та нові політичні інститути, а також використовуються імітаційні механізми реалізації змін, що мають революційний або еволюційний характери. Відповідно, модернізація характеризується високим рівнем конфліктності в контексті протистояння традицій та новаторства, а також відсутності розуміння потреби в змінах серед більшості суспільства [139].

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

На думку О. Головка, органічність модернізаційних перетворень забезпечується рівновагою економічних і політичних змін, що здійснюються елітою. Досягнення стану динамічної рівноваги досягається через розв'язання гостроактуальних проблем суспільно-політичного розвитку. Відтак, кожна з високорозвинених сучасних держав пройшла шлях революційних трансформацій, у ході яких вдалося сформувати дієві моделі взаємодії та регулювання суспільно-політичних відносин, що забезпечують поступовість і сталість сучасного розвитку. Неорганічність модернізаційних перетворень обумовлюється підпорядкуванням економічної сфери досягненням політичних цілей та завдань. Відтак, кожна зміна правлячої політичної еліти приводить до заміни одних модернізаційних проектів іншими, що унеможливорює послідовність здійснення перетворень. Вони набувають хаотичного характеру, змінюючись згідно ситуативних потреб політичної еліти, яка реалізовує власні цілі щодо інституціоналізації та легітимації. Така ситуація сприяє зниженню динамічності політичних і соціальних інститутів, зростанню рівня їх відсторонення від вирішення нагальних суспільних проблем, посилюючи незавершеність модернізації [39].

Враховуючи особливості протікання модернізаційних процесів у політичній системі України, можна погодитися з думкою О. Кіндратець стосовно відповідності їх «мотивованій» модернізації, що здійснюється заради отримання доступу до певних благ чи ресурсів. Євроінтеграція виступає своєрідним мотивом здійснення модернізаційної діяльності. Мотивована модернізація може мати органічний або неорганічний характер, що обумовлюється рівнем професіоналізму діяльності політичної еліти, її здатності знаходити ефективні моделі взаємодії з суспільством, залучаючи його потенціал до процесів реформування.

Прикладом успішної «мотивованої органічної» модернізації виступають держави Центральної та Східної Європи, також Прибалтійські республіки. Високий рівень консолідованості еліти та суспільства в процесах визначення

напрямів та політико-технологічного інструментарію реалізації політичної модернізації дозволили набути членства в ЄС та НАТО, вирішити низку нагальних соціально-економічних та політичних проблем, створити гарантії національної безпеки. «Неорганічна мотивована» модернізація здійснюється за умови наявності у політичній еліті певного мотиву реалізації змін – збереження чи утримання владних повноважень. У цьому контексті не враховуються потреби суспільства, політико-культурні фактори, що призводить до протистояння традицій та новаторства, відсутності конкретних результатів, зростання рівня соціальної напруги та кризових явищ у політичній системі [79].

Українська модель модернізації спрямована на здійснення перетворень, передусім, в економічній та технологічній сферах через запозичення вже існуючих зразків провідних держав світу. Однак, поза увагою залишаються процеси формування нових цінностей та смислів, що складають основу цілісного бачення та сприйняття національних проектів модернізації, конкретизуючи процедуру та технології політико-модернізаційної діяльності, прогнозуючи можливі наслідки [230]. На думку М. Михальченка, перед українською політичною системою стоїть завдання здійснювати навздогінну та випереджальну модернізацію. У першому випадку мова йде про активне залучення зарубіжного досвіду та передових технологій для модернізації різних сферах життєдіяльності. Це сприятиме досягненню якості та стандартів життя, притаманних провідним світовим державам. У другому випадку – про створення власних, конкурентоздатних технологій діяльності, направлених, передусім, на формування нових матеріальних і духовних цінностей життєдіяльності українського суспільства, забезпечуючи його прогресивний розвиток у рамках світової спільноти [119, с. 34-35].

Аналіз понятійно-категоріального апарату дозволяє конкретизувати методологію представленого дослідження. Реалізація поставлених цілей та завдань буде здійснюватися на теоретико-методологічному та практично-політичному рівнях, що сприятимуть визначенню провідних тенденцій

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

формування елітного інституту та прогнозуванню перспектив розвитку в умовах модернізаційних змін. Теоретико-методологічний рівень передбачає використання парадигмального, системного, неінституціонального, технологічного, синергетичного підходів, що будуть доповнюватися історіологічним, герменевтичним, порівняльним, структурно-функціональним, а також загальнонауковими методами наукового дослідження. Це пояснюється необхідністю розгляду елітного інституту як структурної складової політичної системи, що характеризується цілісністю, високим ступенем відкритості, здатністю до самоорганізації та ініціювання модернізаційних процесів. Реалізація практично-політичного рівня дослідження забезпечуватиметься проведенням прагматичного та ситуаційного аналізів, що дозволить поєднати теоретичні напрацювання з їх практичною реалізацією в межах конкретної політичної ситуації, сформувавши рекомендації щодо перспектив інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України.

Парадигмальний підхід у дослідженні інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України дозволить уточнити наступні аспекти: 1) перехід від класичних до перспективних моделей політичної модернізації, що зміщують акценти на пошук суб'єкта модернізаційної діяльності, який в ході інституціоналізації набуває необхідних ресурсів і процедур її ефективного здійснення; 2) розгляд процесу інституціоналізації еліти як одного з важливих факторів самоорганізації та збереження цілісності системи; 3) аналіз політико-технологічного інструментарію модернізаційної діяльності політичної еліти; 4) пошук нових політичних технологій або моделей здійснення модернізаційної діяльності політичною елітою, здатних на практиці сприяти структурно-змістовним перетворенням політичної системи. Уточнення цих аспектів дозволить сформувати нову парадигму інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України на основі оперування загальновизнаними поняттями політичної науки, врахування символічних значень різних

просторово-часових параметрів та визнання своєрідною цінністю суспільного оцінювання відповідності модернізаційних практик еліти потребам соціуму з метою забезпечення сталого розвитку.

У контексті дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України системний підхід сприятиме конкретизації закономірностей її розвитку. Так, закономірність взаємодії частин та цілого буде проявлятися в структуруванні внутрішнього простору на конкретні політичні інститути (передусім, елітний), що надають системі впорядкованої цілісності та сприяють набуттю нею нових якостей, оскільки виступають активними суб'єктами політичної діяльності. Ієрархічна впорядкованість визначається наявністю чіткої процедури підпорядкування центру прийняття рішень (елітний інститут) та налагодженістю процесу інформаційно-комунікативного обміну зовнішнього та внутрішнього середовища системи. Елітний інститут, виступаючи структурним елементом системи, наділений владними повноваженнями, має доступ до розподілу ресурсів, використовує відповідний політико-технологічний інструментарій оптимізації власної діяльності, здійснює цілепокладання, формує альтернативи вирішення проблем, оцінюючи співвідношення показників керованості та стійкості системи. У цьому проявляється закономірність здійсненості системи. Відповідний рівень інституціоналізації дозволяє еліті бути активним суб'єктом модернізації політичної системи, тим самим, формуючи певний її життєвий цикл. Реалізація модернізаційної діяльності передбачає взаємодію системи з навколишнім середовищем, поєднання порядку та хаосу, виникнення точок біфуркацій, що можуть призводити до якісних структурно-змістовних перетворень. У цьому проявляється закономірність розвитку політичної системи України.

Використання неоінституціонального підходу буде проявлятися у: визначенні особливостей та основних етапів інституціоналізації політичної еліти; конкретизації структурно-функціонального змісту елітного політичного

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

інституту; аналізі співвідношення формальних та неформальних аспектів його функціонування; уточненні правил і процедур діяльності, особливостей обрання політико-технологічного інструментарію та розподілу ресурсів у процесах модернізації політичної системи. Технологічний підхід дозволить розкрити рівень суб'єктності еліти в процесах модернізації, тобто здатності виконувати покладені на неї функції, використовуючи для оптимізації діяльності необхідні політичні технології. При цьому процеси модернізації також будуть розглянуті крізь призму конкретних операцій та процедур, що сприятиме формуванню технологічної схеми модернізаційної діяльності політичної еліти.

До основних аспектів використання синергетичного підходу в представленому дослідженні, можна віднести наступні: 1) аналіз політичної системи України, враховуючи характеристики відкритості, нелінійності, динамічності як необхідних умов її самоорганізації; 2) вивчення процесів модернізації крізь призму співвідношення хаосу (внутрішньосистемного прагнення до змін, посилення обміну ресурсами та інформацією) та порядку (наявність класичних та перспективних моделей політичної модернізації, що пройшли апробацію на практиці в зарубіжних політичних системах) з метою досягнення певного сталого стану; 3) розгляд процесів інституціоналізації політичної еліти, її соціалізації, структуризації та легітимації як своєрідних дисипативних структур, що синхронізують динаміку розвитку системи як цілого; 4) виокремлення паттернів порядку (політичних лідерів, які формуються у відповідних елітних колах), що внаслідок наявності високого елітного статусу, відповідних ресурсів і надіндивідуальних особливостей можуть брати на себе ініціативу пришвидшення динаміки змін та здійснення вибору варіанту в точці біфуркації; 5) розгляд модернізаційної діяльності еліти через призму вибору найбільш оптимальної альтернативи, що обумовлюється наявністю цілей, завдань та технологій їх досягнення чи оптимізації з метою виведення політичної системи на проміжний етап сталого розвитку.

Можна виділити наступні особливості використання наукових методів для оптимізації науково-дослідницької діяльності з представленої проблематики:

1) історіологічний метод дозволить прослідкувати особливості інституціоналізації еліти в рамках політичної системи України, визначити відповідність обраних моделей модернізації та політико-технологічного інструментарію потребам суспільно-політичного розвитку, враховуючи реалії минулого, сьогодення та прогностичні сценарії майбутнього;

2) герменевтичний метод сприятиме вирішенню дихотомії «політичні інтереси-політичні цінності» через пошук відповідності обраних елітою моделей модернізації та політико-технологічного інструментарію актуальним потребам, цінностям, інтересам суспільства на відповідному етапі функціонування політичної системи з метою досягнення стабільного розвитку через здійснення ефективних змін та адаптації до викликів середовища;

3) порівняльний метод буде спрямований на здійснення порівняльного аналізу особливостей інституціоналізації еліти в Україні, а також Іспанії, Німеччині, Туреччині, що дасть змогу конкретизувати функції, політико-технологічний інструментарій діяльності елітних інститутів та окреслити можливості використання успішного зарубіжного досвіду політичної модернізації в Україні;

4) структурно-функціональний метод передбачає здійснення структурування політичної системи України з метою визначення меж функціонування елітного інституту, його взаємодії та взаємозв'язків з основними підсистемами в контексті забезпечення цілісності розвитку, а також конкретизацію способів і моделей взаємодії між політичною елітою та іншими суб'єктами в контексті модернізаційних процесів.

Загальнонаукові методи дослідження можна вважати універсальним інструментарієм дослідження різних явищ і процесів. Метод аналізу дозволяє наблизитися до розуміння сутності процесу політичної модернізації за

1.2. Понятійно-категоріальний апарат і методологія дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи

допомогою розчленування його на складові елементи (визначення видів, критеріїв), виокремлення суб'єктів діяльності та вивчення об'єктивних зв'язків у рамках конкретної політичної системи. Синтез доповнюватиме системний підхід у дослідженні структурних взаємозв'язків компонентів політичної системи в умовах модернізації. Абстрагування буде найбільш доцільним при уточненні понять «політична система», «політична модернізація», «інституціоналізація політичної еліти». Сформовані моделі модернізації певною мірою можуть вважатися ідеалізацією конкретних шляхів розвитку певної політичної системи. Відповідно, їх дослідження виступає додатковим ресурсом у формуванні практичних рекомендацій щодо оптимізації модернізаційної діяльності політичних суб'єктів. Абстрагування й ідеалізація дозволяють розширювати існуючі теоретичні знання певними фактами та сприяють пошуку нових. Використання ж методу узагальнення найбільш доцільним є при визначенні загальних ознак і властивостей досліджуваних предмета та об'єкта, а також формулюванні проміжних і підсумкових висновків.

Перехід на практично-політичний рівень реалізації поставлених цілей та завдань дослідження, можливий за умови поєднання вище згаданих підходів і методів із здійсненням прагматичного та ситуаційного видів наукового аналізу. Використання прагматичного аналізу є доцільним для конкретизації структурно-функціонального змісту елітного інституту в рамках політичної системи України, визначення функцій, що не відповідають її потребам, а також потенційних можливостей, що можуть бути використані для оптимізації модернізаційних процесів. Ситуаційний аналіз буде спрямований на конкретизацію праматерів політичної ситуації в межах якої відбувалися чи відбуваються модернізаційні зміни, ініційовані відповідними суб'єктами діяльності. Це дозволить діагностувати та прогнозувати теперішній і майбутній стани політичної системи відносно наявних критеріїв оцінювання, сприяючи виробленню певних практичних рекомендацій, стосовно оптимізації

інституціоналізації еліти в процесах модернізації. У цьому контексті частково будуть використані результати соціологічних досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України, Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва.

Вище зазначене дозволяє сформулювати наступні висновки. По-перше, розкриттю сутності політичної системи сприяє комплексне використання соціально-кібернетичного, структурно-функціонального, інформаційно-комунікативного, культурологічного, просторового та синергетичного підходів. Політична еліта завдяки своїм структурно-функціональним характеристикам виступає провідним суб'єктом політико-модернізаційної діяльності. Її успішність обумовлюється структурною цілісністю, внутрішньоелітною консолідацією, орієнтацією на задоволення потреб суспільства через використання відповідних ресурсів, потенційних можливостей політичної системи, залучення суспільної ініціативи. Процеси інституціоналізації розкривають структурно-функціональний та ресурсний потенціал еліти, необхідний для ініціювання та практичної реалізації національного проекту модернізації.

По-друге, обґрунтовано доцільність вивчення інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України на теоретико-методологічному та практично-політичному рівнях дослідження. Реалізація теоретико-методологічного рівня передбачає використання парадигмального, системного, неоінституціонального, синергетичного, технологічного підходів, що доповнюються історіологічним, герменевтичним, порівняльним, структурно-функціональним, а також загальнонауковими методами наукового дослідження. Практично-політичний рівень дослідження забезпечується проведенням прагматичного та ситуаційного видів політичного аналізу.

Висновки до першого розділу

Гене́за парадигми політичної модернізації відбувалася в ході історичного розвитку людства, що обумовлювався прогресивними змінами в економічній та політичній сферах. У першому випадку мова йшла про формування нових форм і способів промислового виробництва, що визначили основні засади функціонування світового ринку. У другому – про становлення політичних систем сучасності, динамічність розвитку яких обумовлювалася підвищенням рівня демократичності та політичної активності громадян.

Це активізувало потребу наукових дискусій та ґрунтовних розвідок стосовно особливостей, перспектив і прогнозування можливих наслідків прогресивного поступу в усіх сферах суспільної життєдіяльності. Основний зміст наукових дискусій розкривав наступні аспекти окресленої проблематики: 1) визначення ціннісного потенціалу прогресивного розвитку людства та можливостей його використання в активній громадсько-політичній діяльності; 2) розкриття сутності та обґрунтування типів соціальних змін, що здійснюються конкретними суб'єктами, які володіють необхідним функціональним потенціалом; 3) визнання необхідності підкріплення впроваджуваних цінностей раціональними діями, що враховують цивілізаційний досвід розвитку людства.

Динамічність процесів модернізації політичних систем та наукові спроби їх обґрунтування поклали початок формуванню різних теорій, що зумовили появу лінійної, парціальної, багатолінійної, акторної, структуралістської, фігураційної моделей політичної модернізації. Вони сприяли розкриттю не тільки змісту модернізаційних процесів та прогнозуванню можливих наслідків, але й конституюванню в науковому дискурсі класичних і перспективних напрямів дослідження політичної модернізації. До класичних відносять: аналіз факторів впливу та суб'єктів модернізаційної діяльності, визнання цінностей складовою суспільно-політичних змін. Перспективними напрямами виступають: визначення індивідуальних та колективних суб'єктів діяльності, наділених відповідними ресурсами, дослідження рівня інституціоналізованості

суб'єкта, визначення процедури та технологій політико-модернізаційної діяльності. Відтак, зміст генези парадигми політичної модернізації розкривається через взаємозв'язок символічних узагальнень (модернізація як складова прогресу та підвищення стандартів життя), різноманітних теорій, що були покладені в основу моделей модернізації та закріплення на рівні масової свідомості нових цінностей та орієнтацій. В умовах сучасної політичної дійсності класичні та перспективні напрями дослідження складають основу нових наукових розвідок щодо модернізації політичних систем.

Розкриттю сутності політичної системи сприяє комплексне використання наступних підходів: соціально-кібернетичного, направлено на визначення внутрішніх і зовнішніх меж системи, дієвість якої визначається зворотним зв'язком; структурно-функціонального, що конкретизує структуру та функцій системи у контексті оптимізації функціонування; інформаційно-комунікативного, що дає змогу оцінити весь спектр засобів і форм комунікативної взаємодії та її вплив на динаміку політичних процесів; культурологічного, направлено на виявлення сукупності цінностей та норм, що відтворюють певні форми, правила політичної взаємодії в системі; просторового, що дає розуміння про рівень ієрархічності політики, ресурсів та позиції суб'єктів діяльності; синергетичного, направлено на виявлення точок біфуркації, прогнозування наслідків і можливостей владних суб'єктів вчасно на них реагувати.

Особливості та структурно-функціональні характеристики еліти роблять її провідним суб'єктом ініціювання та практичної реалізації діяльності в межах політичної системи. Функції еліти спрямовані на забезпечення ефективного розвитку політичної системи у контексті досягнення високих стандартів суспільного життя. Водночас, успішність здійснюваних кроків обумовлюється високим рівнем внутрішньоелітної консолідації, направленістю на задоволення потреб громадян. Процеси модернізації пов'язані з практичним упровадженням якісних змін у функціонування структурних складових політичної системи та

основних сфер життєдіяльності суспільства, що створюють передумови динамічного розвитку, високого рівня адаптації до викликів внутрішнього та зовнішнього середовища, вироблення національного модернізаційного проекту, орієнтованого на досягнення відповідних суспільним потребам стандартів життя, необхідних для самореалізації кожної особистості. Процеси інституціоналізації стають запорукою розкриття структурно-функціонального та ресурсного потенціалу еліти як провідного суб'єкта модернізаційної діяльності, забезпечуючи державний поступ.

Дослідження інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України доцільно здійснювати на теоретико-методологічному та практично-політичному рівнях. Використання парадигмального, системного, неоінституціонального, синергетичного, технологічного підходів, доповнених історіологічним, герменевтичним, порівняльним, структурно-функціональним, загальнонауковими методами наукового дослідження сприятиме формуванню цілісної концепції розуміння інституціоналізації еліти в модернізаційних процесах сучасних політичних систем. Це дозволяє оптимізувати досягнення поставлених цілей та завдань на теоретико-методологічному рівні. Використання прагматичного та ситуаційного політичного аналізу сприяє конкретизації процедур і технологій діяльності політичної еліти в процесах модернізації, надаючи логічної завершеності дослідження на практично-політичному рівні.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТИ В ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

Політична еліта, виходячи з притаманних їй функцій, відіграє провідну роль у політичній системі, оскільки уособлює суб'єктність дії на інституціональному рівні її функціонування. Реалізація функцій здійснюється в межах усталеної (згідно домінуючих правил, традицій, цінностей) ієрархічної структури. Вона характеризується наявністю досить високого рівня стійкості відносно внутрішніх і зовнішніх факторів впливу та володіє ресурсами адаптації до змін. Загалом, діяльність еліти має бути націлена на зниження рівня невизначеності функціонування політичної системи, забезпечення її стабільності через ефективне втілення на практиці конкретних реформ. Відповідно, доцільно говорити про необхідність її дослідження як політичного інституту, що проходить конкретні етапи інституціоналізації, визначає правила, процедури взаємодії, направленої на реалізацію різноманітних (у тому числі модернізаційних) проектів, змінюючи динаміку функціонування політичної системи.

У сучасній політичній науці інституціональний та неінституціональний підходи розкривають сутність розуміння політичного інституту. Представники першого (Г. Спенсер, М. Вебер, Д. Веблен, Ю. Хабермас та ін.) акцентують увагу на наступних сутнісних характеристиках досліджуваного поняття: наявність формалізованої організаційної структури; здійснення конкретних функцій у політичній сфері; легітимність і відповідність політичних практик домінуючим цінностям; нормативна система, що регулює взаємодію громадян, визначаючи їх позиції в політичному просторі. Відповідно, політичний інститут складається з двох компонентів: 1) історично сформованої та позиційно-структурованої моделі взаємодії; 2) організаційної структури, що сприяє

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

здійсненню функцій конкретного інституту та його легітимації. При цьому нерозв'язаною лишалася проблема відносно взаємодії формальних і неформальних інститутів, а також впливу соціокультурних факторів на функціонування політичних інститутів.

Представники неоінституціонального підходу (Дж. Марч, Й. Олсен, С. Хантінгтон, Е. Остром) прагнули подолати певну обмеженість поглядів класичного інституціоналізму. На їхню думку, до змістовних характеристик політичного інституту можна віднести наступні: 1) організаційну структуру, що включає формальні та неформальні взаємодії; 2) систему норм і символів, що визначають рамки позиціонування та взаємодії; 3) наявність впливу неформальних об'єднань (групи тиску, клани) на функціонування. Відтак, інститут розглядається крізь призму впливу соціокультурних, формальних і неформальних факторів, що визначають його своєрідний каркас, а також нормативно-ціннісної системи професійних вимог до здійснення політичної діяльності, що роблять її досить передбачуваною для більшості [128; 166].

Неоінституціональний підхід у силу різноманітності напрямів дає можливість досліджувати наступні аспекти процесу інституціоналізації політичних еліт:

1) правила поведінки та взаємодії, затверджені в середовищі політичної еліти, що відповідають традиціям політичного розвитку та спрямовані на формування проєктів майбутнього (нормативний неоінституціоналізм – Дж. Марч, Й. Олсен);

2) роль окремої особистості (політичного лідера) у прийнятті тих чи інших рішень, обранні технологій здійснення діяльності та аналіз моральних чи нормативних обмежень з якими вона може зіткнутися (теорії раціонального вибору в рамках неоінституціоналізму – Е. Остром, К. Шепсл, Д. Норт);

3) вплив домінуючих у політичній системі традицій, формальних та неформальних взаємодій на функціонування еліти, прийняття нею стратегічних рішень (історичний неоінституціоналізм – П. Холл, С. Стеінмо, К. Телен);

4) особливості легітимації елітного інституту та моделі взаємодії з суспільством (соціологічний підхід в неоінституціоналізмі – Е. Іммергут, Ф. Селзнік).

На думку Дж. Марча та Й. Олсена політичний інститут – це «...відносно стійкий набір правил та організованих практик, що втілені в структурах значень і ресурсів, які незмінні щодо індивідів, їх специфічних уподобань, очікувань та мінливих зовнішніх умов» [83]. Провідним параметром політичних інститутів є здатність видозмінюватися в часі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Неоінституціоналізм, досліджуючи місце конкретного інституту в політичній системі, акцентує увагу на поняттях «суб'єкт», «ресурси», «стратегії». Суб'єкт розглядається крізь призму здатності до здійснення усвідомленої діяльності та прийняття стратегічно важливих політичних рішень, обумовлених використанням ресурсів впливу. Вони являють собою матеріальні та духовні блага, що активуються в ході боротьби за владні повноваження чи вплив. Стратегії – це форми взаємодії суб'єктів політичної діяльності відносно конкурентів та політичної системи загалом. Їх кількісний та якісний зміст обумовлюється основними характеристиками діючих суб'єктів, наявною ресурсною базою й особливостями політичної ситуації.

На думку А. Лейпхарта та Ф. Шарпфа інститути являють собою основну детермінанту, що окреслює сутність результативної політики та усвідомленість конкретних політичних суб'єктів (еліти-контр-еліти) відносно цілепокладання, що формується під впливом інституціонального середовища діяльності. Б. Пітерс наступним чином визначив роль інститутів у політичній сфері: «... новий інституціоналізм наполягає на існуванні автономної ролі політичних інститутів. Держава не тільки відчуває вплив суспільства, а сама впливає на нього. Політична демократія залежить не тільки від економічних, соціальних умов, але й від дизайну політичних інститутів. Бюрократичне агентство, законодавчий комітет і апеляційний суд виступають не тільки аренами для суперництва соціальних сил, але й представляють сукупність стандартних робочих

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

процедур, структур, що визначають і захищають інтереси. Вони є політичними акторами по праву» [166].

На думку С. Патрушева, в сучасній політичній науці сформувалося загальне розуміння політичного інституту: 1) політична цілісність формальних та неформальних принципів, норм, правил, що визначають і регулюють діяльність людини в політичній сфері; 2) політична організація суб'єктів чи структур; 3) стійкий тип політичної поведінки, що виражається в певній системі колективних дій, процедурі, механізмі. Діяльність політичного інституту, пов'язана з визначенням правил і норм взаємодії, формує інституціональне середовище. В його межах, формальні правила (нормативні акти, закони) та неформальні норми (звичай, традиції), направляють поведінку людей, надаючи їй визначених і передбачуваних характеристик. Водночас, оскільки реалізація функцій інституту відбувається через організаційно оформлені структури, то їх формування та визначення правил взаємодії здійснюється на основі інституціональної згоди. Реалізація узгодженої програми дій, що відповідає потребам конкретного політичного простору відбувається в ході інституціональної практики [71, с. 10].

Отож, елітний політичний інститут можна розглядати як стійку сукупність процедур і практик взаємодії, що характеризується структурно-нормативною впорядкованістю, націленістю на завоювання владних повноважень, здійснення політичного управління на основі наявних ресурсів. У кожній політичній системі в залежності від історичних, культурних, політичних особливостей розвитку формується потреба суспільства в наявності правлячої меншості для професіонального здійснення управлінських функцій та реалізації модернізаційних стратегій. Відповідно, формуються та законодавчо закріплюються механізми рекрутування політичної еліти, що мають впливати на динаміку ротації представників елітного середовища, сприяючи його оновленню на засадах професіоналізму та відповідальності. Своєрідними індикаторами виокремлення даного інституту в політичній системі можна

вважати: історично сформовану статусно-рольову сітку, що визначає вертикальний зріз функціонування суспільства; наявність ціннісних критеріїв оцінювання заслуг, що виступають основою рекрутування; доступ до ресурсів та прийняття стратегічно важливих рішень.

Реалізація функцій таким інститутом можлива за умови його чіткої структурованості, наявності правил взаємодії та процедур прийняття політико-управлінських рішень. Оскільки ефективність функціонування політичної системи залежить від здатності реагування на імпульси «входу-виходу», то діяльність елітного інституту обумовлена взаємодією з громадянським суспільством, потенціал якого використовується в процесі реалізації запланованих стратегій суспільно-політичного розвитку. До загальних принципів функціонування елітного інституту можна віднести: наявність внутрішньогрупових, консолідуючих цінностей; циркуляція як процес відбору одних суб'єктів до елітного кола та витіснення інших; олігархізація як процес поступового нарощування владного потенціалу представниками певних елітних груп, що зосереджують у своїх руках управлінські функції.

Можна виділити ряд ознак, що притаманні політичній еліті як інституціональному утворенню:

1) наявність суспільної потреби у певних правилах регулювання взаємодії, розподілу ресурсів і виробленні технологій прийняття політико-управлінських рішень, спрямованих на досягнення загального суспільного блага; активна діяльність інституту є проявом реагування на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища, що проявляється в професійному підході до задоволення політичних потреб ;

2) формалізованість діяльності, її обумовленість суспільним договором, що формується за допомогою виборів і закріплюється процесами легітимізації. Хоча наявність суспільного договору не гарантує рівномірності розподілу благ та ресурсів між політичною елітою та суспільством. Суспільний договір і формалізація еліти є взаємопов'язаними процесами, які підвищують

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

ефективність відносин між даними суб'єктами, сприяючи оптимізації виконання функцій та формуванню зворотного зв'язку в рамках політичної системи, що забезпечує відповідний рівень стабільності, послідовності виконання модернізаційних програм розвитку;

3) об'єктивація, тобто створення інституціональних бар'єрів у діяльності більшості суспільства, що здійснюється для оптимізації досягнення поставлених цілей та завдань;

4) самостабілізація, пов'язана з відносною часовою стійкістю та наданням передбачуваності діям суб'єктів, що обумовлено – стандартизацією вимог до суб'єктів, ціннісно-нормативною системою інституту, розподілом праці та професіоналізацією діяльності, тобто наявності певних стандартів дій, які відповідають потребам часу;

5) наявність функцій, спрямованих на регулювання суспільно-політичних відносин та формування відповідного політичного простору;

6) базові структурні компоненти, що забезпечують ефективну реалізацію функцій [167].

Структуру елітного інституту можна визначити наступним чином. По-перше, так звана статусно-рольова сітка, тобто закріплена система статусів і ролей, що визначають правила поведінки та взаємодії, а також санкції відносно порушників. Вона включає елітні групи різних сфер діяльності (політичну, економічну, військову, культурну і т. д.), які мають доступ до процесів прийняття стратегічних рішень, здійснення управлінських функцій та володіють необхідними ресурсами. У цьому контексті Ч. Мілс зазначав, що політичну еліту необхідно розглядати крізь призму сукупності позицій, які вона займає та «...отримує можливості привілейованого становища щодо більшості суспільства, приймаючи рішення, що мають великі наслідки. ... Це обумовлене тим, що вона здійснює управління важливими ієрархічними інститутами та організаціями сучасного суспільства. ... Еліта займає в соціальній системі

стратегічні командні пункти, в яких зосереджені дієві засоби, що забезпечують владу, багатство, визнання, якими вона користується» [115, с. 3].

Статусно-рольова сітка існує на всіх рівнях реалізації владних повноважень елітним інститутом: перший рівень (внутрішнє коло влади), тобто сукупність осіб, що здійснюють прийняття стратегічних рішень, визначаючи вектори розвитку політичної системи; другий рівень – це представники політико-урядової еліти, що виконують провідні функції в системі державного управління, правлячій чи опозиційній партіях; третій рівень – суспільно-господарська еліта, покликана переставляти інтереси різних груп у першому колі влади; четвертий рівень – коло груп інтересів і тиску; п'ятий рівень – регіональна та місцева еліта [96].

Доцільно зупинитися на певних типах еліт, які в силу володіння відповідними ресурсами, доступу до прийняття стратегічних рішень можуть за певних політичних ситуацій відігравати провідну роль у структурі елітного інституту. В цьому контексті слід згадати бізнес-еліту, тобто сукупність великих підприємців, які беруть активну участь у політичному процесі, мають доступ (формальний чи неформальний) до прийняття стратегічних державних рішень, володіючи при цьому значними фінансовими ресурсами. Вони створюють необхідні умови залучення їх власників до прийняття стратегічних рішень. Ступінь впливу бізнес-еліти на політику визначається рівнем стабільності функціонування політичної системи. Високий рівень легітимності політичної еліти, успішність модернізаційних перетворень – все це сприяє визначенню чітких векторів суспільно-політичного розвитку держави, формуючи дієву систему державного управління. За таких умов рівень прямого втручання бізнес-еліти в політику знижується. В іншому випадку, за умов відсутності ефективної системи державного управління чи появи ситуацій невизначеності, знижується рівень легітимності політичної еліти та створюються можливості для збільшення впливу бізнес-еліти на політичний процес.

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

Водночас, в сучасних умовах суспільно-політичного розвитку існує тенденція досить тісної взаємодії політичної та бізнес-еліти. Це пояснюється тим, що підтримка останньої дозволяє політичній еліті мати доступ до значних фінансових ресурсів, необхідних для фінансування політичних кампаній та різноманітних проектів, а також до системи ЗМІ. У свою чергу бізнес-еліта отримує просто необмежені можливості для лобіювання власних інтересів на всіх рівнях системи державного управління. Особливості взаємодії цих еліт залежать від конкретних умов функціонування політичної системи, рівня її відкритості [88, с. 292-294].

Слід зазначити, що в розвинених політичних системах бізнес-еліта орієнтована на реалізацію моделі корпоративного громадянства. До її основних принципів відносять: соціальне інвестування та отримання привілеїв у вигляді податкових пільг, репутації, підвищення ціннісної вартості бренду; пошук актуальних суспільних проблем та сприяння їх вирішенню; активне залучення громадян до співпраці та захист їх інтересів. Модель корпоративного громадянства передбачає здійснення соціально орієнтованої діяльності та активне включення у діяльність елітного політичного інституту, взаємодію з іншими соціально-політичними інститутами з метою спільного вироблення стратегій розвитку та модернізації [205].

Хоча слід констатувати, що в Україні розвитку моделі корпоративного громадянства заважають наступні фактори: державний патерналізм, орієнтованість бізнес-структур на задоволення власних потреб та перерозподіл ресурсів, непрозорість процесів приватизації, низький рівень довіри між владою, бізнесом і суспільством, соціальна інертність. Відсутність партнерської взаємодії між вказаними суб'єктами призводить до перекладання відповідальності за вирішення проблем на державу, яка в сучасних умовах глобального розвитку не повною мірою здатна швидко реагувати на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища. Для цього їй необхідний економічний потенціал та інноваційність бізнес-структур, нові правила та

принципи взаємодії, що дозволяють адаптуватися до викликів та запропонувати проекти рішень. Однак, високий рівень зрощення економічного та політичного капіталів, орієнтованість на задоволення власних інтересів у межах функціонування елітного інституту – все це унеможлиблює ефективну співпрацю заради досягнення суспільного блага. Високий рівень недовіри до діяльності влади та бізнесу посилює соціальну апатію, сприяючи дистанціюванню суспільства від активної участі в суспільно-політичному процесі [183].

Сучасні процеси глобалізації та інформатизації вимагають нових підходів до організації виробництва товарів та послуг, покликаних не тільки задовольняти потреби громадськості, але й сприяти зміні ціннісних орієнтацій, засвоєнню нових знань чи вмінь, формуванню культури споживання. Відтак, актуалізується потреба соціально відповідального корпоративного управління, направлено на формування партнерської взаємодії бізнесу, влади та суспільства, що передбачає вироблення спільного бачення перспектив державно-політичного розвитку. Цьому сприятиме залученість ресурсного потенціалу згаданих суб'єктів, зростання рівня спільної відповідальності за результати діяльності, орієнтованість на інновації у вирішенні суспільних проблем. Високий рівень демократичності політичної системи обумовлює формування міжсекторного соціального партнерства, за якого бізнес-еліта, політична еліта та громадянське суспільство узгоджують правила взаємодії, способи діяльності, спрямовані на реалізацію стратегічних проектів [238]. Результативність спільної діяльності вимірюється рівнем задоволеності потреб суспільства, зростанням довіри до політичної еліти та вартості бренду бізнес-структур, що в сукупності впливає на підвищення стандартів життя та мотивує до подальшої активної співпраці.

Вплив ЗМІ та глобальних інформаційних ресурсів на масову свідомість і динаміку комунікацій в політичній системі актуалізує роль символічної еліти. На думку У. Сарцинеллі, в умовах сучасної політичної дійсності ЗМІ

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

перетворюються на провідний інструмент управління. Це проявляється у конструюванні символічного образу реальності, що здійснюється завдяки поєднанню знакових символів, емблем та емоційно забарвлених риторичних прийомів. Відповідно, ЗМІ символізують, віртуалізують і міфологізують політичну комунікацію, що впливає на характер діяльності владних суб'єктів та її сприйняття більшістю громадян. Хоча, пропоновані владними суб'єктами символи можуть мати двояке трактування. З одного боку, вони пояснюють досить складні політичні явища та процеси, роблячи політику більш доступною для громадян, а з іншого – провокують пасивне відношення до неї, обумовлене вже заданими алгоритмами дій, які не вимагають особистого пошуку чи активності.

За таких умов в елітному середовищі формується символічна еліта, яка досить тісно взаємодіє з правлячою, забезпечуючи виробництво символічної політики, спрямованої на легітимацію елітного інституту та отримання підтримки широких верств населення. Основна мета символічної політики полягає у візуалізації та поясненні переваг владних суб'єктів, а також мотивуванні масової громадської підтримки [158]. До цього типу можна віднести представників інтелектуальної (суб'єктів, здатних генерувати нові знання, цінності) та інформаційної (суб'єктів, які володіють ЗМІ чи займають провідні позиції в даних структурах) еліти. Серед основних функцій виділяють: генерування нових ідей та цінностей, необхідних для внутрішньоелітної та суспільної консолідації, вплив на масову свідомість через політичні міфи, авторитет, пропаганду, різноманітні PR-практики, а також формування інформаційно-комунікативного простору політичної системи.

Відтак, правляча еліта використовує ресурсний потенціал символічної з метою легітимації свого статусу, посилення впливу на громадянське суспільство та нав'язування йому певних проектів (у тому числі й модернізаційних) політичного розвитку. К. Ньютон виділяє наступні можливості використання владними суб'єктами медіа для задоволення власних

потреб у відповідному інформаційно-комунікативному просторі, підвищенні рівня легітимності чи протидії конкурентам: 1) вплив на формування та зміну динаміки громадської думки за допомогою фреймів, мейнстрімного сприйняття актуальних проблем, нав'язування образу ворога тощо; 2) переорієнтація політичного дискурсу (з пошуку консенсусних форм двосторонньої взаємодії, направленої на здійснення раціонального вибору) на стимулювання байдужості, дистанціювання від актуальних проблем, завдяки вигідно розставленим другорядним акцентам; 3) вплив на динаміку політичного процесу завдяки нав'язуванню вибору конкретним групам громадськості, протиставленню образів «успішного/неуспішного політика», збільшення рівня політичної інформованості з метою формування ефекту некерованості та потреби захисту [246].

Можна погодитися з думкою О. Соловійова, що посилення процесів глобальної інформатизації та розширення практики використання ресурсів ЗМІ в політичному просторі сприяє зростанню політичного конформізму груп громадськості, знижуючи їх інтерес до сфери публічної політики. Така ситуація негативно позначається на формуванні дієвої двосторонньої комунікації між суспільством і владою, що виступає основою діалогу щодо розробки та вибору оптимальних стратегій державно-суспільного розвитку. Втрата інтересу суспільства до сфери публічної політики розширює можливості правлячої еліти у використанні ресурсів для задоволення власних потреб. Особливо актуальною ця проблема є для держав, що перебувають в процесі модернізації, оскільки відбувається формування нових політичних інститутів, а також конституювання правил і норм взаємодії. Протидія, окресленим негативним впливам ЗМІ, можлива за умови високого рівня відповідальності політичної еліти, використання традиційних форм діалогу, наявності громадського контролю [177].

В умовах сучасної політичної дійсності можна говорити про зростання ролі силових ресурсів у процесах завоювання й утримання владних

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

повноважень, проведення кардинальних модернізаційних перетворень, а також забезпечення національної безпеки держави. Відтак, особливе місце в структурі елітного інституту займає військова еліта. Військово-силові дії, на думку К. Клаузевіца, завжди взаємопов'язані з політикою, яка визначає їх мету та мотиви, а також координує хід протікання. Суб'єктами таких дій є народ, армія, владна еліта. Пристрасті, емоції, що актуалізуються під час військово-силових дій існують у суспільній свідомості завжди, але їх вміле використання згідно визначених елітою політичних цілей, залежить від компетентності військових та особливостей армійської структури. Загалом, політична еліта повинна володіти знаннями про можливі засоби досягнення конкретного військово-політичного результату, механізми розробки та прийняття військово-стратегічних рішень, а також чітко формувати політичні цілі застосування військової сили. Військова еліта має оцінювати відповідність наявних ресурсів і засобів поставленим цілям. Ефективність і результативність взаємодії військової та політичної еліти обумовлюється чітким виконанням зобов'язань, взаємною відповідальністю за здійснення чи не здійснення конкретних дій [75].

Відповідно, військова еліта являє собою сукупність військових управлінців, які володіють необхідними професійними якостями та мають ресурси впливу у сфері забезпечення національної безпеки. Сучасна військова еліта доволі замкнута група, що характеризується наявністю відповідних цінностей, норм, стандартів поведінки, маючи при цьому власну ієрархічну систему взаємодії та підпорядкування. Серед основних функцій впливу на функціонування політичної системи можна виокремити наступні: вираження інтересів груп громадськості в конкретних військово-політичних рішеннях, вплив на формування основних засад внутрішньої та зовнішньої безпеки, закріплення у масовій свідомості певних цінностей та норм поведінки (наприклад, патріотизм, стійкість духу в складних ситуаціях, мобілізованість заради досягнення мети тощо).

Розділ 2. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі

Гармонійні військово-цивільні відносини мають забезпечуватися підпорядкованістю військової еліти правлячій, що проявляється через законодавчо закріплену систему призначення на військові посади та присвоєння звань. Роль військової еліти у владній структурі визначається ефективною взаємодією з представниками інших елітних груп відносно забезпечення незалежності та стабільності функціонування політичної системи. Водночас, правляча еліта, передусім, розраховує на підтримку силових структур у кризових ситуаціях, а військова – прагне закріпити певні привілеї чи отримати доступ до ресурсів.

Особливості розвитку політичної системи формують відповідний тип взаємодії військової еліти з політичною, що визначає рівень її впливу в структурі політичного інституту. Так, у державах з високим рівнем політичної нестабільності (Ірак, Афганістан) саме військові здійснюють координування економічного розвитку регіонів, виконують деякі функції представників місцевого самоврядування. В Росії з часів першого президентства В. Путіна сформувалася система влади, за якої 80 % процентів її представників належали до «силового блоку». Така тенденція зберігається і в сучасний час, підтвердженням чого є здійснення політичного курсу авторитарно-силовими методами у внутрішній та зовнішній політиці, спираючись на «еліту силових структур». Такий тип взаємодії владної та військової еліт в Росії, а також відповідні особливості культурно-історичного розвитку створюють передумови для агресивної та провокаційної політики цієї держави щодо інших. Це здійснюється у контексті відстоювання інтересів «російськомовних громадян» і реалізації концепції «великої держави». Прикладом цього можуть бути воєнні дії в Україні 2014-2018 років, постійні провокації країн Балтійського регіону, а також участь у військовій операції в Сирії. У Туреччині саме військова еліта, ще з часів Ататюрка, виконує функції гарантування світськості держави, стримуючи напругу протистояння політичних сил ісламістського та секулярного спрямування. Водночас, події липня 2016 року змусили політичну

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

еліту в особі президента Т. Ердогана заговорити про внесення змін до конституції з метою зменшення впливу військових на прийняття державно-стратегічних рішень [225].

Наступною складовою елітного інституту виступає ресурсний потенціал, що вимірюється сукупністю наявних у представників елітного прошарку форм капіталу. На думку П. Бурдьє, капітал являється обмеженим ресурсом, який здатен у силу певних обставин накопичуватися та проявлятися в трьох станах: інкорпорованому, тобто у вигляді певних здібностей та диспозицій, наявних у суб'єкта; об'єктивованому, тобто вираженому в предметній формі; інституціоналізованому, тобто наявності формалізованих і неформалізованих способів визнання. Доцільно виокремити наступні форми капіталу, якими володіє елітний політичний інститут:

1) фізичний – зовнішні дані та психологічні характеристики індивідуального чи групового суб'єкта, що створюють потенціал для здійснення діяльності у сфері політики;

2) культурний, що проявляється в існуванні системи знань і вмінь, які необхідно засвоїти для налагодження комунікативної взаємодії в політичній системі;

3) людський, тобто здатність суб'єкта не тільки до засвоєння професійних навичок і вмінь, необхідних для ефективної політичної діяльності, прийняття стратегічних рішень, але й постійне підвищення рівня кваліфікації;

4) економічний, що проявляється у володінні певними фінансовими ресурсами та засобами виробництва;

5) соціальний, тобто формування системи формальних і неформальних зв'язків, необхідних для оптимізації процесів прийняття державно-політичних рішень;

6) адміністративний, що проявляється в доступі до ресурсного потенціалу та діяльності інших суб'єктів через наявність владних позицій чи авторитет;

7) політичний, тобто здатність до представництва інтересів інших, мобілізації ресурсів суспільства для здійснення різних видів політичної діяльності;

8) символічний капітал, тобто легітимне право виробляти цінності та інтерпретувати зміст певних політичних явищ чи процесів;

9) силовий капітал, проявом якого є застосування силових засобів впливу та тиску для сприяння досягненню поставленої мети [19].

Ці форми капіталу взаємодоповнюють одне одного, що дозволяє політичній еліті ефективно накопичувати власні ресурси та перерозподіляти їх згідно вимог конкретної ситуації, обираючи для цього засоби реалізації (система права, легітимність, інформація, політична культура як певна модель поведінки, конкретні політичні технології).

Ціннісно-нормативна система функціонування політичної еліти являється ще одним структурним елементом даного інституту. Її можна охарактеризувати як своєрідну сукупність цінностей, ідеологічних принципів стереотипів поведінки, певні процедури, що виступають основою прийняття політичних рішень. В умовах посилення впливу ЗМІ на функціонування політичної системи такі цінності набувають комунікативного та символічного характеру, сприяючи формуванню в масовій свідомості відповідного «образу політичної дійсності».

Провідну роль у формуванні ціннісно-нормативної системи відіграють ідеологічні цінності політичної еліти. Ефективність діяльності еліти багато в чому визначається її здатністю адаптувати власні цінності, пріоритетні установки до ідеологічних конструкцій, що домінують у певній політичній системі. Особливо це важливо в умовах модернізації політичної системи, коли відбувається процес формування нових цінностей та виникає потреба донесення їх важливості до більшості суспільства. Відповідно, вміння еліти надати ідеологічного забарвлення цінностям внутрішньоелітної взаємодії, максимально наблизивши їх до домінуючих ідеалів та орієнтирів суспільства,

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

дає можливість формувати високий рівень консолідованості громадян, залучаючи їх потенціал до модернізаційних перетворень.

Не менш важливу роль у формуванні внутрішньоелітної та двосторонньої взаємодії в політичній системі відіграє також символіка. Її значущість проявляється у: санкціонуванні нового порядку та виправданні певних втрат майбутніми звершеннями; виправданні боротьби за владну ієрархію, де кожному відводиться відповідна роль; узагальненні суспільних очікувань відносно захисту та стабільності; зниженні соціальної напруги. На думку М. Едельмана, виробництво дієвих політичних символів сприяє узгодженню інтересів елітних груп і суспільства. У першому випадку мова йде про символічне обґрунтування доцільності (наприклад, консенсусних чи компромісних) форм внутрішньоелітної взаємодії відносно позиціонування в межах статусно-рольової сітки, перерозподілу ресурсів і прийняття державно-політичних рішень, що забезпечує стабільність функціонування елітного інституту. В другому – про формування довгострокового символічного образу бажаного майбутнього, що не тільки відповідає очікуванням більшості суспільства, але й пояснює можливі складнощі та способи їх подолання колективними зусиллями [158].

Відтак, політична символіка забезпечує закріплення в масовій свідомості певних ідеологем, стереотипів, тих же цінностей, що є основою легітимізації елітного статусу, надання гарантій суспільству відносно стабільного функціонування політичної системи. Сформовані елітою символи, мають вербальну (девіз, історія, фраза) та невербальну (одяг, вчинок, предмет) форми вираження. У свою чергу політичні ритуали кодифікують правила взаємодії, поведінку еліти, надаючи їм повторюваного та демонстраційного характеру, тим самим, закріплюючи їх на рівні масової свідомості. Завдяки формальним (офіційні заходи, зустрічі з активними групами громадськості, ЗМІ, використання різних форм особистого контакту) та неформальним (ювілеї, традиційні зустрічі тощо) ритуалам політичної поведінки відбувається не

тільки закріплення порядку політичної діяльності, але й демонстрація ціннісних орієнтацій елітного інституту [153].

Ефективність пропонованих елітою символів вимірюється не рівнем збільшення можливостей маніпулювання, а визнанням більшістю суспільства встановленого порядку та підтримкою політичних практик. Цьому має сприяти повсякденна діяльність представників елітного інституту щодо відтворення ініційованих символів у політичній діяльності, надання їм суспільної значущості через опосередковане задоволення чи зміну очікувань і вимог відносно певних політичних ситуацій [158].

Система цінностей, символів у середовищі політичної еліти виробляється на всіх рівнях окресленої статусно-рольової сітки, але дієвості вона набуває за умови узгодження різноманітних інтересів елітних груп відносно визнання легітимності існуючої системи влади. Відповідно, саме вона виступає основною цінністю міжелітної взаємодії та визначає базові засади політичної діяльності. Водночас, суспільно-політичні орієнтири та цінності еліти являються основою формування масової свідомості громадян в умовах здійснення модернізаційних перетворень, оскільки акцентують увагу на певних ціннісних ідеалах, досягнення яких дозволяє на практиці відчувати значущість проведених змін та здійснювати їх оцінювання. За умови ефективної двосторонньої комунікативної взаємодії між елітою та суспільством формується не тільки високий рівень її легітимності, але й відбувається взаємна консолідація цінностей. Це сприяє гармонійному розвитку суспільства, зниженню соціальної напруги та створює умови для спільної діяльності задля досягнення суспільного блага. Водночас, низький рівень відповідальності політичної еліти, відсутність ціннісних орієнтирів, направлених на задоволення потреб суспільства, призводить до зростання соціальної напруги, формуючи ризики незавершеності модернізаційних процесів [33, с.4-8].

Відтак, мова йде про формування своєрідної організаційної культури елітного політичного інституту. Вона являє собою систему цілепокладання,

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

цінностей, норм, зв'язків і взаємодій, що формуються в процесі інституціоналізації та визначають хід політичної діяльності. До основних складових організаційної культури елітного інституту можна віднести:

1) політичне кредо елітного інституту, що проявляється у вигляді «ідеальної мети», усвідомлення якої відбувається на всіх рівнях статусно-рольової сітки, відповідає логіці політичного й історичного розвитку, а також декларує бажану роль у структурі політичної системи суспільства;

2) систему цінностей та комунікацій, що складають основу розуміння принципів, правил діяльності та взаємодії на зовнішньому та внутрішньому рівнях;

3) політичну етику як сукупність принципів, норм, стандартів поведінки, що визнаються соціально-доцільними для здійснення політичної діяльності, формуючи її своєрідний еталон.

Можна згадати М. Кастельса, який зазначав, що влада «...в інформаційному суспільстві вписана на фундаментальному рівні в культурні коди, за допомогою яких люди та інститути формують уявлення про життя чи приймають рішення, включаючи політичні. ... Культурні битви – це сутність боротьби за владу в інформаційну епоху. Вони ведуться в ЗМІ та за їх допомогою. Влада, як можливість скеровувати поведінку, міститься в мережах інформаційного обміну та маніпуляції символами...» [78, с. 502-503].

Ще однією складовою елітного політичного інституту можна вважати систему санкцій, відносно тих осіб, які порушили правила внутрішньоелітної взаємодії. В даному випадку санкції розглядаються як позбавлення представника елітної групи капіталу та доступу до владних ресурсів. Слід зазначити, що позбавлення привілеїв може бути пов'язане із закінченням строку перебування на обраній посаді, з новою кон'юнктурою політичного простору та мінімізацією ризиків для певних елітних груп. Відтак, на думку О. Криштановської, слід говорити про наявність різних типів ексکورпорації еліти,

Розділ 2. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі

тобто позбавлення не тільки формального статусу, але й капіталу та владних ресурсів. До них слід віднести:

1) повну ексکورпорацію, пов'язану з витісненням з елітних позицій, втратою офіційної посади та ресурсів влади;

2) часткову ексکورпорацію, що передбачає втрату певної частини капіталу та проявляється у:

2.1) деформалізації – позбавленні представника еліти формальної посади при збереженні певних обсягів владних ресурсів і капіталів;

2.2) декапіталізації – нівелюванні можливостей використання політичного капіталу, що навіть при збереженні офіційної посади девальвується;

2.3) резервації – збереженні формального елітного статусу або переміщенні в «резервації», тобто екс-елітні зони, що дають можливість при зміні політичної ситуації повернутися до активної діяльності [88, с. 174-177].

Аналіз структурних складових елітного інституту дає можливість виділити наступні його функції: забезпечення відтворення історично сформованих способів політичної діяльності; сприяння процесам внутрішньоелітної та суспільної консолідації з метою розв'язання актуальних проблем розвитку політичної системи та суспільства в цілому; регулювання діяльності громадськості в рамках діючої законодавчої бази; здійснення контролю за політичною поведінкою своїх членів і застосування санкцій за наявності порушень; забезпечення стабільності розвитку суспільного життя. Реалізація функцій елітного політичного інституту відбувається через діяльність конкретних організацій: органи державної влади, політичні партії чи парламентські фракції.

Відтак, елітний політичний інститут розуміється як складно організована структурно-функціональна система, що включає статусно-рольову сітку, ціннісно-нормативну систему, стандарти поведінки, ресурсний потенціал, систему санкцій та контролю, що пов'язані боротьбою за владні повноваження,

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

їх розподіл та реалізацію на практиці [166; 167]. На думку О. Криштановської, політична еліта завжди інституціоналізована завдяки призначенню чи обранню на певну посаду, що виступає своєрідною частиною функціонування матриці держави. Посада визначає статус політичного суб'єкта та накладає на нього відповідні функціональні обов'язки. Відповідно, ефективне їх виконання політичною елітою, активізує розкриття потенційних можливостей політичної системи, сприяючи її стабільному функціонуванню [88, с. 68-69]. Інституціоналізованість політичної еліти сприяє структурній інтегрованості (взаємна терпимість, прийняття формальних і неформальних правил взаємодії) та ціннісному консенсусу (взаємна згода дотримуватися встановлених норм політичної поведінки та підтримка цінностей наявних державних інститутів) [203].

На думку С. Хантінгтона, політичні інститути, можуть виступати засобом встановлення порядку, вирішення протиріч і формування авторитетних лідерів з метою досягнення відповідного рівня політичної стабільності та модернізованості. Складність і неоднорідність суспільства актуалізує потребу ефективного управління для забезпечення політичного порядку. Водночас, жодна з домінуючих у суспільстві елітних груп не в змозі забезпечити даний порядок, не будучи інституціоналізованою. Інституціоналізація виступає «процесом за допомогою якого організації та процедури набувають цінності та стабільності» [201, с. 32]. Він дозволяє структурувати та стандартизувати згідно правил і процедур діяльність політичної еліти, зробивши домінування однієї групи, сумісним зі згодою більшості суспільства.

Загалом, політична інституціоналізація розглядається з точки зору декількох підходів:

1) процес набуття нормами та правилами статусу обов'язковості в суспільній свідомості та діяльності, невиконання яких передбачає застосування санкцій (Ж. Лейн, С. Ерсон);

2) спосіб кристалізації організацій, закріплення їх структурно-функціональних характеристик (А. Панебьянко);

3) процес набуття стійких форм поведінки, здатних до відтворення правил і процедур (С. Хантінгтон);

4) сукупність певних вірувань, символів, думок, що впливають на колективну дію, закріплюючи у масовій свідомості сприйняття певних об'єктів як інституціоналізованої форми, що здатна мобілізувати та контролювати поведінку інших (М. Ханнан, Дж. Фрімен) [64, с. 70-71].

Відтак, політична інституціоналізація сприяє формуванню нових якостей організацій та процедур взаємодії в політичній системі для забезпечення важливої потреби суспільства в соціальному порядку через проведення необхідних змін. Інституціоналізація політичної еліти може розглядатися як певний етап елітогенезу загалом. Оскільки в ході даного процесу відбувається закріплення елітних груп у системі владної ієрархії, перерозподіляються ресурси, внаслідок чого оцінюється наявний потенціал для здійснення модернізаційних перетворень і формуються загальні принципи функціонування політичної системи. На думку П. Бергера та Т. Лукмана, можна виділити загальні характеристики процесу інституціоналізації: 1) типізація «повсякденної» діяльності та суб'єктів, що її здійснюють; 2) історичність, тобто наявність просторово-часових параметрів, що визначають динаміку та тривалість даного процесу; 3) контроль, як соціальна необхідність у формуванні порядку взаємодії; 4) сукупність ролей, що дозволяють алгоритмізувати діяльність суб'єктів на внутрішньому та зовнішньому рівнях у рамках заданого простору; 5) наявність правил та їх поступова типізація сприяють формуванню повсякденної рутини, створюючи потенціал для розподілу сфери діяльності та появи інновацій; 6) мова і символи як механізми засвоєння пропонованих правил чи типізованих дій; 7) легітимація як спосіб виправдання та схвалення діяльності [14, с. 33-45].

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

У контексті досліджуваної проблематики, можна говорити про наступні характерні ознаки інституціоналізації політичної еліти. Історичні особливості політико-культурного розвитку політичної системи задають параметри даного процесу у вигляді форми правління, державно-територіального устрою, що обумовлюють механізми формування та функціональне навантаження елітного інституту. Ці параметри формують статусно-рольову сітку взаємодії владних суб'єктів на внутрішньому та зовнішньому рівнях, тим самим, визначаючи їх статусність і функціонально-рольове навантаження.

Динаміка розвитку сприяє поступовій професіоналізації політико-управлінської діяльності еліти, виокремлення її традиційного та модернізаторського типів. Політичний порядок забезпечується легітимністю та балансом взаємодії визначених типів, а також системою внутрішнього (цінності, норми взаємодії) та зовнішнього (санкції) контролю. У ході інституціоналізації політична еліта виробляє систему знань, символів для інтерпретації політичної ситуації, сприяючи їх засвоєнню суспільством. Водночас, вироблена ціннісно-нормативна система знань, відносно умов політичної дійсності, не тільки впливає на визначення ролей, але й задає мотиваційну динаміку діяльності еліти. Наявність спільності ідей та цінностей дозволяє формувати високий рівень інтегрованості елітного інституту відносно актуалізації та вирішення суспільних потреб, а також модернізації політичної системи в цілому [211].

Динамічність процесів інституціоналізації політичної еліти обумовлюється впливом наступних факторів:

- 1) культури, що в силу сутнісних характеристик дає можливість інтегрувати та стабілізувати діяльність суб'єкта, легітимізуючи існуючі вимоги відповідно до домінуючих у масовій свідомості норм і цінностей;

- 2) структурування, тобто визначення чіткої ієрархії в системі владних відносин з метою здійснення представництва інтересів інших груп суспільства

та перерозподіл ресурсів, необхідних для здійснення покладених на еліту функцій;

3) формування інституціонального середовища, що визначає основні засади комунікативної взаємодії та процедури прийняття стратегічних рішення, надаючи для цього конкретні політичні технології.

Слід звернути увагу, що представництво інтересів інших груп громадськості являється провідним фактором не тільки включення в систему елітної ієрархії, але й подальшої легітимізації в ній. На думку Дж. Сарторі, існує три рівні представництва: юридичне, соціологічне, політичне. У першому випадку мова йде про формалізовану діяльність згідно юридично закріплених правил і процедур представників еліти, наприклад, на обраній посаді. Здійснення такої діяльності відбувається через представництво інтересів суб'єктів, які сприяли обранню на дану посаду. Соціологічне представництво враховує приналежність різних індивідів до певної соціальної групи на основі конкретних інтересів (національних, професійних, вікових, гендерних, релігійних та ін.). Політичне представництво може включати в себе два попередні рівні, але основна увага звертається на захист і реалізацію інтересів відповідних соціальних груп. Відтак, процеси інституціоналізації еліти розглядаються в контексті внутрішньої (інституціональна включеність у структуру політичної системи та виконання необхідних функцій) та зовнішньої (високий рівень довіри суспільства до здійснюваних перетворень) легітимації [61].

Виділяють декілька етапів інституціоналізації політичної еліти [18]. Перший передбачає легалізацію інституту, тобто його організаційне та політико-правове оформлення. Відтак, доцільно говорити про синтез політичної та правової інституціоналізації, що сприяє впорядкуванню, формалізації та стандартизації моделей взаємодії, пов'язаних із діяльністю політичних еліт. У першому випадку мова йде про структурно-функціональний зміст елітного інституту, необхідний для конституювання в політичній системі та формування

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

певних моделей взаємодії. В другому – визнання провідної ролі еліти в системі державної влади та необхідність закріплення обмежень діяльності для недопущення ігнорування правової системи. Правова інституціоналізація закріплює правовий стан еліти, здійснює нормативне регулювання діяльності, визначає допустимі моделі взаємодії з іншими політичними інститутами.

Оскільки, діяльність політичної еліти знаходить своє вираження в конкретних інститутах-організаціях (парламент, центральні та регіональні органи виконавчої влади, політичні партії і т. д), то правове регулювання їх діяльності буде проявлятися в наступному: визначенні прав і обов'язків конкретної організації; конкретизації організаційної структури, функцій, форм та методів політичної діяльності; порядку взаємодії з іншими інститутами та організаціями (формальними і неформальними); створенні необхідної інфраструктури для оптимізації процесу виконання функцій. Загалом, політико-правове оформлення елітного політичного інституту проявляється у формуванні цілей діяльності, становленні норм, правил взаємодії, процедур реалізації їх на практиці, визначенні санкцій, що певною мірою сприяє внутрішньоелітній інтеграції, формуючи передумови її подальшої мобільності.

Процеси мобільності політичної еліти складаються з трьох фаз: інкорпорація, тобто правила та процедури набуття елітного статусу через включеність до статусно-рольової сітки; 2) ротація, тобто позиційне переміщення в політичній системі; 3) екскорпорація, тобто вихід з елітного кола. Елітна мобільність пов'язана з існуванням так званих навколо-елітних зон, які формуються та контролюються державою. Для оптимізації процесів рекрутування створюється переделітна зона, а для зниження ризиків нестабільності при екскорпорації – екс-елітна зона. Елітна мобільність характеризується наступними рисами: 1) високим рівнем конкуренції, особливо на верхніх щаблях владної ієрархії; 2) невизначеністю вимог до претендентів на входження в еліту; 3) високим ступенем регламентації можливостей для здійснення мобільності (наявність кадрового резерву, претенденти з екс-елітних

зон); 4) регламентованістю даного процесу нормами внутрішньоелітної взаємодії; 5) наділенням індивіда первинним політичним капіталом [88, с. 99-103].

У межах конкретної політичної системи формується механізм інкорпорації еліти, тобто сукупність систем, способів і каналів за допомогою яких оптимізуються процеси мобільності. Система інкорпорації політичних еліт – це механізм формування еліти, що представляє собою сукупність критеріїв, процедуру та коло осіб, які здійснюють відбір. У стабільних політичних системах ці процеси відбувається згідно чітко визначених традиційних процедур, що сприяє періодичності оновлення та посилює рівень циркуляції. У системах, що трансформуються, процеси інкорпорації характеризуються хаотичністю, відсутністю чітких правил і критеріїв відбору. Це створює можливості приходу до влади індивідів із низьким рівнем професіоналізму та відповідальності. Досить універсальними є канали інкорпорації – соціально-політичні інститути, включеність до яких, дозволяє посідати позиції у владній ієрархії. До них відносять: політичні партії, бюрократичний апарат, економічні інститути та сферу бізнесу, церкву та релігійні організації, армію, систему освіти. До основних способів інкорпорації відносять вибори та призначення на посаду.

Виділяють дві системи інкорпорації політичних еліт: антрепренерську та гільдійну. До основних характеристик антрепренерської системи можна віднести: відкритість і наявність досить широких можливостей для представників будь-яких суспільних груп претендувати на провідне місце у владній ієрархії; невелику кількість формальних вимог; широке коло осіб, які здійснюють відбір; високий рівень конкуренції за рахунок створення особистих переваг конкретного індивіда чи групи. В системі гільдій виділяють наступні характеристики: закритість, тобто здійснення відбору з існуючих в елітних колах претендентів; високий ступінь інституціоналізації процесу добору, тобто наявність інституційних фільтрів (членство в партії, вік, стаж, освіта,

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

характеристика керівництва тощо); невелике коло осіб, що здійснюють відбір еліти; відсутність відкритої конкуренції у призначенні на посади; відтворення існуючого типу еліти.

На думку Г.Ашина, в політичній практиці антрепренерська та гільдійна системи представляють собою «ідеальні типи». Універсальність каналів, механізмів добору еліти є предметом постійних наукових дискусій, оскільки функціонування еліти пов'язане з наділенням її політичним та іншими капіталами, що створює додаткові можливості для прийняття політико-управлінських рішень, лобіювання інтересів тощо. Загальна ефективність цих систем, визначається співвідношенням формальних і неформальних критеріїв відбору еліти, її культурно-ціннісним потенціалом та особливостями конкретної політичної ситуації [7].

Слід зазначити, що в умовах політичної модернізації особливого значення набуває потреба оновлення кадрового потенціалу еліти за рахунок включення до статусно-рольової сітки молодих політичних лідерів. Саме вони володіють творчим потенціалом, креативним мисленням, що виступають запорукою ініціювання та практичної реалізації модернізаційних змін, забезпечуючи, при цьому, динамічність функціонування елітного інституту. Відтак, його представники мають сприяти: 1) формуванню соціально-економічних передумов активізації професійної діяльності молодого покоління, його мотивування до цілепокладання, направлено на отримання результату; 2) підвищенню престижності політико-управлінської діяльності як складової оптимізації державного управління у контексті досягнення суспільного блага; 3) залученню активної молоді до діяльності в політичних організаціях (інститутах) з метою формування та закріплення на практиці професійних знань, вмінь і навичок [122]. Збалансований підхід до формування кадрового складу статусно-рольової сітки сприятиме не тільки визначенню фундаментальних засад внутрішньоелітної взаємодії, традицій поступального розвитку елітного інституту, але й набуттю інноваційного потенціалу,

необхідного для оптимізації функціонування в умовах постійного зростання конкуренції та викликів глобального середовища.

Другий етап інституціоналізації передбачає трансформацію й адаптацію еліти під впливом тенденцій політичної модернізації з метою вироблення програм державного розвитку, прийняття ефективних рішень щодо їх практичної реалізації з метою досягнення суспільного блага. Аналізуючи досвід трансформаційних процесів еліти Німеччини, У. Хоффман-Ланге, прийшла до висновку, що в умовах модернізаційних змін формуються декілька передумов даних процесів, які сприяють консолідації суспільно-елітної взаємодії, направленої на досягнення відповідного рівня модернізованості. По-перше, високий рівень дискредитованості «старого» політичного режиму, що приводить до не визнання його як дієвої політичної практики елітою та більшістю суспільства. Водночас, ефективність демократичної консолідації обумовлюється наявністю чи відсутністю економічної стабільності при авторитарному режимі. Високий рівень економічної стабільності дозволяє сприймати авторитарний режим як більш дієву політичну практику в порівнянні з демократичним. По-друге, розрив зв'язків між приватними організаціями та політичними інститутами, а також формування передумов розвитку громадянського суспільства. По-третє, елітна трансформація, що має бути спрямована на формування когорти високопрофесійних кадрів у сфері політичної діяльності та прийняття державно-стратегічних рішень.

В умовах модернізації трансформація політичної еліти відбувається в двох основних формах: 1) циркуляції, тобто переміщенні в межах статусно-рольової сітки елітного інституту, що зберігає базисну організаційну структуру, активно проходячи процеси адаптації до нових умов життєдіяльності; 2) інституціоналізації нових форм елітної взаємодії та пошуку моделей балансу сил в умовах модернізаційних перетворень. Ефективність модернізаційних процесів залежить від рівня професіоналізму нової політичної еліти, яка здатна генерувати інноваційні ідеї, перетворюючи їх на проекти з метою практичної

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

реалізації. Водночас, врахування політичних традицій можливе за умови, наприклад, співпраці зі старою елітою, наділеною консультативними функціями [218].

На думку І. Куколева, трансформація елітних груп в умовах модернізації може розвиватися згідно певних моделей. «Зміна потоків» – це модель, за якої відбувається послідовний хвилеподібний процес ротації елітних кадрів. У ситуації наростання конфронтації між старою політичною елітою, яка займає провідні позиції в межах статусно-рольової сітки та новою, яка прагне зайняти їх, відбувається поступове включення останньої в елітну взаємодію та нарощування її владного потенціалу. Розширення статусно-рольової сітки, посилення бюрократизації державного апарату приводить до зниження рівня ефективності реформ і стабільності політичної системи, внаслідок чого відбувається переміщення старої еліти в екс-елітні зони за рахунок консолідації нової та контр-еліт. Хоча, нова еліта, не володіючи високим рівнем професіоналізму, не здатна стабілізувати політичну ситуацію, а тому може поступитися своїми привілеями та позиціями елітним групам з навколо-елітних зон, що набули професіоналізму на владних ієрархіях другого чи третього рівня. За таких умов, домінуючою є вертикальна мобільність із врахуванням структурної спадкоємності, що може доповнюватися горизонтальною на вищих щаблях владної піраміди.

Модель «політичного капіталізму» передбачає конвертацію політичного капіталу в економічний, внаслідок чого відбувається перехід державної власності в приватну через зосередження її в руках великих фінансово-промислових груп. Це сприяє наповненню елітного прошарку власниками фінансових капіталів, які прагнуть лобіювати виключно власні інтереси. В рамках моделі «контр-еліти» відбувається залучення представників інтелігенції чи певних маргінальних прошарків до політичної боротьби, що обумовлено потребою правлячої еліти вирішити певні політичні ситуації на власну користь.

Модель «домінування регіональних еліт» з'явилася в умовах зростання ролі регіональних еліт у процесах модернізаційних перетворень. Це проявлялося, передусім, у володінні фінансово-промисловим капіталом на рівні конкретного регіону та необхідності лобіювання регіональних інтересів у системі державного управління. Наслідком даних трансформацій стало включення в елітні кола представників регіональної еліти, які володіли необхідним економічним капіталом та можливостями його конвертації в політичний, за рахунок тісної взаємодії з владними структурами регіонального рівня. Ця еліта, в силу свого периферійного походження та необхідності постійної боротьби за виживання з центром, сформувала в собі певні риси (амбіційність, прагматизм, схильність до швидкої адаптації чи засвоєння нових правил), що створювали додаткові можливості для закріплення на вищих щаблях статусно-рольової сітки. [92].

Трансформаційні процеси функціонування еліт супроводжуються адаптаційними. Вони характеризують особливості взаємодії суб'єктів із навколишнім середовищем, у ході якої узгоджуються основні вимоги та очікування. Адаптація визначає ступінь здатності різних соціальних верств (передусім, еліти та суспільства) усвідомлювати особливості наявної політичної та соціально-економічної ситуації, а також адекватно виробляти моделі соціально-політичної поведінки, раціонально використовуючи наявні ресурси для оптимізації діяльності. В умовах здійснення модернізаційних перетворень відбувається формування нових політичних інститутів, способів соціально-політичного управління на основі засвоєння ліберально-демократичних цінностей, необхідних для ефективної реалізації запланованих реформ. Відповідно, в суспільній свідомості може виникати так звана «криза цінностей», що посилює соціальну напругу та неоднозначність сприйняття модернізації загалом.

Відтак, зростає роль елітного політичного інституту як суб'єкта, який в силу структурно-функціонального навантаження здатен не тільки формувати

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

нові цінності, враховуючи особливості національно-культурного розвитку, але й налагоджувати ефективні канали взаємодії з громадянським суспільством для ефективної його адаптації до запропонованих змін. Водночас, політична еліта має досягти такого рівня власної інституціоналізації, який би дозволяв їй бути дієвим суб'єктом ініціювання та практичної реалізації перетворень, використовуючи ресурсний потенціал і необхідні політичні технології. Це буде свідченням високого рівня адаптованості до можливих викликів навколишнього середовища та мобілізованості в досягненні результату [58].

У цьому контексті П. Бергер і Т. Лукман, виокремили широкі (інституціональна структура політичної системи повністю сприймається та схвалюється більшістю суспільства) та вузькі (суспільством сприймаються лише деякі інститути політичної системи) межі інституціоналізації. Відтак, межі інституціоналізації політичної еліти обумовлюються високим рівнем сформованості інституціональної структури політичної системи, статусно-рольової сітки, що здатна виконувати покладені на неї функції, а також рівнем доступності рішень інтересам і потребам громадян [14].

На третьому етапі відбувається формування відповідного рівня ефективності елітного політичного інституту, що залежить від ступеня усвідомлення актуальних тенденцій суспільно-політичного розвитку, націленості на задоволення суспільних потреб. Значну роль у цьому відіграє здатність до процесів самоорганізації, що проявляється у вчасному осмисленні власних тенденцій розвитку, вирішенні внутрішньогрупових конфліктів і вмінні генерувати нові ідеї чи використовувати існуючі механізми вирішення актуальних проблем [18, с. 34]. На даному етапі можна оцінювати рівень інституціоналізації на основі певних критеріїв.

С. Хантінгтон виділив наступні критерії інституціоналізації, що можуть розглядатися в контексті досліджуваної проблематики [201, с. 32-43]. Перший критерій – «адаптивність» означає, що чим більш адаптивна організація або процедура, тим вищий рівень її інституціоналізації. Еліта має бути орієнтована

на швидке реагування відносно зовнішніх і внутрішніх викликів; що забезпечується прийняттям рішень, направлених на зміну способу життя чи цінностей, а також поступальністю їх впровадження.

Другий критерій – «складність» виражається множинністю організаційних структур і наявністю чітко окреслених цілей діяльності. Це проявляється у: чіткій диференціації та відповідальному виконанні функцій на всіх рівнях статусно-рольової сітки; динамічності інституціональної структури відносно потреб модернізації; чіткій постановці цілей та завдань політичної модернізації, прогнозуванні наслідків; високому рівні лідерського потенціалу владної ієрархії, що здатен мобілізувати інших.

Третій критерій – «автономія» характеризується наявністю механізмів стримування та протидії зовнішнім факторам впливу (групам інтересів, опозиційній еліті), що дозволяють більш ефективно проводити політичну соціалізацію осіб, бажаючих інкорпоруватися до правлячого політичного класу. Відтак, політичний інститут має проявляти відповідний рівень самостійності в ініціюванні та прийнятті рішень стосовно політичної модернізації; обирати дієві механізми стримування та протидії, здатні мінімізувати вплив груп інтересів, а також забезпечувати пріоритет державних інтересів над особистими.

Четвертий критерій – «згуртованість» показує рівень узгодженості дій структурних компонентів організації в контексті вирішення поставлених завдань. Відповідно, успішність виконання функцій, обумовлена чіткою дисципліною, об'єднанням зусиль і мобілізацією ресурсів щодо вирішення актуальних проблем суспільства, здатністю уникати внутрішньо групового конфлікту інтересів

Б. Пітерс доповнив критерії інституціоналізації – конгруентністю та ексклюзивністю. Конгруентність вказує на необхідність існування відповідності взаємовідносин всередині політичного інституту тим взаємовідносинам, які вони впорядковують. Оскільки, однією з головних

2.1. Сутність та основні етапи інституціоналізації еліти в політичній системі

функцій еліти як політичного інституту є забезпечення потреби суспільства в політичному управлінні та стабілізації владних відносин, то його діяльність має базуватися на формалізованих правилах і морально-етичних нормах взаємодії, що відповідають очікуванням суспільства.

Невідповідність проявляється в наявності розриву між цінностями політичної еліти та більшістю суспільства, що сприяє появі ефекту «подвійної інституціоналізації». Вона виражається в наявності згоди більшості суспільства жити за встановленими правилами та процедурами (через нав'язаний правлячою елітою страх перед майбутнім), що можуть суперечити одне одному, сприяючи зростанню рівня суспільної напруги. Відповідно, зростання рівня напруги, накопичення ресурсного потенціалу, наприклад, опозиційною елітою, можуть сприяти структурним і функціональним змінам усередині політичної еліти. Критерій ексклюзивності вказує на здатність ініціювання національного модернізаційного проекту та обрання дієвих технологій політичної діяльності, спрямованих на оптимізацію досягнення мети. [249, с. 9].

Відповідно, взявши за основу критерії Хантінгтона-Пітерса, можна запропонувати наступні показники (див. Додаток А) для визначення рівня політичної інституціоналізації еліти. Вказані у Додатку А показники адаптивності, складності, автономії, згуртованості, конгруентності, ексклюзивності відображають низький, середній та високий рівень інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи. Відтак, подальше дослідження особливостей елітних інститутів української та зарубіжних політичних системах дозволить оцінити рівень її інституціоналізації та його вплив на ефективність здійснення модернізаційних перетворень.

Вище зазначене дозволяє сформулювати ряд висновків. По-перше, актуальність дослідження політичної еліти крізь призму інституціоналізації обумовлюється її структурно-функціональними характеристиками, що обумовлюють вплив на процеси функціонування політичної системи через

ініціювання та практичну реалізацію модернізаційних змін. До структурних складових цього політичного інституту відносять: статусно-рольову сітку, ресурсний потенціал, ціннісно-нормативну систему та санкції. Її функції направлені на визначення загальних засад розвитку та перспектив модернізації політичної системи, враховуючи потреби суспільства.

По-друге, процеси інституціоналізації сприяють набуттю політичною елітою нових якостей, необхідних для конкретизації процедур та технологій політико-модернізаційної діяльності в умовах викликів сучасного глобального середовища. До основних критеріїв оцінювання рівня інституціоналізації належать адаптивність, складність, автономія, згуртованість, конгруентність, ексклюзивність. Їх зміст визначається конкретними показниками динамічності процесу модернізації політичної системи.

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

У політичній системі формується інституціональне середовище функціонування еліти, тобто можливості та обмеження індивідуально-групової взаємодії, яка реалізується згідно наявної конституційної процедури та визначених нею прав і обов'язків. Загалом, його можна структурувати наступним чином: 1) інститути вищого порядку (політична еліта), що визначають стратегічні напрями розвитку політичної системи; 2) інститути першого порядку (політичні та правові норми, різні види капіталу), направлені на формування ефективного комунікативного простору взаємодії; 3) інститути другого порядку (органи державної влади, громадські організації), що відображають конкретну організацію в рамках якої здійснюється діяльність. Функціонування інституціонального середовища відбувається на макрорівні (визначення правил і норм взаємодії, законодавчої бази, рівня легітимності) та мікрорівні (вибір технологій оптимізації політичної діяльності та взаємодії). Наявні особливості політичного та соціально-економічного розвитку, діючи інститути виступають факторами впливу на процеси прийняття політико-управлінських рішень і вибір технологій діяльності. Водночас, форми

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

індивідуальної політичної активності еліти, груп інтересів чи окремих громадян, а також ступінь формалізованості їх організаційних утворень здійснюють вплив на функціонування інституціонального середовища.

Ступінь впорядкованості інституціонального середовища залежить від наявності згоди щодо відтворення всіма суб'єктами правил і норм, що забезпечують соціальну та системну інтеграцію. Мова йде про формування мікрорівня довіри та взаємопорозуміння відносно визнання прав і виконання обов'язків на рівні конкретних осіб. Акцент зміщується на неформальні зв'язки, що також досить структуровані та забезпечують координацію взаємодії, хоча можуть не повністю відповідати універсальним нормам і принципам. Системна інтеграція виникає в процесі політичної самоорганізації сегментів соціуму на основі загальновизнаних цінностей та норм. Вони координують взаємодії та впливають на регулювання конфліктів між суб'єктами мікросередовища, формуючи відповідний рівень їх автономності в умовах встановленого макропорядку, що визнається легітимним [48, с. 38-42].

Виходячи з цього, можна говорити про формування в межах інституціонального середовища своєрідного соціально-політичного порядку. Він може розглядатися як здатність владних структур здійснювати ефективне управління, забезпечуючи суспільну безпеку та стабільність. Порядок можна трактувати наступним чином: 1) як сукупність певних якостей системи, що задають параметри її функціонування; 2) як системно-структурну цілісність, що забезпечує взаємозв'язок елементів; 3) як інституціональний порядок, тобто передбачуваність і системність наявної соціально-політичної реальності. Синтез підходів до розуміння сутності соціального порядку дає можливість виділити його наступні характерні риси:

1) наявність норм, що базуються на загальновизнаних суспільних цінностях і здатні засвоюватися на рівні масової свідомості;

2) можливість суб'єктів, у силу наявних ресурсів і позиції, формувати «правила поведінки», необхідні для взаємовигідної взаємодії та зниження рівня невизначеності політичної системи;

3) взаємодія та інформаційний обмін дозволяють суб'єктам формувати власне розуміння дій, що піддаються алгоритмізації та закріпленню у вигляді інституційних практик;

4) інституційні практики досить динамічні, оскільки вказують на доцільність дії в конкретній політичній ситуації, а тому під впливом обставин чи суб'єктів можуть видозмінюватися;

5) динамічність соціально-політичного порядку обумовлюється змінами чи трансформаціями під впливом «нових практик», які прагнуть інституціоналізуватися [48, с. 23-34].

Водночас, під впливом політичної ситуації чи дій окремих суб'єктів соціально-політичний порядок може набувати невизначеності, що пов'язано з низьким рівнем організації та функціонування інституціонального середовища. Ситуація невизначеності характеризується тим, що суб'єкти політичної взаємодії не здатні знайти компроміс відносно правил і процедур діяльності, які постійно змінюються. Домінуючими за таких умов стають неформальні взаємодії та практики, що збільшують ризики у прийнятті ефективних політико-управлінських рішень. Тривала ситуаційна невизначеність може спровокувати системну кризу, в ході якої посилюється конкуренція в боротьбі за володіння та перерозподіл владних ресурсів, наслідком чого виступають нові інституціональні практики.

Це вказує на існування інституціональних ризиків у модернізаційних процесах, тобто ймовірності виникнення певних небажаних подій під впливом конкретних факторів чи суб'єктів. Низький рівень розвиненості інституціонального середовища перешкоджає процесам соціально-економічного, політичного розвитку, а також стримує реалізацію модернізаційних перетворень на практиці. Можна виділити наступні фактори

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

стримування розвитку інституціонального середовища: 1) інституціональна невизначеність; 2) інституціональні пастки; 3) нераціональність функціонування інститутів. У першому випадку мова йде про нездатність суб'єктів взаємодії знайти компромісні варіанти норм, правил чи процедур, що задовольняли б їх інтереси. За таких умов в інституціональному середовищі домінують політичні практики тимчасового характеру, що постійно змінюються та знижують ефективність прийнятих рішень. Існує причинно-наслідковий зв'язок між інституціональною невизначеністю та ризиком. Мається на увазі, що невизначеність взаємодії ускладнює можливість прогнозування доцільності та наслідків певних рішень, а тому виникають відповідні ризики діяльності суб'єкта, що суперечать його інтересам. Слід зазначити, що процеси модернізації можуть провокувати ситуаційну невизначеність, оскільки передбачають структурно-змістовне перетворення політичної системи, а тому вимагають нових правил, процедур діяльності та взаємодії [48, с. 42].

У другому випадку йдеться про функціонування неефективних інститутів чи їх сукупності, що призводять до спотворення умов соціально-політичної дійсності, сприяючи неефективності розвитку тих же модернізаційних процесів або зниженню дієвого впливу політичної еліти на них. У цьому контексті доцільно згадати про феномен подвійної інституціоналізації, що був притаманний процесам модернізації пострадянських держав. На думку Є. Головахи та Н. Паніної, можна виділити наступні його характеристики: 1) високий рівень традиційної легітимності у масовій свідомості, навіть за умови втрати інститутом легальності; 2) надання переваги тіньовим правилам гри перед інституціоналізованими та легалізованими; 3) амбівалентність і деморалізованість суспільства в умовах змін проявляється у згоді жити за «старими правилами», що допускають існування традиційних норм чи взаємодій, які не відповідають потребам новоствореного інституціонального середовища, але забезпечують певний рівень стабільності [37].

Прикладом такої ситуації можуть виступати процеси інституціоналізації політичної еліти. В умовах модернізації відбувається формування інституціонального середовища модернізаторської еліти, що націлена на проведення реформ, а тому потребує нових правил і моделей взаємодії. Водночас, статусно-рольова сітка елітного інституту залишається переважаною представниками «старої еліти», які прагнуть зберегти власні позиції в новому середовищі, не змінюючи правил гри та нарощуючи власні привілеї. За таких умов у масовій свідомості формується думка про необхідність збереження традиційних моделей взаємодії, що мінімізують ризики нестабільності, спровоковані спробами реформування. Звідси – згода суспільства на своєрідну бездіяльність еліти та страх перед будь-якими змінами. Відповідно, в новоствореному інституціональному середовищі існують традиційні моделі поведінки та взаємодії, що не відповідають потребам політичної дійсності, блокують можливості кардинального оновлення еліти, її подальшої інституціоналізації з метою здійснення ефективного реформування.

У третьому випадку мова йде про відсутність певних інститутів або їх неспроможність легітимізувати нові правила чи процедури. Відтак, в інституціональному середовищі формуються обмеження взаємодії чи практик, внаслідок чого знижуються темпи реформування, змінюються стратегії їх практичної реалізації. Це позначається на активності політичної еліти як суб'єкта ініціювання модернізаційних перетворень. Відсутність легітимних правил взаємодії знижує її ресурсний потенціал, робить незавершеними процеси інституціоналізації, скеровуючи основний вектор діяльності не на досягнення суспільного блага, а на постійну боротьбу за збереження власних позицій, нарощування привілеїв.

Загалом, інституціональне середовище можна розглядати як своєрідну сукупність правил, норм та моделей взаємодії суб'єктів на основі загальноприйнятих цінностей, що відповідають національно-культурним тенденціям розвитку, сприяючи конверсії в політичній системі. Відповідно,

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

формується певна модель взаємодії, що впливає на динаміку модернізаційних процесів. Це досягається завдяки алгоритмізації діяльності суб'єкта й об'єкта, внаслідок чого виникає можливість аналізу поточної політичної ситуації та її оптимізації шляхом вибору ефективних політичних технологій. Динамічність функціонування моделі взаємодії обумовлюється наступними процесами: 1) наявністю мотивації до здійснення діяльності; 2) високим рівнем комунікативної взаємодії; 3) структуруванням процесів взаємодії з метою їх алгоритмізації.

Процеси мотивації, пов'язані з актуалізацією мотивів, необхідних для взаємодії. У контексті модернізаційних процесів мотивом елітного інституту може бути проведення певних реформ для легітимації статусу, підвищення рівня інституціоналізації, а для груп громадськості – отримання нових стандартів життя та соціального захисту. Процеси комунікації забезпечують динаміку двосторонньої взаємодії, визначаючи її напрями та форми. Процеси структуризації формують та впорядковують правила та норми комунікативної взаємодії, згідно зайнятих позицій політичного простору, надаючи їм більш прогнозованого характеру [163].

Політична еліта, в силу покладених на неї функцій та ступеня інституціоналізованості, впливає на формування інституціонального середовища, оскільки визначає правила гри в конкретній політичній системі, на основі чого здійснюється вибір моделей політичної діяльності [209]. Це проявляється в наступному. По-перше, еліта, володіючи відповідним ресурсним потенціалом, здатна пропонувати громадянському суспільству статусно-рольові моделі політичної поведінки, які відповідають конкретній політичній ситуації та закріпленим правилам і нормам. Так, здійснення модернізаційних перетворень, вимагає від представників еліти вироблення певних проектів реформування, що відповідають потребам суспільства та можуть бути реалізовані в умовах існуючої політичної дійсності. Розроблена модель діяльності має відповідати загальновизнаній нормативно-правовій базі, що

регулює взаємодію, оскільки невідповідність їй може привести до застосування санкцій.

По-друге, політична еліта певною мірою може виступати носієм знань, цінностей, уявлень щодо можливих способів чи методів модернізації політичної дійсності. Відтак, у політичній системі виробляється своєрідна національна модель модернізації, яка відповідає особливостям політичної культури та сформованим в її рамках еталонам політичної діяльності. По-третє, розвиненість елітного інституту створює умови для внутрішньоелітної конкуренції за право представляти інтереси конкретних груп громадськості та можливості вибору дієвої альтернативи модернізації. Це дозволяє найбільш активним групам громадськості оцінювати якість модернізаційних перетворень, відповідність їх провідним цінностям.

Процес визначення та легітимації правил гри в інституціональному середовищі обумовлюється наступними факторами: 1) конфліктним характером взаємодії, оскільки суб'єкти прагнуть максимізувати індивідуальну користь; 2) зростання інформативності політичного простору, що актуалізує аналітико-консультативний супровід вибору засобів і способів діяльності; 3) структурою та особливостями політичної ситуації, що вимагає ексклюзивних аналітичних підходів для раціоналізації вибору; 4) вибором ефективної альтернативи.

Відтак, в умовах модернізації політичної системи, елітний інститут може відзначатися високим рівнем конфліктності інтересів відносно змісту та засад функціонування інституціонального середовища. Стабільність його функціонування буде визначатися здатністю до пошуку компромісних моделей поведінки, визначення суспільно значущих стратегій розвитку та пошуку балансу між наявними ресурсами та технологіями їх практичної реалізації. Процеси глобалізації та інформатизації, подальша професіоналізація сфери політики вимагають підкріплення вибору альтернатив аналітичною діяльністю та консультативним супроводом. Це дає змогу формувати такі правила взаємодії в політичному просторі, які забезпечують ефективність виконання

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

функцій «входу-виходу» системи в цілому, тим самим, забезпечуючи її відповідним рівнем стабільності та модернізованості. Врахування особливостей політичної ситуації дозволяє не тільки раціоналізувати теперішній вибір правил та процедур, але й спрогнозувати їх дієвість в умовах тих же модернізаційних змін, вносячи за необхідності корективи.

Формуючи інституціональне середовище діяльності, політична еліта прагне закріпити власний статус, що дає можливість доступу до ресурсів впливу. Така діяльність може відбуватися за наявності певних обмежень дій (необхідність коаліції з опозицією, ситуація конфлікту і т. д.), що передбачає очікування більш вигідної ситуації прийняття рішення. Отож, ситуаційний аналіз, високий рівень мотивації та відповідальності складають основу формування правил гри в політичній системі. Можна виділити наступні форми політичної взаємодії, характерні для еліти в процесах модернізації:

- 1) співпраця, тобто спільність дій, обумовлена прагненням досягнення взаємовигідних цілей та інтересів;
- 2) конкуренція, що передбачає високий рівень змагальності суб'єктів за отримання певних переваг відносно розподілу привілеїв чи ресурсів;
- 3) коаліція, тобто формування високого рівня згуртованості навколо досягнення відповідних цілей та мобілізації ресурсів;
- 4) пактування, тобто вироблення спільної стратегії діяльності з метою забезпечення стабільності політичної ситуації;

Дієвість політичної співпраці в умовах проведення модернізаційних змін залежить, передусім, від високого рівня інституціоналізованості політичної еліти, що передбачає наявність загальновизнаних чітких правил і процедур прийняття політико-управлінських рішень, високого рівня політичної культури та відповідальності перед суспільством за отриманий результат конкретного суб'єкта дії.

Конкуренція як форма політичної взаємодії сприяє підвищенню рівня конкурентоздатності та професіоналізму еліти в процесах формування моделей

модернізаційних перетворень та донесення відповідних переваг до найбільш активних груп громадськості з метою залучення їх потенціалу для оптимізації практичної реалізації. Водночас, ефективність конкурентної боротьби елітних груп залежить від рівня розвиненості в політичному просторі системи взаємного та громадського контролю.

У першому випадку мова йде про загальновизнані правила і процедури конкурентної боротьби в елітних колах, які дозволяють знаходити баланс між власними інтересами та суспільними. Це проявляється в недопущенні надмірної поляризації між елітою та іншими групами суспільства. У другому – про форми громадського контролю за діяльністю політичної еліти, що дозволяють виявляти наявні суперечності модернізаційного розвитку, прогнозувати динаміку впливу на функціонування політичної системи, сприяючи виробленню ефективних альтернатив. До основних форм громадського контролю можна віднести проведення соціологічних чи статистичних досліджень, громадські слухання, експертизу діяльності органів влади тощо.

На думку Г. Зеленько, динаміка реалізації елітою функцій провідного суб'єкта модернізації обумовлюється домінуючою формою взаємодії – коаліцією чи пактуванням. Коаліція передбачає домовленості політичних сил, що стоять приблизно на однакових ціннісно-ідеологічних платформах. У державах Західної Європи вони є більш стійкими утвореннями, оскільки існують досить чіткі політико-ідеологічні уявлення відносно засад внутрішньої та зовнішньої політики, а певні розбіжності можуть виникати стосовно технологій їх реалізації. У державах центрально-східної Європи, коаліції менш стабільні, що пояснюється високим рівнем диференціації суспільних інтересів. Перевагою такого типу взаємодії є посилення процесів структурування як політичної еліти, так і суспільства, що збільшує рівень динаміки модернізаційних перетворень та залученості громадян. Недоліком – виникнення ситуативних криз у прийнятті рішень через, наприклад, несформованість уряду чи недієздатність парламенту [65, с. 253-265].

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

У цьому контексті можна згадати У. Райкера, який вважав, що саме коаліції виступають тією формою взаємодії еліт, яка забезпечує не тільки мінімальний виграш кожному суб'єкту, але й задовольняє його прагнення отримати більше у підсумку. Він виділив декілька передумов формування коаліцій: наявність двох або більше учасників; сума виграшів програшів її учасників дорівнює нулю, а співвідношення ризиків та можливостей отримання переваг мотивують на створення коаліції; інформативність, тобто уявлення про правила гри; раціональність вибору альтернатив [250].

Пактування передбачає, передусім, ситуативні домовленості між політичними суб'єктами відносно конкретних питань, що є досить актуальними в умовах модернізаційного розвитку. Водночас, існує небезпека укладання кулуарних домовленостей, але цьому можна запобігти через формування публічних правил пактування, які можуть контролюватися громадськістю [65, с. 253-265].

Інституціональне середовище функціонування політичної еліти характеризується наявністю різних політичних практик. Вони відображають певні конструкції соціально-політичних ситуацій, моделі поведінки, політичні технології, а також конкретні алгоритми прийняття рішень. За змістом діяльності практики поділяються на фізичні (забезпечують матеріальне існування політичних суб'єктів), культурно-інформаційні (сприяють формуванню культурно-інформаційного простору діяльності), інвайроментальні (направлені на здійснення змін політичного простору). За характером діяльності їх поділяють на практики взаємодії (кооперативна діяльність суб'єктів), практики протидії (конкурентна діяльність суб'єктів) та практики однієї дії (вплив на певний об'єкт) [175].

Політичні практики можуть передбачати наступні типи активності: спонтанну гру, задум, проектування. Спонтанна гра характеризується пошуковими діями щодо тактики налагодження взаємодії з іншими суб'єктами, при цьому домінуюча мета – вивчити стан, реакцію на запропоновані ідеї. Цей

вид активності формує своєрідний фон можливих стратегічних дій політичної еліти. Задум – це усвідомлена дія представників елітного інституту, спрямована на нав'язування іншим ідей власного світорозуміння. Цей вид активності передбачає вивчення потенційного суб'єкта взаємодії, визнання його особливостей, а також направленість на переконання або примус до належного сприйняття пропонованих образів чи дій [105]. Проектування спрямоване на формування певного образу політичного майбутнього та процедури його практичного відтворення у визначених просторово-часових рамках, згідно заданих ресурсів, спрямованого на отримання чи зміцнення владних позицій [116].

Значна кількість політичних практик є результатом процесів диференціації, що охоплюють елітний інститут і всю сукупність взаємодії в межах політичної системи. Оскільки інституціональне середовище характеризується високим рівнем конфліктності, то діяльність певних елітних груп може зазнавати деяких утисків. Відповідно, виникають умови для формування нових способів взаємодії, відмінних від існуючих. Це дозволяє змінювати та оновлювати «простір взаємодії». Він складається з наступних елементів: 1) набору позицій та ресурсів суб'єктів актуальної політичної ситуації; 2) сукупності правил поведінки та засобів діяльності. Виходячи з цього, політичні суб'єкти схильні конкурувати за формування того чи іншого «простору взаємодії», відчуваючи потребу в певних ресурсах, привілеях, засобах і способах діяльності [48, с. 62-66].

Отож, у процесах модернізації політичної системи формується відповідний простір взаємодії, де відтворюються конкретні правила поведінки та здійснюється комунікація між суб'єктами. При чому ці взаємодії відбуваються на внутрішньому та зовнішньому рівнях функціонування елітного інституту. Вони впливають на визначення цілей та завдань модернізаційної діяльності, виступаючи своєрідними інституціональними практиками політичної еліти. Актуалізація перетворень у політичній системі супроводжується

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

ініціюванням певних модернізаційних проектів, що базуються на новому баченні політичної ситуації та алгоритмів діяльності. Сформована процедура модернізаційної діяльності дозволяє політичній еліті визначати сталі типи взаємодії, створюючи умови для інституціоналізації та легітимації вироблених проектів у масовій свідомості. Водночас, різні елітні групи можуть конкурувати між собою за вибір альтернативних моделей модернізації та їх подальшу реалізацію на практиці. Рівень конкуренції буде обумовлюватися активністю суб'єктів взаємодії, а також доцільністю пропонованих перетворень для суспільства та політичної системи в цілому.

Вище зазначене дає можливість говорити про формування в рамках інституціонального середовища публічної політики, тобто сфери взаємодії еліти та суспільства в процесах модернізації політичної системи. Публічна політика передбачає узгодження суспільних інтересів у ході модернізаційної діяльності на основі дієвого співробітництва еліти, громадських організацій, професійних експертів відносно актуалізації та вирішення суспільно значущих проблем. За таких умов зміст та методи здійснення публічної політики постійно оновлюються у відповідності з нагальними викликами. Особливо актуальним є забезпечення дієвості механізму зворотного зв'язку, що сприяє адекватності реагування владних структур на тенденції розвитку суспільно-політичних процесів, збільшуючи рівень залученості громадян до прийняття рішень.

Структурними елементами публічної політики виступають: 1) економічний, пов'язаний з виробництвом благ суспільного користування, перерозподілом доходів для задоволення потреб; 2) соціальний, тобто наявність громадських та державних служб соціального забезпечення суспільних потреб; 3) цивільно-політичний, тобто розгалужена структура активно діючих асоціацій громадян; 4) соціокультурний, тобто своєрідні інститути відтворення та збереження духовних цінностей і культурних кодів суспільства. Ці складові мають визначати сутність і зміст модернізаційних проектів, що ініціюються політичною елітою, оскільки сприяють перенесенню процесів прийняття

стратегічних рішень у сферу публічної політики. Вони стають доступними для обговорень і дискусій з метою вибору ефективної альтернативи [10].

Успішність функціонування елітного інституту у сфері публічної політики обумовлюється процесами управління комунікативними потоками. Це пояснюється тим, що сучасні процеси глобалізації досить суттєво впливають на функціонування політичних систем, завдяки формуванню єдиного інформаційного простору, зростанню ролі комунікативних процесів у прийнятті суспільно-політичних рішень, появі нових політичних суб'єктів та технологій боротьби за отримання владних повноважень. Оскільки політичну систему можна розглядати як сукупність історично сформованих форм взаємодії суб'єктів політики, що відповідають загальновизнаним правилам поведінки, визначаючи при цьому певні межі політичної діяльності, то процеси комунікації розуміються як формування та трансляція політичної інформації для забезпечення зворотного зв'язку.

Постійне вдосконалення інформаційних технологій, зростання можливостей для отримання нових знань посилює включеність громадянського суспільства в інформаційно-комунікативну взаємодію, впливаючи на зростання рівня політичної активності. Наявність ефективної комунікативної стратегії сприяє збалансованості функціонування структурних елементів політичної системи, посилює налагодження взаємодії між політичною елітою та громадянським суспільством. Це дозволяє структурувати потреби конкретних громадян і регіонів, посилити ефективність розподілу ресурсів, забезпечити підтримку необхідних модернізаційних перетворень та уникнути соціально-політичних конфліктів. Завдяки комунікації формується своєрідне середовище інформаційно-комунікативної стабілізації політичної системи, що створює необхідні умови для здійснення процесів модернізації.

Слід зазначити, що формування середовища відбувається під впливом двох векторів – «конфлікт-солідарність» та «легітимність-нелегітимність». Конфліктність характеризує наявність розбіжностей відносно цілей та способів

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

їх досягнення, а солідарність акцентує увагу на узгодженості позицій суб'єктів комунікації. Згідно першого вектору та ступеня конфліктності виділяють такі форми комунікативної взаємодії : 1) звернення у вигляді петицій, пропозицій, скарг; 2) протести у вигляді мітингів, демонстрацій ; 3) погрози у вербальному та невербальному вигляді.

Другий вектор акцентує увагу на взаємодоповнюючих ідеях законності дій політичної еліти та згоди суспільства відносно їх змісту. Стан легітимності комунікативного простору доволі динамічний. Він постійно змінюється, індикаторами чого виступають громадська думка та рівень довіри до діяльності владних суб'єктів. Основними показниками легітимності можна вважати загальновизнані цінності, орієнтації, правила поведінки, що сприяють виправданню дій конкретних суб'єктів через: 1) публічне обґрунтування доцільності домінуючих цінностей та норм, їх ролі в досягненні суспільного блага; 2) солідарність із суспільно значущими інтересами та потребами; 3) спланованість алгоритму діяльності для досягнення відповідних цілей [34].

Відтак, актуальності набуває потреба ефективного управління комунікативними процесами в політичній системі, що сприятиме впровадженню змістовних політико-управлінських рішень, спрямованих на розкриття її потенційних можливостей з метою оптимізації модернізаційних перетворень. Цей процес передбачає наявність чітких цілей та процедури (створення інформації, просування, отримання зворотного зв'язку, усунення шумів) діяльності. Її результативність обумовлюється рівнем циркуляції інформаційних потоків та типами комунікативної взаємодії.

Виділяють три рівні циркуляції інформації в політичній системі (семантичний, технологічний, інфлуентальний). Семантичний рівень визначає можливості виникнення комунікації за допомогою загальноприйнятих знакових форм, що дозволяють зберігати зміст поданої інформації та адекватність її інтерпретації. Політична еліта, формуючи загальнодержавні стратегії розвитку, повинна використовувати такі форми спілкування, які полегшують розуміння

змісту повідомлення суспільством і дозволяють налагоджувати зворотний зв'язок. Існування невідповідності семантичних структур типу спілкування еліти та суспільства може викликати появу так званого комунікаційного вакууму, що знижує рівень легітимності прийнятих рішень та провокує кризові ситуації [132].

Технологічний рівень комунікації передбачає наявність конкретних технологій (інформаційних, рекламних, PR) та каналів розповсюдження необхідної інформації. На думку Г. Пушкарьової, існують чотири основні канали політичної комунікації, що використовуються політичною елітою: офіційний (інформація має інституціоналізований характер, оскільки фіксує прийняття конкретних політичних рішень і доводить їх зміст до громадян); персональний (інформація надається конкретним представником політичної еліти, відображаючи особисте відношення до політичних подій чи їх оцінювання); опосередкований (інформація надходить не від політичних інститутів чи суб'єктів, а від ЗМІ, аналітичних центрів); анонімний (інформація має низький рівень вірогідності) [154, с. 45-54].

Інфлуентальний рівень визначає ступінь так званого духовного впливу інформації на свідомість людей, а тому передбачає використання необхідної політичної символіки, міфів, ідеологій. Для політичної еліти важливим є врахування умов функціонування політичної системи, традицій, стереотипів, що домінують у масовій свідомості. Відповідно, модернізаційні перетворення політичної системи, визначені в певних програмах і лозунгах мають відповідати особливостям політичної свідомості. Загалом, ці рівні характеризують умови ефективної взаємодії еліти з суспільством у рамках інформаційно-комунікативних процесів політичної системи, що впливають на динаміку модернізаційних перетворень [132].

Можна виокремити два типи («суспільство-влада» та «влада-суспільство») комунікативної взаємодії в політичній системі, що впливають на формування зворотного зв'язку, посилюючи дієвість модернізаційних

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

перетворень. У першому випадку мова йде про формування громадської думки та здійснення громадського лобізму. Громадська думка виступає своєрідним вираженням базових суспільних цінностей та норм, забезпечуючи легітимацію владних відносин, мобілізацію політичної активності. Врахування динаміки громадської думки дозволяє еліті визначати гостро актуальні проблеми суспільства, приймати політичні рішення щодо їх вирішення. При цьому вона використовує можливості політичної системи з метою вчасного реагування на громадське оцінювання ефективності їх реалізації на практиці. Це свідчить про наявність громадського контролю за діяльністю еліти, що посилює рівень її відповідальності, легітимності рішень, позитивно впливаючи на стабільність функціонування політичної системи.

Загалом, виокремлюють наступні режими взаємодії влади та громадської думки: придушення громадської думки з боку владних структур; ігнорування громадської думки; патерналізму влади щодо громадської думки; партнерська співпраця; тиск громадської думки на владу; диктат громадської думки. У ході модернізаційних перетворень найбільш оптимальним є режим партнерської співпраці, оскільки він забезпечує реалізацію потенціалу громадської думки відносно розв'язання гостроактуальних проблем. Цього вдається досягти завдяки наявності: 1) високого рівня демократичності виборчого процесу та законодавства, що забезпечують доступ до оцінювання та пролонгування діяльності елітного інституту; 2) законодавчо закріплених механізмів реалізації соціально-політичних функцій; 3) розгалуженій системі каналів вираження громадської думки; 4) відкритої дискусії між владою та громадською думкою з приводу спірних питань; 5) динаміки реагування влади на громадські звернення; 6) результативних дій; 7) розгалуженої системи методів і каналів дослідження громадської думки [30, с. 62].

Режим партнерської співпраці сприяє формуванню демократичних політичних інститутів і закріпленню правових гарантій включеності громадян в їх діяльність на основі врахування потреб громадської думки. До основних

Розділ 2. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі

умов його реалізації відносять: верховенство права; відповідність політичних рішень встановленій процедурі та доступ до інформації; оперативність; орієнтацію на консенсусно-компромісні форми взаємодії; результативність та ефективність, проявом яких є високий рівень задоволення суспільних потреб; формування атмосфери взаємної довіри та відповідальності [24, с. 35]. Це розширює можливості практичної реалізації модернізаційного проекту на різних рівнях управління, сприяючи рівноправності дискусій влади та громадськості відносно стратегій та тактик його реалізації, що підкріплюється суспільним оцінюванням та внесенням узгоджених коректив.

Відтак, забезпечення елітним інститутом, необхідних умов функціонування режиму партнерської співпраці, в процесі модернізації політичної системи сприяє: 1) легітимації ініційованого модернізаційного проекту; 2) всебічному інформуванню про стратегію та тактику політико-модернізаційної діяльності; 3) врахуванню громадського оцінювання в процесах прийняття політичних рішень та внесенню за потреби коректив; 4) здійсненню контролю за діяльністю владних суб'єктів і структур з боку громадськості; 5) наданню консультативних рекомендацій щодо оптимізації політико-модернізаційної діяльності [30, с. 68-71].

Громадське лобіювання направлене на організацію взаємодії груп громадськості з органами влади, комерційними, некомерційними організаціями для актуалізації та вирішення власних інтересів і потреб. До основних його напрямів можна віднести: 1) артикуляцію та агрегацію інтересів громадян на різних рівнях управління; 2) формування та представлення громадських запитів до органів центральної влади та місцевого самоврядування; 3) залучення інвестицій для потреб регіонального розвитку. Елітний інститут має сприяти розвитку громадського лобізму через запровадження консультацій з громадськістю щодо актуальних питань проблем державно-політичного розвитку, здійснення громадської експертизи діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, функціонування громадських рад [204].

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

Чіткі норми та процедури лобістської діяльності дозволяють урівноважувати інтереси груп громадськості та політичної еліти на основі пошуку компромісних рішень. Відповідно, лобізм забезпечує плюралізм легітимних можливостей участі громадськості у виробленні та прийнятті політичних рішень, надає публічності процесу та діяльності органів державної влади. Він може розглядатися як своєрідний канал зворотного зв'язку, що актуалізує проблеми функціонування політичної системи, суспільний запит на конкретні напрями модернізації, а також визначає узгоджену процедуру та технології політичної діяльності, направлені на досягнення цілей та завдань модернізаційного проекту [126].

У контексті процесів модернізації політичної системи активна лобістська діяльність дозволяє групам громадськості включатися в процедуру її здійснення чи прийняття конкретних політичних рішень. Це сприятиме визначенню пріоритетів політичного та соціально-економічного розвитку, накопиченню соціального капіталу та підвищенню інноваційних можливостей політичної системи в цілому [204, с. 92]. Ефективність двосторонньої взаємодії визначатиметься поступовим переходом від інформованості суспільства до консультативної взаємодії, діалогу та партнерства з елітним інститутом заради досягнення суспільного блага.

Формування типу взаємодії «влада-суспільство» передбачає використання PR-технології та залучення ресурсів консультативної взаємодії. Мова йде про інформаційні та організаційні PR-технології. Перші зосереджують увагу на використанні ресурсного потенціалу ЗМІ для моніторингу настроїв громадськості, актуалізації проблем, вирішення яких знаходиться в компетенції конкретних політичних суб'єктів. Другі – на дотриманні процедури організації та проведення спеціальних PR-подій. Вони підвищують рівень довіри громадськості до діяльності політичної еліти, окреслюючи наміри та дії щодо задоволення актуальних потреб. Ці технології сприяють встановленню цілеспрямованої взаємодії з громадськістю,

актуалізації пропонованих елітою цінностей, ідей, символіки, програм, що визначають зміст їхньої діяльності.

Використання технології двоступінчатої комунікації П. Лазерсфельда дозволяє конкретизувати інтереси груп громадськості, підвищити рівень політичної активності в модернізаційних перетвореннях. Вона акцентує увагу на пошуку «лідерів думок» для певної групи громадськості. Вони, завдяки власному авторитету та налагодженій системі між особистої комунікації, доступно доносять потрібну інформацію, спонукаючи до дії. Відтак, PR-технології активізують громадськість щодо усвідомлення запропонованих програм розвитку, можливостей активного включення в діяльність для здійснення модернізаційних перетворень політичної системи.

Елітний інститут для підвищення довіри та мобілізації громадської активності має залучати ресурси консультативної взаємодії. Наприклад, сприяти створенню тимчасових консультативно-експертних комісій та аналітичних центрів. Їх діяльність повинна орієнтуватися на виявлення актуальних проблем та пошук компромісних способів їх вирішення. Досить дієвим є проведення роз'яснювальної роботи серед груп громадськості. Така діяльність включає підготовку ключових повідомлень про певні рішення політичної еліти. Вони конкретизують наступну інформацію: причини прийняття рішення, його значення для громадськості, можливі негативні наслідки та способи їх мінімізації, прогноз майбутнього після впровадження рішення. Наприклад, у Великобританії представниками органів державної влади проводяться спеціальні роз'яснювальні кампанії щодо розкриття мотивів прийняття політичного рішення та його доцільності в контексті стратегій державного розвитку [85, с. 111-115].

Досвід демократичного розвитку зарубіжних країн показує актуальність проведення консультацій з громадськістю. Європейським Союзом були визначені загальні принципи проведення громадських консультацій: чіткий зміст консультаційної взаємодії, інформування про проведення заходу, система

2.2. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти

зворотного зв'язку. Громадські обговорення можуть ініціюватися політичною елітою в безпосередній (публічне громадське обговорення) та опосередкованій (дослідження громадської думки) формах [85, с. 59-69]. Використання ресурсу консультативної взаємодії надає можливість еліті використовувати науково-професіональний підхід у формуванні стратегій розвитку політичної системи. Водночас, громадськість активно залучається до обговорення гостро актуальних проблем політичного розвитку, що позитивно впливає на формування зворотного зв'язку в політичній системі.

Загалом, у сучасних умовах політичної дійсності процеси комунікації влади та суспільства в політичній системі набувають децентралізованої сітьової форми. Реалізація політичної комунікації відбувається на наступних рівнях: 1) індивідуально-особистому (на сайтах, персональних сторінках, у блогах, політичних лідерів); 2) груповому, тобто на доступних ресурсах блогосфери; 3) інституціональному (на сайтах і порталах основних інститутів влади). Відповідно, основними характеристиками такого комунікативного простору можна вважати: 1) невідстроченість, тобто можливість швидко отримати необхідну інформацію; 2) віртуалізацію, тобто наявність очної зустрічі, наприклад, за допомогою телемосту; 3) коммодифікацію, тобто формування іміджевих характеристик суб'єкта [34]. Їх врахування є важливим для оптимізації модернізаційних процесів.

Можна погодитися з думкою М. Головатого, що ефективний діалог між владою та суспільством можливий за умови сприяння соціалізації громадян, підвищення рівня їх включеності у політичний процес через посилення інформативної та компетентісної складових, формування практичних вмінь відстоювати власні інтереси та долучатися до колективного розв'язання суспільно-політичних проблем [36]. Водночас, відсутність зацікавленості з боку еліти у гармонійному розвитку громадянського суспільства збільшує ризики пасивно-негативного впливу на процеси модернізації, що проявляється у: відсутності мотивації особистої чи групової участі у політико-модернізаційній

Розділ 2. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі

діяльності; суперечностях ціннісних орієнтацій (традиції домінують над інноваціями) та інтересів (досягнення успіху асоціюється з нелегітимними засобами, а самореалізація з очікуванням державної підтримки). Відтак, відбувається зниження динаміки модернізаційних перетворень, обумовлене низьким рівнем легітимності елітного інституту, суспільної солідарності та відсутністю можливостей самореалізації особистості. Це виступає свідченням переважання у структурі ціннісних орієнтацій та життєвих стратегій суспільства моделі пасивного пристосування до умов політичної дійсності, що не сприяє реалізації поставлених цілей та завдань відносно досягнення суспільного блага [109].

Вище зазначене дозволяє сформулювати наступні висновки. По-перше, сукупність легітимних правил взаємодії та конкурентних політичних практик складають основу інституціонального середовища функціонування еліти. Комплексне осмислення правил взаємодії та практик сприяє визначенню процедури діяльності елітного інституту в політико-модернізаційних процесах, динамічність яких забезпечується оптимальним вибором політичних технологій.

По-друге, процеси комунікації формують конкретні типи взаємодії в інституціональному середовищі, сприяючи зворотному зв'язку, оптимальному розподілу ресурсів і використанню можливостей політичної системи для оптимізації модернізаційних змін. Елітний інститут, формуючи та контролюючи комунікативні процеси, забезпечує залучення громадської ініціативи до практичної реалізації модернізаційних проєктів на основі партнерського співробітництва та взаємної відповідальності.

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

Модернізація політичних систем пов'язана з реалізацією комплексних дій, направлених на здійснення структурно-змістовних перетворень. Їх ефективність обумовлюється двосторонньою взаємодією політичної еліти та суспільства. Процеси інституціоналізації еліти, формування інституціонального

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

середовища повинні супроводжуватися вдалою легітимаційною політикою, спрямованою на закріплення у масовій свідомості власного статусу та пояснення необхідності модернізаційних перетворень для досягнення суспільного блага.

На думку Є. Цокура, в умовах сучасної політичної дійсності, доцільно розмежовувати поняття «легітимність» і «легітимація». У першому випадку, мова йде про бажаний результат дій політичної еліти, який може виражатися в статистичних показниках рівня довіри та підтримки більшістю суспільства. У другому – про конкретні дії владних суб'єктів, спрямовані на доведення групам громадськості правомірності та доцільності, в контексті визначених стратегій державного розвитку, певних рішень і моделей політичної поведінки. Виходячи з цього, процеси легітимації мають певну процедуру та технології реалізації, що постійно ускладнюються, вимагаючи від представників еліти відповідних знань, вмінь, здатності враховувати вже існуючий досвід і реагувати на виклики, як зовнішнього середовища, так і громадянського суспільства [224].

У цьому контексті, О. Висоцький наголошує на необхідності дослідження також легітимаційної політики, як складової процесу легітимації, що дає уявлення про суб'єктів його практичної реалізації. Вивчення легітимаційної політики, як окремого феномена, дозволяє більш широко зрозуміти сутність процесу легітимації. У політичній науці сформувалося декілька напрямів наукових розвідок стосовно розуміння сутності легітимаційних процесів і суб'єктів їх здійснення:

1) легітимація – це процес обґрунтування та формування підтримки, а тому в ролі суб'єктів можуть виступати, як політична еліта, так і політичні консультанти, що здатні надати професійні рекомендації відносно необхідної процедури діяльності (Д. Істон, П. Бергер, Т. Лукман та ін.);

2) легітимація – це суспільне визнання, а тому групи громадськості активно формують нормативно-ціннісні орієнтири оцінювання діяльності еліти,

яка виступає своєрідним заручником вимог, очікувань і надій суспільства (С. Ліпсет, М. Доган, Л. Саністебан та ін.);

3) легітимація – це сукупність процесів обґрунтування, виправдання та визнання політики, а тому не має доцільності конкретизувати суб'єктів (М. Вебер, Р. Коен, С. Ейзенштадт та ін.);

4) легітимація – це процес набуття легітимної якості владної еліти внаслідок дотримання певних правил і процедур, а тому суб'єкт просто вилючається з даного процесу (Т. Парсонс, Н. Луман, Дж. Шаар та ін.).

На думку О. Висоцького, легітимація – це процес досягнення соціальної значущості індивідуальними чи колективними суб'єктами, що відбувається на зовнішньому та внутрішньому рівнях для успішного здійснення певної практики. Вона має наступні характерні ознаки: торкається інтересів різних груп громадськості, стосується збереження чи зміни певного соціального порядку, здійснюється за наявності альтернатив. Відповідно, легітимація формує та підтримує значущість суб'єктів, а також соціальних порядків, що ними встановлюються. Результативність легітимаційного процесу обумовлюється характером і змістом політики, а також управлінською діяльністю щодо його забезпечення [25].

Загалом, процеси легітимації у політичній сфері розглядаються в контексті наступних підходів. П. Бергер і Т. Лукман розуміють легітимацію як своєрідний спосіб формування смислового універсуму, що пояснює та доводить доцільність певного порядку, тим самим, закріплюючи відповідні форми взаємодії в політичній системі. Вчені наголошують на тому, що процесом легітимації можна управляти, сприяючи інтеграції суспільства навколо певних проектів діяльності владних суб'єктів, а також використовувати її як технологію впливу, що орієнтована на всі доступні в політичній практиці засоби (від міфологічного до наукового обґрунтування явищ чи подій) [14].

М. Вебер вважав, що результатом легітимаційного процесу є формування відповідного рівня легітимності панівного в політичній системі порядку, який

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

визнається більшістю суспільства. Відповідно, легітимність розуміється як визнання значущості певного типу владних відносин, направлених на здійснення ефективних перетворень у політичній системі, а також здатність конкретних суб'єктів довести необхідність і обґрунтувати доцільність їх практичної реалізації. Легітимність впливає на визначення суспільно-політичних орієнтацій громадян, закріплюючи необхідні типи політичної поведінки. На думку вченого, вона завжди пов'язана зі смисловими характеристиками політичної системи, найбільш повно обґрунтовуючи доцільність заданого порядку, в порівнянні з іншими [25].

На думку Ю. Габермаса, легітимність можна розглядати як своєрідну цінність існуючого політичного порядку, що проявляється у визнанні законності та справедливості. Досягнення такого стану можливе за наявності досконалої системи аргументації. Відповідно, вчений розглядає процес легітимації крізь призму функціонування раціональної системи комунікативної взаємодії між суб'єктами, що сприяє формуванню раціональної суспільної згоди. Вона розуміється як свобода діяльності конкретного суб'єкта заради досягнення суспільного блага. В цьому контексті Ю. Габермас аналізує типи діяльності, що використовуються в процесі легітимації: 1) стратегічну, тобто сукупність взаємодій, пов'язаних з аналізом ситуації та вибором рішення щодо їх розв'язання; 2) інструментальну, тобто взаємодії, обумовлені використанням конкретних соціально-політичних технологій; 3) комунікативну, тобто формування ефективних типів взаємодій, необхідних для досягнення відповідного рівня суспільного консенсусу; 4) нормативну, тобто вироблення правил здійснення комунікативної взаємодії. Виходячи з цього, процес легітимації в політичній сфері можливий за умови свободи дій (окремого політичного суб'єкта чи інституту) та узгодження інтересів більшості суспільства в ході комунікативної взаємодії [243].

На думку П. Бергера та Т. Лукмана, політичним інститутам завжди необхідна легітимація для пояснення та виправдання діяльності. Якщо на

перших етапах функціонування інституту можна апелювати до традицій, тим самим підтримувати та реконструювати задану картину світу, то подальші процеси інституціоналізації вимагають нових форм легітимації, які б пояснювали сенс існування в умовах постійної мінливості політичних ситуацій та комунікативних взаємодій. Вони мають бути послідовними та надавати вичерпну інформацію відносно основних засад нового інституціонального порядку. Основною метою легітимаційної діяльності виступають процеси інтеграції, що відбуваються на двох рівнях: 1) горизонтальному, тобто визнанні всіма суб'єктами взаємодії загальних правил і норм її здійснення; 2) вертикальному, тобто наданні суб'єктивної осмисленості заданим алгоритмам взаємодії. Поєднання даних рівнів дозволяє забезпечити визнання інституціонального порядку на рівні суб'єктного простору діяльності та політичної системи в цілому [14, с. 63].

У цьому контексті можна погодитися з думкою О. Висоцького, що легітимація як пояснення та виправдання виконує наступні функції: 1) сприяння актуалізації альтернатив вирішення суспільно-політичних проблем і нівелювання можливих наслідків; 2) надання позитивних оцінок діяльності та рішенням владних інститутів, що за наявних обставин розуміються як найбільш доцільні; 3) мобілізації суспільного потенціалу з метою підтримки впроваджуваного елітою політичного курсу [26].

Виходячи з цього, елітний політичний інститут легітимізується на рівні власної структури, окреслюючи межі інституціонального середовища, в рамках якого здійснюються процеси прийняття рішень стосовно векторів розвитку та особливостей модернізації політичної системи, а також вибір доцільних способів і методів діяльності [212; 217]. Легітимізація також відбувається відносно інших суб'єктів інституціонального середовища (передусім, суспільства) стосовно розуміння ними необхідності здійснюваних перетворень та їх доцільності в контексті задоволення актуальних потреб суспільно-політичного розвитку. Окреслені процеси відбуваються на наступних рівнях:

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

- 1) засвоєння наявних знань у вигляді норм та правил взаємодії, що дозволяють формувати нормативно-комунікативну включеність політичного суб'єкта в елітні кола різної ієрархії, тим самим, забезпечуючи внутрішньоелітну ідентифікацію;
- 2) здійснення діяльності за наявними алгоритмами;
- 3) диференціації сфер діяльності в межах елітного інституту, їх професіоналізація та вироблення нових алгоритмів взаємодії, що враховують традиції, але здатні адаптуватися до викликів навколишнього середовища;
- 4) символізації процесу інституціоналізації еліти, що включає систематизацію всіх суб'єктивних та об'єктивних значень стосовно її місця та ролі в політичній системі, а також масштабів впливу на здійснення структурно-змістовних перетворень.

Саме на четвертому рівні легітимації відбувається кристалізація цілісної картини сприйняття елітного інституту як значущого суб'єкта здійснення модернізаційної діяльності, що обумовлюється процесами об'єктивації, седиментації, акумуляції знань. Об'єктивація розуміється як своєрідне закріплення у суспільній свідомості образу ієрархічної структури, що проявляється в діяльності конкретних організацій, доступ до яких відкритий для всіх. Відповідно, формується можливість структуризації суб'єктивної діяльності представників політичної еліти та виокремлення стандартних (зрозумілих всім) ситуацій взаємодії з суспільством через систему мовної та символічної комунікації. Вона впорядковує символи, форми комунікативної взаємодії, способи поведінки еліти, перетворюючи їх на об'єктивно існуючі елементи повсякденного життя, зрозумілі суспільству. Процеси седиментації дозволяють накопичувати вироблений досвід взаємодії у суспільній свідомості, сприяючи формуванню традиційних для певної системи статусно-рольової сітки еліти, каналів рекрутування, форм взаємодії тощо. Все це акумулює традиційні та нові знання відносно структурного призначення елітного

інституту в рамках політичної системи, тим самим, актуалізуючи певні вектори легітимаційної політики в цілому.

На думку Н. Лумана, легітимація елітного інституту пов'язана з визнанням його рішень обов'язковими для більшості суспільства. Оскільки в рамках політичної системи може продукуватися значна кількість рішень, то необхідна процедура набуття ними загальнообов'язкового статусу. Вона представляє собою певну спрощену модель розуміння та виправдання правил чи норм поведінки, що формується внаслідок генералізації найбільш суттєвих очікувань громадськості. Процедура має наступні характеристики: автономність, наявність елементів ритуалу, перейняття соціальних ролей, публічність і непередбачуваність очікуваного результату. Виходячи з цього, вчений запропонував виокремити процедурні аспекти легітимації, пов'язані з прийняттям елітою рішень. Їх особливість проявляється у:

- 1) виробництві політичною системою моделей прийняття політичних рішень, що використовуються елітою та мають загальнообов'язковий характер;
- 2) встановленні будь-якого права на здійснення чи не здійснення діяльності в межах політичної системи, прийнятим рішенням;
- 3) загальнообов'язковому характері рішень, що лягають в основу політичної поведінки еліти, яка здатна абстрагуватися від минулого та адаптувати власні переконання згідно вимог більшості суспільства;
- 4) легітимації рішень за допомогою формування нових цінностей, уявлень і очікувань суспільства, що відповідають загальносистемним імпульсам функціонування [194].

Процеси легітимації елітного інституту відбуваються в межах конкретної політичної системи, а тому виділяють ряд факторів, що впливають на динаміку їх розгортання:

- 1) просторово-часові характеристики, тобто особливості політичної ситуації (типова, нова, невизначена) в рамках якої відбувся прихід до влади

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

конкретних суб'єктів та її співвіднесеність у часі з минулим, теперішнім і прогнозованим майбутнім;

2) особливості делегітимації попередніх владних суб'єктів (конфлікт цінностей чи інтересів еліти та більшості суспільства, відмінності між запланованими та здійснюваними стратегіями суспільно-політичного розвитку, посилення ролі політичної опозиції, наявність невирішених конфліктних ситуацій у політичній системі);

3) норми, що констатують наявність позицій у визначеному просторі та відповідних їм правил, принципів взаємодії політичних суб'єктів. Формальним джерелом формування норм виступає закон, а відповідно створюються умови для розвитку демократичних політичних практик. Неформальним джерелом нормотворчості виступає традиція, внаслідок чого можуть створюватися передумови для розвитку феномену «подвійної інституціоналізації»;

4) основні суб'єкти (типи еліти, політичний лідер, групи інтересів, конкретні групи громадськості та ін.) та їх стратегічні орієнтири стосовно легітимаційної політики в цілому;

5) позиції в політичному просторі та особливості взаємодії з іншими суб'єктами з метою оптимізації легітимаційних процесів;

6) технології та напрями (зовнішньополітичний чи внутрішньополітичний) легітимаційної політики;

7) ресурси (економічні, соціальні, юридичні, культурно-інформаційні) практичної реалізації легітимаційної політики [174].

На думку С. Ліпсета, загальний рівень легітимності елітного інституту можна оцінити на основі трьох показників: культурна однорідність суспільства, модернізація економічної та політичної сфер його життєдіяльності. Високий рівень культурної однорідності суспільства, що забезпечується раціональною політикою у сфері задоволення потреб та інтересів різних суспільних груп, дозволяє еліті залучати їх потенціал до реалізації загальнонаціональної стратегії розвитку. Стійка культурна однорідність формує сприятливі умови

для закріплення в масовій свідомості необхідних цінностей, орієнтацій, переконань, пов'язаних із визнанням доцільності перебування при владі відповідних елітних груп. Вдало проведені економічні реформи, що вплинули на підвищення рівня матеріального та соціального забезпечення більшості суспільства, виступають одним з основних кількісних показників легітимності. Політичні зміни, передусім, асоціюються з високим рівнем стабільності функціонування політичної системи та авторитетом держави в міжнародному політичному просторі [101]. Виходячи з цього, легітимаційні процеси еліти виступають складовою успішності модернізаційних перетворень політичної системи загалом. У ході їх реалізації відбувається формування в масовій свідомості стійких переконань відносно доцільності, здійснюваної елітою модернізаційної діяльності, необхідності активізації власних ресурсів для її підтримки та визнання ефективності конкретного елітного інституту в порівнянні з іншими суб'єктами дії.

Водночас, легітимність елітного інституту характеризується рядом ознак, що проявляються на інституціональному (тобто, часовий період перебування при владі, стійкість елітної структури та політичного режиму) та змістовному (тобто, успішність соціально-економічного розвитку, дієвість законодавчої бази, залученість громадян до управлінської діяльності) рівнях його функціонування. До основних принципів елітної легітимності відносять: 1) відповідність, встановленого політичного порядку, домінуючим у масовій свідомості уявленням про засади підпорядкування; 2) взаємопов'язаність доцільності дій правлячої еліти та необхідності їх визнання суспільством з метою досягнення суспільного блага; 3) ефективність порядку, що оцінюється показниками добробуту та безпеки; 4) відповідність, запропонованого порядку, принципам та нормам міжнародної взаємодії. Вони визначають сутність політичного режиму правлячої еліти та обумовлюють основну функцію легітимності – визнання законності та доцільності режиму, створення умов для його активної підтримки громадянами [80].

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

Загалом, змістовні характеристики легітимаційних процесів в елітному середовищі можна розглядати крізь призму існуючих типологій. Базовою моделлю процесів легітимації можна вважати типологію М. Вебера. При раціонально-легальній легітимності взаємодія еліти та суспільства відбувається в рамках окреслених інституціональною структурою формальних правил, що відповідають наявній законодавчій базі. Вона має двосторонній характер, оскільки передбачає конкретні дії еліти відносно оптимізації функціонування політичної системи, що оцінюються суспільством. Це оцінювання виступає орієнтиром внесення необхідних змін в існуючі стратегії модернізаційного розвитку. Відповідно, суб'єктами легітимації можна вважати політичну еліту та суспільство. Референдум і вибори, за таких умов, розглядаються як інструменти суспільного впливу на легітимацію елітного інституту.

Традиційна легітимність базується на вірі у святість традиційних цінностей, що передаються з покоління в покоління, забезпечуючи можливість здійснювати владу згідно домінуючої традиції. Релігійні та традиційні цінності виступають основними інструментами легітимації. Політична еліта використовує їх для формування віри населення в авторитет влади, що підтримується системою її спадковості в межах певної політичної системи. Відповідно, політична еліта виступає основним суб'єктом процесів легітимації, визначаючи їх особливості та способи закріплення на рівні масової свідомості.

Харизматична легітимність ґрунтується на вірі в виняткову святість, героїзм, зразковий характер лідера, який володіє особливими якостями, що надають можливість уособлювати нормативні зразки та відстоювати ідеальний порядок. Харизма забезпечує виняткову здатність брати на себе провідні ролі в управлінських процесах, використовуючи ірраціональні інструменти впливу на масову свідомість. До основних харизматичних рис можна віднести: особисту привабливість, внутрішню націленість на отримання результату, ототожнення себе з роботою, комунікабельність, вміння мотивувати себе та інших,

зосередженість на головних проблемах, здатність ставити перед собою цілі та приймати рішення щодо їх реалізації.

Харизматична особистість впливає на свідомість і діяльність інших людей, оскільки притаманні їй риси надихають, мобілізують прихильників на досягнення цілей. Це свідчить про те, що харизма є запорукою реалізації особистісного потенціалу політичного суб'єкта, направленого на досягнення конкретного результату в політичній сфері. Влада харизматичного лідера – це влада символу та політичної ситуації, що актуалізується для більшості суспільства [236, с. 24]. Відповідно, політична еліта зосереджує увагу на виокремленні у власному середовищі лідера, з окресленими рисами, скеровуючи легітимаційні процеси на підтримку «харизматичного образу».

Д. Істон, досліджуючи політичну систему, акцентував увагу на необхідності процесів легітимації її структурних складових, що здійснюється за умови взаємодоповнюючої діяльності суб'єкта та об'єкта влади. Він виокремив персональну, ідеологічну та структурну легітимність, кожна з яких має відповідні ресурси, що визначають її динаміку. Персональна легітимність характеризується високим рівнем довіри суспільства до конкретного політичного лідера (тобто його характерних рис, образу, способів діяльності), що проявляється в ідентифікації політичної системи з ним. Ідеологічна легітимність базується на цінностях і нормах, до яких апелює політична еліта, прагнучи сформувати позитивне відношення громадськості до власної діяльності. Даний тип легітимності проявляється у використанні двох видів ідеологій: 1) партизанської, орієнтованої на підтримку альтернативних шляхів розвитку політичної системи; 2) легітимаційної, направленої на підтримку існуючих векторів розвитку як єдино правильних. Структурна легітимність проявляється у здатності груп громадськості адекватно оцінювати діяльність політичної еліти, впливати на неї за допомогою певних вимог, здійснюючи раціональний вибір необхідного сценарію розвитку політичної системи в цілому [73].

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

Ж.-Л. Шабо, аналізуючи процеси легітимації еліти, запропонував розглядати їх крізь призму відношення до політичної діяльності та суб'єкта її здійснення. По відношенню до суб'єкта основним критерієм легітимації виступає співвідношення наказу та підпорядкування у виконанні двох суб'єктів – еліти, яка здійснює управління та суспільства, яке підпорядковується. Виходячи з цього, легітимність еліти відбувається на двох рівнях: 1) демократичному, що проявляється у відповідності здійснюваної діяльності потребам груп громадськості; 2) технократичному, тобто наявності високого рівня професіоналізму еліти у реалізації функцій. Демократична легітимність достатньо мінлива, оскільки задається вибором більшості, що визначається впливом особистих, культурних і ситуаційних чинників, а тому вона має доповнюватися іншими типами. Технократична легітимність більш стала, оскільки на кожному етапі суспільно-політичного розвитку формуються певні вимоги до рівня професіоналізму політичної еліти. На думку Шабо, в умовах сучасної політичної дійсності такими вимогами виступають: високий рівень освіченості та культури, комунікабельність, ораторська майстерність, привабливий образ для позиціонування в ЗМІ.

По відношенню до діяльності, французький дослідник виокремлює онтологічну (асоціюється з загальноприйнятними, глибоко вкоріненими у масовій свідомості принципами життєдіяльності) та ідеологічну (розуміється як закріплення в масовій свідомості суб'єктивованого уявлення про доцільний соціальний порядок). Відповідно, процеси легітимації еліти мають онтологічний характер за умови домінування загальних норм і цінностей здійснення діяльності, що традиційно склалися у суспільстві. Ідеологічна легітимність характерна для суспільств, які мають високий рівень культурної диференціації, а тому, запропоноване елітою бачення суспільного порядку, виступає основою визнання її ефективності [228].

У контексті ідеологічної легітимності слід згадати В. Парето, який вважав ідеологічні цінності способом приховування істинних мотивів діяльності, що

може використовуватися елітою для виправдання конкретних рішень або дій. Такі ідеологічні орієнтири він назвав дериваціями, виділивши наступні їх класи: 1) твердження, що використовуються як аксіоми чи догми; 2) певні оцінки чи судження з посиланням на авторитет; 3) апелювання до загальновизнаних цінностей та формування асоціації щодо їх відповідності більшості сподівань суспільства; 4) чітка аргументація власної позиції на основі ораторського мистецтва. Деривації виступають інструментом формування зрозумілих більшості суспільства ідей, тверджень, що вже наявні у них на підсвідомому рівні, стосовно доцільності перебування при владі конкретної елітної групи та необхідності здійснення певних модернізаційних перетворень [135].

У політичній практиці виділяють наступні джерела легітимації елітного інституту:

1) доступ громадськості до процесів державно-політичного управління через, наприклад, форми консультативної взаємодії, що дозволяє формувати спільне почуття відповідальності за здійснювану діяльність, посилюючи рівень ідентифікації з системою в цілому;

2) професіоналізм і морально-вольові якості еліти, що визначають результативність діяльності, забезпечуючи відповідний рівень репутації у визначеному політичному просторі;

3) примус, що може проявлятися в різних формах (обмеженні прав і свобод особистості, зниженні доступу до отримання певної інформації, забороні масових акцій протесту і т.д.) [80].

Виходячи з цього, в умовах конкретної політичної ситуації, перед елітою постає дилема вибору домінуючого джерела легітимації та відповідних способів діяльності. На думку Л. Саністебана, політична еліта може здійснювати владу, спираючись на підтримку більшості суспільства, але для цього вона має сформувати високий рівень консенсусу в рамках політичної системи. Його основу складають домінуючі цінності та вірування, що

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

формують базові засади легітимації, обґрунтовуючи доцільність перебування при владі конкретної еліти та обов'язковість масової покори їй. Вони окреслюють своєрідний мінімум довіри між елітою та суспільством, що забезпечує основу політичного порядку, стабільності та поступального розвитку системи в цілому. Водночас, еліта може розглядати і примус, як основне джерело власної легітимності. За таких умов вона постійно перебуває в пошуку засобів (в тому числі насильницьких) впливу на суспільство та придушення активності супротивників. Відтак, взаємодія еліти та суспільства характеризується високим рівнем напруги, що може спричинювати кризові ситуації в політичній системі.

Саністебан зазначає, що існує зворотній зв'язок між легітимністю та насильством. Укоріненість у суспільній свідомості основних засад легітимації зменшує ризики використання насильства. Воно може використовуватися за умови позбавлення еліт широкої підтримки мас. Відповідно, легітимні еліти орієнтуються на використання переконання, а нелегітимні – на насильство як засіб нав'язування волі більшості суспільству. Отож, легітимність – це постійний пошук компромісу між елітою та суспільством, основою якого виступають традиції, раціоналізм, відмова від використання насильства [170, с. 45-49].

Виходячи з цього, легітимація політичної еліти – це двосторонній процес взаємодії політичних суб'єктів, претендуючих на владні ресурси, вплив з метою реалізації власних політичних чи модернізаційних проектів та суб'єктів, які надають їм визнання чи підтримку. Зміст легітимаційних процесів розкривається крізь призму: 1) обґрунтування, виправдання, підтвердження претензій на соціальну значимість політичної еліти, визначених нею стратегічних напрямів діяльності, а також способів її здійснення, що відбувається або за власною ініціативою, або за допомогою політичних консультантів чи інших зацікавлених осіб; 2) визнання, підтримки значимості політичної еліти та здійснюваних нею практик власниками ресурсів соціальної

підтримки (авторитетними особами, лідерами думки, ЗМІ, активними групами громадськості та ін.).

Відповідно, можна говорити про наявність суб'єктів легітимації, які поділяються на суб'єктів обґрунтування та виправдання системи соціальних значень, а також суб'єктів її визнання та підтримки. Перші виступають суб'єктами легітимаційної політики, а другі – об'єктами її реалізації. Легітимаційна політика є інструментом впливу суб'єктів на об'єкти для підтвердження або реалізації певної соціально-політичної практики. Суб'єктами реалізації легітимаційної політики елітного інституту можуть виступати конкретні представники політичної еліти, які займають різні позиції в статусно-рольовій сітці, партії, держави, міжнародні організації, транснаціональні корпорації. До об'єктів можна віднести – різні групи громадськості, громадсько-політичні організації, суспільну думку, партії, держави, міжнародні організації [25; 26].

Засобами здійснення легітимаційної політики виступають: зміни до законодавства згідно нових правил і норм політичної взаємодії; використання харизматичних якостей загальнонаціонального політичного лідера; успішна реалізація загальнодержавних стратегій модернізаційного розвитку. До основних складових легітимаційної політики відносять модернізацію чи повне оновлення системи органів влади, проведення дієвих реформ, формування загальнонаціональних політичних лідерів, символізацію політичного простору згідно нових тенденцій суспільно-політичного розвитку [125].

На думку О. Новакової, виділяють наступну процедуру легітимаційного процесу, що проходить політична еліта: 1) вироблення правил і норм політичної діяльності на основі мінімального консенсусу між основними групами інтересів; 2) переконання провідних політичних суб'єктів у доцільності та необхідності діяти згідно прийнятих правил і норм; 3) їх практична реалізація політичними суб'єктами. Перший етап пов'язаний з формуванням правил і норм взаємодії, що здійснюється в межах

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

інституціонального середовища діяльності політичної еліти. Відповідно, сприйняття їх доцільності відбувається згідно принципів: 1) гри «з нульовою сумою», наслідком чого є незмінний обсяг матеріальних благ для суб'єктів взаємодії та отримання їх переможцем; 2) гри «з ненульовою сумою», що призводить до зміни обсягу сукупних благ, а можливість виграшу чи програшу приблизно однакова для кожного суб'єкта. Особливості поточної політичної ситуації визначають доцільність орієнтації на відповідний принцип.

В умовах модернізації політичної системи вибір гри «з нульовою сумою» скеровує легітимаційний процес на збереження існуючих політичних традицій, дієвість яких асоціюється з особистим авторитетом певного політичного лідера. Групи інтересів, потреби яких не були враховані, будуть порушувати стабільність політичного курсу, створюючи ситуативні кризи. Правляча політична еліта, прагнучи маневрувати між встановленими правилами та вимогами певних груп інтересів, може створювати видимість реалізації певних реформ. Це призводить до поступової втрати легітимності існуючих правил гри та зростання рівня недовіри суспільства.

Вибір гри «з ненульовою сумою» більшою мірою сприяє досягненню реальної легітимності еліти, що ґрунтується на демократичній традиції, формуючи віру в справедливість, законність прийнятих правил і норм. Виходячи з цього, легітимаційний процес забезпечується наступними діями: 1) досягненням балансу та конструктивної співпраці між гілками державної влади; 2) двосторонньою комунікацією владних інститутів із різними групами громадськості; 3) активною роз'яснювальною роботою відносно стратегій та завдань суспільно-політичного розвитку; 4) визнанням та дотриманням правил і норм політичної взаємодії, їх подальшим закріпленням у правових нормах; 5) сприянням розвитку основних форм громадського контролю за діяльністю органів державної влади; 6) закріпленням демократичних цінностей взаємодії та організації політичного процесу в масовій свідомості суспільства [127].

Розділ 2.
Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі

Ефективність легітимаційного процесу обумовлюється низкою механізмів, що представляють єдність засобів розширення та реалізації можливостей легітимаційної політики, що здійснюється політичними суб'єктами. На думку О. Висоцького, доцільно говорити про наступні механізми легітимації політичної еліти:

1) інформаційний, тобто доступ до засобів інформаційного впливу на різних суб'єктів визнання доцільності політичного курсу з метою формування необхідного контексту та значень подій, що відбуваються;

2) ідеологічний, тобто визначення, обґрунтування та роз'яснення ідей, що забезпечують перевагу в конкурентній взаємодії, сприяючи успішній реалізації поставлених цілей;

3) психологічний, тобто наявність засобів формування сприятливої емоційної атмосфери для практичної політичної діяльності;

4) економічний, тобто фінансово-економічне стимулювання суб'єктів визнання легітимності політичної еліти;

5) правовий, тобто наявність правових можливостей ефективного виконання функцій у політичній системі;

6) моральний, тобто морально-етичне обґрунтування цілей, засобів, наслідків реалізації політичної діяльності;

7) соціалізаційний, тобто формування активно діючого суб'єкта визнання політики, який знає та усвідомлено оцінює її зміст, напрями, прогнозує наслідки.

Узгодженість механізмів, їх відповідність конкретній політичній ситуації дозволяє еліті розширювати сферу реалізації власної політики, постійно підвищуючи рівень її ефективності. Водночас, неврахування впливу цих механізмів, відсутність скоординованої легітимаційної політики призводить до кризи легітимності політичної еліти. Вона проявляється у відсутності можливостей практичної реалізації задекларованого елітою політичного курсу, зміні поставлених цілей та нездатності відстоювати власні інтереси в межах

2.3. Особливості легітимації еліти в політичній системі

інституціонального середовища функціонування. До причин виникнення кризи легітимності можна віднести: 1) втрату контролю над політичними процесами та ситуацією, а також низький рівень інформованості стосовно їх розвитку; 2) відсутність підтримки різних суб'єктів, які володіють конкретними видами капіталу; 3) нівелювання значення домінуючих ідей, цінностей та нездатність генерувати нові модернізаційні проекти, направлені на підвищення рівня суспільно-політичного розвитку; 4) низький рівень внутрішньоелітної взаємодії, що позбавляє можливості вчасно реагувати на виклики та приймати адекватні рішення; 5) відсутність чіткої стратегії діяльності та врахування наслідків прийнятих рішень [26].

На думку Є. Цокура, визначені причини кризи елітної легітимності можуть бути доповнені: 1) високим рівнем конфліктності суспільно значимих цінностей та егоїстичних інтересів правлячої еліти; 2) посиленням протиріч між ідеалами та цінностями демократії, а також спробами їх вирішення, що здійснюється в тому числі й силовими методами; 3) низьким рівнем представленості інтересів різних груп громадськості в політичній системі; 4) посиленням процесів бюрократизації та корумпованості влади.

Політична еліта має здійснювати комплексний підхід щодо реалізації ефективної легітимаційної політики, використовуючи відповідні технології, а також сприяти зменшенню наслідків впливу кризи легітимності. У цьому контексті виділяють наступні напрями діяльності еліти:

1) формування системи політичного управління з врахуванням традицій та менталітету суспільства, що сприятиме адаптації до глобальних викликів та потреб основних груп громадськості;

2) рекрутування в елітному середовищі політичного лідера, який володіє харизматичними рисами, що відповідають потребам суспільства;

3) здійснення модернізаційних перетворень, направлених на підвищення рівня добробуту громадян, задоволення їх основних потреб та інтересів;

4) формування дієвої системи двосторонньої взаємодії з основними групами громадськості з метою інформування, роз'яснення, моніторингу громадської думки стосовно значущості та ефективності державної політики;

5) створення умов та надання можливостей організації системи дієвого контролю громадськості за діяльністю елітного інституту;

6) зміцнення демократичних цінностей, підвищення рівня політичної культури та подолання правового нігілізму суспільства [223, с. 394-400].

Вище зазначене дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, легітимація елітного політичного інституту – це процес двосторонньої взаємодії еліти та суспільства відносно обґрунтування претензії на значимість визначених стратегій діяльності та визнання їх доцільності в умовах конкретної політичної ситуації. Легітимаційний процес характеризується наявністю конкретних етапів та механізмів практичної реалізації. Водночас, елітний політичний інститут має не тільки розробляти та реалізовувати ефективну легітимаційну політику, але й знижувати можливі ризики делегітимізації.

По-друге, процеси легітимації елітного політичного інституту виступають складовою успішності політичної діяльності, направленої на здійснення змістовно-якісних перетворень і модернізацію політичної системи загалом. У ході їх реалізації відбувається формування у масовій свідомості стійких переконань щодо доцільності здійснюваної модернізаційної чи іншої політичної діяльності, необхідності активізації власних ресурсів для її підтримки та визнання ефективності елітного інституту в порівнянні з іншими суб'єктами дії.

Висновки до другого розділу

Особливості функціонування політичної системи, наявність функцій «входу-виходу» актуалізують потребу розгляду політичної еліти крізь призму інституціоналізації, що обумовлено її структурно-функціональними характеристиками та провідною роллю у процесах визначення стратегій розвитку та модернізації політичної системи. До основних ознак елітного

інституту відносяться: суспільну потребу у професійному виконанні управлінських функцій, формалізацію відносин суспільним договором, об'єктивацію, здатність до самостабілізації, наявність відповідних структури та функцій. Структурними компонентами виступають – статусно-рольова сітка, ресурси, ціннісно-нормативна система та санкції. Функції елітного інституту пов'язані з визначенням напрямів розвитку та модернізації політичної системи, що обумовлюються задоволенням потреб суспільства. Динамічність процесів інституціоналізації політичної еліти обумовлюється впливом культури, особливостями владної ієрархії та формування інституціонального середовища.

Політична еліта проходить етапи інституціоналізації, що забезпечують її легалізацію, трансформацію, адаптацію до змін в умовах модернізації. Цей процес сприяє формуванню нових якостей еліти, процедур взаємодії в рамках політичної системи для забезпечення потреби суспільства в стабільності та порядку через проведення модернізаційних змін. Основними критеріями оцінювання рівня інституціоналізації виступають адаптивність, складність, автономія, згуртованість, конгруентність, ексклюзивність, що доповнюються показниками, пов'язаними з динамікою модернізації політичної системи.

Інституціональне середовище функціонування політичної еліти відображає сукупність правил взаємодії, що визнаються легітимними всіма суб'єктами в межах політичної системи. Їх наявність дозволяє формувати певні алгоритми діяльності еліти. Водночас, процеси конкуренції створюють потенціал для інституціоналізації нових політичних практик, тобто технологій діяльності доцільних для конкретної ситуації. Конкретизація правил взаємодії та практик дозволяє визначати алгоритми діяльності еліти в політичних процесах (у тому числі модернізаційних), оптимізуючи їх за допомогою нових політичних технологій.

Ефективне управління процесами комунікації забезпечує формування певних типів взаємодії в рамках інституціонального середовища, тим самим, переносючи процеси прийняття рішень у сферу публічної політики. Такі

Розділ 2. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі

процеси сприяють налагодженню взаємодії між структурними складовими політичної системи, посилюючи ефективність розподілу ресурсів та активізацію можливостей здійснення модернізаційних перетворень. Політична еліта виступає активним суб'єктом формування комунікативних процесів у рамках заданого інституціонального середовища з метою налагодження двосторонньої взаємодії із громадянським суспільством. Це сприяє досягненню стратегічних цілей модернізації політичної системи, завдяки партнерському співробітництву та високому рівню довіри.

Семантичний, технічний, інфлуентальний рівні циркуляції інформації в політичній системі визначають можливості впливу політичної еліти на громадянське суспільство з метою налагодження зворотного зв'язку. Відповідно, основні типи взаємодії «суспільство-влада» та «влада-суспільство» конкретизують певні способи, за допомогою яких вона отримує можливість впливати на процес управління політичною комунікацією, забезпечуючи відповідний рівень інформаційно-комунікативної стабільності. Ефективність модернізаційних перетворень залежить від чітко визначеної стратегії двосторонньої взаємодії між елітою та громадянським суспільством у сфері публічної політики.

Процеси легітимації елітного інституту виступають складовою оптимізації модернізаційних змін, оскільки формують суспільне визнання доцільності пропонованих стратегій та тактик діяльності, активізуючи громадську ініціативу. Ефективність легітимаційного процесу забезпечується відповідною процедурою та механізмами її практичної реалізації.

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТНІСТЬ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

Ліберальна тенденція (Р. Даль, Г. Алмонд, Л. Пай, Д. Растой) акцентує увагу на важливості перерозподілу сфер впливу держави та громадянського суспільства в основних сферах життєдіяльності. Відтак, дієвим суб'єктом практичної реалізації модернізаційних рішень розглядається громадянське суспільство. Воно акумулює набір цінностей, переконань, ідеалів та традицій, що набувають саморегулятивного потенціалу, який використовується для оптимізації модернізаційних процесів, їх регулювання та контролювання. Водночас, представники даної тенденції не заперечували той факт, що політична еліта, виходячи з набору функцій та наявних ресурсів, виступає ініціатором необхідних змін у політичній системі, спираючись при цьому на потенціал активних груп громадськості. Водночас, ефективність реалізації модернізаційних змін обумовлюється наявністю демократичних механізмів прийняття рішень і домінуванням ліберальних цінностей [208].

Р. Даль, у контексті концепції поліархії, прагнув розв'язати відповідне коло питань стосовно механізмів здійснення модернізаційних змін і визначити ступінь суб'єктності еліти та громадянського суспільства. Поліархія розглядається як поєднання політичної конкуренції та участі, що зводиться до наступних аспектів: 1) політичного режиму, що характеризується наявністю певних інститутів (виборчого права, ЗМІ, політичних партій тощо) та процедур (проведення виборів, підконтрольності та підзвітності еліти суспільству, захисту свободи вираження власних поглядів тощо); 2) наявності результатів модернізаційних процесів у ході яких відбулася поступова лібералізація та демократизація політичних інститутів; 3) розгортання світових демократичних процесів; 4) можливості перевірки компетенції політичної еліти, яка змушена в

процесі конкуренції змагатися за владні повноваження, презентувати модернізаційні проекти, залучаючи активну громадськість до їх практичної реалізації.

Поліархія виступає своєрідною моделлю модернізації політичної системи на основі демократичних принципів і процедур. Її характерною ознакою є правління обраної суспільством у конкурентній боротьбі меншості, політичної еліти. Умовами переходу до ефективної, демократично розвиненої політичної системи виступають: 1) усвідомлення необхідності проведення модернізаційних перетворень у конкретному просторі та часі; 2) послідовність і відповідність соціально-економічним, політичним тенденціям розвитку; 3) дієвість еліти в реалізації реформаційних проектів; 4) диференціація потреб, інтересів, культури громадянського суспільства в контексті визначення оптимальних шляхів модернізації та залучення громадської ініціативи. На думку Даля, переваги модернізованих політичних систем проявляються у: формуванні дієвого інституту політичної еліти в умовах конкурентної боротьби, дотриманні основних прав і свобод людини та громадянина, наданні можливостей самореалізації особистості та сталому розвитку політичної системи [51].

Г. Алмонд розглядав політичну систему як сукупність взаємодій структурних елементів, що в силу своєї інституціоналізованості здійснюють перетворення, забезпечуючи стабільність функціонування суспільства. Велику увагу вчений приділяв дослідженню процесів адаптації політичної системи до змін навколишнього середовища для забезпечення відповідного рівня стабільного розвитку. Політичні інститути та окремі суб'єкти, виконуючи покладені на них функції, сприяють її адаптації до зовнішніх та внутрішніх викликів. Реалізація запланованого відбувається на: 1) «рівні процесу», тобто виконання політичними інститутами відповідних функцій, враховуючи інтереси та потреби суспільства; 2) «рівні системи», тобто адаптації громадськості до певних модернізаційних проектів, рівень якої визначає напрям

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

(поступовий чи радикальний) системних змін; 3) «рівні управління», тобто ефективному використанні суспільних ресурсів [75].

У цьому контексті Алмонд розвиває думку, відносно важливості взаємодії політичної еліти, як суб'єкта управління з громадянським суспільством, яке через виборчі механізми делегує владні повноваження та здійснює контроль за їх ефективною реалізацією. Ця взаємодія відбувається в межах певної моделі політичної культури, сприяє процесам конверсії та забезпечує стабільність розвитку чи ефективну адаптацію до процесів модернізації. Культура виступає своєрідним образом політичної системи, що закріплений у свідомості, почуттях та оцінюванні громадян, а тому може розглядатися крізь призму політичних орієнтацій. Вони бувають: 1) «когнітивні», тобто знання відносно змісту та функцій політичної системи; 2) «афективні», тобто певні почуття стосовно ефективності виконання функцій та ступеня включеності в систему активних груп громадськості; 3) «оцінні», тобто думки чи судження про конкретних політичних суб'єктів, сформовані у відповідні ціннісні критерії та стандарти [3, с. 26-47].

На думку вченого, світові процеси модернізації пов'язані, передусім, з економічними перетвореннями, розвитком інфраструктури, поширенням раціональної системи управління, що формується шляхом використання ефективних політико-управлінських технологій. Саме ці новації досить легко сприймаються суспільствами, оскільки безпосередньо пов'язані з підвищенням рівня життя. Водночас, політична модернізація зміщує акценти на формування демократичної (громадянської) культури, принципів і методів взаємодії, що сприяють ефективним процесам оновлення системи. Хоча, модернізація не завжди позитивно сприймається населенням унаслідок невідповідності домінуючих цінностей, загальновизнаним демократичним стандартам політичної взаємодії та управління. Виходячи з цього, успішність модернізації політичної системи обумовлюється рівнем засвоєння демократичних цінностей та принципів взаємодії еліти з суспільством у рамках громадянської культури.

Вона виступає змішаним типом культури, поєднує риси вище згаданих культур, прагнучи знайти певний баланс між активністю та пасивністю громадян у конкретній політичній ситуації. Це вказує на той факт, що навіть політично активний громадянин може зберігати традиційні зв'язки, цінності, що за певних обставин дозволяють йому відігравати роль підданого. Більш того, орієнтації патріархальної та підданської культур впливають на динаміку політичної активності.

Успішність модернізаційних змін у політичних системах залежить від вміння адаптуватися до існування певних протиріч демократичного розвитку. Відтак, громадянська культура розглядається Алмондом як своєрідний механізм досягнення балансу та рівноваги в системах, що модернізуються. Згадані суперечності стосуються пошуку механізмів наділення владними повноваженнями суб'єктів та їх відповідальності за здійснену діяльність. Оскільки громадяни, навіть політично активні, не розглядають політичну діяльність як основний пріоритет, то постає питання про необхідність делегування владних повноважень суб'єктам, для яких політика виступає сферою професійної діяльності.

Вибори виступають механізмом відбору професійної політичної еліти, яка в ході інституціоналізації набуває необхідних ресурсів впливу на суспільство та процеси модернізації з метою досягнення сталого розвитку політичної системи. Відповідно, вона наділяється привілеями та особливим статусом, що визначає рівень її впливовості та націленості на результат. У цьому контексті громадяни змушені підкорятися волі та рішенням еліти, визнаючи її домінування, обмежуючи власну активність. Отож, з одного боку успішність модернізації залежить від активізації суспільного потенціалу, а з іншого – від сили впливу та тиску еліти на громадськість, потенціал якої використовується для реалізації модернізаційних проектів.

Відповідальність еліти обумовлюється терміном обрання на посаду, наявністю внутрішньоелітної конкуренції, що може посилюватися під впливом

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

політичних партій чи активних груп громадськості. Еліти можуть бути відповідальними, за умови, що громадяни здатні чітко висловлювати свої думки, судження, контролювати та оцінювати елітну діяльність, коригуючи її з власними потребами. Відповідальність еліт означає, що громадянин завжди може мобілізувати свою активність для включення в політичний процес та здійснення контролю за практичною реалізацією політико-управлінських рішень. Виникнення актуальних проблем викликає активність груп громадськості, але здатність еліти реагувати на виклик сприяє збереженню рівноваги політичної системи, посилюючи рівень її адаптивності. Це вказує на існування своєрідних циклів активності громадян. Зростання активності відбувається відносно актуальної потреби та необхідності реагування еліти. Прийняття рішення щодо задоволення потреби знижує активність, а тому політичне життя та його дійові особи втрачають значення для громадськості [3].

Отож, Алмонд крізь призму дослідження громадянської культури, прагнув довести необхідність балансу впливів суспільства та еліти в процесах модернізації. Його досягнення можливе за умови домінування громадянської культури, яка здатна поєднувати різні політичні орієнтації. Це врівноважує активність-пасивність громадськості відносно сприйняття та оцінювання діяльності політичної еліти, встановлюючи ефективний двосторонній зворотний зв'язок між функціями входу та виходу політичної системи, що забезпечує ефективність модернізаційних змін.

Л. Пай, досліджуючи процеси модернізації, акцентував увагу на необхідності врахування поступових змін в умовах модернізації політичної системи. Деякі цінності та установки культури можуть змінюватися досить швидко, а інші – залишаються незмінними до тих пір, поки культура зберігає цілісність. Досить ефективно адаптуються різні технології, направлені на оптимізацію будь-якої діяльності. Вони сприяють засвоєнню якісних стандартів діяльності та дозволяють пришвидшити процеси адаптації відносно нових цілей

модернізації у сфері виробництва. Технології політичної діяльності задають параметри здійснення процесів управління політичною системою, що модернізується, оптимізуючи також комунікативні процеси «входу-виходу». Вони стосуються мотивації дій різних особистостей чи груп, що пов'язана з формуванням нових моделей поведінки в конкретній політичній ситуації. У цьому контексті мова йде про готовність політичної еліти брати на себе відповідальність щодо впровадження модернізаційних змін, а суспільства – сприймати пропоновані зміни, мобілізуючи потенціал для їх практичної реалізації.

Водночас, на думку Пая, в кожній політичній системі формується відповідна культура, що забезпечує її відносну цілісність. Складовими культури, крім загальновизнаних цінностей, установок, орієнтацій, можуть бути певні «почуття асоціації», що визначають національний характер і способи комунікативної взаємодії між членами суспільства. Вони проявляються у формуванні відповідного національним традиціям і потребам способів комунікативної взаємодії між членами суспільства для ефективної організації політичного управління [104]. Отож, у політичній культурі наявні цінності, що актуалізують «почуття асоціації», впливаючи на особливості визначення напрямів розвитку політичного процесу та процедури модернізації.

Пай виокремив наступні особливості протікання політичного процесу в суспільствах із домінуванням східних цінностей: 1) відсутність чіткого розмежування політичної сфери та громадянського суспільства; 2) політичні партії та харизматичні лідери виступають носіями цінностей конкретного способу життя, на основі яких обираються стратегії діяльності; 3) відсутність алгоритмів легітимізації дій політиків та способів діяльності; 4) низький рівень організованості груп інтересів при достатньо високому рівні впливу на політичний процес різних кланів, клік і т.д.; 5) емоційність та експресивність домінує над професіоналізмом прийняття державно-управлінських рішень.

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

Виходячи з цього, можна говорити про специфічні риси політичного процесу в суспільствах західного та східного типів. Перші характеризуються наступними принципами: 1) технологічністю, тобто націленістю на перетворюючу діяльність у визначених просторово-часових і правових рамках; 2) невизначеністю, оскільки політичний простір розглядається як сукупність певних ситуацій, розв'язання яких залежить від пошуку консенсусу та врахування думки меншості; 3) договірним характером взаємовідносин держави та суспільства; 4) домінуванням принципу розподілу влади, що має високий рівень легітимності; 5) розгалуженою структурою цінностей та інтересів, узгоджених компромісними рішеннями; 6) терпимістю та толерантністю відносно культур, думок інших. Суспільствам східного типу притаманні принципи: 1) утримання від надмірної активності, покладання на усталені норми співіснування, вироблені в контексті патерналістської моделі; 2) держава та управлінський апарат виступають носіями морально-ціннісних критеріїв, здійснюючи контроль за сферами життєдіяльності суспільства; 3) забезпечення «справедливості для всіх» [29]. Ці принципи визначають специфіку національних модернізаційних проектів, суб'єктів їх ініціювання, вектори діяльності, а також політичні технології оптимізації досягнення мети.

На думку Пая, проведення будь-яких політичних реформ завжди обумовлене економічними та соціальними змінами, що характеризуються структурною диференціацією, зростанням здатності політичної системи реагувати на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища, збільшенням рівня політичної активності громадян. Ці складові політичного розвитку не завжди розвиваються синхронно, а тому виникнення криз неминуче. Виходячи з цього, вчений класифікував шість можливих «криз розвитку» політичних систем, що модернізуються: 1) криза ідентичності – наявність суперечностей між традиційними та національними джерелами ідентичності; 2) криза легітимності – особисті цінності та інтереси домінують над загальнодержавними, ускладнюючи зростання рівня довіри до політичних

інститутів; 3) криза проникнення, пов'язана зі складнощами формування інститутів влади, ефективним розподілом ресурсів політичної діяльності; 4) криза участі, тобто зростання рівня зацікавленості громадян сферою політики та наявність вимог щодо розширення можливостей впливу на процеси прийняття рішень; 5) криза інтеграції, обумовлена низьким рівнем суспільної єдності; 6) криза розподілу суспільних благ.

Послідовність криз залежить від особливостей конкретної політичної системи, але чим менший проміжок між ними, тим більший рівень напруги, що може призводити до конфліктних ситуацій та гальмування модернізаційних процесів [107, с. 70-73]. Тому, на думку Пая, можна говорити про взаємозалежну суб'єктність політичних еліт і суспільства в реалізації модернізаційних проектів. Представники еліт володіють необхідним потенціалами для ініціювання змін і подолання «криз розвитку», завдяки формуванню високого рівня політичної ідентичності громадян. Відповідно, політична модернізація передбачає активізацію участі громадян в ініціюванні та практичній реалізації реформ, запропонованих елітою.

Порівняльний аналіз динаміки модернізаційних перетворень у демократичних та недемократичних політичних системах дає змогу виокремити певні його характеристики: формування нових типів політичної культури, засвоєння відповідних моделей поведінки, процеси соціальної стратифікації, що пов'язані з формуванням нових соціальних груп, вплив зовнішнього середовища [70]. На думку Д. Растоу, модернізаційні процеси пов'язані, передусім, із демократизацією політичних систем Їх динамічність обумовлюється суб'єктами впливу, які реагують на виклики зовнішньої ситуації та наявністю певної процедури. Підготовчому етапу демократичних перетворень передують формування так званої «попередньої умови», тобто національної єдності. Вона вказує на домінування серед більшості громадян впевненості в необхідності реалізації конкретних змін та усвідомленні власної ідентичності з конкретною політичною системою, що має чітко визначені

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

територіальні межі. Державна цілісність сприяє формуванню чітких правил суспільної взаємодії та легітимного панування політичної еліти. Національна єдність, як передумова модернізаційних процесів, має сприйматися на рівні підсвідомості, як загальновизнана істина. Відповідно, економічні та соціальні фактори виступають або основою національної єдності, або провокують конфліктні ситуації.

Наявність передумови запускає процес боротьби соціальних груп, що спираються на домінуючі в суспільстві цінності, прагнучи задовольнити власні специфічні інтереси. Розпочинається так званий підготовчий етап. Ефективність боротьби залежить від процесу інституціоналізації нової еліти, здатної скеровувати протестний потенціал суспільних груп на узгоджені дії щодо модернізації політичної системи. Водночас, сама демократія не виступає метою цієї боротьби, а лише засобом досягнення цілей та завдань суспільних груп та політичної еліти. Конкретна політична ситуація впливає на динаміку взаємодії суб'єктів модернізації, що може проявлятися у протистоянні опозиційної та правлячої еліт, сприяючи наростанню поляризації. Вона має свої межі в контексті національної єдності та не повинна призводити до суспільного розколу.

Завершення підготовчого етапу відбувається в умовах свідомого прийняття більшістю еліти рішення відносно необхідності інституціоналізації правил і процедур взаємодії в політичній системі в процесі модернізації. Таке рішення може прийматися за наявності консенсусної згоди між представниками еліти (владної, опозиційної) та провідними групами громадськості, передбачаючи конкретизацію міри відповідальності за їх реалізацію. Підвищення рівня позитивного сприйняття модернізаційних проектів і пов'язаних з ними рішень, має формуватися за допомогою конкурентної боротьби, в ході якої визначається раціонально обґрунтована політика діяльності владних суб'єктів.

Розпочинається етап звикання до модернізаційних змін. Йому притаманні наступні особливості: 1) успіхи в здійсненні перетворень уможливлюють формування ціннісної значущості демократичних цінностей та дозволяють підвищувати рівень активності громадян, шляхом залучення їх до участі в соціально-політичних проектах; 2) визначення чітких механізмів інституціоналізації політичної еліти дозволяє формувати високий рівень професіоналізму; 3) створення розгалуженої системи партійних організацій сприяє зростанню посередництва у представництві інтересів. Загалом, сутність перетворень політичної системи має визначати не прагнення скопіювати існуючі моделі модернізації, а націленість на вироблення власних проектів, що відповідають національним інтересам і дозволяють узгоджувати плюралізм інтересів заради визнаної більшістю мети [165].

Представники консервативної тенденції (Х. Лінц, Л. Пшеворський, С. Хантінгтон, Ф. Шміттер) наголошують на доцільності зміщення акцентів у дослідженні процесів модернізації з певних структурних факторів на процедурні. Мова йде про виокремлення дієвого суб'єкта модернізації, тобто політичної еліти, процедури прийняття конкретних рішень, технологій їх практичної реалізації. За таких умов джерелом модернізації виступають протиріччя між інтересами груп громадськості та рівнем їх включеності в політичний процес через політичні інститути. Низький рівень професіоналізму, відсутність досвіду прийняття політико-управлінських рішень – все це призводить до невідповідності існуючої дійсності очікуванням громадян, а тому ставить питання про доцільність інституціоналізації політичної еліти, набуття нею здатності на високому професійному рівні виконувати поставлені завдання.

Отож, представники консервативного напрямку наголошують на необхідності більш ґрунтовного дослідження саме суб'єкта політичної модернізації, який виступає ініціатором вибору певної моделі, має ресурси для реалізації теоретичних положень на практиці, несучи відповідальність за

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

прийнятті рішення. Успішність модернізаційних процесів залежить від конкурентної взаємодії політичних еліт, пошуку ними способів і методів досягнення консенсусу через інституціоналізацію та залучення суспільного потенціалу [207].

На думку Лінца, будь-які модернізаційні перетворення обумовлені інституціоналізацією та легітимізацією політичної еліти. У ході цих процесів вона наділяється відповідними повноваженнями для здійснення політико-управлінської діяльності згідно визначених цілей та завдань. Вони, передусім, пов'язані з формуванням консолідованої демократії. Їх ефективність обумовлюється ступенем визнання більшості суспільства власної приналежності до певної держави та добровільної згоди на легітимне панування елітного інституту. Він виступає ініціатором модернізаційних проектів, що можуть бути національно-орієнтованими або демократично-орієнтованими. У першому випадку, мова йде про формування «нації-держави». Виходячи з цього, політична еліта орієнтується на посилення культурної однорідності суспільства, що проявляється в реалізації державної політики та закріплюється на рівні конституції. Найбільш розповсюдженими стратегіями діяльності будуть виступати: визнання державною мови титульної нації, надання преференцій певній релігії, проведення політики соціалізації громадян, орієнтованої на формування високого рівня ідентифікації з національно-культурними символами та цінностями. В іншому випадку політична еліта орієнтується на здійснення демократичних перетворень, що пов'язані з конституційним закріпленням прав і свобод людини та громадянина, які проживають у межах конкретної держави, формуванням високих соціальних стандартів забезпечення сфер життєдіяльності суспільства. На думку Лінца, такі модернізаційні проекти можуть гармонічно доповнювати одне одного за умови високого рівня національної ідентифікації населення. Прикладом можуть бути Греція, Португалія, Польща та деякі держави Латинської Америки. Це

сприяє ефективності модернізаційних перетворень і наближенню до консолідованої демократії.

Водночас, кількість держав, що характеризувалися б досить високим рівнем однорідності незначна, а тому реалізація модернізаційних проектів може стикатися з різними труднощами. Невідповідність національно-орієнтованих та демократично-орієнтованих моделей модернізації може проявлятися в актуалізації вимог права на самовизначення певної національної групи, прагненні приєднання до іншої держави, відносно якої виникають почуття ідентифікації.

Досить актуальною в умовах сучасної української політичної дійсності, можна вважати наступні роздуми Лінца. Додаткові труднощі загальним процесам модернізації, а в деяких випадках і збереженню миру між державами, може створювати ситуація, за якої одна держава розглядає значну меншість громадян іншої держави, в якості власної неприєднаної території. Латентний конфлікт виникає та загострюється в певних політичних ситуаціях чи за наявності модернізаційних ініціатив еліти, що можуть розглядатися іншою державою як посягання на власні геополітичні інтереси.

Виходячи з цього, успішність перетворень і просування до консолідованої демократії залежить від вибору політичною елітою національно-орієнтованих або демократично-орієнтованих модернізаційних проектів. Вибір має обумовлюватися врахуванням специфіки культурного, політичного розвитку держави, а також прогнозуванням наслідків конкретних рішень. Це можливо за умови ефективного використання превентивних політичних технологій, що дозволяють запобігати переростанню певних проблем у кризові політичні ситуації. Досягнення консолідованої демократії можливе завдяки орієнтації на консультаційні та компромісні форми взаємодії [99].

На думку А. Пшеворського, кінцевим результатом модернізаційних перетворень має бути стабільність функціонування політичної системи,

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

обумовлена формуванням ефективного апарату управління. Цінності й інтереси його представників узгоджені з визначеними та легітимізованими більшістю суспільства правилами, процедурами. Вони виступають своєрідними механізмами вирішення конфліктних ситуацій. У світовій політичній практиці виокремлюють декілька можливих ситуацій конфлікту, що виникають у системах, що перебувають у процесах модернізації:

1) релігійні та мовні суперечності можуть створювати обмежувальні можливості для інституціоналізації політичних інститутів (у тому числі елітного), провокуючи їх трансформацію чи ліквідацію;

2) процес модернізації розглядається як тимчасово вигідне для всіх політичних суб'єктів рішення, що супроводжується підписанням певних пактів чи формуванням коаліцій, ефективність яких досить сумнівна;

3) існування різного бачення політичними суб'єктами напрямів і механізмів модернізації, що приводить до збільшення рівня суспільної напруги;

4) існування нежиттєздатних інституціональних структур, що виступають гарантією інтересів опозиційних і владних суб'єктів;

5) конфліктні ситуації, обумовлені вибором вектору та технологій модернізаційної діяльності.

Загалом, динамічні процеси модернізації політичних систем частіше всього пов'язані з перехідним етапом становлення демократії, тобто зі спробами відійти від авторитарної системи прийняття рішень. У цьому контексті доцільно говорити про наявність певних етапів діяльності політичних суб'єктів, які представляють владну ієрархію. На першому етапі лібералізації відбувається своєрідна консолідація потенційних, ліберально орієнтованих еліт та груп громадськості, що займають активну позицію щодо реформування політичної системи. Процес поєднання їх інтересів взаємовигідний, оскільки перші отримують можливість змінити баланс владних повноважень на власну користь, а другі – входження до елітних кіл. Відтак, реформування може стосуватися посилення відкритості політичного простору, зниження соціальної

напруги шляхом збільшення соціальної бази владної еліти, вироблення певних правил і процедур формування нових політичних інститутів.

Підвищення рівня відкритості політичної системи сприяє інституціоналізації громадських структур. На певному етапі вони визнають легітимність владної верхівки, отримуючи певні привілеї, але знижуючи можливості щодо захисту власних цінностей та інтересів. Відповідно, найбільш активні групи громадськості можуть ініціювати необхідність зміни або владної політичної еліти, або напрямів модернізації. Зростання масової напруги в суспільстві може приводити до конфліктних ситуацій, що в деяких випадках створюють загрозу цілісності політичної системи загалом. Лібералізація може бути ініційована політичною елітою, внаслідок посилення суперечностей між правлячим та опозиційним крилом, а також зростання активності громадського руху. Відтак, правляча еліта змушена шукати або компроміс з активістами, або ініціювати перехід на новий етап модернізації, пов'язаний зі здійсненням структурно-змістовних перетворень політичної системи, її подальшою демократизацією.

На думку Пшеворського, динамічність здійснення перетворень, обрання конкретних технологій прийняття рішень залежить від домінуючих моделей поведінки правлячої еліти, її готовності до взаємодії з іншими суб'єктами. Відтак, модернізаційні процеси мають дві характеристики: звільнення та конституювання. Перша з них, вказує на існування дилеми стосовно вибору напрямку, способів і методів реформування між правлячою (представниками «жорсткої лінії» та реформаторами) та опозиційною (помірні опозиціонери та радикальні) елітою. Основними каналами рекрутування представників «жорсткої лінії» виступають бюрократичний апарат, армія чи інші силові структури, а реформаторів – бізнес-інститути. Помірні та радикальні опозиціонери представляють інтереси різних груп громадськості, а тому досить важко визначити їх провідні канали рекрутування. Виходячи з цього, обрання більш доцільного проекту модернізації, успішність його реалізації буде

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

залежати від досягнення взаєморозуміння між реформаторами та помірними. Це можливо за умови спільного вироблення процедур і правил діяльності в політичній системі, залучення до взаємодії чи забезпечення нейтралітету представників «жорсткої лінії», здійснення контролю за діяльністю радикальних опозиціонерів.

Конституювання модернізаційних процесів направлене на вироблення правил і процедур взаємодії, їх подальше закріплення в конституційних актах. Його успішність залежить від ефективності переговорного процесу між основними суб'єктами політико-модернізаційної діяльності. Прийняття рішення можливе в контексті розвитку трьох ситуацій: 1) баланс сил впливу суб'єктів відомий, але він нерівномірний; 2) рівномірний розподіл балансу сил; 3) співвідношення сил невідоме. Виходячи з цього, у першому випадку мова йде про прийняття рішень, вигідних найбільш впливовим суб'єктам, у другому – прийняті правила та процедури закріплюють існуючий баланс сил, але досить часто порушуються, у третьому – акцент робиться на виробленні таких правил і процедур, що гарантують свободу конкурентної боротьби [164]. Отож, Пшеворський акцентував увагу на необхідності дослідження балансу сил правлячої та опозиційної еліти, пошуку можливостей їх взаємодії з групами громадськості відносно визначення шляхів, способів і методів політичної модернізації.

На думку Т. Карла та Ф. Шміттєра, процеси трансформації та подальшої модернізації політичних систем Центрально-східної та Південної Європи, а також держав колишнього СРСР були подібними до вже існуючих моделей модернізації. Вчені визнають недоцільність дискусій відносно відмінних особливостей проектів модернізації цих політичних систем у порівнянні з Південною Європою чи Латинською Америкою. Наприклад, політичні системи Литви, Польщі, Чехії, Естонії характеризуються досить високим рівнем консолідації демократії, а тому модернізаційні перетворення забезпечили їм високий рівень розвитку. У деяких політичних системах (Чорногорія,

Македонія, Грузія, Україна та ін.) виникають перманентні кризи консолідованості демократії, обумовлені певними особливостями культурно-історичного розвитку та викликами зовнішнього середовища. Хоча, за наявності мотиваційних факторів, існує висока ймовірність здійснення ними ефективних модернізаційних перетворень.

Процес реалізації модернізаційних перетворень доцільно розглядати крізь призму вже досліджених науковою спільнотою етапів: 1) лібералізація, тобто пошук шляхів взаємодії еліти та активних груп громадськості в контексті формування демократичних практик і процедур; 2) інституціоналізація громадянського суспільства та політичної еліти; 3) законодавче закріплення правил і процедур формування органів влади. Послідовність цієї процедури забезпечується: 1) суб'єктами модернізаційної діяльності (політичною елітою чи протестними групами громадськості); 2) формами діяльності.

Виходячи з цього, Карл та Шміттер виокремлюють декілька форм здійснення політичної модернізації: пактування (Польща, Угорщина), нав'язаний перехід (Албанія, Азербайджан, Україна та ін.), реформаторський перехід (Чехія, Хорватія), революція (даний варіант малоімовірний). Вони обумовлюються співвідношенням стратегій суб'єктів (еліти чи мас) та балансом сил еліти та опозиції. Порівняльний аналіз особливостей модернізації європейських і латиноамериканських політичних систем настановує на думку, що саме в останніх ініціювання перетворень належить виключно політичній еліті. Вона прагне контролювати хід лібералізації, але пов'язані з нею процеси відродження громадянського суспільства вносять свої корективи, приводячи до незапланованих ініціаторами результатів (Мексика, Парагвай).

Здійснення модернізаційних перетворень пов'язане із процесами порушення рівноваги політичної системи, що пояснюється впливом наступних факторів: надмірним соціальним плюралізмом, посиленням активності громадянського суспільства та політичних партій, інтенсивністю впровадження неоліберальних реформ. Більшість дослідників сходяться на думці, що саме

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

рівень економічного розвитку виступає ключовим фактором стабільності політичної системи. Наукові дискусії тривають навколо визначення критеріїв оцінювання якості, здійснених перетворень. На думку Карла та Шміттєра, до всіх політичних систем, що модернізуються, потрібно застосовувати однакові критерії оцінювання ефективності, враховуючи «реальні результати», а не процентні співвідношення наближення до ідеальних моделей. Відповідно, оцінці має піддаватися не кінцевий результат (досягнення якого може розтягнутися на десятиліття), а тенденції щодо покращення динаміки функціонування політичної системи в цілому.

Аналіз динаміки розвитку сприяє виявленню такого явища як «розчарування в демократії». З одного боку, отримавши свободу, громадяни не завжди позитивно оцінюють колективні зусилля, що були залучені для реалізації модернізаційних проектів. З іншого – зростання рівня освіченості, плюралізм ідей та моделей поведінки, тенденції глобальної інформатизації особистості – все це збільшує рівень вимог до політичних інститутів. Такі тенденції суспільно-політичного розвитку сприяють професіоналізації політичної сфери діяльності, наслідком чого стає зниження рівня взаєморозуміння між політичною елітою та громадянським суспільством. Це проявляється у: 1) відсутності розуміння сутності здійснюваних реформ; 2) формуванні образу політики як сфери, що функціонує за власними правилами, які неможливо змінити звичайному громадянину; 3) зростанні рівня недовіри до національних політичних лідерів; 4) сприйнятті корупції як норми суспільно-політичного життя; 5) появі ностальгії за минулим. Зниженню розчарування може сприяти високий рівень професіоналізму та інституціоналізації політичної еліти, що забезпечить формування прозорої процедури діяльності, підвищення рівня громадянської політичної культури, наближаючи суспільно-політичний розвиток до рівня консолідованої демократії [76, с. 6-28].

Досліджуючи процеси політичної модернізації, С. Хантінгтон розглядав їх крізь призму зіткнення восьми світових цивілізацій, що характеризуються різним набором політико-культурних, релігійних, соціально-економічних відмінностей. Акцентуючи увагу на західній цивілізації, вчений прийшов до висновку, що саме вона, в силу набору відповідних якостей (антична спадщина, християнська релігія, поділ сфер впливу релігії та політики, верховенство права, наявність представницьких органів влади, плюралізм думок), може вважатися своєрідним еталоном. «Жоден із цих факторів не є унікальним для Заходу. Однак, саме їх поєднання було унікальним, сформувавши його відмінні риси. Ці концепції, практики, суспільні інститути більшою мірою були розповсюджені саме на Заході. Вони дали можливість набуту унікальності саме Заходу та дозволили відігравати провідну роль, як у власній модернізації, так і всього світу» [202, с. 101].

Процес модернізації доволі багатостороннє явище, оскільки охоплює весь комплекс змін, пов'язаних зі світоглядом і поведінкою людей. Засвоєння модерних цінностей сприяє еволюції світогляду окремої особистості від сприйняття певних цінностей груп інтересів до відповідного рівня культурно-національної ідентифікації та розуміння необхідності змін заради ефективного розвитку політичної системи в цілому. Водночас, за таких умов неодмінно будуть виникати конфлікти між прихильниками традиційних і модерних цінностей, як на рівні груп інтересів, так і на рівні політичних еліт. У цьому контексті вчений аналізує основні моделі поведінки еліти в умовах модернізації політичної системи:

1) «відторгнення», за якого діяльність правлячого класу зосереджується на політиці ізоляції від будь-яких впливів зовнішнього середовища та недопущення розповсюдження модерних цінностей. До середини XIX століття прикладом був Китай як виразник політики «Серединної держави», що займає домінуючу позицію над іншими ;

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

2) «кемалізм», орієнтований на ініціювання елітою кардинальних модернізаційних змін, пов'язаних із засвоєнням модерних цінностей та нівелюванням тих традицій, що заважають поступальному руху реформ. Яскравим прикладом була Туреччина часів Ататюрка;

3) «реформізм», що пов'язаний із спробами поєднання модернізації з національно-культурними цінностями, спираючись на традиційні політичні інститути та суспільні структури. Дана модель виявилася найбільш дієвою для більшості еліт держав, що розвиваються;

4) «тупиковий варіант реагування», передбачає реалізацію політики відмови від модернізації, але сприйняття правлячою елітою модерних цінностей та визначеного ними способу життя. Прикладом можуть бути певні держави Африки [202, с. 102-106].

Реалізація певних моделей поведінки політичної еліти може відбуватися двома шляхами: революційним (передбачає швидкий сценарій реалізації змін керівництва, політичних інститутів, системи цінностей) і реформаторським (поступовість реалізації змін на практиці). Можна виділити наступні особливості діяльності революційно орієнтованої політичної еліти:

1) поляризація та драматизація політичної сфери навколо жорсткої дихотомії «прогрес» чи «реакція», зведення великої кількості суперечностей до єдиного протистояння;

2) домінування жорстких способів і методів упровадження політичних рішень, посилення поляризації суспільних груп і використання їх інтересів, потреб, проявів емоційної поведінки з метою досягнення цілей та завдань;

3) орієнтованість на будь-які соціально-політичні зміни без врахування їх наслідків, що обумовлено відсутністю високого рівня професіоналізму в політичній сфері.

Зовсім протилежні характеристики, притаманні реформаторській еліті:

1) протистояння політичним силам, що виступають проти здійснення структурно-змістовних перетворень політичної системи;

2) орієнтація на певний рівень консолідації суспільства з метою конкретизації наявних суперечностей та скерування суспільних ресурсів на прискорення процесу їх вирішення;

3) наявність високого рівня професіоналізму, що дозволяє чітко усвідомлювати необхідність конкретних змін, здійснювати вибір необхідних політичних технологій та прогнозувати наслідки діяльності;

4) пошук балансу між соціально-економічною рівністю, що вимагає концентрації влади та політичною, що потребує розподілу влади.

Відповідно, виокремлюють дві стратегії діяльності реформаторської еліти. Стратегія блиц-кригу, орієнтовна на постановку конкретних цілей та завдань, швидке запускання процесу їх реалізації. Фабіанська стратегія направлена на чітке ранжування реформ і поступове втілення їх на практиці. Успішний досвід модернізації конкретних політичних систем був обумовлений поєднанням фабіанської стратегії та тактики блиц-кригу. Політичні лідери-реформатори акцентували увагу на найбільш актуальних проблемах суспільно-політичного розвитку, поступово реалізовували конкретні реформи, знімаючи проблему з повістки дня, не допускаючи активізації діяльності опонентів і зростання соціальної напруги суспільства [201, с. 342-346].

Хантінгтон розвиває думку, що основою успіху модернізації виступає процес формування політичних інститутів, метою яких є залучення провідних верств громадськості, що володіють високим рівнем автономності та самостійності до здійснення необхідних перетворень. Вони можуть виступати засобом встановлення порядку, вирішення протиріч і формування авторитетних лідерів для досягнення відповідного рівня політичної стабільності. Рівень інституціоналізованості еліти виступає інструментом задоволення інтересів більшості щодо реалізації проектів модернізації, сприяючи формуванню високого рівня суспільного консенсусу. Відповідно, успішність модернізації пов'язується із здатністю еліти здійснювати структурно-функціональні

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

перетворення політичної системи та процесами раціоналізації, професіоналізації сфери політичного управління [215].

У цьому контексті, Хантінгтон акцентує увагу на необхідності дослідження корупції, що здатна досить динамічно розвиватися в політичних системах, які стали на шлях модернізації. Ця проблема є актуальною і для політичної системи України на всіх етапах модернізації. Вчений виокремлює декілька аспектів виникнення даного явища. По-перше, процеси модернізації пов'язані із засвоєнням нових цінностей, норм, формуванням групової та національної ідентифікації. Відповідно, на певному етапі групи, які пройшли дану соціалізацію більш ефективно, формують нові цінності чи ідеали оцінювання, тим самим надаючи традиційним формам взаємодії неприйнятної чи протизаконного характеру. Відповідно, корупція виступає «... не стільки результатом відхиленням від прийнятих норм, скільки відхиленням норми від прийнятих форм поведінки» [201, с. 76]. Це сприяє зниженню рівня легітимності існуючих стандартів, а конфлікт між традиційними та новими нормами створює можливості для діяльності, не враховуючи жодні з них.

Корупція також передбачає існування відмінності між публічною роллю та приватним інтересом. Мається на увазі, що саме правляча еліта має чітко визначити власні обов'язки щодо держави та власної сім'ї. Нормативне закріплення та визнання даного факту дає можливість розглядати відповідну поведінку як непотизм, визначаючи рівень корумпованості влади загалом. Модернізація відкриває нові джерела збагачення та можливості отримати владні повноваження. Виникнення нових груп інтересів, необхідність захисту отриманих позицій, активізує їх прагнення легалізувати представництво в органах влади. Відповідно, корупція виступає «неформальним засобом асиміляції нових груп у політичній системі, яка сама нездатна адаптуватися та запропонувати законні засоби досягнення даної мети» [Там же, с. 77].

Процеси модернізації пов'язані із внесенням змін до нормативної бази, перерозподілом владних повноважень та сфер впливу, а тому в будь-якому

випадку групи інтересів, що займають менш вигідне становище стають потенційним джерелом корупції. Боротьба з корупцією має передбачати: 1) помірковане послаблення певних норм поведінки, яким мають відповідати представники влади; 2) поступову зміну поведінки можновладців стосовно відповідності цим нормам. Це сприятиме поступовому сприйняттю нових стандартів поведінки, як основи політичного процесу в політичній системі, підвищенню рівня професіоналізму політики, як сфери професійної діяльності, що відповідає загально визнаним стандартам, порушення яких передбачає застосування відповідних санкцій. Це, на думку Хантінгтона, виступає критерієм переходу від модернізації до відповідного рівня модернізованості політичної системи.

Вагомий внесок у дослідження ліберальної та консервативної тенденцій визначення ролі еліт у модернізаційних процесах зробили також українські вчені. Можна говорити про наявність у їхніх працях певного синтезу основних аспектів цих тенденцій. Особливості історичного, політичного становлення та розвитку української державності обумовили розгляд процесів модернізації крізь призму державотворення. Його ефективність, на думку українських учених, наряду залежала від стратегічних ініціатив правлячої еліти та консолідації суспільного потенціалу для їх практичної реалізації. Це пояснювалося активізацією національно-визвольної боротьби українського народу та прагненням відстояти право на власну державність у контексті тогочасних процесів модернізації європейських політичних систем.

Наприклад, М. Драгоманов надавав великого значення консолідації суспільного потенціалу, необхідного для здійснення прогресивних змін. Його формування обумовлювалося наступними факторами: 1) посиленням консолідації вільних громадян, які усвідомлюють необхідність реалізації набутих знань, умінь для досягнення більш високого рівня національно-культурного розвитку; 2) підвищенням рівня національної свідомості через відродження культури та мови; 3) пошуком в історичній пам'яті народу

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

традицій демократичного врядування; 4) становленням національної інтелігенції, здатної до формування державницького світогляду більшості громадян через систему освітніх закладів, роз'яснювальну роботу, культурно-просвітницькі заходи; 5) пошуком політичних лідерів, які володіють високим рівнем освіченості, професіоналізму, необхідного для генерування політичних програм, їх практичної реалізації за допомогою залучення громадської ініціативи.

Водночас, Драгоманов визнавав провідну роль еліти у мобілізації суспільного потенціалу та формуванні дієвої політичної програми суспільно-політичного розвитку. Вона має враховувати інтереси більшості та забезпечувати прогресивний поступ держави. На його думку, політичній активності громадян має сприяти розвинена система місцевого самоврядування. Водночас, вона виступає дієвим каналом рекрутування національної політичної еліти. Домінування принципів демократії, забезпечення основних прав і свобод, постійне зростання рівня культурної освіченості – все це сприяє реалізації громадянами свого особистісного потенціалу заради досягнення високого рівня суспільно-політичного розвитку. Відповідно, існують необхідні умови для становлення загальнонаціонального лідера, який здатен враховувати інтереси, потреби громади та обирати конкретні засоби (реформи чи революцію) для здійснення якісних перетворень у суспільно-політичному житті [60; 89; 206].

На думку І. Франка, прогресивний поступ держави можливий за умови задоволення нагальних потреб громадян та сприяння їх суспільно-політичній активності. Цього можна досягти завдяки: 1) справедливому розподілу матеріальних благ між членами громади, які самостійно приймають рішення щодо їх використання; 2) надання рівних прав і свобод чоловікам та жінкам; 3) наділення громадян широкими функціями самоуправління та надання можливості вільно взаємодіяти з іншими на засадах братерства, взаємопорозуміння; 4) створення умов для отримання освіти та широкого культурного розвитку кожної особистості. Мобілізація громадськості навколо

вирішення цих завдань дасть їй можливість впорядкувати та забезпечити достойні стандарти життя [197]. Суспільна консолідація можлива за наявності цілісного образу бажаного майбутнього, що поєднує спільні «бажання, потреби і змагання..., які лежать поза межами можливого... Такі ідеали можуть поставати, запалювати серця широких кругів людей, вести цих людей до найбільших зусиль і жертв, додавати їм сили... Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, розумом усвідомлювати його, вживаючи всіх засобів його досягнення» [196, с. 77].

Ефективність формування образу бажаного майбутнього та визначення стратегічних напрямів державного поступу, на думку Франка, обумовлюється активною позицією еліти, кістяк якої складає молода, політично активна інтелігенція. Саме вона може взяти на себе функцію консолідації суспільства, відкинувши власні інтереси, інертність заради спільної, усвідомленої діяльності щодо реалізації модернізаційних стратегій державного розвитку. У цьому контексті вчений виділяв низку основних функцій інтелігенції: 1) вдосконалювати власні знання та вміння з метою їх практичного використання на благо громади; 2) здійснювати постійну комунікацію з громадянами аби орієнтуватися в їх потребах та інтересах; 3) бути завжди прикладом для громади своїми діями та рішеннями; 4) надихати народ своїми ідеалами та цінностями на суспільно-політичні перетворення; 5) пропонувати не абстрактні ідеї реформування, а конкретні програми дій, доносячи їх зміст і значення до суспільства.

Учений зазначає, що процес формування такої політичної еліти достатньо складний, оскільки для цього має існувати національно-орієнтована система освіти, різноманітні культурно-просвітницькі заклади, вільний доступ до преси, сприятливе середовище, а також воля конкретної людини використати надані можливості для власного самовдосконалення заради ефективного національно-державного розвитку [206].

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

Сучасні українські науковці також наголошують на доцільності синтезу консервативної та ліберальної тенденцій у вивченні суб'єктності еліти в процесах політичної модернізації, оскільки їх успішність завжди обумовлена рівнем суспільної консолідації та підтримки визначених напрямів діяльності. Відповідно, акцент робиться на пошук оптимальної процедури та технологій діяльності еліти в процесах модернізації політичної системи України, але при цьому суспільний потенціал розглядається важливою складовою успішності реформування. На думку В. Горбатенка, органічність модернізаційних перетворень, відносно потреб конкретного суспільства, забезпечується наступною процедурою: 1) усвідомленням мети; 2) консолідацією модернізаторської еліти; 3) трансформацією структур і цінностей; 4) мобілізацією суспільства заради досягнення поставленої мети [42]. Загальна успішність модернізаційних процесів має вимірюватися рівнем розвиненості соціальної правової держави, соціально-політичної активності громадянського суспільства у здійсненні реформування, а також гуманізацією та професіоналізацією практичної реалізації суспільно-політичних процесів [221].

Порівнюючи досвід модернізації політичних систем України та Польщі, Г. Зеленько констатує провідну роль еліти як суб'єкта здійснення успішної політико-модернізаційної діяльності. Цілеспрямована діяльність щодо реалізації образу бажаного майбутнього, використання наявного ресурсного потенціалу, врахування зовнішніх та внутрішніх факторів впливу – все це дозволило правлячій еліті Польщі визначити процедуру та технології оптимізації досягнення поставленої мети, мобілізувати суспільний потенціал та забезпечити прогресивний розвиток держави [66].

Авторський колектив монографії «Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз» наголошує, що складовими саморозвитку та вдосконалення суспільства виступають: стабільні та дієві владні структури, консолідаційна ідеологія, інноваційна модель економіки та чітка стратегія зовнішньої політики.

Відповідно, політична еліта, володіючи владним потенціалом, повинна взяти на себе відповідальність щодо ініціювання та роз'яснення суспільству модернізаційних стратегій, які відповідають викликам сучасності та здатні забезпечити поступальний розвиток держави [151, с. 154-179].

У цьому контексті можна погодитися з думкою О. Бабкіної, що однією з передумов оптимізації модернізаційних процесів української політичної системи, консолідації суспільства має стати формування демократичної політико-правової культури. Її зміст розкривається у визнанні особистості вищою соціальною цінністю та відповідальності держави за забезпечення її розвитку. Відтак, провідними напрямками формування такої культури виступають: підвищення рівня політичної освіченості та активності громадян, виховання толерантності до думок опонентів, проведення дієвих соціально-економічних реформ і реалізація ефективної державної політики. Високий рівень сформованості демократичної політико-правової культури створює передумови оптимізації діяльності політичної еліти на засадах відповідальності та підзвітності суспільству, що сприятиме підвищенню рівня динамічності державно-політичного управління та процесів модернізації політичної системи України [9].

На думку Л. Нагорної, сучасна політична культура пов'язана з конституюванням у політичній системі таких цінностей, як справедливість, солідарність, політична участь. Саме вони складають основу об'єднавчого потенціалу здійснення модернізаційних перетворень, активізуючи механізми самоорганізації суспільства та його суб'єктність у практичній реалізації запланованого. Відтак, політична еліта має відігравати провідну роль у формуванні культурної політики на принципах толерантності, людиноцентризму, відкритості до здобутків світових цивілізацій. Це дозволить виробити цілісну стратегію політичної модернізації, орієнтовану на підвищення стандартів життя на основі взаємопорозуміння та відповідальності. У цьому

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

контексті еліті має бути притаманна «культура політики», тобто усвідомлене дотримання правил та процедур політичної практики повсякдення [123; 124].

На необхідності розгляду політичної модернізації крізь призму ціннісного аспекту, наголошує також Ю. Шайгородський. На його думку, успішність модернізаційних процесів обумовлюється ціннісним консенсусом громадянського суспільства відносно стратегічних напрямів державного поступу. Цьому має сприяти синтез традиційних і нових цінностей політичної культури. Рівень їх сформованості визначає готовність суспільства та політичної еліти до активної політико-модернізаційної діяльності, окреслюючи процедуру і способи досягнення поставлених цілей та завдань. Незбалансованість цінностей та поведінкових орієнтацій проводить до поглиблення відчуженості між елітою та суспільством, що обумовлюється нівелюванням значущості професіоналізму, відповідальності, освіченості у здійсненні політичної діяльності. Відтак, саме політична еліта має брати на себе відповідальність за формування консолідаційної ціннісної парадигми, спрямованої на активізацію творчого потенціалу особистості як джерела модернізаційних змін [230].

Ліберальна та консервативна тенденції дослідження ролі еліт у процесах модернізації в ході активних наукових дискусій трансформувалися в структурний та процедурний підходи, які доповнюють одне одного в дослідженнях модернізаційних процесів. У наукових дискусіях сучасних учених (О. Бабкіної, В. Горбатенка, А. Мельвіля, Дж. Мехоні та ін.) можна знайти точку зору, що інтегрованість окреслених підходів дозволяє не тільки оцінити суб'єктивні моделі поведінки акторів, але й об'єктивні умови їх реалізації, проаналізувати вплив специфічних факторів, поєднавши різні рівні аналізу політичної модернізації. Відтак, досить актуальним є поєднання окреслених підходів. Це пояснюється можливістю дослідити структурні особливості функціонування політичної системи в умовах модернізації, процедуру та технології здійснення конкретними суб'єктами перетворень.

На думку Ю. Мельвіля, «воронка причинності» може розглядатися як одна з дослідницьких моделей здійснення синтезу структурного та процедурного підходів. Вона дозволяє здійснювати поетапний перехід від макро- до мікро-рівня дослідження процесів модернізації. Можна виокремити наступні рівні здійснення аналізу :

1) зовнішнє міжнародне середовище (міжнародна економічна ситуація, політико-стратегічні умови та відносини, міждержавні неурядові комунікації, світові тенденції розвитку);

2) національно-державні фактори (державно-територіальна цілісність, високий рівень національної ідентичності та інше);

3) загальний рівень соціально-економічного розвитку та модернізованості суспільства;

4) процеси соціально-політичної диференціації, стратифікації, інституціоналізації;

5) провідні культурно-політичні цінності та орієнтації суспільства;

6) особливості протікання політичного процесу (комунікативна взаємодія політичних інститутів і суб'єктів, специфіку здійснення вибору політичних стратегій, тактик, процедур);

7) моделі поведінки ключових політичних суб'єктів та особливості прийняття ними політико-управлінських рішень [114].

Будь-яка політична система, що модернізується, зазнає впливу зовнішнього середовища. Воно визначає певні примуси та обмеження: клімат, ландшафт місцевості, межі державного кордону, наявність чи відсутність природних ресурсів. Це впливає на формування взаємовідносин між державами та іншими суб'єктами. Вони набувають статусу міжнародних та мають наступну структуру: суб'єкт, середовище, модель взаємодії. Існують декілька типів такої взаємодії: 1) базується на можливостях і ресурсах середовища, що не піддаються впливу конкретного суб'єкта; 2) характеризується наявністю ймовірних сценаріїв розвитку подій, що за умови врахування надають

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

можливість обирати очікувані моделі поведінки; 3) виражає ступінь суб'єктності індивіда у сприйнятті зовнішнього середовища та реагування на його виклики [222]. Виходячи з цього, міжнародне середовище може виступати джерелом модернізації на основі наявних у політичній практиці класичних і перспективних моделей політичної модернізації. Тенденції глобального розвитку (процеси міграції, міжкультурна комунікація, розгалужена структура міжнародних організацій та інші), а також згадані моделі модернізації можна розглядати як певні виклики для конкретної політичної системи, що здатні вивести її на новий рівень розвитку. Водночас, провідний тип взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища може впливати на динаміку здійснення модернізаційних перетворень.

Не менш важливе значення відіграють національно-державні фактори. Наявність чітко визначених меж держави, сталий склад національно-орієнтованих громадян, які на рівні підсвідомості ідентифікують себе з нею та визнають легітимність панування меншості – все це можна розглядати як своєрідні передумови ініціювання та розгортання процесів політичної модернізації. Глобальні тенденції сучасного розвитку та досвід модернізації сприяли формуванню своєрідних національних моделей реалізації модернізаційних перетворень. Дані моделі базувалися на врахуванні окреслених тенденцій національного розвитку та певних викликів зовнішнього середовища, а також співвідношення стратегій та балансу сил суб'єктів (еліти чи мас).

Рівень соціально-економічного розвитку можна розглядати як певний фактор стабільності функціонування політичної системи, що відображає ефективність здійснюваних перетворень загалом. На думку Г. Ерме, формування та ефективний розвиток соціально-економічних структур, наближення до високого рівня освіченості, вдосконалення системи соціального захисту більшості громадян, активізація середнього класу та поява модернізаторської еліти, а також формування нових цінностей та способу

мислення, що дозволяє сприймати соціально-економічні перетворення як позитивне явище – все це робить політичну модернізацію перспективним інструментом успішного функціонування політичної системи [237]. Економічний розвиток сприяє збільшенню рівня активності та продуктивності суспільства, що знаходить своє вираження в наступних формах: валовий національний продукт, рівень індустріалізації, урбанізації та особистого добробуту. Процеси формування ринково-орієнтованого середовища сприяють посиленню рівня автономії людини, стимулюючи її підприємницьку активність, а разом з тим і такі риси як відповідальність, прагнення до розширення свободи прийняття рішень та діяльності. Ринково-орієнтоване середовище за певних умов може сприяти демонополізації влади та збільшенню ролі груп інтересів у процесах вироблення, прийняття та реалізації політико-управлінських рішень на засадах компромісу.

Соціальний розвиток проявляється через зростання рівня освіченості громадян, збільшення свободи вибору та діяльності, посилення доступу до ЗМІ, появу нових каналів внутрішньої та зовнішньої комунікації. Досить важливим у даному випадку є пошук балансу між розподілом і володінням соціальними благами. Відтак, постає потреба недопущення надмірної їх концентрації серед представників певних соціальних класів і створення механізмів компенсації наявності низького рівня одних благ високим рівнем інших. Все це впливає на формування нових типів поведінки груп громадськості та розширює вимоги до політичної системи, роблячи найбільш активними прихильниками здійснення модернізаційних змін. Р. Даль охарактеризував залежність демократичних і модернізаційних перетворень від рівня соціально-економічного розвитку наступним чином: «Демократія не потребує ні надмірного достатку, ні стандартів матеріального добробуту, що домінують у промислово розвинених державах. Вона вимагає, підтримуваного більшістю почуття відносного економічного добробуту, справедливості та можливості успіху – умови, що ґрунтується не на абсолютних стандартах, а на порівняльній оцінці

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

використаних і втрачених можливостей» [11, с. 89]. Водночас, слід зазначити, що питання відносно кореляції показників соціально-економічного розвитку та ефективності модернізаційних перетворень є доволі дискусійним, а тому їх дослідження в конкретній політичній системі вимагає врахування різних факторів впливу.

Особливості соціально-економічного розвитку досить тісно пов'язані з процесами диференціації суспільства, які набувають особливих рис в умовах здійснення модернізаційних перетворень. Формування ринкової економіки виступає одним із засобів створення середнього класу, який сприяє розвитку суспільства, формуючи його системні властивості та базові цінності (особиста гідність та самоповага, суспільно-політична активність, повага до прав інших), визначаючи при цьому, спрямованість і динаміку соціально-політичних змін. Ресурсна база впливу середнього класу проявляється не тільки в класичних формах приватної власності, але й в інтелектуальній діяльності, зростанні рівня професіоналізму, відповідальності та готовності до здійснення необхідних змін.

Сучасні тенденції глобального розвитку вимагають від особистості активної життєвої позиції, що ґрунтується на постійному оновленні знань, умінь і проявляється в здатності не тільки здійснювати конкретну діяльність, але й швидко адаптовуватися до пропонованих модернізаційних змін. Відповідно, середній клас певною мірою підтримує баланс соціальної стійкості та нововведень, через засвоєння нових цінностей та правил поведінки, при поступовому нівелюванні занадто консервативних традицій, що є досить актуальним у періоди модернізаційних перетворень. Наявність чи відсутність середнього класу позначається на якості здійснення переходу до модернізаційних моделей розвитку, підвищенні конкурентоздатності суб'єктів соціально-економічної та політичної діяльності, формуючи позитивний інвестиційний клімат, необхідний для реалізації різноманітних проектів [231].

Процеси диференціації досить тісно пов'язані зі стратифікацією суспільства, що в умовах політичної модернізації характеризується наступними

рисами: 1) формуванням у соціальній ієрархії нових страт, які мають власні інтереси та прагнуть їх відстоювати (власники капіталів і ресурсів, середній клас); 2) співіснуванням «старої» та «нової» політичної еліти, що досить часто призводить до надмірної бюрократизації державного апарату; 3) відсутністю чітких ціннісних орієнтацій соціальних страт, наслідком чого є низький рівень адаптації до змін, що відбуваються внаслідок модернізації, нездатність відстоювати свої права та контролювати діяльність політичної еліти.

Отже, в умовах модернізації в політичній системі відбуваються процеси диференціації та стратифікації, дослідження яких дозволяє робити певні висновки відносно наявності чи відсутності соціальної бази для здійснення модернізаційних проектів, способів взаємодії «нових» та «старих» політичних еліт, а також оцінювати ефективність двосторонньої комунікації між елітою та громадянським суспільством у контексті практичної реалізації запланованого та здійснення контролю за розподілом ресурсів. За даних умов процеси інституціоналізації політичної еліти можуть розвиватися у висхідному та низхідному напрямках. У першому випадку мова йде про встановлення чітких правил і процедур взаємодії в політичній системі, що сприяють розкриттю її потенційних можливостей, дозволяючи досягати високого рівня модернізованості. В іншому випадку – про використання можливостей та ресурсів політичної системи для досягнення власних інтересів, а, отже, здійснення імітації модернізаційних перетворень.

Провідні культурно-політичні цінності та орієнтації являються важливим аспектом дослідження політичної модернізації, оскільки дозволяють зрозуміти наявні моделі поведінки, цінності й ідеали більшості суспільства, що потребують врахування при обранні стратегічних напрямів модернізаційної діяльності. На думку Г. Ерме, стабільність демократії та успішність модернізації неможлива без сформованої політичної культури. Саме вона дозволяє акумулювати наявний політичний досвід, згуртувати громадськість на основі чітко визначеного суспільного інтересу, досягнення якого

3.1. Консервативна та ліберальна тенденції в дослідженні ролі еліт у модернізаційних процесах

обумовлюється взаємною відповідальністю. Політична культура – це своєрідна квінтесенція еволюції культурного розвитку, що сприяє формуванню та подальшій легітимізації демократичних інститутів і процедур [237].

Здійснення поступового переходу до аналізу процедурних факторів дозволяє зосередитися на конкретних суб'єктах діяльності, процедурах прийняття ними рішень та політичних технологіях, що оптимізують досягнення поставленої мети, враховуючи вплив структурних факторів. Відповідно, акценти зміщують на дослідження політичної еліти, що в процесі інституціоналізації набуває необхідних ресурсів, формує чіткі процедури діяльності та форми взаємодії з суспільством, необхідні для здійснення модернізаційних перетворень. Оскільки ефективність даної діяльності обумовлюється наявністю двосторонньої комунікативної взаємодії між громадянським суспільством та політичною системою, то доцільність звернення уваги на особливості функціонування комунікативного простору та форми взаємодії не викликає сумніву. Це пояснюється тим, що комунікативні практики направлені на активізацію громадськості відносно усвідомлення запропонованих програм розвитку, можливостей активного включення в модернізаційну діяльність. Ефективність перетворень буде залежати від наявності атмосфери взаємовигідного партнерства між державою та суспільством. Звуження фокусу дослідження дозволяє перейти від колективного рівня прийняття рішень до індивідуального, тобто при необхідності врахувати конкретні дії, вольові рішення, особисті характеристики відповідного політичного лідера.

Модернізація політичної системи передбачає наявність конкретних цілей, завдань та чіткої процедури. Зміст цілей визначається актуальними потребами функціонування суспільства, а тому передбачає цілеспрямовану діяльність політичних суб'єктів. Вони реалізують ініційовані проекти модернізації, задовольняючи існуючі потреби продуктами діяльності. Політична еліта, згідно своїх функцій, виступає носієм конкретних програм та інноваційних ідей,

направлених на реформування політичної системи з метою адекватного реагування на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища, а тому виступає активним суб'єктом, який використовує конкретні способи модернізації політичної системи, тобто політичні технології. Вони здатні видозмінюватися та вдосконалюватися в залежності від просторово-часових параметрів політичної ситуації [161, с. 154-156].

Вище зазначене дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, ліберальна та консервативна тенденції дослідження ролі еліт у процесах модернізації в ході активних наукових дискусій трансформувалися в структурний та процедурний підходи, які доповнюють одне одного в дослідженнях модернізаційних процесів. Перший орієнтований на дослідження соціально-економічних, політико-культурних передумов, що сприяють чи заважають становленню в конкретній політичній системі демократичних інститутів, правил взаємодії між суб'єктами в умовах модернізації. Другий – акцентує увагу на процедурі та технологічному інструментарії, що використовується владними суб'єктами, які ініціюють здійснення політико-модернізаційної діяльності.

По-друге, синтез цих підходів дозволяє детально дослідити параметри поточної політичної ситуації, рівень їх впливу на формування політичними суб'єктами стратегії та тактики здійснення модернізаційних перетворень. Провідним суб'єктом модернізації виступає елітний політичний інститут, здійснюючи вибір актуальних політичних технологій, що сприяють оптимізації досягнення мети. Відтак, актуалізується потреба дослідження сутності та структурних складових суб'єктності еліти в модернізаційних процесах.

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації

Процеси інституціоналізації сприяють формуванню суб'єктності політичної еліти в умовах модернізації політичної системи. Проблеми суб'єктності в політичній сфері доволі дискусійні, оскільки стосуються

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації
критеріїв визначення суб'єкта дії, мотивів і ресурсного потенціалу, а також зміни даних параметрів за умов ситуацій невизначеності чи криз. У політичній науці сформувалися декілька напрямів наукових дискурсів відносно цієї проблематики, що брали початок з полеміки К. Шмітта та М. Фуко, знайшовши подальший розвиток у працях їх послідовників (С. Жижека, Е. Лаклау, Ж. Рансьєрі).

На думку К. Шмітта, суб'єктність знаходить своє вираження в політичній волі суверена, тобто суб'єкта, наділеного владними повноваженнями для прийняття стратегічних рішень. Вони стосуються ініціювання змін, що порушують існуючий порядок, вибору векторів розвитку держави та конкретизації суб'єктів взаємодії на внутрішньому та зовнішньому рівнях. У ситуаціях стабільності суб'єктність обумовлюється діями в межах законодавчої бази, а в ситуаціях невизначеності чи змін – політичною волею. Саме вони визначають здатність політичного суб'єкта (суверена) до ефективної політико-управлінської діяльності, що відповідає потребам ситуації, направлена на досягнення поставленої мети. При цьому політична воля суверена, його компетентність дозволяють йому легітимізувати, запропонований ним «новий порядок», залучивши суспільний ресурс для оптимізації досягнення цілей. С. Жижек та Е. Лаклау також визнавали роль політичної волі в актуалізації суб'єктності, але вважали, що саме процеси вертикальної та горизонтальної комунікації дозволяють структурувати політичну діяльність, узгодити різні позиції та прийняти раціональне рішення.

М. Фуко розгортання політичної суб'єктності пояснював наявністю трьох взаємопов'язаних елементів: суверена, тобто суб'єкта, наділеного повноваженнями та ресурсами; дисциплінарними практиками; технологіями управління. На відміну від попередників, він допускав наявність декількох центрів прийняття рішень, що можуть нівелювати роль суверена під впливом певних факторів. Дисциплінарні практики – це конкретні способи та методи впливу суб'єкта влади на суспільство, які можуть спиратися не лише на правові

норми, але й залежати від провідних культурних цінностей, норм чи потреб ситуації. Взаємодіючи в політичному просторі на формальному та неформальному рівнях, суб'єкт влади формує дієву систему сітьового управління, засновану на принципах раціональності та об'єктивності. Все це складає конкретну технологію управління політичним процесом, що використовується для оптимізації поставлених цілей та завдань.

На думку М. Фуко, динамічність політичної сфери, необхідність вчасно реагувати на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища актуалізують потребу владних суб'єктів у технологізованому управлінні, що сприяє формуванню ефективної системи державного менеджменту та дозволяє враховувати ризики. Відповідно, політична суб'єктність передбачає наявність доступу владного суб'єкта до спеціалізованих організацій, що професійно здійснюють дослідження й аналіз ситуації, формуючи рекомендації щодо стратегії та тактики діяльності. За таких умов суб'єктність носіїв влади направлена на дослідження потреб суспільства, вирішення яких базується на об'єктивному знанні, використанні управлінських технологій. Підсумковий результат діяльності – здійснення політичних змін, що відповідають потребам часу та забезпечують високий рівень безпеки громадян у всіх сферах життєдіяльності. У цьому контексті, наприклад Ж. Рансьєрі, вказував на певний рівень деполітизації сфери прийняття рішень, оскільки акценти зміщуються на пошук ефективного менеджменту. Відтак, політична суб'єктність визначається досягнутим компромісом між владою та представниками бізнесу [106].

Отож, політична суб'єктність може розглядатися як здатність суб'єкта влади впливати на інших суб'єктів з метою оптимізації досягнення поставлених цілей та завдань. Ефективність впливу обумовлюється наявними ресурсами та технологіями, що використовуються згідно потреб політичної ситуації. Загалом, можна виділити два основні підходи до розуміння політичної суб'єктності: 1) філософський, що акцентує увагу на сукупному результаті об'єктивної можливості політичної дії та суб'єктивної спроможності до неї; 2)

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації

політичний, що досліджує здатність впливати на поведінку інших суб'єктів, сприяючи зміні динаміки політичних процесів, визнаючи відповідальність за наслідки власних дій.

У рамках першого підходу політична суб'єктність розглядається як своєрідна система якостей суб'єкта, що визначають його сутність. Оскільки, однією з найважливіших якостей суб'єктів політики виступає активність, то наявність ідеї дозволяє їм мислити та здійснювати перетворюючу діяльність в якості причини самих себе. У цьому контексті політична суб'єктність проявляється у здатності до самовідтворення на основі самосвідомості, активній діяльності, налагодженій комунікації та наявності ресурсного потенціалу. Політична суб'єктність має наступні характеристики: 1) цілепокладання, тобто відтворення алгоритмізованого еталона діяльності, що задає відповідний вектор формування певної сутності; 2) свобода діяльності, тобто суб'єкт ініціює певний процес, впливає на його динаміку та визначає завершеність; 3) самовдосконалення, тобто наявність різних факторів впливу на ситуацію, її непередбачуваність вимагають від суб'єкта високого рівня адаптації, обумовленого засвоєнням нових знань, умінь, а також способів діяльності. Виходячи з цього, політична суб'єктність – це певна потреба суб'єкта в усвідомленні себе причиною зміни існуючої сутності у взаємодії з навколишнім середовищем та іншими суб'єктами [13].

У рамках другого підходу політична суб'єктність – це здатність суб'єкта до усвідомлено-відповідальної участі, метою якої є вплив на динаміку політичних процесів. Об'єктивними умовами формування політичної суб'єктності виступають економічні, соціокультурні, політичні та інституціональні особливості функціонування політичної системи в цілому. До суб'єктивних умов належать:

1) політична компетентність – системоутворююча властивість діяльності суб'єкта в політичному просторі, що проявляється у здатності досліджувати, оцінювати та впливати на динаміку політичних процесів на основі наявних

знань, умінь, повноважень відносно політичної сфери життєдіяльності суспільства та його основних потреб;

2) мотивація – процес спонукання до здійснення певної політичної діяльності, що передбачає аналіз, оцінювання, вибір альтернатив і прийняття рішення;

3) відповідальність – спосіб усвідомлення та засвоєння суб'єктом потреб політичної системи та суспільства, що реалізується у практичній діяльності, направленій на досягнення поставлених цілей та завдань.

Процеси розвитку політичної суб'єктності залежать від усвідомлено-відповідальної політичної участі, що виступає проявом ініціативності та високого рівня відповідальності у вирішенні суспільно значущих проблем, використовуючи наявні ресурси впливу. Потенційним ресурсом цього процесу можна вважати формування життєстійкості політичного суб'єкта, тобто його спроможності набувати сталого структурно-функціонального змісту, реагувати на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища, адаптовуватися до змін та бути їх ініціатором [87; 97].

Отож, суб'єктність у політичній сфері – це підтверджена наявністю ресурсів здатність діяти з метою досягнення власних цілей, узгоджених з іншими суб'єктами взаємодії. Рівень її сформованості обумовлює процес формування інституціонального середовища конкретного суб'єкта діяльності, який не тільки встановлює правила взаємодії та виробляє відповідні практики, але й здійснює вплив на інших з метою їх засвоєння або врахування при взаємодії. Відповідно, рівень впливу суб'єкта обумовлюється сукупністю суб'єкт-об'єктних зв'язків горизонтального та вертикального типів. У першому випадку мова йде про зв'язки та відносини між різними соціальними групами чи спільнотами, врахування яких дозволяє розширювати можливості ефективного впливу з метою залучення їх потенціалу для досягнення поставленої мети. Вертикальний тип суб'єкт-об'єктних зв'язків набуває функціонального характеру, оскільки їх сформованість і дієвість забезпечує відповідний рівень

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації
впливу на динаміку політичних процесів, виступаючи показником рівня суб'єктності. До основних характеристик, що розкривають зміст політичної суб'єктності відносять:

1) особливості самоідентифікації суб'єктів, що прагнуть до спільної взаємодії та мають чітко усвідомлені цілі;

2) внутрішньо групова солідарність, тобто чіткий розподіл функцій та повноважень, готовність до спільної відповідальності;

3) форми легітимації існуючих статусів, ролей чи правил поведінки, а також узгодженість уявлень стосовно доцільності конкретного перерозподілу статусно-рольових позицій;

4) компетентність у виборі правил взаємодії доцільних для конкретної ситуації та вчасне ініціювання необхідних змін цих правил;

5) наявність інституціоналізованого статусу, підтвердженого відповідними актами чи процедурами, що обумовлює прозорість діяльності та збільшує рівень ефективності рішень;

6) більш-менш постійний склад учасників спільноти, а також наявність (або відсутність) лідера або лідерської групи, здатної проявляти ініціативу та брати відповідальність за здійснювану діяльність;

7) високий рівень стійкості колективних практик, що проявляється в усвідомленні спільності цілей та завдань діяльності, вмінні їх реалізовувати на основі існуючих алгоритмів;

8) наявність партнерів і контрагентів, які визнають легітимність даного суб'єкта та бажають із ним взаємодіяти [175].

На думку Р. Хунагова, основними критеріями політичної суб'єктності виступають: 1) здатність до усвідомленої політичної діяльності, тобто досягнення поставлених цілей згідно обраної процедури та технологій; 2) раціональність, тобто максимізація власної вигоди за наявності альтернатив і повноти доступу до інформації; 3) суверенність політичних дій; 4) постійність

здійснення політичних дій, тобто їх прогнозованість і збалансованість стосовно інтересів різних суб'єктів [219].

Вище зазначене дозволяє визначити особливості формування суб'єктності елітного політичного інституту в процесах модернізації політичної системи. Рівень інституціоналізації політичної еліти виступає своєрідною передумовою її суб'єктності. Саме в процесі інституціоналізації еліта набуває нових ознак, що визначають структурно-функціональний зміст і основні процедури комунікативної взаємодії в політичній системі з метою забезпечення стабільності її функціонування через проведення ефективних модернізаційних змін. Цей процес дозволяє сформувати статусно-рольову сітку владної ієрархії, здійснити розподіл ресурсів і конкретизувати потенціал здійснення політичної діяльності. Це сприятиме розгортанню політичної суб'єктності еліти в процесах модернізації. Його динаміка буде обумовлюватися впливом суб'єктивних (політична компетентність, мотивація, відповідальність) і об'єктивних (поточна політична ситуація) факторів.

Політична компетентність виступає однією з ознак елітного політичного інституту, що проявляється у здатності аналізувати, оцінювати динаміку політичних процесів, а також приймати на основі цього ефективні політичні рішення, направлені на задоволення потреб суспільства і реагування на виклики зовнішнього чи внутрішнього середовища. Структурні компоненти політичної компетентності наступним чином сприяють становленню суб'єктності еліти:

1) пізнавальні елементи (політичні знання, судження, переконання, інтерес до політики тощо) формують загальну модель розуміння сутності політичної дійсності, її відповідності/невідповідності сучасним умовам глобального розвитку;

2) мотиваційні елементи (політичні потреби, цінності, настанови) спонукають до реагування на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища на інституціональному рівні;

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації

3) діяльнісні елементи (політична активність, поведінка, позиція) визначають стратегічні орієнтири та тактичні дії щодо досягнення поставленої мети [97].

Стратегічний аспект політичної компетентності в модернізаційних процесах проявляється у: вмінні визначати пріоритетні напрями модернізації політичної системи в умовах глобального розвитку; здатності обирати національно орієнтовану модель модернізації, що відповідає внутрішнім та зовнішнім потребам; вмінні запропонувати суспільству ефективну систему цінностей та ідеалів, необхідних не тільки для оптимізації адаптаційних процесів за умови здійснення модернізаційних перетворень, але й для зниження рівня суспільних протиріч.

Тактичний аспект політичної компетентності включає: здатність адекватно обирати способи досягнення поставлених цілей та завдань, виходячи з наявних ресурсів та особливостей політичної ситуації; вміння формувати ефективне інституціональне середовище взаємодії в процесах модернізації; здійснення контролю над політичною ситуацією; апелювання до політичної символіки з метою активізації громадської думки та політичної активності.

Мотив діяльності елітного політичного інституту характеризується наявністю відповідного спонукання до дії, обумовленого потребами та поточною політичною ситуацією. На думку Дж. Маклелланда та Дж. Аткинсона можна виділити наступні мотиви політичної діяльності:

1) мотив влади, тобто прагнення еліти відігравати провідну роль у процесах здійснення модернізаційних перетворень, що може проявлятися у вигляді задоволення власних потреб панування або використання ресурсного потенціалу політичного інституту чи суспільства заради досягнення стратегічних цілей, направлених на підвищення рівня ефективності функціонування політичної системи;

2) мотив успіху, тобто досягнення відповідного результату модернізаційної діяльності, що визначає роль елітного політичного інституту в

структурі політичної системи на основі підсумкового суспільного оцінювання значущості, здійснених перетворень для суспільно-політичного розвитку;

3) мотив взаємодії з іншими, тобто формування стійких форм внутрішніх і зовнішніх взаємодій, що дозволяють елітному інституту не тільки засвоювати наявний досвід модернізації, але й використовувати ці напрацювання для корегування цілей та завдань, якісного перерозподілу ресурсів, залучення потенціалу суспільства в процесах модернізації [97].

Політична компетентність, мотивація тісно пов'язані з відповідальністю. Політичну відповідальність елітного інституту можна розглядати як усвідомлення основних інтересів політичної системи, що реалізується в практичній діяльності, направленій на їх задоволення на основі наявного досвіду та передбачення можливих наслідків. Її проявом виступає здатність виробляти ефективну політику, приймаючи стратегічні рішення щодо досягнення суспільного блага. Відповідно, політична відповідальність надає можливість впливати на динаміку модернізаційних процесів, забезпечуючи при цьому відповідність дій політичної еліти вимогам та потребам суспільства.

Зміст політичної відповідальності розкривається через наступні складові: 1) суб'єкт здійснення політичної діяльності; 2) об'єкт відповідальності, тобто предмет усвідомленої діяльності суб'єкта відповідальності; 3) масштаб оцінювання діяльності, тобто наявність певних правил поведінки, невиконання яких виступає основою для настання негативних наслідків для суб'єкта; 4) формальні (повноваження яких базуються на правилах, що мають правову основу) та неформальні (базуються на симпатіях та антипатіях громадської думки, етичних нормах) інстанції, що визначають критерії та здійснюють оцінювання [152, с. 24].

Політична відповідальність поєднує в собі комунікативний та етичний аспекти. Політична еліта має можливість позиціювати свої наміри, програми дій в політичному просторі, мотивуючи суспільство до участі в модернізаційних перетвореннях. При цьому суспільство формує вимоги до

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації суб'єктів діяльності, щодо її відповідності морально-етичним нормам. У цьому контексті політична відповідальність певною мірою формалізує взаємовідносини політичної еліти та суспільства, створюючи систему комунікативних зв'язків, що відповідають нормам політичної діяльності [155, с. 6-11]. Відповідно, політична відповідальність може розглядатися як спосіб усвідомлення елітним інститутом потреб політичної системи та суспільства, що реалізується в практичній діяльності, направлений на досягнення основних цілей та завдань модернізації політичної системи. Вона також сприяє ефективному використанню політичних технологій у модернізаційних процесах, забезпечуючи відповідність використаних засобів поставленій меті.

Формування політичної суб'єктності елітного інституту в процесах модернізації зазнає впливу об'єктивних факторів, тобто складових поточної політичної ситуації. Можна виокремити наступні її елементи, що здійснюють вплив на рівень суб'єктності:

1) динаміка функціонування політичної інфраструктури (сукупність організацій та суб'єктів, що активно беруть участь у процесах прийняття рішень, виробленні формальних і неформальних правил гри), рівень участі цих складових у здійсненні модернізаційних перетворень;

2) рівень інституціоналізації еліти в політичній системі, що визначає доступ до ресурсів ініціювання та здійснення політичної модернізації;

3) мотиви поведінки, ресурси, технології діяльності, що можуть використовуватися різними політичними суб'єктами;

4) рівень легітимності, здійснюваних модернізаційних перетворень, у свідомості учасників цього процесу;

5) зовнішні фактори впливу (економічні, політичні) та альтернативи обраним векторам модернізаційних перетворень;

6) відповідність здійснюваних перетворень суспільним потребам і зовнішнім викликам в умовах глобального розвитку.

Окреслені об'єктивні та суб'єктивні умови впливають на формування змістовних характеристик суб'єктності еліти, що визначають її роль у процесах модернізації політичної системи. До них можна віднести наступні:

1) високий рівень інституціоналізації у структурі політичної системи, підтверджений законодавчими процедурами, які чітко регламентують правила та рамки діяльності, надаючи їм загальнообов'язкового характеру;

2) наявність статусно-рольової сітки, тобто системи статусів і ролей, що визначають правила поведінки та взаємодії конкретних суб'єктів, а також санкції щодо порушників;

3) чітка система розподілу функціонального навантаження в рамках заданої статусно-рольової сітки, обумовлена критеріями політичної відповідальності на всіх етапах здійснення модернізаційних перетворень;

4) внутрішньоелітна самоідентифікація, що сприяє чіткому усвідомленню правил і принципів політичної комунікації, необхідних для досягнення поставлених цілей та завдань;

5) зовнішня та внутрішня легітимація рішень, що забезпечують результативність процесу модернізації політичної системи;

6) політична компетентність у виборі правил, процедур, конкретних технологій діяльності, а також ініціювання їх змін з метою ефективного реагування на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища у відповідній політичній ситуації;

7) визначеність інституціональних політичних практик, обумовлена чіткістю поставлених цілей та завдань модернізаційної діяльності, наявністю знань та умінь їх реалізації в умовах сучасної політичної дійсності;

8) широке коло груп інтересів, які визнають легітимність елітного інституту та готові надавати йому ресурси оптимізації політичної діяльності;

9) наявність (або відсутність) політичного лідера, здатного проявляти ініціативу та брати відповідальність за здійснювану діяльність елітного інституту.

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації

Потреба лідерства в елітному інституті за умов модернізації набуває особливого значення, оскільки продиктована необхідністю кристалізації політичної волі відносно ініціювання та практичної реалізації необхідних перетворень. Лідерська складова політичної суб'єктності еліти сприяє поєднанню інституціональної та суб'єктивно-особистісної складової здійснення модернізаційної діяльності на рівні всієї політичної системи. У даному випадку мова йде про загальнонаціональне лідерство. Інституціональна складова дозволяє розглядати загальнонаціональне політичне лідерство як невід'ємний структурний компонент елітного політичного інституту, що сприяє оптимізації його діяльності. Це проявляється в інституціональному закріпленні лідерського статусу, отриманні доступу до ресурсів, необхідних для розробки, прийняття та реалізації політичних рішень в умовах модернізації. На думку Ж. Блонделя, політичні інститути забезпечують структурування політичної сфери, надаючи можливість політичним лідерам визначати межі реалізації конкретних функцій та рівень відповідальності за наслідки їх практичного втілення [15]. Це сприяє постійному пошуку інноваційних політичних технологій, що здатні оптимізувати процеси взаємодії з суспільством на основі налагодження контактів інституціонального та індивідуального характеру (консультації, переговори, прийняття рішень), а також дієвих допоміжних каналів зворотного зв'язку (проведення спільних заходів із громадсько-політичними організаціями).

Суб'єктивно-особистісна складова акцентує увагу на важливості особистих якостей та здібностей політичного лідера, необхідних для мобілізації інституціонального та суб'єктивного ресурсного потенціалу в умовах модернізації політичної системи. Суб'єктивні якості політичного лідера, що виступають складовою суб'єктності всього елітного інституту можна розділити на дві групи: 1) риси, які забезпечують можливість завоювання та утримання влади; 2) риси, що сприяють ефективному використанню владних повноважень і здійсненню ефективного політичного керівництва. У другій групі можна

виділити такі види якостей: аналітичні (спроможність бачити й аналізувати політичні проблеми, пропонуючи альтернативи їх вирішення), вольові (емоційна стійкість в політичній діяльності), комунікативні (здатність спілкуватися на міжособистісному та міжгруповому рівні).

Ці якості сприяють виробленню у політичного суб'єкта особистісного потенціалу, який відповідає вимогам даної сфери діяльності, формуючи відповідний рівень професіоналізму. Виходячи з цього, суб'єктні якості загальнонаціонального лідера в рамках елітного інституту впливають на формування рівня його суб'єктності в процесах модернізації. Це дозволяє розглядати даного лідера як «політичного діяча, який повинен мати чітке уявлення про стан розвитку та потреби суспільства; ... усвідомлювати, які цілі за наявних обставин можуть бути практично реалізовані, а які необхідно відкласти; ... бути обізнаним в основних аспектах історичного розвитку держав та суспільств для кращого розуміння доцільності чи недоцільності конкретних рішень, оскільки в іншому випадку, він ризикує обрати помилковий шлях політичного розвитку, витративши при цьому ресурси та кошти держави, підірвавши тим самим її функціонування» [91, с. 125].

Змістовні характеристики суб'єктності елітного інституту, в умовах посилення процесів інформатизації та технологізації сфер життєдіяльності суспільства, формують потребу постійного самовдосконалення, пошуку нових форм взаємодії та способів політичної діяльності. Особливої актуальності вона набуває в процесах модернізації політичної системи, динамічність розвитку яких обумовлюється впливом різних факторів зовнішнього та внутрішнього характеру. Виходячи з цього, суб'єктність елітного інституту безпосередньо пов'язана з розгортанням механізму модернізації політичної системи. У політичній науці сформувалося декілька підходів щодо розуміння механізмів політичних процесів (у тому числі й модернізаційних):

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації

1) діалектична єдність механізмів руйнування, функціонування, комунікативної інтеграції, що активізують діяльність суб'єктів системи, визначаючи їх потреби та інтереси (Т. Парсонс);

2) соціальна дія, орієнтована на врахування інтересів усіх учасників взаємодії, виступає основою механізму розгортання раціональної діяльності в будь-якій сфері (М. Вебер);

3) функціонування системи пов'язане з механізмами координації (узгодження цілей і завдань) та стабілізації (пошук причинно-наслідкових зв'язків явищ чи процесів, що узгоджують комунікативну взаємодію суб'єктів;

4) механізм – це раціоналізація дії суб'єктів, що здійснюється на основі закріплених правил і норм взаємодії, виходячи з потреб політичної ситуації (О. Данильян).

Відповідно, механізм модернізації політичної системи являє собою своєрідний спосіб реалізації функцій, що здійснюється за допомогою усвідомленої та раціональної діяльності політичних суб'єктів. Сутність цього механізму розкривається через поєднання двох аспектів:

1) діяльнісного, що розкриває сукупність дій, здійснюваних за допомогою конкретних засобів і технологій, направлених на досягнення поставлених цілей та завдань політичної модернізації;

2) суб'єктного, що конкретизує учасників діяльності в політичній системі, які на практиці реалізують вироблені програми, задовольняючи власні потреби результатами діяльності [161].

Зміст механізму модернізації обумовлюється потребами громадянського суспільства та політичної системи, а також низкою об'єктивних умов (особливостями взаємодії «система-суспільство», динамікою розвитку суспільства, політичних та соціальних інститутів). Відповідно, інституціоналізованість політичної еліти виступає умовою ефективного розгортання механізму модернізації. Здійснення модернізаційної діяльності, результатом якої виступають структурно-змістовні перетворення політичної

системи, що посилюють рівень її стабільності й ефективності функціонування в умовах глобального розвитку, виступає показником суб'єктності елітного політичного інституту.

Виходячи з цього, доцільно розглянути структурні складові механізму модернізації політичної системи, конкретизувавши роль елітного інституту в процесі його розгортання. До основних елементів механізму модернізації можна віднести: цілеспрямовану політичну діяльність, направлену на здійснення модернізаційних змін, систему суб'єктно-об'єктних відносин, засоби та технології здійснення діяльності, показники ефективності функціонування політичної системи.

Зміст політичної діяльності елітного інституту, направленої на здійснення модернізаційних перетворень, може розглядатися як послідовність наступних етапів: вибір мети та завдань, обумовлений провідними цінностями; визначення методів і способів досягнення цілей; аналіз політичної ситуації, здатної обмежувати або надавати певні переваги суб'єкту діяльності; здійснення моніторингу та контролю діяльності [153]. Відповідно, наявність постановки цілей та пошук методів їх досягнення свідчить про перехід від теоретичного рівня політичної діяльності до практичного. У першому випадку, мова йде про формування загального уявлення про наявні моделі політичної модернізації, прогнозування можливих переваг і втрат за умови їх практичної реалізації, а також формування ціннісно-орієнтованого змісту перетворень, що відповідають потребам суспільства та політичної системи. У другому випадку, слід говорити про конкретні форми взаємодії з громадськістю з метою задоволення її потреб, динаміку розгортання діяльності через цілепокладання та формування програми дій.

Це дає змогу розглядати політичну діяльність еліти з позицій технологічного підходу, що акцентує увагу на можливостях якісного перетворення соціально-політичних об'єктів, наявності суб'єкта, який володіє необхідними для цього професійними знаннями та здатен реалізовувати складні

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації

політичні процеси, шляхом розчленовування їх на систему послідовних, взаємозалежних процедур та операцій [50]. Отож, модернізаційна діяльність може розглядатися як своєрідний вид політико-технологічної діяльності, що передбачає наявність взаємопов'язаних складових:

1) суб'єкт впливу, тобто елітний інститут і сукупність послідовних взаємодій, направлених на досягнення поставлених цілей політичної модернізації;

2) об'єкт впливу, тобто цінності та потреби громадянського суспільства, ступінь включеності якого, обумовлює рівень досягнення поставлених цілей модернізації політичної системи;

3) наявність об'єктивних (умови здійснення) і суб'єктивних (розуміння суб'єктом змісту діяльності, знання про способи та методи досягнення конкретного результату) факторів впливу на динаміку розгортання модернізаційного процесу.

До основних об'єктивних факторів слід віднести особливості політичної культури, основні функції якої сприяють: 1) формуванню певних типів взаємодії суб'єктів та об'єктів модернізаційної діяльності; 2) закріпленню цілісного образу сприйняття та оцінювання згідно домінуючих суспільних ідеалів модернізаційного проекту; 3) прогнозуванню можливих наслідків політико-модернізаційної діяльності; 4) активізації суспільного потенціалу в реалізації образу бажаного майбутнього [233]. Загалом, політична культура пропонує певні стандарти діяльності, змушуючи всіх учасників політико-технологічної діяльності орієнтуватися на провідні суспільні цінності й ідеали. До об'єктивних факторів можна віднести час та простір локалізації політико-технологічної діяльності, вплив конкретної політичної ситуації, діяльність політичних конкурентів [173]. Рівень інституціоналізованості еліти як суб'єкта діяльності, що визначає її структурно-функціональні характеристики, формує відповідне середовище взаємодії також можна вважати фактором впливу. Суб'єктивні фактори поділяються на суб'єктивно-соціальні (мотиви діяльності,

способи її досягнення) та суб'єктивно-індивідуальні (особистісно-професійні якості, досвід, відповідність стандартам професійної етики діяльності) [153].

Елітний політичний інститут завжди виступає суб'єктом впливу, оскільки спрямовує свої зусилля на перетворення об'єкта впливу (активні групи громадськості) на реального учасника політико-технологічної діяльності з метою зміни його ціннісних орієнтацій, установок, поведінки, що сприяє досягненню відповідних цілей політичної модернізації. Взаємодія суб'єкта та об'єкта обумовлюється процесами мотивації (наявністю мотивів та потреб здійснювати діяльність), комунікації (постійним обміном інформацією з метою конкретизації цілей, завдань, намірів), структуризації (усвідомленням учасниками загальних правил гри). Це виступає свідченням динамічного розвитку інституціонального середовища еліти, що ефективно використовує наявні ресурси та можливості для оптимізації модернізаційної діяльності.

На думку О. Дзьобаня, у політичній системі існує досить диференційована сукупність об'єктів модернізаційного процесу [161]. По-перше, цінності як результат усвідомлення буття, що знаходить своє вираження у різних формах відображення дійсності. Відповідно, політичні цінності можна розглядати як певний досвід суспільно-історичного розвитку, що обумовлює сутність функціонування політичної системи. У процесах політичної модернізації вони виступають об'єктом впливу для еліти, оскільки здатні інтегрувати суспільство навколо конкретних модернізаційних моделей, мотивувати на досягнення окреслених цілей та завдань, представивши їх у вигляді бажаного ідеалу суспільно-політичного розвитку, а також залучити суспільний потенціал до активної діяльності.

По-друге, цілеспрямована політико-модернізаційна діяльність, що реалізується на двох рівнях. Політична участь передбачає залучення громадян до практичної реалізації модернізаційних проектів, використання їх ресурсного потенціалу. Рівень професійної теоретичної діяльності забезпечує формування політичних знань, культури, свідомості громадян, політичне планування,

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації
проектування, аналіз політики, а практичної – сприяє здійсненню політичного управління, розробці рішень, організації ефективної політичної комунікації [144].

По-третє, об'єктами впливу можна вважати особливості поточної політичної ситуації та суб'єктів політичної системи (різноманітні політичні інститути, групи інтересів, суспільно-політичні організації тощо), ресурсний потенціал яких може бути використаний у процесах політичної модернізації.

Виходячи з цього, здійснення впливу на об'єкт буде відбуватися на рівні цілей функціонування політичної системи та потреб громадянського суспільства, що обумовлюють одне одного. При здійсненні діяльності, орієнтованої на структурно-змістовні перетворення політичної системи, об'єктами будуть виступати безпосередньо цілі її функціонування, що відображають потреби структурних підсистем, а також політичні інститути як сукупність правил і норми взаємодії. Вони артикують і агрегують цілі, формуючи відповідні процедури їх реалізації у політичній практиці.

На думку О. Дзьобаня, цілі функціонування політичної системи, що задають напрям політико-модернізаційної діяльності елітного інституту доцільно типологізувати наступним чином:

1) загальносистемні цілі (формування цілісної концепції національного розвитку в умовах глобалізаційних процесів, що відповідає поточній політичній ситуації; розробка сутності та змісту стратегії модернізації політичної системи, обумовленої потребами розвитку суспільства; забезпечення умов ефективного функціонування соціальних і політичних інститутів);

2) політичні цілі (забезпечення високого рівня ідентифікації громадян у рамках політичної системи; створення умов розвитку політичної культури та свідомості; формування відповідальності та власної причетності кожного громадянина до процесів модернізації політичної системи);

3) соціальні цілі (розробка та консолідація суспільства навколо об'єднавчої національної ідеї; реалізація на практиці загальнолюдських і національно-історичних цінностей);

4) духовні цілі (забезпечення єдності духовних цінностей суспільства; створення передумов гармонійного розвитку особистості, реалізації її духовних сил і потенціалу) [161].

Водночас, необхідність залучення ресурсів громадської думки для оптимізації модернізаційних перетворень актуалізує такі об'єкти впливу як групи громадськості, які активно засвоюють інформацію та здатні використовувати отриманні знання у ході політико-модернізаційної діяльності. Відповідно, в умовах засвоєння інформації чи знань, вони виступають об'єктом, а в процесі реалізації їх на практиці перетворюються на суб'єкта модернізаційної діяльності. Використовуючи типологію груп громадськості Д. Гендрікса, можна визначити наступні групи, взаємодія з якими дозволить елітному інституту оптимізувати модернізаційні процеси: 1) засоби масової інформації національного, регіонального та місцевого рівня; 2) активні групи громадськості, здатні представляти та відстоювати власні інтереси у всіх сферах життєдіяльності; 3) місцеві громади як виразники її інтересів і суб'єкти реалізації модернізаційних змін на регіональному чи місцевому рівнях; 4) органи державної влади та наявний бюрократичний апарат; 5) різноманітні групи інтересів; 6) громадяни як споживачі державних послуг [188, с. 89-90]

Виступаючи активним суб'єктом модернізаційної діяльності, яка має політико-технологічні характеристики, елітний інститут формує своєрідний простір її реалізації. По-перше, пропонує об'єкту впливу моделі політичної поведінки, які є доцільними в конкретній політичній ситуації, відповідають закріпленим правилам і нормам. Так, ініціювання модернізаційних змін, донесення їх важливості до основних груп громадськості вимагає від представників еліти побудови унікальної політичної пропозиції, конкретизованої в технологічній схемі досягнення мети, в якій визначені

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації
основні етапи, операції, суб'єкти здійснення діяльності. Запропонована модель має відповідати нормативно-правовій базі та очікуванням суспільства відносно задоволення інтересів і потреб.

По-друге, елітний інститут виступає носієм знань, цінностей, уявлень щодо можливих способів і методів модернізації політичної дійсності. Відповідно, в межах політичної системи формується національна модель політичної модернізації, яка відповідає особливостям політичної культури та сформованим еталонам політичної діяльності.

По-третє, високий рівень інституціоналізованості еліти створює умови для формування національної моделі політичної модернізації, дієвість якої визначається доступом до ресурсів та можливістю використовувати потенціал не тільки громадянського суспільства, а й політичної системи в цілому.

Загалом, виділяють п'ять видів можливостей політичної системи, які формують її потенціал, що може бути використаний політичною елітою для активізації організаційних та самоорганізаційних процесів її функціонування. Екстрактивна можливість – здатність політичної системи використовувати людські (фінанси, підтримка, залучення талантів тощо) та матеріальні ресурси. Політична еліта покликана створювати умови розкриття особистісного потенціалу найбільш активних груп громадськості в різних сферах життєдіяльності суспільства, сприяючи накопиченню необхідного ресурсного потенціалу суспільства. Він може бути використаний для здійснення політичного рекрутування з метою усвідомленого оновлення статусно-рольової сітки інституту та підвищення рівня політичної активності громадян. Це сприятиме формуванню стійких форм зворотного зв'язку між політичною елітою та суспільством, за якого відбувається отримання найбільш актуальних для конкретного етапу модернізації політичної системи ресурсів, необхідних для практичної діяльності.

Контролююча можливість політичної системи, направлена на здійснення управління та контроль поведінки різних груп громадськості та політичної

еліти в умовах політичної модернізації. Елітний інститут сприяє виробленню правил і процедур владно-управлінської взаємодії, формуючи способи (прямого або непрямого впливу) реалізації даної можливості політичної системи. Дистрибутивна (розподільча) можливість окреслює здатність політичної системи створювати, розміщувати та розподіляти цінності (ресурси) в суспільстві відповідно до існуючих потреб. Сучасні тенденції інформатизації та глобалізації актуалізують потребу в такому розподілі та перерозподілі ресурсів, за якого продуктивні сили суспільства здатні реалізувати свої можливості з метою задоволення власних потреб самореалізації. Отож, діяльність політичної еліти має бути спрямована на вироблення чітких засад соціальної політики як фактора забезпечення стійкого розвитку суспільства і політичної системи.

Реагуюча можливість проявляється у здатності швидкого реагування політичної системи на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища. У цьому контексті політична еліта має використовувати потенціал партій для забезпечення артикуляції, агрегації інтересів суспільних груп. Це можливо за умови представленості в політичній системі партійних організацій різного ідеологічного спрямування, які взаємодіють із громадськістю на всіх рівнях партійної ієрархії, задовольняють їх потреби та інтереси, виробляючи дієві програми модернізаційного розвитку. Домінування вузько партійних та лідерських інтересів певною мірою позбавляє політичні партії статусу активного політичного суб'єкта, спроможного виконувати функції конверсії у політичній системі.

Актуальним для політичної еліти є створення умов (законодавча база, сприяння інституціоналізації зв'язків між суб'єктами взаємодії) для ефективного функціонування суспільних організацій, що систематизують наявні вимоги. Існування зворотного зв'язку сприятиме динамічній стійкості політичної системи, її здатності до процесів модернізації. Відповідно, формування ефективної взаємодії значною мірою залежить від рівня інституціоналізації громадянського суспільства, що проявляється в наявності

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації

чітких структур, які не тільки залучають громадськість до взаємодії з метою визначення актуальних проблем, але й спільно виробляють конкретні пропозиції щодо їх вирішення, здійснюють громадський контроль, використовують ресурсно-технологічний потенціал PR для впливу на еліту. Наявність організаційних структур у владній ієрархії, що формують комунікативні зв'язки лише формально забезпечує наявність двосторонніх комунікативних практик. За таких умов політична система ніби відкрита для сприйняття викликів середовища, але вони не підкріплені реальною взаємодією між владою та суспільством. Це може сприяти зростанню рівня відчуженості між елітою та суспільством, посиленню протестних настроїв і формуванню передумов успішного використання єврейських політичних технологій.

Комунікативна можливість політичної системи сприяє підвищенню ефективності взаємодії всіх підсистем за допомогою популярних у суспільстві ідей, лозунгів, символів, забезпечуючи певну легітимність політичних інститутів, а відповідно і діяльності політичної еліти. Виходячи з цього, політична еліта прагне впливати на динаміку громадської думки, виробляє певні символи, суспільно-популярні гасла, що виконують функцію ідентифікації громадян з політичною системою та елітним інститутом. Саме він розглядається суспільством як суб'єкт, який здатен задовольнити потребу в стабільності на основі вироблення правил, процедур, згідно домінуючих цінностей та ідеалів політичної культури.

Реалізація політико-технологічної діяльності еліти, направленої на модернізацію політичної системи, відбувається на трьох рівнях: національному, регіональному, глобальному. Національний рівень передбачає: 1) раціоналізацію та забезпечення ефективності влади, що базується на довірі та підтримці більшості суспільства; 2) формування різних соціально-економічних, політичних інститутів, спрямованих на забезпечення динамізму та стабільності соціального порядку; 3) структурно-змістовне перетворення політичної системи, спрямоване на розкриття її потенційних можливостей та забезпечення

широкої участі громадян у цих процесах; 4) створення цілісної системи політичної соціалізації та формування високого рівня політичної культури [44, с. 39].

Регіональний рівень модернізації політичної системи може містити наступні напрями діяльності політичної еліти: 1) врахування специфічних характеристик регіону в контексті реалізації владних повноважень і прийняття конкретних політико-управлінських рішень; 2) формулювання довгострокових цілей; 3) здатність відповідати на виклики конкретних політичних ситуацій регіонального та національного масштабу; 3) пошук постійного діалогу з громадськістю та органами влади в конкретному регіоні [161, с. 169-170].

Глобальний рівень модернізації політичної системи має співвідноситися з відповідними процесами європейського континенту, враховуючи існування реальних і прогнозованих ризиків функціонування політичної системи. У цьому контексті політична еліта має реалізувати власну парадигму державного розвитку, враховуючи культурні, економічні, політичні особливості держави та суспільства, усвідомлюючи їх самоцінність у конкретному геополітичному просторі. На думку Дж. Найя, досягнення поставлених цілей можливе за умови використання певних технологій зовнішньополітичної діяльності. Технологія «м'якої сили» передбачає використання політичної культури, ідеології та дипломатії як головних інструментів взаємодії та переконання інших суб'єктів у правильності та привабливості здійснюваного вибору або дії. Технологія «жорсткої сили» спрямована на досягнення певних цілей за допомогою примусу, нав'язування власної точки зору іншому суб'єкту за умови переважаючого економічного та військового потенціалу [247, с. 40]. Необхідність реагування на виклики глобалізації сприяла появі технології «розумної сили», яка є своєрідним синтезом перших двох. Вона акцентує увагу на необхідності діагностування політичної ситуації, виявлення балансу сил і позицій, узгодження тактичних дій для створення ефективної стратегії досягнення певної мети [Там же, с. 87-88].

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації

В умовах української політичної дійсності пріоритетними напрямками реалізації конкретних засобів і способів модернізації політичної системи виступають: забезпечення ефективності управління на всіх рівнях його функціонування; підвищення рівня професіоналізму у сфері прийняття, реалізації та передбачення наслідків політичних рішень; врахування накопиченого досвіду політичної еліти європейських держав щодо напрямів, способів і засобів модернізації політичної системи; наукове прогнозування суспільно-політичного розвитку. Елітний інститут має сприяти демократичним перетворенням політичної системи через вдосконалення системи обміну інформацією із суспільством, підвищення рівня власної та громадської політико-правової культури [44, с. 95-107].

Водночас, досягнення бажаного стану політичної системи, що відповідає потребам суспільства та цілям її функціонування, впливає на динаміку інституціоналізації елітного інституту, забезпечуючи відповідний рівень його легітимності. Еліта, володіючи ресурсами влади, має можливість створювати необхідний простір реалізації модернізаційних перетворень, залучаючи потенціал політичної системи та суспільства з метою досягнення поставлених цілей. Відповідно, розгортання суб'єктності еліти залежить також від використання конкретних засобів і способів модернізації політичної системи [161, с. 159-160].

Модернізуючи політичну систему, еліта використовує певні засоби, тобто сукупність матеріальних і духовних конструкцій, стимулів, що сприяють оптимізації її функціонування. Одним із таких засобів виступає система права, покликана бути регулятором взаємовідносин у політичній системі. Політична еліта має сприяти забезпеченню ефективності права, враховуючи такі характеристики: 1) відповідність закону соціальній потребі чи інтересу, спрямованість на вирішення найважливіших суспільних проблем; 2) наявність достатніх засобів для впровадження та контролю за його виконанням; 3) визнання верховенства законів на всі рівнях суспільної ієрархії; 4) відповідність

національного законодавства стратегії модернізації, загальновизнаним принципам і нормам міжнародної правової практики. Використання системи права як засобу модернізації має спиратися на ряд принципів: послідовності у здійсненні діяльності; комплексності використання потенціалу законодавчої бази; системності врахування факторів впливу на реалізацію закону; загальності участі в реалізації закону всіх суб'єктів, передбачених його нормами [108].

Наприклад, у Великій Британії взаємна підпорядкованість громадянського суспільства та політичної еліти єдиній системі конституціоналізму, тобто особливій формі правової держави, за якої відносини регламентуються правовими нормами, сприяла вчасному реагуванню на різноманітні виклики. Конституціоналізм став дієвим засобом розв'язання суперечностей між політичними суб'єктами та забезпечення стабільної динаміки політичної системи [161, с. 59-60]. Водночас, одним із вагомих здобутків української політичної еліти в процесах модернізації політичної системи було прийняття Конституції, однак вона так і не стала засобом консолідації, направленим на формування соціально-правової держави як основи подальших модернізаційних трансформацій. Це відбулося внаслідок низького рівня інституціоналізації еліти та особливостей тогочасної політичної ситуації, що нівелювало мобілізаційний потенціал таких ідей як права людини, свобода слова, державна незалежність, демократичні цінності [37].

Здійснення модернізаційної діяльності завжди відбувається в межах конкретної політичної культури. Її структурний зміст розкривається політичною діяльністю та творчістю на інституціонально-політичному (державна, елітний інститут, політична практика), функціональному (алгоритми діяльності, обумовлені поточною політичною ситуацією), ціннісно-ідеологічному (ідеали, цінності, орієнтації особистості, групи чи держави) рівнях. [233, с. 218]. Відтак, політична культура не тільки надає пояснення особливостям і закономірностям функціонування політичної системи, але й

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації
сприяє виробленню національно орієнтованих моделей політичної модернізації, конкретизуючи процедуру та технології практичної реалізації [214].

На підготовчому етапі модернізації важливим є досягнення між суб'єктами модернізації (еліта, суспільні та політичні організації) так званої «попередньої умови» реалізації поставлених цілей. До основних передумов здійснення перетворень можна віднести високий рівень національної єдності, ідентичності, мобілізованості з метою здійснення модернізаційної діяльності. Відповідно, базові цінності політичної культури (свобода, справедливість, рівність, національна єдність, соціально-політична відповідальність) характеризуються стійкістю та історичною спадковістю, відображаючи загально визнані уявлення про ідеальні моделі державно-політичного устрою та поведінкові норми етично-прийнятних способів здійснення політичної діяльності [57, с. 23]. Це свідчить про формування певного політико-культурного простору реалізації модернізаційних перетворень у визначених часових рамках. Він відображає ідеальні моделі політичної модернізації, які ґрунтуються на базових культурно-національних цінностях та задають напрям політико-технологічної діяльності, направленої на оптимізацію досягнення цілей та завдань.

На етапі вибору альтернатив на еліту покладається відповідальність за визначення технологій оптимізації процесів модернізації. Вони мають відповідати базовим політико-культурним цінностям і бути спрямованими на вирішення актуальних суспільних запитів. Виходячи з цього, еліта повинна періодично оновлювати політичні технології згідно традиційних моделей управління та провідних тенденцій культурно-інформаційного розвитку. Адаптаційний етап, пов'язаний із засвоєнням ідеї «загального блага», сприяє актуалізації суспільних цінностей, інтересів, потреб, визначенню критеріїв оцінювання здійсненої діяльності. Виступаючи засобом модернізації, політична культура формує своєрідний політико-культурний простір реалізації модернізаційних перетворень, що відповідають провідним суспільно-

політичним ідеалам і цінностями, обумовлюючи вибір політико-технологічного інструментарію практичної діяльності еліти.

Не менш важливим засобом модернізації виступає легітимність, відображаючи рівень авторитету політичної еліти та суспільного визнання необхідності ініційованих змін, готовності до практичної реалізації. Використання цього засобу дозволяє сформувати у масовій свідомості стійкі переконання відносно мети та завдань політико-модернізаційної діяльності, пришвидшити процеси суспільної консолідації та залучити потенціал громадської думки до реалізації моделі бажаного майбутнього на практиці.

Політична відповідальність також виступає засобом модернізації, дозволяючи суб'єкту діяльності чітко усвідомити: 1) комплекс політико-юридичних норм, вимог, установок, які визначають рамки дозволеної діяльності та передбачають санкції в разі їх порушення; 2) наявність відповідних інститутів громадянського суспільства, які стимулюють і забезпечують контроль за здійснюваною модернізаційною діяльністю; 3) систему духовних мотивів, стимулів добросовісного виконання обов'язків; 4) способи попередження безвідповідальності; 5) відповідальну діяльність як основу оптимізації результатів модернізації відповідно ідеалів суспільного блага [172, с. 17].

В умовах сучасної політичної дійсності зростає цінність інформаційно-комунікативної взаємодії у політичній системі. Інформація виступає одним із засобів реалізації механізму модернізації політичної системи. Наявність дієвої інформаційної стратегії сприяє збалансованості систем інтеракцій структурних елементів політичної системи, посилює налагодження взаємодії між елітою та громадянським суспільством, структурує потреби конкретних громадян чи організацій, посилюючи ефективність розподілу ресурсів. Це дозволяє уникати соціально-політичних конфліктів, забезпечуючи відповідний рівень підтримки модернізаційних перетворень [82, с. 510].

3.2. Сутність і структурні складові суб'єктності політичної еліти в процесах модернізації

Політичні технології виступають конкретним прийомом та способами діяльності, направленими на досягнення цілей та завдань суб'єкта. Кожному етапу модернізації політичної системи притаманний відповідний комплекс політичних технологій, які можуть видозмінюватися та вдосконалюватися в залежності від просторово-часових параметрів політичної ситуації. Вони сприяють переведенню у площину практичної політичної діяльності теоретичних знань, використовуючи політичні закономірності, цінності, принципи, норми для визначення цілей, засобів і методів здійснення політики [4; 50]. Політичні технології виступають сукупністю найбільш доцільних прийомів, способів, процедур реалізації функцій політичної системи, спрямованих на підвищення ефективності політичного процесу та досягнення бажаних результатів у сфері політики. На думку В. Корнієнка, ефективність їх застосування залежить від врахування наступних факторів: особливостей національного життя та характеру; стану соціально-економічного розвитку держави; зовнішньоекономічної орієнтації; політичного режиму; законодавчої бази; специфічних особливостей політичних еліт; критеріїв оцінювання успіху (неуспіху) діяльності політичних суб'єктів; домінуючих у суспільстві соціокультурних, гендерних, релігійних традицій, кліматичних та географічних умов людської життєдіяльності; особливостей темпоритму життя [159, с. 171-177].

Політична еліта має сприяти постійному підвищенню рівня ефективності політичних технологій, на основі оптимізації та інформатизації, що позитивно впливає на якість, ефективність і результати модернізації політичного управління. Водночас, перед нею постає завдання щодо вирішення двох проблем: відповідності політико-технологічного інструментарію існуючим соціально-політичним проблемам та співвідношення їх з принципами гуманізму. Розв'язання першої проблеми залежить від здатності еліти відповідати на виклики суспільства та глобалізаційних процесів, динамічно оновлюючи політичні технології. Їх важливою функцією є досягнення балансу

між суспільним благом та індивідуальними прагненнями, а тому питання вибору необхідної міри насильства або примусу для збереження рівноваги у суспільстві залишається відкритим для представників еліти. Політичні технології самостійно не можуть виступати гарантією модернізації, оскільки виступають інструментом діяльності політичної еліти, направленим на соціально-політичне реформування, результативність якого вимірюється гуманною, загальнозначущою метою.

Результативність практичної реалізації засобів і способів модернізаційної діяльності можна оцінювати за допомогою наступних критеріїв: 1) ідентичності, тобто рівня політичної культури переважної більшості груп громадськості; 2) легітимності, тобто рівня та мотивації суспільної підтримки політико-управлінських процесів; 3) рівня політичної участі громадськості; 4) дистрибуції, тобто механізму розподілу благ та ресурсів; 5) проникнення, тобто особливості нівелювання партикуляризму, вузькості інтересів та сепаратизму [180, с. 484-485].

Вище зазначене дозволяє зробити ряд наступних висновків. По-перше, рівень інституціоналізованості еліти в політичній системі обумовлює її суб'єктність, тобто здатність до усвідомленого здійснення політичної діяльності з метою задоволення, як власних потреб, так і потреб системи в цілому. Розгортання політичної суб'єктності еліти відбувається під впливом об'єктивних (особливості поточної ситуації) та суб'єктивних (політична компетентність, мотивація, відповідальність) умов, що формують її змістовні характеристики.

По-друге, практична реалізація політичної суб'єктності еліти відбувається в ході розгортання механізму модернізації політичної системи. Він розуміється своєрідним способом задоволення потреб держави та суспільства, що визначає особливості та напрями діяльності суб'єктів, направлені на досягнення оптимального стану політичної системи за допомогою визначеної процедури та технологій політико-модернізаційної діяльності.

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

Практична реалізація механізму модернізації політичної системи у сучасних умовах потребує технологізації, тобто розробки своєрідної технологічної моделі управління. Це пояснюється високим рівнем складності процесу політичної модернізації, цілісність та результативність якого обумовлюються наступними складовими:

1) суб'єктом діяльності, тобто інституціоналізованою в політичній системі елітою, що володіє необхідним ресурсним і технологічним потенціалом;

2) об'єктом впливу, тобто суспільно значущими інтересами та потребами, що акумулюються конкретними групами громадськості незалежно від рівня їх активності;

3) взаємодією суб'єкта та об'єкта, обумовленою процесами мотивації, комунікації та структуризації, що не передбачає жорсткої регламентації;

4) результатом діяльності як сукупністю змістовних перетворень політичної системи, що сприяють оптимізації її функціонування;

5) факторами впливу, тобто просторово-часовими параметрами поточної політичної ситуації, культурою, соціальними структурами та діями конкурентів.

Виходячи з цього, суб'єктом технологізації процесів модернізації можна розглядати еліту, рівень інституціоналізації якої визначає мету та завдання відповідної технологічної моделі. Об'єктом технологізації виступають суспільно значущі інтереси та потреби, акумульовані в рамках політичної системи, задоволення яких опосередковується процесом модернізації (сукупністю взаємодій та взаємозв'язків суб'єктів, обумовлених конкретними структурами та процедурами). Доцільно говорити про наявність наступних умов технологізації процесу модернізації політичної системи:

1) об'єкт, тобто суспільні потреби та інтереси, задоволення яких потребує розгортання модернізаційного процесу;

2) суб'єкт, тобто політична еліта, яка володіє певним рівнем знань стосовно структури об'єкта, особливостей взаємозв'язків і закономірностей його функціонування;

3) рівень інституціоналізованості суб'єкта, що визначає його можливості щодо формалізації процесу політичної модернізації у вигляді відповідних процедур та операцій.

До основних ознак технологізації процесу модернізації політичної системи можна віднести наступні:

1) системність, тобто високий рівень впорядкованості процедур та операцій, направлених на досягнення поставленої мети;

2) наявність суспільно орієнтованої мети, направленої на здійснення структурно-змістовних перетворень політичної системи, пов'язаних із досягненням відповідного рівня суспільного блага;

3) планомірність розгортання модернізаційної діяльності згідно узгодженого плану;

4) усвідомлене управління визначеною процедурою модернізації та наявними ресурсами, враховуючи наявні просторово-часові характеристики;

5) технологічність, тобто наявність структурованої послідовності процедур та операцій діяльності;

6) формальна організованість і розподіл функціональних обов'язків, тобто визначення функцій та відповідальності суб'єктів модернізаційної діяльності на всіх її етапах;

7) зворотний зв'язок між суб'єктом та об'єктом модернізації;

8) дискретність, тобто початок (ініціювання, розробка) та кінець (реалізація на практиці) життєвого циклу технологічної схеми модернізації;

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

9) циклічність і можливість тиражування, тобто наявність внутрішнього циклу послідовних дій політичної модернізації, що можуть бути відтворені для вирішення подібних цілей в інших політичних ситуаціях;

10) креативність і стандартизація як ефективне поєднання визначеної процедури діяльності та можливості внесення змін для реагування на зміну політичної ситуації [31; 163].

Відтак, процес політичної модернізації можна розглядати як своєрідний технологічний цикл послідовних і взаємообумовлених процедур, що доповнюються використанням конкретних політичних технологій (див. Додаток В). Перший етап – усвідомлення політичною елітою необхідності модернізації політичної системи, що проявляється у формуванні цілей та завдань, їх включеності до порядку денного. У цьому контексті доцільним є використання технології політичного проектування, орієнтованої на політичне майбутнє, а також поєднання стратегії та тактики діяльності. Зміст політичного проекту визначається: уявленнями еліти відносно ідеального образу майбутнього; конкретною метою, що має вираження у доступних та зрозумілих більшості термінах; очікуванням певного ефекту від практичної реалізації; особливостями об'єкта впливу; засобами, умовами, процедурою та необхідними ресурсами реалізації [116].

Проектування бажаної моделі політичної модернізації має включати наступні параметри:

1) структурування та ранжування політичного часу, тобто конкретизацію тривалості та послідовності дій, що визначають основну стратегію політичної модернізації;

2) формування ймовірних моделей бажаного майбутнього на основі чіткої аргументації доцільності, масштабу застосування, можливих наслідків за певних умов розвитку;

3) визначення конфігурації модернізаційної моделі, забезпечення процесу управління, враховуючи просторово-часові характеристики поточної політичної ситуації;

4) обґрунтування та визначення ресурсного потенціалу реалізації стратегії модернізації, конкретизація необхідних політичних технологій, врахування можливих ризиків.

Процедура політичного проектування процесу модернізації може включати наступні етапи:

1) виявлення проблемних зон у функціонуванні політичної системи, що унеможлиблюють виконання нею суспільно значущих функцій;

2) аналіз причин, факторів впливу та параметрів політичної ситуації, що спричиняють проблеми;

3) конкретизація мети та основних завдань модернізації політичної системи, визначення технології оптимізації їх досягнення;

4) прогнозування можливостей реалізації обраної модернізаційної моделі [28].

У контексті політичної модернізації вагоме значення має розробка саме національного проекту, який поєднує стратегічні та тактичні орієнтири. У першому випадку мова йде про врахування елітою структурних і процедурних аспектів модернізації, окреслених у розглянутій в п. 3.1. «воронці причинності», їх зв'язку з минулим, теперішнім і майбутнім часом функціонування політичної системи. У другому випадку – про формування механізмів практичної реалізації запропонованих проектів на національному та регіональному рівнях. Національний проект модернізації – це своєрідний цілісний образ «світлого майбутнього», що відображає провідні цінності й орієнтації переважної більшості громадян відносно процесів і механізмів оптимізації функціонування політичної системи. Він повинен мотивувати їх до активної діяльності заради досягнення поставленої мети. Національний проект модернізації повинен складатися з наступних елементів:

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

1) основної ідеї політичної модернізації, що набуває стратегічного значення для побудови «світлого майбутнього», актуалізуючи у масовій свідомості стереотипи (незалежність держави, високий рівень життя, боротьба з корупцією і т. д.), які впливають на формування відповідного рівня причетності та відповідальності кожного за реалізацію проекту на практиці;

2) потенціалу модернізаційного проекту, тобто важливого мотиву (влада-успіх-взаємодія) спонукання громадськості до активності, що проявляється у здатності еліти не тільки ініціювати, але й власним прикладом доводити значущість і доцільність діяти так, а не інакше;

3) своєрідного «образу ворога», тобто конкретизації тих перешкод, що можуть стати на заваді реалізації «світлого майбутнього», а тому здатні активізувати ресурси модернізаційної діяльності.

Політична еліта повинна докласти відповідних зусиль для включення національного проекту модернізації до так званого «порядку денного». Це своєрідна сукупність тем і заходів, що підлягають здійсненню заради досягнення «світлого майбутнього». Технологія формування порядку денного в процесі модернізації орієнтована на наступну процедуру:

1) конкретизацію проблемної ситуації, тобто актуалізацію уваги громадськості, структурних складових елітного інституту та ЗМІ на ключових цілях і завданнях, виконання яких сприятиме успішній реалізації проекту на практиці;

2) визначення суб'єктів та кола їх обов'язків відносно практичної реалізації модернізаційної діяльності, узгодження її з інтересами громадськості;

3) обговорення альтернатив з метою прийняття політичного рішення та визначення механізмів його реалізації.

Дієвість цієї технології буде визначатися взаємодією та взаємовпливом наступних видів «порядків денних»: 1) політичного, визначеного елітним інститутом; 2) медіа-порядку, встановленого ЗМІ; 3) публічного, що формується під впливом двох попередніх. На думку С. Дж. Лівінгстона,

Розділ 3.

Суб'єктність еліти в процесах модернізації сучасних політичних систем

формування порядку денного на внутрішньому та зовнішньому рівні відбувається через практики взаємодій, тобто своєрідні «точки доступу». Вони конкретизують тематику та суб'єктів діяльності. При цьому пункт порядку денного повинен включати проблему, що вимагає прийняття рішення, наявні альтернативи та інтереси залучених суб'єктів. Динамічність його формування вимагає від політичної еліти активної діяльності щодо використання можливих точок доступу (перелік яких не є сталим і може зазнавати змін під впливом зовнішньої та внутрішньої політичної ситуації) для актуалізації модернізаційного проекту в масовій свідомості та спонукання до дій, направлених на його практичну реалізацію.

Запропоновану Лівінгстоном модель інфраструктури та точок доступу, що сприяють формуванню порядку денного, можна конкретизувати наступним чином для процесів модернізації політичної системи [75, с. 647-663].

Таблиця 1

Точки доступу до порядку денного у процесі модернізації політичної системи

Компоненти інфраструктури	Характерні точки доступу	
	внутрішній рівень	зовнішній рівень
Знання	Елітний політичний інститут Науково-дослідницькі установи Органи державної влади	Транснаціональна еліта «Фабрики думок» Наднаціональні органи державного управління
Канали комунікації	Доступ до міжнародних, національних, регіональних та місцевих ЗМІ Інтернет-ресурси	Посередництво у взаємодії з іншими суб'єктами Доступ до транснаціональних каналів комунікації
Інституціональне положення	Рівень інституціоналізованості в політичній системі Ресурсний потенціал	Статус у формальних та неформальних міжнародних організаціях Можливості використання потенціалу даних організацій
Норми	Законодавча база Спеціальні PR-події, що мотивують до здійснення діяльності (конференції, презентації тощо)	Дипломатичні норми Доступ обумовлений статусом (лідерство в регіоні чи коаліції, приналежність до «великої держави», «особливі відносини» тощо) Участь у спеціальних подіях (саміти, конференції тощо)

Мотивування до дії можливе за умови зрозумілості запропонованих у проекті модернізації цілей та завдань для більшості громадськості. Цього можна досягти, використовуючи технологію фреймінгу. Вона направлена на конструювання проблеми актуальної для певного простору та часу, а також конкретизацію суб'єктів запланованої діяльності.

Фрейми направлені на формування емоційного фону сприйняття певної проблеми чи обставини, конкретизуючи при цьому суб'єкта діяльності (його можливі витрати та переваги), причини виникнення проблеми, критерії оцінювання та засоби її вирішення. П. Ібарра та Дж. Кітсьюз сформулювали ідіоми-фрейми («втрата», «загроза», «нерозумність», «позбавлення права», «утиск у правах», «дискримінація», «лихо»), що допомагають інтерпретувати складні обставини у спрощеному вигляді, тим самим, формуючи відповідні типи реакції та поведінки громадськості [16].

Технологія фреймінгу може використовувати для легітимації у масовій свідомості модернізаційної діяльності елітного інституту, виправдання доцільності запропонованих проектів і засобів їх практичної реалізації. Можна наступним чином інтерпретувати процеси політичної модернізації за допомогою фреймів-ідіом із метою їх спрощеного розуміння та мотивування громадськості до дії (див. Додаток Б). Окреслені фрейми дають змогу представити для масової свідомості більш спрощене розуміння доцільності політичної модернізації. За умови реалізації відповідної комунікативної стратегії вони сприяють легітимізації діяльності елітного інституту. Можна виокремити наступні дискурси, що будуть дієвими в контексті проблематизації політичної модернізації:

- 1) реформаторсько-інноваційний, спрямований на активний пошук ефективного проекту модернізації, який відповідає викликам сучасності, забезпечує системне реформування та інновації;

2) революційний, орієнтує на проведення кардинальних реформ (так звана «шокова терапія»), що призведуть до структурно-функціональних змін політичної системи та підвищення рівня якості життя громадськості;

3) ремінісцентний, розглядає модернізацію крізь призму вдосконалення або повернення до минулих (ідеальних, перевірених часом) стандартів життєдіяльності, що дозволять вирішити всі нагальні проблеми;

4) консервативний, визнає ефективність сталого, поступального розвитку політичної системи та доцільність певних модернізаційних змін, але у межах існуючого політичного режиму [16].

Виходячи з цього, на першому етапі технологізації процесу модернізації відбувається визначення та усвідомлення основних напрямів ефективних змін і надання конкретної аргументації (передусім громадськості) відносно їх масштабності, доцільності та ймовірних наслідків. Другий етап передбачає вироблення можливих сценаріїв реалізації модернізаційного проекту, а тому доцільним буде застосування технології сценарування політичних процесів. Передусім, мова йде про вироблення альтернативних сценаріїв модернізаційного процесу, їх порівняння та вибір найбільш доцільного варіанту.

На думку М. Лепського, політичне сценарування направлене на підготовку та здійснення суб'єктно-орієнтованої події у суб'єкт-суб'єктних відносинах, де суб'єкт діяльності та суб'єкт пізнання взаємно організовують вплив на події. Суб'єкт дії може трактувати сценарій наступним чином: як стан зміни тих чи інших відносин, пов'язаний зі зміною його статусу за певних обставин; як віртуалізовану дію конкретних суб'єктів; як метафору, тобто певний образ діяльності та поведінки, обумовлений статусно-рольовою взаємодією суб'єктів; як об'єктивовану технологію, що визначає алгоритм і послідовність взаємодії. Відповідно, сценарій встановлює логічну послідовність діяльності, що демонструє можливі альтернативи розвитку. До основних особливостей політичного сценарування відносять:

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

- 1) високий рівень мобілізації ресурсів і волі суб'єкта заради досягнення мети, врахування можливих перешкод і протидія їм;
- 2) наявність ідеальних і граничних варіантів розвитку стратегій;
- 3) визначення «рушійних сил» розвитку сценарію чи окремої політичної ситуації, що дає змогу пояснювати відповідні точки біфуркації;
- 4) варіанти розвитку подій актуалізують конкретні проблеми сьогодення та виклики для політичних систем [98, с. 489-499].

У ході здійснення політичної модернізації ця технологія покликана оптимізувати діяльність елітного інституту в контексті визначення альтернатив і вироблення необхідного алгоритму дій із залученням ресурсного потенціалу громадськості для зменшення впливу ситуації невизначеності. Її використання передбачає наступну процедуру:

1) визначення проблемної ситуації (просторово-часова характеристика, причини виникнення, закономірності розвитку, можливі наслідки, ресурси, необхідні для розв'язання), що створює перепони ефективному функціонуванню політичної системи, нівелюючи процеси конверсії, формуючи високий рівень незадоволеності потреб суспільства;

2) пошук інформації (знання, передові технології, рішення, події), що дозволить детально інтерпретувати базові поняття та проблемну ситуацію, конкретизувавши потребу політичної модернізації;

3) дослідження поточного стану системи: визначення її меж, відокремлення від зовнішнього середовища; аналіз структурних складових: інвайроментальні, інституціональні, регулятивні, комунікативні, функціональні, культурно-ідеологічні; визначення функцій, виконання яких не відповідає вимогам; конкретизація можливостей системи та потенціалу;

4) визначення суб'єктів («рушійних сил»), на яких покладається відповідальність за ініціювання та практичну реалізацію модернізаційного проекту;

5) виявлення критичних точок невизначеності, тобто суб'єктів чи факторів впливу, які можуть потенційно створювати загрози для реалізації модернізаційного проекту;

6) написання сценарію, що демонструє як саме «рушійні сили» змінять ситуацію, враховуючи існуючі невизначеності;

7) формування варіантів сценарних ситуацій у контексті модернізації політичної системи може відбуватися на основі врахування наступних критеріїв – відношення до вільного ринку (Р) та сучасної демократії (Д). Відповідно, можливими можуть бути чотири генеральні моделі: 1) Р і Д прагнуть до нуля (антиринкова деспотія); 2) Р швидко зменшується при збереженні та зростанні Д (ліберальна олігархія); 3) Д швидко зменшується, Р зберігається та має динаміку зростання (ринково-орієнтована диктатура); 4) Д і Р динамічно розвиваються (становлення ринкової демократії);

8) аналіз можливих політико-управлінських рішень для кожного варіанту, визначення необхідності змін і розгортання стратегічних дій для оптимального варіанту сценарної ситуації, у рамках якої буде відбуватися реалізація модернізаційного проекту [98; 186].

На думку В. Горбатенка, сформовані сценарії необхідно оцінити на основі таких критеріїв як результативність (забезпечення результату), ефективність (прорахунок витрат і вигод), справедливість (задоволеність основних інтересів більшості груп громадськості), реальність (наявність механізмів практичної реалізації), гнучкість (високий рівень адаптації до змін ситуації) [159, с. 431].

Третій етап технологізації процесу політичної модернізації передбачає використання технологій, що орієнтовані на практичну реалізацію обраного сценарію. Доцільними у даному контексті будуть технології політичного менеджменту, направлені на забезпечення ефективного планування практичної реалізації обраного сценарію політичної модернізації, контролю за виконанням конкретних політико-управлінських рішень, здійснення аналізу проміжних результатів, визначення причин відхилення від плану, координацію додаткових

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

дій щодо усунення виявлених проблем. Вони забезпечують управління технологічною моделлю модернізації, оскільки орієнтовані на встановлення ефективної взаємодії суб'єкта, який ініціює діяльність (елітний політичний інститут) та об'єкта (групи громадськості, які залучаються до діяльності) управління, що обумовлюється процесами мотивації, комунікації, структуризації. Управління процесами мотивації передбачає вплив на вироблення та закріплення в суспільній свідомості необхідних суб'єкту управління цінностей, переконань, що видозмінюються за допомогою інформаційного впливу та здійснюється наступними прийомами:

1) приверненням уваги до проекту модернізації за допомогою яскравих подій (PR-кампанії, презентації тощо), лозунгів, що відповідають основним потребам конкретних груп громадськості;

2) чіткою та систематизованою аргументацією мети, завдань і прогнозованих результатів модернізації, поданих у доступній формі (зустрічі з громадськістю, громадське обговорення, використання лідерів думок);

3) впливом на емоційний стан груп громадськості за допомогою формування потрібного емоційного фону (модернізація, як спосіб національного відродження або можливість стати державою-лідером тощо), що активізує мотивацію до діяльності;

4) закріпленням у суспільній пам'яті потрібних образів, стереотипів, ціннісних суджень (модернізація – це завжди покращення суспільного життя; європейські держави мають високий рівень достатку, оскільки здійснили модернізацію тощо).

Управління процесами комунікації в умовах модернізації політичної системи направлене на вирішення наступних основних завдань: 1) виробництво інформації, тобто створення комплексу інформаційних продуктів для формування, закріплення та зміни орієнтацій, цінностей, що є доцільними у контексті конкретного проекту модернізації; 2) організацію системи донесення інформації до реципієнта; 3) забезпечення зворотного зв'язку, що надає

можливість суб'єкту управління здійснювати моніторинг рівня засвоєння необхідної інформації; 4) визначення причин та нівелювання впливу шумів на комунікативну взаємодію [163].

Виробництво інформації передбачає формування основної мети інформаційного впливу (модернізація як спосіб досягнення загального блага), конкретизацію основних сюжетних ліній (забезпечення економічного процвітання, високого рівня життя, підвищення соціальних стандартів, свобода слова та дій тощо), кодування інформації з метою її доступності основним групам громадськості (інформаційні повідомлення, виступи політичних лідерів чи лідерів думок, статті, рекламні ролики тощо). Ефективне просування інформації можливе за умови використання розгалуженої системи комунікаційних каналів і вмілого використання кожного з них для конкретної групи громадськості в умовах відповідної політичної ситуації. Дієвість зворотного зв'язку визначається формою здійснення (анкетні опитування, інтерв'ю, бесіди у фокус-групах, безпосереднє спілкування на зборах чи зустрічах, організація «телефонів довіри» тощо), її розгалуженою структурою та своєчасністю отримання потрібної інформації. Усунення шумів, тобто факторів спотворення інформації, ускладнення процесів її трансляції, пов'язане з постійним моніторингом руху інформаційних потоків, корегуванням перебігу інформаційної кампанії, нівелюванням впливу пропагандистських акцій конкурентів.

Управління процесами структуризації в умовах модернізації здійснюється на внутрішньому та зовнішньому рівнях. Структуризація на внутрішньому рівні пов'язана з тим, що елітний інститут виступає ініціатором модернізаційних перетворень, забезпечує їх реалізацію на всіх рівнях статусно-рольової сітки, залучаючи власний та суспільний ресурсний потенціал, активно використовуючи можливості політичної системи. Вона здатна забезпечити цілісність і цілеспрямованість модернізаційної діяльності. Процес управління може бути орієнтованим на наступну структурну модель:

Моделювання внутрішньої структури елітного політичного інституту

Чинники, що надають стійкості структурі	Завдання управління процесами внутрішньої структуризації
Соціалізація	Визначення рамок відповідальності за ініціювання та реалізацію модернізаційного проекту, засвоєння пропонованих ним цінностей та норм, здатність донести їх зміст до груп громадськості
Контроль	Моніторинг діяльності та коригування її змісту в разі виникнення ситуацій невизначеності
Легітимація	Закріплення у масовій свідомості думок про ціннісну значущість політичного інституту та його здатність успішно реалізувати модернізаційний проект

Зовнішня структуризація пов'язана з врахуванням неоднорідності об'єкта управління (суспільства), що впливає на визначення основних засад управління модернізаційним процесом. Критеріями сегментації суспільства можуть виступати: демографічний (стать, вік, сфера діяльності, освіта тощо), соціо професійний (основні види професійної діяльності), психографічний (особисті якості, стиль життя, належність до соціального класу тощо), географічний (місце проживання – регіон, місто, селище, село) та інші.

Загалом, до основних політичних технологій, що використовуються для оптимізації управління модернізаційними процесами можна віднести наступні: 1) технології іміджмейкінгу, спрямовані на формування у масовій свідомості привабливого образу суб'єктів та об'єктів політичної модернізації з метою їх активної взаємодії; 2) корпоративний політичний іміджмейкінг, що дозволяє посилити рівень довіри громадськості до діяльності державних і політичних інституцій, залучених до проведення реформування; 3) технології політичного брендингу, спрямовані на закріплення у масовій свідомості певних символів, образів, що сприяють формуванню національної чи регіональної самосвідомості, мобілізації суспільних зусиль задля досягнення поставлених цілей та ідеалів, конкретизації особливостей та переваг політико-модернізаційної діяльності; 4) технології формування політичних союзів,

направлені на пошук політичних союзників і нівелювання впливу політичних опонентів у реалізації модернізаційних програм політичного розвитку [159].

Оскільки, процеси модернізації політичної системи охоплюють найважливіші сфери життєдіяльності громадянського суспільства, то їх ефективність може бути посилена за допомогою поєднання технологій політичного та соціального маркетингу. У процесі практичної реалізації модернізаційного проекту застосування маркетингових технологій дозволяє:

1) збільшувати рівень орієнтації модернізаційних перетворень на задоволення потреб основних груп громадськості, через надання їм відповідного емоційного забарвлення;

2) ефективно використовувати наявний інструментарій для артикуляції та агрегації інтересів груп громадськості;

3) підвищувати відповідальність, підзвітність елітного інституту, орієнтувати його на передання контролюючих функцій громадянському суспільству, сприяючи залученню до практичної реалізації запланованого;

4) знизити рівень соціальної напруги та підвищити адаптивність самого проекту модернізації внаслідок установки на задоволення очікувань громадськості.

Ці технології формують новий зміст політичного управління в умовах політичної модернізації, політико-ідеологічного плюралізму, вільної конкуренції та вибору, що проявляється в оптимізації прямих і непрямих форм взаємодії між органами державної влади та групами громадськості, демократизації відносин у владних ієрархічних структурах.

У процесі реалізації модернізаційного проекту маркетингова кампанія орієнтовно може складатися з наступних етапів:

1) визначення мети – закріплення у масовій свідомості основних ідей модернізації (свобода дії та вибору, спільність дій еліти та суспільства, високий рівень соціального захисту, справедливість розподілу благ тощо) та відповідних алгоритмів поведінки, що сприяють оптимізації процесу;

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

2) дотримання єдності трьох складових – теми (наприклад: «модернізація як суспільне благо», що може включати різні напрями діяльності – вдосконалення системи державного управління, соціального захисту тощо); часу (конкретизація часових рамок, що дозволяє пройти через три фази інформаційного впливу – «знання про модернізаційний проект», «рішучість до дії», «наявний результат дії», завершення яких знижує суспільний інтерес); дії, тобто ефективного використання ресурсів і можливостей досягнення поставленої мети.

3) формування інформаційних повідомлень для конкретних груп громадськості, що мають створювати позитивний фон і спонукати до діяльності, направленої на досягнення «суспільного блага» [120].

Не менш важливими у даному контексті є технології соціального маркетингу, направлені на створення та вдосконалення національно орієнтованого продукту, покликаного сприяти стійкому розвитку суспільства, збільшуючи показники якості життя. В умовах модернізації політичної системи дані технології сприяють: 1) створенню умов виробництва товарів і послуг, забезпечення можливостей обміну між суб'єктами господарювання; 2) позиціюванню національного товаровиробника на міжнародних ринках; 3) оптимізації розвитку цивілізованих ринкових відносин через залучення органів державної влади та громадської ініціативи; 4) формуванню привабливого інвестиційного клімату. Технології соціального маркетингу оптимізують процеси практичного втілення державної соціально-економічної політики, покликаної задовольняти потреби різних груп громадськості в умовах політичної модернізації [159, с. 78-79].

Технологізація процесу політичної модернізації передбачає реалізацію її проекту органами державної влади, здійснення моніторингу та оцінювання результатів діяльності. Механізм реалізації модернізаційного проекту передбачає застосування наявних в органах державної влади засобів, ресурсів, що можуть сприяти забезпеченню виконання поставлених завдань згідно плану.

Процес реалізації може відбуватися в рамках наступних підходів: 1) як лінійний процес, успішність якого обумовлена наступними умовами: ясність цілей та стандартів діяльності, наявність ресурсів та ефективних організаційних структур, розробленість процедури та системи комунікації; 2) як комплекс дій щодо адаптації різних державних структур та їх керівництва до поставлених цілей, завдань в умовах модернізації політичної системи; 3) як діяльність за встановленими та визнаними всіма органами державної влади правилами взаємодії, що дозволяють узгоджувати стратегію та тактику модернізаційної діяльності.

Практична реалізація модернізаційного проекту відбувається після прийняття відповідних законодавчих документів і здійснюється у вигляді конкретних дій чи заходів органів державної влади. Їх результативність обумовлюється наступними факторами: законодавчою базою, що чітко визначає межі та основні засади реалізації модернізаційного проекту; наявністю ресурсів і кваліфікованих кадрів в органах державної влади; широкою підтримкою груп громадськості. До інструментів реалізації цілей та завдань політичної модернізації можна віднести примусові (інформаційний чи силовий тиск, обмеження поведінки, націоналізація тощо), змішані (податки та збори, укази чи розпорядження, стандарти діяльності тощо), добровільні (переконання, загальне інформування, соціальна та політична реклама тощо) [56].

У цьому контексті дієвими можуть бути технології прийняття державно-політичних рішень, що дозволяють технологізувати даний процес на всіх рівнях статусно-рольової сітки елітного інституту, зробивши його зрозумілим для груп громадськості в умовах політичної модернізації. Складність і динамічність сфери політичного управління вимагає від елітного інституту вироблення процедури прийняття державно-політичних рішень, обумовленої вольовим зусиллям лідера щодо їх практичної реалізації. Державно-політичні рішення приймаються конкретними органами державної влади з метою визначення і

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

реалізації модернізаційного проекту, конкретизації цілей та завдань його досягнення, а також організації відповідних структур, що будуть забезпечувати діяльність. Процедура прийняття державно-політичних рішень у процесі модернізації політичної системи передбачає наступні етапи: 1) усвідомлення актуальної політичної проблеми, існування якої створює перешкоди для реалізації модернізаційного проекту в цілому чи окремих його аспектів; 2) формулювання рішення у вигляді окремих пропозицій щодо розв'язання існуючої проблеми; 3) вибір альтернативної стратегії та узаконення рішення, тобто внесення його до порядку денного конкретного органу влади; 4) впровадження рішення та моніторинг його результативності [159, с. 52-64].

Завершальним етапом реалізації модернізаційного проекту можна вважати здійснення моніторингу та оцінювання його ефективності для конкретної політичної системи. Технологія моніторингу направлена на визначення відповідності, проведених змін потребам конкретних груп громадськості, рівень їх впливу на стан функціонування політичної системи та доцільність використання певних ресурсів. Можна виділити наступну процедуру здійснення моніторингу: 1) планування, тобто визначення потреб в інформації (рівень відповідності проведених заходів меті та завданням, значущість конкретних державно-політичних рішень, дії суб'єктів модернізаційної діяльності); 2) підготовка, тобто конкретизація відповідальних осіб і визначення кола їх повноважень; 3) збирання, аналіз і порівняння даних з метою виявлення можливих відхилень від заданого проекту модернізації; 4) підготовка підсумкових аналітичних документів і використання отриманої інформації для внесення змін у відповідні програми діяльності.

Технологія оцінювання направлена на легітимацію вже прийнятих державно-політичних рішень, відстоювання програм діяльності владних суб'єктів перед групами інтересів, громадськістю, уникнення дискусій щодо майбутніх напрямів політики. Формування оцінок стосовно реалізованого проекту модернізації здійснюється у двох площинах: 1) реального впливу на

досягнення поставлених цілей та завдань; 2) негативного впливу на заплановані цілі. Найбільш дієвими методами оцінювання є громадські та парламентські слухання, подання звітів, аналіз скарг громадян, інспектування, оцінювання кількісних показників і порівняння існуючих алгоритмів. Виділяють наступну процедуру даної технології:

1) оцінювання послідовності дій чи заходів, що були здійсненні при реалізації модернізаційного проекту, їх ефективність;

2) попереднє оцінювання стратегії діяльності, що дозволяє мінімізувати можливі ризики, оскільки надає інформацію стосовно рівня професіоналізму суб'єкта модернізаційної діяльності, розподілу ресурсів і відповідності поточній політичній ситуації;

3) оцінювання процесу реалізації, що деталізує інформацію стосовно графіку діяльності, рівня відповідності інтересам і настроям основних груп громадськості;

4) оцінювання шляхом дослідження окремих ситуацій (case study) дає змогу владним суб'єктам використовувати наявні алгоритми діяльності (наприклад, досвід модернізації інших політичних систем), вносячи за потреби необхідні корективи;

5) оцінювання довготермінових ефектів модернізаційного проекту, його реального впливу на зміну стану функціонування політичної системи, підвищення рівня суспільного добробуту, а також з'ясування причинно-наслідкових зв'язків [56, с. 73-75].

Враховуючи складність процесів модернізації, особливості взаємодії її суб'єкта та об'єкта, доцільним є наскрізне використання PR-технологій та консалтингового супроводу, що мають залучатися на кожному з етапів окресленої технологічної схеми. Досягнення політичного результату значною мірою залежить від рівня ефективності взаємодії громадянського суспільства та політичних суб'єктів на основі довіри та взаємопорозуміння. Відповідно, в умовах модернізації політичної системи прийняття та успішна реалізація

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

державно-управлінських рішень певною мірою залежить від рівня підтримки громадської думки, що посилює необхідність професіонального підходу до сфери практичного забезпечення політики. Це формує потребу в специфічних знаннях, способах і методах управління політичними процесами, що дозволяють підвищувати ефективність модернізаційних перетворень політичної системи. Цього можна досягти завдяки консалтинговому супроводу політичного управління та модернізаційних процесів, зокрема.

Він має здійснюватися згідно наступних критеріїв: експертність, тобто високий рівень компетентності та володіння знаннями; креативність, формування нового погляду на проблему та доведення її до клієнта; швидкість реагування на зміну політичної ситуації; лояльність до потреб клієнта; використання у своїй діяльності надійних джерел інформації; наявність теоретичних знань відносно функціонування політичної сфери, знання суміжних сфер діяльності та застосування різних методів дослідження політичної ситуації; дотримання етичних правил і норм консалтингової діяльності; дотримання принципу конфіденційності [216].

Можна запропонувати наступну процедуру здійснення політичного консалтингу в умовах модернізації: 1) уточнення сутності проблеми, що є актуальною на конкретному етапі модернізації; 2) дослідження проблеми та діагностування політичної ситуації; 3) вироблення рекомендацій, конкретизація політичних технологій, направлених на розв'язання проблем; 4) консалтинговий супровід діяльності об'єкта та суб'єкта в процесі вирішення проблемної ситуації; 5) оцінювання отриманих результатів, аналіз наслідків діяльності, 6) внесення необхідних коректив для вдосконалення запропонованої технології.

Перший етап може обумовлюватися двома сценаріями розвитку подій. По-перше, у політичній еліті виникає потреба впливу на конкретну політичну ситуацію з метою формування загальної мети політико-технологічної діяльності, що актуалізує необхідність консалтингового супроводу. Відповідно,

саме вона ініціює співробітництво, пропонуючи консультанту план дій. Основним завданням політичного консультанта є допомога потенційному клієнту в чіткому формулюванні цілей та завдань політико-технологічної діяльності, пов'язаної з реалізацією модернізаційного проекту, що можуть сприяти розв'язанню проблеми. Водночас, консультант може також виступати ініціатором політико-технологічної діяльності, формуючи пропозиції щодо дослідження поточної чи прогнозованої проблеми для потенційного клієнта (політичної еліти). Він формує своєрідний бізнес-план, у якому конкретизує цілі та завдання діяльності, акцентує увагу на перевагах чи ресурсах, що можна отримати у ході співробітництва.

Наступний етап передбачає проведення низки досліджень, направлених на підвищення ефективності реалізації поставлених цілей та завдань, аналіз складових політичної ситуації (наявні умови політичної дійсності, просторово-часові характеристики політичної ситуації, особливості політичних суб'єктів, актуальність даної ситуації для громадськості, ступінь впливу проблеми на функціонування політичної системи, аналіз впроваджених рішень) прогнозування її змін, що обумовлює вибір ефективних політичних технологій. Найбільш популярними методами дослідження політичної ситуації та виявлення проблем виступають контент-аналіз, івент-аналіз, інтент-аналіз, когнітивне картування, SWOT-аналіз, соціологічні дослідження тощо.

Процес вироблення практичних рекомендацій вимагає від консультанта чіткої систематизації результатів проведених досліджень для конкретизації тенденцій та закономірностей розвитку об'єкта. Значна увага приділяється визначенню потреб і можливостей суб'єктів політико-технологічної діяльності, їх здатності втілювати на практиці пропоновані рекомендації. Практичні рекомендації мають бути відкоректовані, виходячи з реалістичності їх реалізації та наявності ресурсів. Підбір політичних технологій здійснюється відповідно до поставлених цілей, економічної доцільності, враховуючи можливі наслідки.

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

Консалтинговий супровід модернізаційної діяльності передбачає участь політичного консультанта в коректуванні стратегії та управлінні даним процесом, координації дій елітного інституту та залученні при необхідності професіоналів інших сфер діяльності, організації спеціальних подій, забезпеченні психологічної підтримки. Водночас, досить важливим на цьому етапі є досягнення взаєморозуміння між політичним консультантом та об'єктом його впливу (політична еліта або групи громадськості). Від рівня професіоналізму консультанта буде залежати його об'єктивність в аналізі зібраної інформації, здатність чітко пояснити клієнту доцільність, переваги та можливі недоліки пропонованих моделей поведінки чи конкретних політичних технологій. Результативність політико-технологічної діяльності залежить від здатності перетворити об'єкт впливу на активного учасника модернізаційного процесу.

На завершальному етапі здійснюється оцінювання якості наданих консультантом послуг, що виступає важливим фактором визначення їх ефективності для клієнта. У сфері надання послуг продукт не тільки безпосередньо надається клієнту, але й виробляється за його активної участі. Якість послуг наданих політичним консультантом можна оцінити врахувавши наступні фактори: ефективність організації політико-технологічної діяльності; отриманий результат; очікування клієнта [173].

Дієвість запропонованої технології значною мірою залежить від здатності політичного консультанта здійснювати управління комунікацією на всіх етапах політико-технологічної діяльності. Це пояснюється тим, що він позбавлений можливості використовувати примус і силу, адже результат будь-яких дій залежить від партнерської взаємодії з клієнтом. Відповідно, завдання консультанта полягає у визначенні змісту комунікації та направлення на забезпечення реалізації поставлених цілей. Це передбачає наступні напрями роботи: виробництво інформації, вибір каналів передання її реципієнту, отримання зворотного зв'язку, усунення шуму [163].

Оскільки процеси політичної модернізації передбачають взаємодію суб'єкта (політичної еліти) та об'єкта (потреби громадянського суспільства), то доцільним є використання вже згаданих PR-технологій. Вони виступають сукупністю прийомів і способів діяльності по організації взаємодії з громадськістю, що направлена на оптимізацію реалізації цілей та завдань суб'єкта управління в конкретному просторі та часі. Особливості формування та використання цих технологій в умовах модернізації політичної системи можна розглянути, виокремивши структурний, часовий та процесуальний аспекти. Структурний аспект вказує на необхідність виділення комунікативного аспекту проблемної політичної ситуації, пошук алгоритму її вирішення, що узгоджується з процесом управління даною ситуацією. Часовий аспект конкретизує відповідність конкретному проміжку часу обраної PR-технології та доцільність її застосування в межах визначеної підсистеми. Третій аспект формує процедуру застосування цих технологій з метою оптимізації функціонування політичної системи [90, с. 135-136].

Загалом, процедуру використання PR-технологій можна представити наступним чином: 1) дослідження, тобто постановка проблеми, визначення мети та завдання, конкретизація цільових груп і каналів інформування; 2) діяльність, тобто визначення основних етапів розв'язання проблеми, конкретизація форматів звернень та акцій, формування бюджету проекту; 3) комунікація, тобто практична реалізація запланованих дій з метою впливу на цільові групи громадськості; 4) оцінювання, тобто моніторинг діяльності на всіх етапах реалізації проекту, ефективності прийнятих рішень та вироблення рекомендацій на перспективу.

Особливості цих технологій проявляються у: 1) конкретизації для суспільства додаткових аргументів конкуруючої пропозиції, що обумовлені значущими для нього культурними, соціальними, гуманітарними та екологічними цінностями; 2) наданні можливості громадськості формувати власне уявлення про PR-об'єкт, на основі вибору домінуючих цінностей; 3)

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

впливі на емоції та переживання з метою здійснення вибору, що дозволяє зберегти впевненість у власному виборі та корисності зробленої дії; 4) постійності процесу донесення конкурентних переваг на основі формування символічних цінностей [2].

На думку Дж. Грюнінга та Т. Ханта, конкретному етапу функціонування політичної системи притаманна особлива модель PR-практики, що характеризується застосуванням певних методів впливу на громадськість з метою інформування та заохочення до взаємодії. Прес-посередницька модель характеризується одностороннім інформаційним впливом на громадськість, що ініціюється суб'єктом прийняття рішення. Вона акцентує увагу на поширенні серед цільових груп цінностей, моделей поведінки, що відповідають лише інтересам політичного суб'єкта. Відтак, доцільно говорити про використання пропаганди та політичної реклами як методів впливу на масову свідомість та схилення до дії. Водночас, пропаганда передбачає розповсюдження простих, емоційно забарвлених гасел, спрямованих на зміну поведінки суспільних груп. Політична реклама, у свою чергу, функціонує у конкурентному комунікативному середовищі, що забезпечує можливість вибору запропонованої унікальної політичної пропозиції, наслідком якого є здійснення конкретної дії, наприклад, голосування на виборах. За таких умов, у політичній системі не достатньо чітко налагоджена взаємодія внутрішнього та зовнішнього середовища, оскільки громадськість позбавлена ініціативи та виступає лише споживачем запропонованої інформації або рішень. У контексті цієї моделі більш доцільно говорити про застосування конкретного методу впливу, а не окремої PR-технології.

Модель суспільного інформування також спрямована на односторонній інформаційний вплив, але акцент робиться на поширенні достатньо правдивої інформації про діяльність політичних суб'єктів з метою формування позитивного іміджу серед громадськості. За таких умов досить активно використовуються різні інструменти письмової PR-комунікації: інформаційні

листи, брошури, друковані корпоративні видання та ін. Дієвим також може бути створення прес-центру, який виконує функції швидкого інформування про найбільш значущі події, формує сприятливий інформаційний фон реалізації діяльності політичного суб'єкта та налагодження взаємодії з різними групами громадськості.

Двостороння асиметрична модель передбачає наявність зворотного зв'язку між ініціатором комунікації та обраними цільовими групами. Для цього проводяться дослідження громадської думки, визначаються пріоритетні цінності та норми поведінки. Отримана інформація використовується для формування конкретної PR-технології, що передбачає цілеспрямований вплив на громадськість з метою формування бажаної реакції на певний об'єкт чи дію.

Двостороння симетрична модель PR-практики, направлена на досягнення взаємовигідного порозуміння між громадськістю та конкретною організацією або суб'єктом. Вона не заперечує можливості використання інструментів впливу попередніх моделей, але спрямована на пошук конструктивного діалогу з громадськістю для досягнення стратегічних цілей суспільно-політичного розвитку. Застосування конкретних технологій PR-діяльності допомагає сформувати готовність суспільства до запропонованих органами влади чи політичними суб'єктами цінностей, норм поведінки, тим самим мобілізувати на відповідні дії.

У межах цієї моделі використовуються інформаційні та організаційні PR-технології. Перші зосереджують увагу на застосуванні ресурсного потенціалу ЗМІ для моніторингу настроїв громадськості, актуалізації проблем, вирішення яких знаходиться у компетенції конкретних політичних суб'єктів. Організаційні PR-технології, направлені на дотримання процедури організації та проведення спеціальних PR-подій. Вони забезпечують підвищення рівня довіри громадськості до конкретної організації чи суб'єкта, конкретизують їх прагнення та дії щодо задоволення актуальних потреб та інтересів [49].

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

Виходячи з цього, на кожному етапі модернізації політичної системи доцільно використовувати відповідну модель PR-практики та PR-технології. На підготовчому етапі політичні суб'єкти та політично активна більшість суспільства мають досягти так званої «попередньої умови» здійснення перетворень, що включає в себе наявність національної єдності та впевненості в необхідності конкретних змін. Отож, політична еліта повинна не тільки взяти на себе ініціативу конкретних перетворень, але й донести до суспільства їх важливість. Відповідно, доцільним на даному етапі є поєднання моделі суспільного інформування та прес-посередницької моделі PR-практик. Використання політичної реклами для актуалізації унікальної політичної пропозиції (проекту модернізації політичної системи), ресурсів письмової PR-комунікації, активна діяльність прес-служб – все це сприятиме формуванню позитивного інформаційного фону реалізації запланованих стратегій, створюючи передумови включеності груп громадськості.

Наступний етап перетворень пов'язаний з прийняттям свідомого рішення політичними суб'єктами про основні напрями, способи та методи реалізації запланованої стратегії, що має бути узгоджене з конкретними групами громадськості, їх інтересами, цінностями, нормами поведінки. Відтак, здійснення моніторингу основних груп громадськості з метою врахування динаміки громадської думки, стосовно відношення до ініційованих реформ, сприяє внесенню необхідних коректив. Використання двосторонньої асиметричної моделі PR-практик конкретизує основні цінності, інтереси груп громадськості, які поступово включаються в активну суспільно-політичну діяльність. Досить дієвою може бути використання технології двоступінчатої комунікації, запропонованої П. Лазерсфельдом. Вона акцентує увагу на пошуку «лідерів думок» для певної групи громадськості. Відповідно, саме вони, завдяки власному авторитету та налагодженій системі між особистої комунікації, доступно доносять потрібну інформацію, спонукаючи до дії власним прикладом.

На етапі адаптації до проведених реформ, роль політичної еліти полягає у формуванні ідеї «загального блага», яка підтримується дієвими суспільними організаціями, що разом із політичними партіями сприяють артикуляції та агрегації домінуючих цінностей, потреб, інтересів суспільства з метою швидкого реагування на проблеми, пошук шляхів їх вирішення. У цьому випадку PR-технології виступають дієвим інструментом оптимізації комунікативного простору політичної системи, сприяючи формуванню стійкого зворотного зв'язку. Доцільним є поєднання організаційних та інформаційних PR-технологій, які дозволяють актуалізувати для громадян необхідність пропонованих реформ через залучення їх потенціалу до розв'язання суспільно-політичних проблем.

Наприклад, технологія конструювання інформаційного повідомлення передбачає визначення мети комунікації, відбір конкретних повідомлень і використання різних прийомів їх переформатування (ігнорування, відволікаюча сенсація), акцентування уваги на доцільності, підкріпленій авторитетною оцінкою рішення, надання повідомленню потрібного символічного фону. Вона може бути використана політичними суб'єктами для поширення важливої інформації, конкретизації поставлених цілей та досягнутих результатів з метою консолідації суспільства, спонукання до активної взаємодії. Важливою умовою її дієвості є усвідомлення адресата інформаційного впливу як партнера по взаємодії, направленої на досягнення взаємовигідного результату.

На думку С. Адамса, організація спеціальних PR-подій сприяє активізації громадської думки стосовно розуміння сутності модернізаційного процесу, що проявляється у: консолідації груп громадськості навколо визначеної тематики чи проблеми; посиленні емоційності сприйняття та усвідомленні важливості дійсності, завдяки використанню простих слоганів, символіки; використанні різних каналів комунікації для інтерпретування проведеного заходу [134, с. 279-280]. До основних форм спеціальних PR-подій можна віднести наступні:

3.3. Політичні технології як інструмент модернізації політичних систем

1) брифінг – обмежена в часі, зустріч офіційних осіб державних, комерційних, суспільно-політичних організацій з представниками ЗМІ на якій повідомляється новина, викладається позиція по визначеному питанню;

2) прес-конференція – зустріч представників ЗМІ з організаторами заходу (державні установи, суспільно-політичні організації, комерційні структури), мета якої – надати ЗМІ фактографічну, проблемно-пояснювальну інформацію про анонсовану подію, явище, проект;

3) прес-тур – екскурсія, організована для ЗМІ з метою залучення уваги до регіону, реалізації конкретного проекту;

4) презентація – офіційне представлення нових проектів, програм або створення організацій;

5) виставка – інформування про досягнення та переваги в наданні конкретних послуг в різних сферах суспільно-політичного життя;

6) організація «гарячої лінії» (hot line) та громадських приймалень, спрямована на підтримку двостороннього зв'язку з громадськістю, що дозволяє надавати певну інформацію та здійснювати своєрідний моніторинг громадської думки з актуальних питань [190].

Відтак, технологія формування спеціальних PR-подій, направлена на встановлення цілеспрямованої взаємодії з громадськістю, актуалізацію цінності ідеї, символіки, програм політичних суб'єктів, що в сукупності складають змістовне наповнення їх діяльності. Вона може активно використовуватися громадськими організаціями для виявлення власних потреб, цінностей, актуальних проблем. Активна участь в організації конкретної події та налагодження комунікації із ЗМІ, органами державної влади сприятиме закріпленню на практиці демократичних принципів партнерської взаємодії. Це посилить вплив громадських організацій на розробку та прийняття державно-політичних рішень, збільшить роль громадського контролю за ефективністю їх практичної реалізації.

Виходячи з цього, ефективність модернізаційних процесів політичної системи значною мірою залежить від якісно організованих комунікацій її зовнішнього та внутрішнього середовища. У контексті внутрішніх комунікацій відбувається обмін інформацією, ідеями, цінностями конкретних суб'єктів політичної діяльності, внаслідок чого формуються програми та стратегії розвитку. Вони більшою мірою відповідають потребам суспільства, оскільки направлені на забезпечення якісних перетворень політичної системи, становлення правової, соціально орієнтованої держави та громадянського суспільства. Зовнішні комунікації передбачають взаємодію між політичною системою та суспільством, що формується завдяки діяльності політичних партій, суспільно-політичних організацій, у ході якої відбувається артикуляція та агрегація інтересів основних груп громадськості.

Вище зазначене дозволяє зробити ряд наступних висновків. По-перше, реалізація механізму модернізації в умовах сучасної політичної дійсності потребує технологізації, що обумовлено складністю цих процесів, їх впливом на функціонування політичної системи та суспільства. Технологізація політичної модернізації передбачає побудову своєрідної технологічної моделі управління. Суб'єктом технологізації процесів модернізації виступає еліта, рівень інституціоналізації якої визначає мету та завдання відповідної технологічної моделі, а об'єктом – суспільно значущі інтереси та потреби, що акумулюються в рамках політичної системи.

По-друге, технологічна модель політичної модернізації – це сукупність процедур, доповнених конкретними технологіями політичної діяльності (див. Додаток В). Вона може доповнюватися новими процедурами чи технологіями в залежності від особливостей конкретної політичної ситуації та особливостей інституціоналізації еліти.

Висновки до третього розділу

У процесах модернізації політичної системи актуалізується потреба пошуку дієвого суб'єкта модернізації, конкретизації процедури прийняття

рішень, технологій їх практичної реалізації та врахування факторів впливу. У політичній науці сформувалися ліберальна та консервативна тенденції дослідження ролі політичної еліти в процесах модернізації, які згодом трансформувалися в структурний та процедурний підходи. Перший акцентує увагу на важливості перерозподілу сфер впливу держави та громадянського суспільства. Відтак, структурно-функціональний та ресурсний потенціал політичної еліти виступає складовою ініціювання та практичної реалізації модернізаційних проектів. Їх ефективність обумовлюється наявністю демократичних механізмів прийняття рішень, домінуванням ліберальних цінностей, а також активністю різноманітних груп громадськості. Вони володіють необхідним потенціалом самоорганізації, використання якого здатне оптимізувати політико-модернізаційну діяльність.

Процедурний підхід дозволяє комплексно дослідити структурно-функціональні характеристики суб'єкта політичної модернізації, який наділений відповідним ресурсним потенціалом. Результативність модернізаційних перетворень визначається рівнем конкурентної взаємодії політичних еліт, здійсненням вибору способів досягнення консенсусу та доцільних технологій політичної діяльності через інституціоналізацію. При цьому, у разі необхідності, відбувається активізація двосторонньої взаємодії з метою залучення потенціалу громадянського суспільства до політико-модернізаційної діяльності.

Комплексне дослідження проблем політичної модернізації та суб'єктів її здійснення можливе за умови синтезу структурного та процедурного підходів. Він сприяє визначенню просторово-часових параметрів політичної ситуації, їх впливу на динаміку протікання процесу політичної модернізації, що ініціюється та реалізується політичною елітою в силу набуття суб'єктності.

Політична суб'єктність елітного інституту формується під впливом процесів інституціоналізації. Вона визначає здатність владного суб'єкта впливати на інших для оптимізації визначених цілей та завдань. Цьому

сприяють доступні технології політичної діяльності та наявний ресурсний потенціал, що реалізується в умовах конкретної політичної ситуації. Особливої актуальності ця проблематика набуває у процесах модернізації політичної системи, оскільки рівень суб'єктності елітного політичного інституту визначає ступінь його впливу на ініціювання, визначення стратегії та тактики політико-модернізаційної діяльності.

Змістовні характеристики політичної суб'єктності еліти обумовлюється впливом об'єктивних (особливості поточної ситуації) та суб'єктивних (політична компетентність, мотивація, відповідальність) умов, що забезпечують її практичну реалізацію. Це відбувається в умовах розгортання механізму модернізації політичної системи, тобто визначення способу взаємного задоволення інтересів в політичній системі, що передбачає конкретизацію напрямів і методів діяльності. Процедура розгортання та практичної реалізації механізму модернізації забезпечується взаємодією наступних складових: політичною діяльністю, сукупністю суб'єкт-об'єктних відносин, засобами та технологіями діяльності, критеріями ефективності. Елітний політичний інститут виступає активним суб'єктом реалізації механізму модернізації у контексті визначеної процедури та технологій політичної діяльності.

Складність та динамічність модернізаційних процесів вимагає формування технологічної моделі управління, що конкретизує суб'єкт та об'єкт здійснення політико-модернізаційної діяльності. Технологічна модель політичної модернізації складається з послідовних процедур, реалізація яких здійснюється за допомогою відповідних технологій політичної діяльності. Вона може видозмінюватися згідно потреб політичної ситуації.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

Отримання незалежності Україною можна вважати відправною точкою дослідження особливостей інституціоналізації політичної еліти, оскільки була актуалізована потреба формування ієрархії владних відносин у межах політичної системи, що потребувала також модернізаційних перетворень в умовах тогочасної соціально-політичної дійсності. Проголошенню незалежності передували ряд подій (ліквідація на монополію влади компартією, прийняття Декларації про державний суверенітет, формування державницького рівня управління, впровадження інституту Президента, прийняття закону про президентські вибори тощо), що заклали основу верховенства, самостійності та неподільності влади в державі, законодавчо закріпивши державність та міжнародно-правовий статус України.

Всеукраїнський референдум на підтримку Акту незалежності України та обрання Президента стали свідченням міжнародного визнання держави та поклали початок першому етапу (1991-1994 рр.) інституціоналізації саме української політичної еліти. Особливості процесів інституціоналізації на конкретному етапі функціонування політичної системи доцільно розглядати за наступним алгоритмом: 1) аналіз динаміки соціально-політичних процесів (орієнтиром його здійснення виступає «воронка причинності» Ю. Мельвіля); 2) ступінь суб'єктності елітного інституту в процесах модернізації; 3) відповідність доповненим критеріям політичної інституціоналізації (Хантінгтона-Пітерса). Це дозволить визначити умови протікання модернізаційного процесу, рівень інституціоналізації та впливу еліти на динаміку модернізаційних змін.

Можна виділити наступні особливості суспільно-політичного розвитку політичної системи України в 1991-1994 роках. Передусім, внутрішній рівень реалізації політики характеризувався впровадженням демократичних інститутів влади, створенням умов розвитку багатопартійності та основних засад місцевого самоврядування, а зовнішній – визнанням суверенітету держави міжнародним співтовариством, яке розумілося як основний суб'єкт легітимації та отримання фінансової допомоги. Можна погодитися з думкою О. Висоцького, що правляча політична еліта ключовим аспектом діяльності обрала забезпечення міжнародної легітимності власного статусу через створення різноманітних демократичних інституцій та імітування модернізації. Така ситуація не сприяла змістовній діяльності новостворених інституцій у контексті формування національного проєкту модернізації, демократичного світогляду громадян, підвищення рівня їх залученості до модернізаційних процесів [27, с. 8].

Було зроблено ряд кроків відносно формалізації статусу громадян (прийняття Декларації прав національностей України, гарантування прав і свобод тощо), що сприяло формуванню певного рівня ідентичності з новоствореною державою. Ці процеси відбувалися в умовах нав'язування масовій свідомості міфу про «світле майбутнє», що вже гарантоване громадянам унаслідок отримання незалежності й орієнтації на демократичні цінності. Відповідно, незалежність розглядалася громадянами України (більшістю суспільства та політичною елітою) не як духовна цінність (основа консолідації, забезпечення цілісності та самоорганізації політичної системи), а як інструмент отримання можливостей збагачення та досягнення достатку, що відповідали розрекламованим західним зразкам. Аналогічною була ситуація щодо засвоєння демократичних цінностей (вільний ринок, свобода вибору, компетентність і відповідальність, людська гідність тощо), що так і не стали основою формування довгострокових суспільно-політичних орієнтирів,

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

поведінки політичної еліти та суспільства, оскільки використовувалися як спосіб досягнення власних цілей.

Можна констатувати, що пропоновані елітою нові цінності не підкріплювалися ефективною політикою держави в соціально-економічній сфері. Серед особливостей її розвитку можна виділити наступні:

1) за підтримки МВФ відбулося прийняття основних засад економічної політики, орієнтованих на приватизацію, модернізацію та структурну перебудову промисловості, перерозподіл матеріальних, трудових ресурсів з метою формування споживчого ринку, вихід на західні ринки торгівлі тощо;

2) практична реалізація рішень обумовлювалася впливом наступних факторів (відсутності досвіду еліти самостійно ініціювати та впроваджувати реформи без вказівок з Центру, виконання вимог МВФ, копіювання ринкових перетворень РФ, намагання уряду зберегти централізовану систему управління тощо), що не сприяли якісним перетворенням економічної сфери;

3) лібералізація цін, посилення процесів інфляції, непрозорі схеми приватизації державного майна, що створювали механізми для зосередження відповідних ресурсів в руках конкретних осіб (так званих «червоних директорів») чи на рахунках підпорядкованих їм кооперативів, трастів;

4) економічні негаразди негативно позначилися на рівні соціального захисту та забезпеченості більшості громадян, які змушені були вести боротьбу за виживання, оскільки звичні для них державні блага – стабільна робота, вчасна виплата заробітної плати чи пенсії – все це було охоплено хаосом ринкових перетворень, а також знецінено інфляцією;

5) низький рівень економічного розвитку та соціального захисту посили демографічну кризу, сприяли зростанню безробіття та дали поштовх масовому виїзду населення за кордон у пошуках кращих умов життя;

6) тогочасні тенденції суспільно-економічного розвитку призвели до розшарування та змін соціальної структури суспільства (з'явилися багаті, бідні та малозабезпечені верстви, не був сформований середній клас), що посилили

соціальну напругу та створили передумови для виникнення всеукраїнських страйків (червень 1993 року – страйк шахтарів, що охопив інші сфери виробництва, створивши передумови для дострокових парламентських і президентських виборів).

Особливості соціально-економічної ситуації були тісно пов'язані з динамікою тогочасного політичного процесу, що характеризувався наступними особливостями. По-перше, відсутність цілісної концепції державотворення унеможливлювало прийняття нової Конституції та дієвої законодавчої бази, необхідної для здійснення модернізаційних перетворень і встановлення чітких правил гри між владними суб'єктами. Реалізація курсу багатовекторності та прагнення владних суб'єктів закріпити міжнародний статус держави через позиціонування готовності позбутися ядерного потенціалу, дозволила періодично отримувати необхідні фінансові, технічні, легітимаційні ресурси від провідних суб'єктів міжнародної політики.

По-друге, відбувалася постійна конфронтація між законодавчою та виконавчою гілками влади стосовно розподілу владних повноважень. Керівництво уряду прагнуло розширити власні повноваження з метою посилення централізованого впливу на сферу виробництва, що розглядався як спосіб стабілізації економічної ситуації. Ідеологічні розбіжності серед складу діючої Верховної Ради (протистояння групи 239 на чолі з О. Морозом та Народної Ради, очолюваної І. Юхновським) знижували рівень ефективності її діяльності та прийнятих законів, які мали ситуативний характер, гальмуючи модернізаційні перетворення. Активним учасником конфронтації був також Президент, який прагнув посилити власний вплив на процеси прийняття державно-політичних рішень. Свідченням чого були його спроби створення Державної думи як консультативного органу й утвердження його представників на місцях.

Можна констатувати, що окреслені умови соціально-економічного та політичного розвитку були сформовані поведінкою ключових суб'єктів

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

політичної діяльності. Тогочасні реалії української політичної дійсності вимагали формалізації статусу конкретного політичного лідера, який би зміг здійснити необхідні зміни. Відповідно, становлення інституту Президентства розглядалося як спроба виокремлення ключового суб'єкта прийняття рішень, який би консолідував еліту та суспільство навколо модернізаційних перетворень. Однак, на думку М. Кармазіної, неузгодженість на законодавчому рівні розподілу владних повноважень, відсутність чіткого розуміння в елітних колах доцільності президентської чи напівпрезидентської республіки, а також функціонального навантаження Президента – все це заклало основу постійного протистояння Президента та Парламенту, гальмуючи здійснення перетворень [77]. Хоча, слід констатувати, що в умовах української політичної дійсності саме фігура Президента (не залежно від функціонального навантаження) завжди розглядалася як ключова у процесах інституціоналізації еліти, виробленні стратегії державно-політичного розвитку. Виходячи з цього, суб'єктність елітного інституту доцільно розглядати крізь призму діяльності Президента та його взаємодії з іншими гілками влади.

Першим Президентом було обрано Л. Кравчука, досвід партійної діяльності й особисті риси (розсудливість, не конфліктність, вміння пристосуватися до ситуації) якого розглядалися, як вагомий фактор забезпечення поступального розвитку політичної системи. Можна виокремити основні напрями діяльності новообраного Президента та його команди: 1) активне розширення власних повноважень та сфери впливу (формування Адміністрації, запровадження посади представника президента на місцях, створення консультативного органу Державної думи тощо); 2) формування нових інститутів (Рада національної безпеки, Координаційна рада з економічних реформ тощо), прагнення законодавчо закріпити механізм діяльності президентської влади, системи місцевого самоврядування та виконавчої влади; 3) здійснення спроби проведення лібералізації, приватизації державного сектору та перебудови економіки.

Низький рівень ефективності здійснюваного курсу модернізаційних перетворень був обумовлений наступними чинниками:

1) домінуванням «радянського досвіду» в процесах управління державою, наявність якого не дозволяла ініціювати необхідні зміни та ефективно їх реалізовувати на практиці;

2) акцентуванням уваги лише на демонтажі планової економіки, що не супроводжувався формуванням необхідної ринкової інфраструктури та закріпленням нових «правил гри» у сфері економічних відносин;

3) постійними конфронтаціями з прокомуністичною більшістю Парламенту, яка критикувала та гальмувала будь-які спроби активізації процесу модернізації, прагнучи враховувати лише досвід РФ;

4) неузгодженістю рішень та дій з Кабінетом Міністрів (особливо часів прем'єрства Л. Кучми), що унеможливлювала вироблення цілісної, національно орієнтованої моделі модернізації та механізму її практичної реалізації;

5) відсутністю консолідованої політичної еліти та низький рівень її кадрового потенціалу, що дозволив би ефективно діяти в умовах модернізаційних перетворень.

На думку М. Кармазіної, Президент Кравчук так і не став уособленням влади закону та порядку, за якого існує чітка система прийняття гласних рішень, зміст яких зрозумілий суспільству. Він не зміг продемонструвати високого рівня інтелекту та наполегливості у розв'язанні актуальних проблем суспільно-політичного розвитку [77]. Хоча на думку Т. Кузіо, перед Л. Кравчуком стояли складні завдання стосовно здійснення переходу від «адміністративно-командної системи до ринкової економіки, від тоталітарної системи до демократії, від неповної та деформованої національної ідентичності до нації, від суб'єкта імперії до державності», а тому його безумовним успіхом є формування державності, нації, орієнтація на мирне вирішення конфліктних ситуацій [244, с. 3-4].

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

Отже, на першому етапі (1991-1994 рр.) процеси інституціоналізації політичної еліти відбувалися в умовах трансформації політичної системи України. Трансформаційні перетворення, передусім, стосувалися створення нових політичних, економічних, соціальних інститутів, а також законодавчого закріплення структурно-функціонального змісту їх діяльності в умовах демократичного розвитку. Наслідком своєрідної «компромісної згоди» націонал-демократів, партійної номенклатури та «червоних директорів» стало формування структури українського елітного інституту, що характеризувалася наступними рисами: 1) відсутністю збалансованої статусно-рольової сітки, що обумовлювалося процесами становлення нових політичних інститутів та розподілом повноважень між гілками влади; 2) використанням ресурсного потенціалу для забезпечення власного статусу та задоволення потреб; 3) домінуванням номенклатурних цінностей, норм, символів, які заважали виробленню нових правил вертикальної та горизонтальної взаємодії в умовах демократичного розвитку; 4) низьким рівнем відповідальності, що обумовлювався відсутністю суспільного контролю, нездатністю діяти згідно встановлених правил і норм.

Виходячи з цього, політична суб'єктність елітного інституту проявлялася на рівні задоволення власних потреб у самозбереженні, формуванні необхідного для цього інституціонального середовища, а також імітуванні модернізаційних перетворень. Вони мали досить яскраве ідеологічне підґрунтя (становлення демократії на противагу комунізму, не допущення реваншу лівих тощо), але характеризувалися відсутністю цілісного бачення механізму модернізації політичної системи України в нових умовах політичної дійсності. Можна констатувати, що тогочасна еліта реалізовувала проект неорганічної мотивованої модернізації. З одного боку, активно копіюючи досвід реформування Росії, а з іншого – пристосовуючись до стандартів демократії (переорієнтація на ринкову економіку, лібералізація, процеси поділу влади тощо) в обмін на зовнішню фінансову підтримку. Цей модернізаційний проект

поєднував у собі риси лібералізму (плюралізм думок, багатопартійність, приватизація) та етатизму (прагнення закріпити провідну роль держави в суспільно-політичних процесах через формування надмірної кількості інститутів і структур).

Відтак, можна наступним чином оцінити рівень інституціоналізації еліти на даному етапі модернізації політичної системи (детальніше див. Додаток А). По-перше, низький рівень інституціоналізації еліти прослідковувався за критеріями:

1) адаптивності, що проявлялося у неспроможності ефективного реагування на зовнішні та внутрішні виклики внаслідок відсутності національного проекту модернізації політичної системи, який замінявся хаотичними реформами, орієнтованими на досвід Росії;

2) складності, що пояснювалося процесами формування елітного інституту в умовах трансформації політичної системи, нестійкістю його функцій на рівні статусно-рольової сітки та низьким рівнем лідерського потенціалу;

3) згуртованості, що проявлялося у наростанні протистояння гілок влади у контексті розподілу повноважень і сфер впливу, орієнтації на конкурентні форми взаємодії, вирішення конфліктних ситуацій за допомогою тиску та надання їм рівня суспільної значущості, нівелювання значення корпоративної дисципліни;

4) конгруентності, що стало свідченням неспроможності розробити та прийняти Конституцію України, як правової основи правил і норм взаємодії, поклавши початок формуванню та засвоєнню нових цінностей, процедур в умовах модернізації політичної системи;

5) ексклюзивності, що вказувало на відсутність творчого потенціалу та бажання ініціювати національно орієнтований модернізаційний проект, визначити процедуру та технології досягнення поставленої мети.

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

По-друге, середній рівень оцінювання за критерієм автономності пов'язаний із домінуванням групових інтересів партійної номенклатури та демократів щодо закріплення позицій у статусно-рольовій сітці елітного інституту.

Дострокові президентські вибори в липні 1994 року поклали початок новому етапу інституціоналізації політичної еліти, пов'язаному з діяльністю Президента Л. Кучми. Даний етап доцільно розглядати крізь призму особливостей двох каденцій його президентства. Перша з яких характеризувалася ліберально-демократичними тенденціями реформування (1994-1998 рр.), а друга (1999-2004 рр.) – домінуванням авторитарних [6]. Напружена політична та соціально-економічна ситуація вимагала від новообраного Президента певних дій, спрямованих на її стабілізацію. Основи стратегічного курсу реформ були проголошені Л. Кучмою у зверненні до Верховної Ради та передбачали макроекономічну стабілізацію, створення привабливого інвестиційного клімату. За його ініціативи було прийнято ряд рішень, спрямованих на покращення показників економічного розвитку: 1) надання фінансової підтримки підприємствам експортно-орієнтованих галузей, діяльність яких сприяла б наповненню державного бюджету; 2) активізація формування вільних економічних зон; 3) переорієнтація на сертифікатну приватизацію, спрямовану на пришвидшення процесів трансформації державної власності у приватну та залучення широких верств населення; 4) розробка основних засад грошової реформи, спрямованої на введення в обіг національної грошової одиниці – гривні, що створювало передумови для покращення інвестиційного клімату та структурної перебудови економіки; 5) активізація процесів виникнення колективних сільськогосподарських підприємств, кооперативів, асоціацій та поява перших фермерських господарств.

Ці рішення з одного боку сприяли зниженню темпів падіння ВВП, формуючи певні передумови стабілізації соціально-економічного розвитку, а з

іншого – окреслили ряд нових тенденцій розвитку політичної системи України. Процеси масової приватизації, які б здавалося мали забезпечити перерозподіл державної власності на користь суспільства, тим самим стимулюючи розвиток підприємництва, так і не набули відкритості та прозорості, ставши механізмом тінізації економіки, нагромадження капіталу перших фінансово-промислових груп.

Проголосивши незалежність, Україна отримала в державну власність значну кількість підприємств важкої промисловості й інших галузей виробництва, керівництво яких усвідомлювало необхідність формування нової системи управління в умовах перехідного періоду, але при цьому не бажали втрачати особистий ресурсний потенціал. На думку С. Кульчицького, хаотичний процес переходу від планової до ринкової економіки, самоусунення правлячої політичної еліти від управління економікою – все це створювало умови для криміналізації сфери виробництва, зростання впливу вищого керівництва промислових підприємств на процеси прийняття політико-управлінських рішень, спрямованих на використання наявного промислового потенціалу для задоволення власних потреб та інтересів [40, с. 169-171].

Можна говорити про початок інституціоналізації бізнес-еліти, яка уособлювала собою конгломерат так званих «червоних директорів» з притаманними для них рисами – прагматизму, націленості на отримання прибутку, високим рівнем політичної лояльності в обмін на відносну самостійність в управлінні процесами виробництва. Хоча, слід констатувати, що особистий та ресурсний потенціал цих суб'єктів (на відміну від досвіду соціально-економічних перетворень Польщі, Чехії тощо) був використаний не для модернізації системи виробництва, створення національних корпорацій, орієнтованих на формування демократичних ринкових відносин, підвищення продуктивності й ефективності праці, а лише для задоволення власних інтересів та накопичення капіталу.

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

В умовах досить напруженої економічної ситуації, Президент доклав значних зусиль для посилення значущості власного статусу в процесах прийняття державно-політичних рішень і вироблення відповідних правил гри в елітному середовищі:

1) створення значної кількості структур (Національне агентство з питань інформатизації, Комітет законодавчих ініціатив, Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України тощо), діяльність яких здійснювалася під патронатом Президента, обумовлювалася його ж кадровими призначеннями, що формувало умови для патрон-клієнтських відносин у сфері політики;

2) ініціювання прийняття Закону «Про державну владу та місцеве самоврядування», що визначав Президента головою виконавчої гілки влади;

3) запровадження посади представника Президента в Парламенті з метою здійснення контролю за його діяльністю;

4) оголошення курсу на проведення адміністративної реформи з метою конкретизації повноважень органів виконавчої гілки влади та оптимізації системи державного управління, що в принципі була орієнтована на формування єдиного центру ініціювання та прийняття рішень – Президента;

5) активізація законотворчої ініціативи Президента в умовах бездіяльності Верховної Ради, внаслідок чого процес реалізації державно-політичних рішень відбувався через прийняття відповідних указів Президента, постанов уряду, нормативних документів Нацбанку тощо;

6) формування власної команди (переважно з представників Дніпропетровщини), яка характеризувалася високим рівнем згуртованості (не зважаючи на певні відставки, кожен мав право на другий шанс) та лояльності до Президента, отримуючи при цьому доступ до привілеїв, ресурсів тощо.

У цьому контексті слід виділити також загальні тенденції суспільно-політичного розвитку, які склалися напередодні нових президентських виборів:

1) високий рівень конфронтації між Президентом Л. Кучмою та Парламентом на чолі з О. Морозом (під якого припав на конституційну кризу

1995-1996 рр.) не сприяв узгодженості політико-управлінської діяльності, скеровуючи її не на здійснення комплексних реформ чи формування модернізаційної стратегії розвитку, а на протистояння, критику одне одного тощо;

2) прагнення Президента до збільшення впливу на виконавчу вертикаль влади приводила до постійних змін Прем'єр-міністрів, що унеможливлювало злагоджену роботу Кабінету Міністрів відносно виконання своїх функцій та реалізації розроблених стратегій державного розвитку;

3) прийняття Конституції України формально закріпило розподіл повноважень гілок влади, але відсутність порозуміння в елітному середовищі, нездатність діяти за встановленими Основним законом правилами гри, постійні намагання владних суб'єктів трактувати його основні положення на власну користь – все це створювало умови для безвідповідальної діяльності політичної еліти за принципом вседозволеності та безкарності;

4) формування партії влади в особі НДП як механізму впливу та лобіювання інтересів Президента та його команди в Парламенті;

5) підсумком парламентських виборів 1998 року стало створення своєрідної більшості лівих сил на чолі з КПУ, що протистояла президентському курсу реформ та виступала так званою «кишеньковою опозицією»;

6) продовження традиції багатовекторності у зовнішній політиці, що дозволяла балансувати між інтересами провідних суб'єктів міжнародної діяльності та отримувати різні ресурси (фінансові, легітимаційні тощо).

Слід також зазначити, що результати парламентських виборів (орієнтація більшості громадян на популістські гасла лівих сил) підтвердили загальні тенденції розвитку українського суспільства, яке було деморалізоване економічною кризою, що спонукала лише до пошуку шляхів виживання (тимчасові заробітки, отримання будь-яких додаткових засобів існування, ухиляння від сплати податків тощо). На думку В. Полохала, ця ситуація сприяла втраті морально-ціннісних орієнтирів серед більшості громадян, які

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

виявилися не тільки неспроможними до активної політичної діяльності, відстоювання власних інтересів, але й своєю мовчазною згодою надавали морально-політичне виправдання та підтримку недемократичним формам управління [157, с. 28-29].

За таких умов суспільно-політичного та економічного розвитку відбулися президентські вибори, перемогу в яких знову здобув Л. Кучма. Його перемога стала можливою завдяки наступним факторам: 1) іміджу єдиного, демократично орієнтованого кандидата, здатного протистояти приходу до влади представника лівих сил П. Симоненка; 2) відсутності узгодженої кандидатури лівих сил, що не дозволила їм використати політичний капітал парламентських виборів; 3) голосуванням більшості суспільства по принципу «вибір меншого зла»; 4) використання адміністративного ресурсу в ході виборчої кампанії. На думку О. Толпиго, результати тогочасної виборчої кампанії засвідчили домінування тенденції регіонального голосування, за якої переваги у процентному співвідношенні отриманих голосів у західному регіоні не достатньо, оскільки це може призвести до поразки у східному. Відповідно, перемога Кучми була результатом поєднання інтенсивної підтримки заходу та своєрідного «нейтралітету» інших регіонів [191, с. 129-134].

На думку В. Полохала, виборчий цикл 1998-1999 років окреслив особливості функціонування та перспективи розвитку тогочасної політичної системи України: 1) зростання рівня відчуженості більшості суспільства від пануючої меншості при односторонній залежності від неї; 2) закритість для суспільства процесів формування та функціонування політичної еліти, домінування фаворитизму в кадровій політиці; 3) продовження процесів тіньового розподілу власності; 4) зрощування бізнесового та політичного капіталу, наслідком чого стала остаточна інституціоналізація «олігархічних кланів» як провідних суб'єктів лобіювання та прийняття державно-політичних рішень, направлених на задоволення їх інтересів; 5) неспроможність владної команди чітко визначити комплекс національних інтересів і пріоритетів

внутрішньої та зовнішньої політики; 6) відсутність дієвої системи захисту прав та свобод громадян; 7) перетворення виборчого процесу на механізм закріплення та подальшої легітимації позицій правлячих еліт [157, с. 31-32].

У цьому контексті можна виділити ряд нових тенденцій суспільно-політичного розвитку періоду другої каденції президентства Л. Кучми, що визначали особливості процесів інституціоналізації еліти. По-перше, посилення адміністративного тиску на всі сфери суспільно-політичного життя, що, насамперед, проявлявся у зростанні впливу Президента на процеси організації чи реорганізації системи державного управління, призначення чи звільнення конкретних осіб, збільшенні кількісного складу апарату управління, введені нових посад (наприклад, Державного секретаря при міністерствах), перетворенні Адміністрації Президента на центр ініціювання та прийняття державно-політичних рішень.

По-друге, поступова віртуалізація політичної дійсності за допомогою підконтрольних ЗМІ, що створювала ілюзію демократичного поступу держави за допомогою відповідної риторики владних суб'єктів. Вона мала популістський характер, оскільки не передбачала жодних практичних дій щодо впливу суспільства на функціонування політичної системи. Дієві механізми демократичного розвитку вибори та референдум в умовах української політичної дійсності теж поступово перетворювалися лише на технологію легітимації політичної еліти. Виходячи з цього, українське суспільство втрачало суб'єктність у соціально-політичних процесах, перетворюючись на об'єкт маніпулятивного впливу.

По-третє, так званий «касетний скандал» і справа Гонгадзе спровокували активізацію діяльності опозиції, лідерам якої (Г. Удовенку, Ю. Костенку, О. Морозу, Ю. Тимошенко) вдалося провести ряд масових організованих протестів під гаслом «Україна без Кучми». Однак, команді Президента вдалося здійснити ряд заходів («лист трьох», звернення громадських організацій та політичних партій щодо підтримки курсу, використання силового тиску тощо),

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

які сприяли дезорганізації опозиційного руху та зменшенню соціальної напруги. Ці події певною мірою сприяли активізації діяльності опозиційних партій, громадських рухів, наслідком чого стало зростання їх підтримки на парламентських виборах.

По-четверте, парламентські вибори 2002 року сприяли певній трансформації партійної системи, свідченням чого були наступні тенденції:

1) поступова девальвація партійно-ідеологічних цінностей, пов'язана з процесами ситуативного блокування (Блок Ю. Тимошенко, «Наша Україна», «За єдину Україну») та перетворення партій на інструмент представництва регіональних інтересів фінансово-промислових груп;

2) провідними ресурсами партійної боротьби стали: адміністративний (безперешкодне використання адміністративного тиску та інших ресурсів для отримання задовільного результату провладним блоком «За єдину Україну»), фінансовий (наявність фінансової підтримки груп інтересів), особистий (потенціал конкретного лідера партії чи блоку, яскравим прикладом були В. Ющенко, Ю. Тимошенко), інформаційний (доступ до ЗМІ та використання їх потенціалу для формування громадської думки);

3) зусиллями Президента в політичному просторі була сформована система змагальності партій як за власний електорат, так і за рівень президентської лояльності. Свідченням цього було існування декількох центрів партії влади: НДП, СДПУ (о), Трудова Україна, Партія регіонів; їх змагальність, досить вдалий розподіл посад і ресурсів між ними, що здійснювався Президентом, дозволяв уникати монополізації влади однією партією;

5) неузгодженість дій опозиційних сил, адміністративний тиск (передусім, на депутатів мажоритарників) сприяли формуванню пропрезидентської ситуативної більшості в Парламенті.

Відповідно, законодавча гілка влади, як і виконавча перетворювалася на інструмент задоволення потреб та інтересів не громадян, а владної політичної еліти, підтримуваної фінансово-промисловими групами.

По-п'яте, «касетний скандал», вбивство журналіста Гонгадзе, безпрецедентне зростання рівня корупції (особливо за часів прем'єрства П. Лазаренка) спровокували своєрідну міжнародну ізоляцію України, чому сприяла позиція США та провідних європейських держав. Така ситуація була ефективно використана Росією на чолі з Путіним для посилення рівня включеності України в орбіту власних геополітичних інтересів (наприклад, приєднання до ЄЄП) та перерозподілу її промислового ресурсного потенціалу на користь російських олігархів. Це відбувалося за сприяння чинного Президента в обмін на внутрішню та зовнішню підтримку здійснюваного ним курсу [133, с. 222-228].

По-шосте, досить вдале прем'єрство В. Ющенка та ситуативна відставка його уряду дозволили розглядати його як опозиційного політика, який мав реальні шанси конкурувати з В. Януковичем як представником чинної влади в президентській виборчій кампанії.

Отже, другий період інституціоналізації політичної еліти в Україні умовно можна розділити на наступні проміжки часу: 1) 1994-1998 роки з домінуванням ліберально-демократичних тенденцій політичного розвитку; 2) 1999-2004 роки з переорієнтацією на авторитарні тенденції. Серед особливостей функціонування елітного політичного інституту можна виділити наступні: 1) формування статусно-рольової сітки з чітко окресленим лідерством Президента, який відігравав провідну роль у визначенні особливостей функціонування інституціонального середовища еліти; 2) домінування принципу «вимушеного плюралізму» в діяльності еліти, що за дієвого арбітражу Президента дозволяв забезпечувати баланс інтересів серед доволі фрагментованих елітних і бізнес-груп; 3) лояльність, патрон-клієнтські, кланові відносини, фаворитизм – основні складові внутрішньоелітної взаємодії, що

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

поширювалися й на суспільні відносини в цілому; 4) включення фінансово-промислових груп до статусно-рольової сітки елітного інституту та забезпечення представництва їх інтересів в органах державної влади; 5) формування регіональних політичних еліт, що внаслідок тіньової приватизації отримали доступ до значних фінансових ресурсів і можливості лобіювання регіональних, передусім фінансово-промислових інтересів, що часто йшли в розріз із національними; 6) наявність перманентного конфлікту між Президентом, виконавчою та законодавчою гілками влади, що був вичерпаний лише після парламентських виборів 2002 року, формуванням пропрезидентської ситуативної більшості та лояльним прем'єрством В. Януковича

Суб'єктність даного інституту в процесах політичної модернізації проявлялася у реалізації проекту «економічного прагматизму», що базувався на проголошеному Президентом курсі всебічного реформування політичної системи. Своєрідною ідеологічною платформою даного проекту стала ідея «Україна не Росія», що передбачала пошук свого варіанту модернізації та балансування між інтересами Заходу та Росії. Водночас, проголошений курс реформ більшою мірою був спрямований на продовження імітування демократичних перетворень з метою забезпечення внутрішньої та зовнішньої легітимності (багатопартійність, прийняття Конституції, розподіл повноважень між гілками влади, лібералізація тощо), що так і не стали дієвими механізмами суспільства у відстоюванні своїх інтересів та здійсненні контролю за діяльністю влади, формуючи тим самим її безвідповідальність. Його реалізація відбувалася в умовах тактичної взаємодії націонал-демократів та бізнес-еліти, що дозволяла першим асоціювати себе з процесами державотворення, а другим – капіталізувати власність.

Відтак, можна наступним чином оцінити рівень інституціоналізації еліти на даному етапі модернізації політичної системи, враховуючи дві каденції Президента Кучми (детальніше див. Додаток А).

Перший період (1994-1998 рр.) характеризувався низьким рівнем інституціоналізації еліти за критеріями:

1) згуртованості, що обумовлювалося протистоянням гілок влади та окремих політичних лідерів відносно перерозподілу повноважень, прагненням вирішувати конфліктні ситуації у контексті формування негативного іміджу конкурентів;

2) конгруентності, що пояснюється неготовністю визнати Конституцію фундаментом формування нових цінностей та процедур діяльності, що сприяло поступовій міфологізації цінностей демократії та нівелюванню їх практичної значущості для суспільства;

Середній рівень інституціоналізації прослідковувався за критеріями:

1) адаптивності, що пояснюється відносною результативністю у стабілізації соціально-економічної ситуації, пошуку балансу багатовекторності у зовнішній політиці, чому сприяла неузгодженість рішень, застарілі алгоритми їх прийняття;

2) складності, що проявлялося у поступовій кристалізації статусно-рольової сітки елітного інституту, динамічності зміни у контексті перерозподілу ресурсів і впливу, а також зростанням значення лідерського потенціалу у визначенні векторів його функціонування;

3) автономності, що обумовлювалося процесами включеності фінансово-промислових груп до статусно-рольової сітки, посиленні їх ролі у лобіюванні регіональних інтересів, направлених на задоволення власних потреб, але рівень централізації влади створював дієву систему стримувань та противаг;

4) ексклюзивності, що пояснювалося спробами конкретизації національного модернізаційного проекту, який не набув цілісного образу внаслідок ситуативної орієнтації на зарубіжний досвід та відсутності поступальності в його реалізації.

Серед особливостей другого періоду (1999-2004 рр.) інституціоналізації можна виділити зниження рівня автономності та ексклюзивності до низького. У

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

першому випадку мова йде про зростання рівня клановості у функціонуванні елітного інституту, ресурси якого використовувалися для задоволення інтересів його представників. У другому – про посилення хаотичності модернізаційних процесів, обумовленої переорієнтацією на проросійський вектор у зовнішній політиці, що потребував іншого ресурсно-ціннісного потенціалу. Водночас, відбулося підвищення рівня згуртованості до середнього внаслідок зростання потреби внутрішньоелітної консолідації для забезпечення стабільності статусу та формування перспектив його збереження напередодні нових президентських виборів.

У ході президентської виборчої кампанії (2004 р.) були задіяні всі можливі внутрішні та зовнішні ресурси влади для підтримки їхнього кандидата, наслідком чого стало посилення соціальної напруги (масові акції протесту громадян) та сепаратистських настроїв (заяви в Сєверодонецьку в листопаді 2004 року). Поточна політична ситуація та оголошення результатів другого туру виборів спровокували початок «Помаранчевої революції». Революційний характер тогочасних політичних процесів визначався рядом факторів: 1) громадським тиском і блокуванням діяльності органів влади та ЦВК; 2) створенням Комітету національного порятунку; 3) виходом окремих регіональних та місцевих органів влади з підпорядкування центральній вертикалі влади [239, с. 24-25]. Можна погодитися з думкою В. Горбатенка, що політична ситуація 2004-2005 років стала своєрідною відповіддю населення на проблеми суспільно-політичного розвитку, обумовлені відсутністю пріоритетних стратегій державотворення, відірваністю еліт від потреб суспільства та низьким рівнем громадянської ідентичності [41, с. 332].

Результати, оголошеного Верховним Судом третього туру виборів, закріпили «своєрідне тимчасове загальнонаціональне порозуміння з фактичним визнанням (до оголошення результатів парламентських виборів) ідейно-політичної гегемонії у центральних органах виконавчої влади одного з провідних культурно-політичних таборів – із відповідним покладанням на

нього основної політичної відповідальності за загальний стан речей у державі» [239, с. 26-27]. Можна виділити декілька тенденцій розвитку політичної системи України, що сформувалися під впливом цих подій. По-перше, результати виборів були визнані всіма суб'єктами політичного процесу, а тому переможець та його команда отримали легітимне право впроваджувати зовнішні та внутрішні засади державно-політичного розвитку. Хоча слід констатувати, що зміна владних суб'єктів не привела до системних змін у процесах формування та функціонування статусно-рольової сітки елітного інституту, що стало запорукою продовження традиції невиконання запланованих стратегій модернізації політичної системи.

По-друге, події «Помаранчевої революції» активізували ідеї загального демократизму з україноцентризмом, основу якого склали європейські цінності та усвідомлення людської гідності. Хоча, на противагу їм були активізовані пострадянські, євразійські цінності значної частини українського суспільства (передусім, на сході та півдні держави). Відповідно, їх протистояння було ознакою відсутності громадянської ідентичності в межах всієї держави, що створювало передумови маніпулювання громадською думкою та посилення соціальної напруги у майбутньому. Активізація громадської думки відобразила не тільки прагнення більшості суспільства до змін у політичному житті та подолання відчуженості влади від інтересів «загального блага», але й високий рівень конкуренції між елітними групами, підтримуваними групами інтересів, за збереження (для одних) чи здобуття (для інших) владних повноважень.

По-третє, досягнення політичного компромісу стало можливим завдяки проведенню політичної реформи, згідно якої з січня 2006 року в Україні змінювалася форма державного правління з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську. Відповідно, майбутні парламентські вибори ставали механізмом формування більшості та уряду на чолі з Прем'єр-міністром із досить розширеними повноваженнями [239, с. 30-35].

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

Виходячи з цього, можна говорити про наступний етап (2005-2010 рр.) інституціоналізації політичної еліти. Новообраний Президент В. Ющенко до січня 2006 року мав реальні повноваження та необхідні важелі впливу на політичну ситуацію, які можна було б використати для формування дієвої вертикалі влади та необхідної законодавчо-ресурсної бази реалізації, проголошеної стратегії євроінтеграції. Але зусилля Президента були зосереджені на реорганізації Секретаріату, масовій кадровій ротації (основним критерієм якої був не професіоналізм, а лояльність чи особиста відданість у період виборчої кампанії) та врученні державних відзнак і нагород [77, с. 181-215]. Відповідно, відсутність стабільного кадрового наповнення статусно-рольової сітки елітного інституту унеможливлювала його злагоджену діяльність, спрямовану на реалізацію євроінтеграції та здійснення економічних реформ, що сприяли б підвищенню рівня добробуту суспільства, у контексті запропонованих «Помаранчевою революцією» європейських цінностей.

До практичної реалізації амбітного проекту модернізації політичної системи, що базувався на євроінтеграційній стратегії виявилися не готовими ні еліта, ні суспільство. Події «Помаранчевої революції» не сприяли якісним змінам у функціонуванні елітного інституту, для представників якого власні інтереси та можливість отримати прибуток шляхом використання владних ресурсів, так і залишилися домінуючими над державними. Можна погодитися з думкою Б. Тарасюка, що процеси євроінтеграції будуть реалізовані тоді, коли «критична маса української еліти зрозуміє необхідність дотримання європейських цінностей та стандартів, здійснить глибокі системні реформи в інтересах громадянина та суспільства, що підвищать рівень життя, демократії, соціального захисту» [184, с.29].

Президент Ющенко, ініціюючи євроінтеграційний проект модернізації, більшою мірою схилився не до здійснення реформ згідно європейських стандартів, а до формування власного проекту національної державності, орієнтованого на політико-культурну однорідність, основними механізмами

забезпечення якої мали стати національний культурно-інформаційний простір, українська мова та культура. Але реалізації цього проекту в умовах української політичної дійсності мали б передувати: 1) формування дієвого громадянського суспільства, здатного усвідомлювати цінність таких понять як свобода, відповідальність, демократія та відстоювати свої інтереси за допомогою демократичних інституцій, тим самим, здійснюючи контроль за діяльністю політичної еліти; 2) розв'язання питань регіонального розвитку згідно з принципами субсидіарності та децентралізації; 3) проведення економічних реформ, що сприяли б зростанню реального рівня добробуту громадян.

На думку О. Висоцького, неготовність суспільства проявлялася у домінуванні патерналістських цінностей соціального захисту, гарантованих державою та закріплених клієнтарно-патронажними відносинами. Саме вони стали основним механізмом взаємодії та прийняття рішень, що обумовлювалося також низьким рівнем структурованості громадянського суспільства, відсутністю чітких моделей комунікаційної взаємодії між владою та групами громадськості. Реалізація ж задекларованої стратегії політичної модернізації вимагала домінування цінностей свободи, що проявляються у процесах саморозвитку особистості, усвідомленні нею відповідальності за власне життя та рівень добробуту. Відсутність дієвої системи правосуддя, неможливість використовувати вже наявні демократичні інститути для відстоювання власних інтересів, віра у швидке настання «світлого майбутнього» – все це формувало своєрідну байдужість суспільства до ініційованого проекту модернізації, цінність якого усвідомлювалася не в контексті довгострокової європейської перспективи поступу держави, а як вдала можливість скористатися певними благами [27, с. 66-69].

Введення в дію політичної реформи змінило баланс сил в українській політиці [160]. Можна виділити наступні тенденції суспільно-політичного розвитку даного періоду, що впливали на процеси інституціоналізації політичної еліти. По-перше, перерозподіл повноважень у владній ієрархії

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

привів до зростання рівня протистоянь між Президентом та Прем'єр-міністром, що проявлявся як на особистісному (Ющенко-Тимошенко/Янукович), так і професіональному (взаємне блокування рішень, неузгодженість дій у визначені пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики, використання ресурсів РНБО для контролю за діяльністю уряду тощо). Масове висвітлення у ЗМІ протистоянь елітних груп з одного боку свідчило про певну відкритість цих процесів для суспільства, а з іншого – підтверджувало нездатність правлячої еліти сформувати чіткі правила взаємодії та здійснювати контроль її динаміки.

По-друге, владна еліта на чолі з Ющенком так і не змогла досягти необхідного рівня внутрішньої згуртованості, потрібного для реалізації проголошеної стратегії євроінтеграції. Серед причин можна виділити наступні: відсутність цілісного бачення реформування системи державного управління, невдала кадрова політика, формування груп інтересів у самій «помаранчевій команді», що постійно конкурували, здійснюючи тиск на Президента.

По-третє, відставка уряду Ю. Тимошенко та тогочасна політична ситуація (відсутність реальних економічних реформ, неузгодженість діяльності основних гілок влади, нездатність привести до відповідальності осіб, що фальсифікували вибори, нівелювання значущості цінностей «помаранчевої революції» представниками еліти, що проявлялося в появі компрометуючої інформації, різних конфліктах відносно власності тощо) змусила команду Президента шукати можливості взаємодії з опозицією (передусім, Партією регіонів, очолюваної В. Януковичем), що сприяло зниженню рівня суспільної довіри до діючої влади та зростанню опозиційних рейтингів напередодні парламентських виборів. Ситуативна співпраця представників влади та опозиції була спробою досягти балансу сил, а також свідченням досить лояльного відношення до суб'єктів та напрямів опозиційної діяльності.

По-п'яте, в умовах парламентської виборчої кампанії були знову актуалізовані ідеї федералізму, мовне питання, суперечності у міжконфесійних відносинах, вибір зовнішньополітичного вектора, що посилили розбіжності не

тільки між політичними опонентами, але й різними групами громадськості, сприяючи наростанню соціальної напруги та невдоволення.

Результати парламентських виборів 2006 року, що відбувалися за пропорційною виборчою системою, засвідчили бездіяльність чинної влади. Кількісну перевагу отримала опозиційна Партія регіонів, якій вдалося досягти результату шляхом активізації власних виборців, переорієнтації прагматичного сегмента електорату КПУ, вдалої роботи з деполітизованими виборцями. Другому за кількісними показниками місцю БЮТ, сприяла опозиційність до влади, лідерський потенціал Тимошенко, орієнтація на виборців, які розчарувалися в Президенті, але не ідеалах «Помаранчевої революції». Третє місце у виборчих перегонах посів блок політичних сил «Наша Україна», що обумовлювалося нездатністю правлячої еліти забезпечити функціонування механізму влади на основі професіоналізму, порядності та відповідальності перед народом. Виходячи з цього, блок не отримав провідної позиції у переговорах відносно формування парламентської коаліції та уряду, що сприяло б практичній реалізації курсу Президента Ющенка. Подолали також відсотковий бар'єр СПУ (за рахунок гасел та цінностей «Помаранчевої революції» та КПУ (завдяки підтримці ідейних прихильників старшого покоління).

Ситуативно створена Коаліція демократичних сил (у складі фракцій БЮТ, блоку «Наша Україна» та СПУ) не змогла розпочати роботу через небажання Президента та його команди бачити лідера БЮТ на посаді голови уряду. Вихід з коаліції СПУ сприяв створенню Антикризової коаліції (Партія регіонів, СПУ, КПУ), яка сформувала уряд на чолі з В. Януковичем. Президент погодився на цю кандидатуру після підписання Універсалу національної єдності, що гарантував Нашій Україні значну кількість урядових посад. Спроби пактування політичної еліти характеризувалися ситуативним характером, домінуванням кулуарних домовленостей та відсутністю відповідальності їх ініціаторів за здійснювану діяльність. Наростання протистояння між

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

Президентом, законодавчою та виконавчою гілкою влади, у контексті оголошених дострокових виборів до парламенту, а також їх підсумковий результат закріпили наступні тенденції інституціоналізації еліти у 2007-2010 роках.

По-перше, формування Коаліції демократичних сил (БЮТ-НУНС) та повторне обрання Прем'єром Тимошенко знову посилювало протистояння уряду та Президента Ющенка. Це виключало можливість ефективної співпраці та реалізації на практиці євроінтеграційного проекту модернізації політичної системи. Активна взаємодія проурядового БЮТ з Партією регіонів у контексті протидії Президенту (наприклад, спільними зусиллями вони прийняли ряд рішень стосовно обмеження його повноважень) лише посилювала бездіяльність коаліції та сприяла виходу з неї НУНС.

По-друге, загроза нових дострокових парламентських виборів, що були не вигідні політичним силам, спровокувала формування Коаліції національного розвитку, стабільності та порядку (у складі БЮТ, частини НУНС та блоку Литвина), що не завжди підтримувала урядові ініціативи, але формально проіснувала до обрання нового президента.

По-третє, відбувалося подальше посилення процесів «партизації» (від СДПУ (о), Трудової України до Партії регіонів) фінансово-промислових груп, що активно формували та фінансували діяльність політичних партій з метою представництва власних інтересів у Парламенті. Такі партії не мали стійкої соціально-ідеологічної платформи, оскільки їх створення відбувалося ситуативно (під конкретні вибори), а партійний актив поповнювався шляхом масового рекрутування представників органів влади та місцевого самоврядування. На думку М. Розумного, наявність подібних партій у політичному просторі дозволяла забезпечувати своєрідний консенсус фінансово-промислових груп та політичної еліти, що проявлявся у: 1) не допуску до владних ресурсів неінкорпорованих до клану суб'єктів; 2) виконанні

ролі розмежування сфер інтересів суб'єктів політики; 3) посиленні соціальної напруги з метою здійснення тиску на владні структури [168, с. 86].

По-четверте, не зважаючи на певні здобутки у розвитку громадянського суспільства (зниження тиску держави, свобода слова, достатньо високий рівень демократичності виборів тощо), воно так і не стало дієвим механізмом протидії безвідповідальності політичної еліти, яка продовжувала імітувати демократичні перетворення заради збереження та утримання владних повноважень. Відповідно, світова економічна криза та невдала економічна політика сприяли зниженню рівня суспільного добробуту, нівелювавши ціннісні та політичні здобутки «Помаранчевої революції», сприяючи масовому поширенню соціально-економічного популізму [54, с. 436].

Отже, третій період інституціоналізації політичної еліти в умовах української політичної дійсності (2005-2010 рр.) характеризувався наступними особливостями: 1) відсутністю збалансованої статусно-рольової сітки, що обумовлювалося неефективною кадровою політикою, наявністю протистоянь груп інтересів у владній команді та втратою Президентом, формально закріпленої лідерської ролі, внаслідок політичної реформи; 2) наявністю перманентних протистоянь між гілками влади, що призводили до політичних криз та бездіяльності у сфері прийняття важливих державно-політичних рішень; 3) задекларовані елітою та підтримані суспільством цінності «Помаранчевої революції», так і не стали основою формування нових принципів внутрішньоелітної взаємодії, складовими якої залишилися патрон-клієнтські відносини, клановість, кумівство тощо; 4) внутрішньоелітні протистояння набували ідеологічно-регіонального спрямування, що підкріплювалося використанням технологій політичного маніпулювання, посилюючи актуалізовану «Помаранчевою революцією» кризу ідентичності, нарощуючи конфліктогенний потенціал політичної системи в цілому.

Виходячи з цього, суб'єктність елітного інституту проявлялася в ініціюванні доволі амбітного проекту модернізації політичної системи України,

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

основним ідейним гаслом якого стало «Україна – це Європа». Його реалізація більшою мірою передбачала здійснення ряду кроків зовнішнього спрямування (підписання плану дій Україна-ЄС, скасування поправки Джексона-Вейніка, визнання України країною з ринковою економікою, прийняття до СОТ тощо), що не були підтверджені проведенням соціально-економічних реформ, які б сприяли підвищенню рівня добробуту населення, надаючи демократичним цінностям практичного змісту.

Відтак, можна наступним чином оцінити рівень інституціоналізації еліти на даному етапі модернізації політичної системи (детальніше див. Додаток А). Низький рівень інституціоналізації еліти прослідковувався за наступними критеріями:

1) адаптивності, що пояснюється неспроможністю еліти реагувати на виклики, передусім, внутрішнього середовища, спровоковані «Помаранчевою революцією»;

2) складності, що проявлялося у розбалансованості функцій статусно-рольової сітки елітного інституту, що посилювалася відсутністю лідерського потенціалу, створюючи передумови хаотичних, неузгоджених рішень відносно реалізації реформ;

3) згуртованості, що мало вираження у загостреннях протистоянь основних гілок влади, наслідком яких стала перманентна криза державно-політичного управління, яка супроводжувалася широким висвітленням ЗМІ;

4) конгруентності, що обумовлено ситуативністю дотримання правил і процедур, поступовим їх заміщенням неформальними практиками, що посилювало процес віртуалізації та міфологізації політики, створюючи передумови соціальної нестабільності;

Середній рівень інституціоналізації еліти прослідковувався за критеріями автономності та ексклюзивності. У першому випадку мова йде про пошук компромісних форм взаємодії між елітою та групами інтересів у контексті небажання втрачати набуті ресурси та позиції у статусно-рольовій сітці.

Відповідно, лише загроза втрати елітного статусу та привілеїв змушувала політичних суб'єктів до пошуку балансу сил. У другому – про ініціювання елітним інститутом амбітного проекту модернізації у контексті євроінтеграції, який внаслідок бездіяльності еліти не набув стійких ціннісних характеристик, а ситуативний підхід до процедури його реалізації на практиці був малоефективний.

Оголошення результатів президентської виборчої кампанії та інавгурація В. Януковича поклали початок новому етапу інституціоналізації еліти в політичній системі України (2010-2013 рр.). Новообраний Президент синтезував бачення подальших процесів модернізації політичної системи у зверненні до українського народу та проголошеному посланні до Верховної Ради, наголосивши на необхідності: 1) стабілізації політичного розвитку, як запоруки ефективного здійснення реформування економіки з метою забезпечення державних гарантій соціального захисту суспільства; 2) створенні дієвої системи консолідації зусиль влади для здійснення необхідних перетворень і повернення держави на шлях прогресу та процвітання; 3) реалізації європейського вибору як мети національної консолідації. На думку В. Головка та С. Янішевського, обрання Януковича Президентом стало своєрідним консенсусом еліти та суспільства, спрямованого на подолання наслідків економічної кризи та бездіяльності попередньої правлячої еліти [54, с. 547-548].

У цьому контексті Президентом та його командою були реалізовані ряд кроків щодо формування нових правил функціонування елітного політичного інституту:

1) розпуск коаліції та відставка уряду Тимошенко, а також прийняття депутатською більшістю рішення щодо надання права позафракційним депутатам входити до депутатських фракцій на індивідуальній основі; створення коаліції «Стабільність і реформи» у складі Партії регіонів, КПУ та Блоку Литвина, що сформувала новий уряд на чолі з М. Азаровим;

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

2) створення при АПУ консультативно-дорадчих органів (Комітет з економічних реформ, Національний антикорупційний комітет тощо) з метою координації зусиль щодо реалізації таких напрямів діяльності як проведення економічних реформ, подолання бідності, боротьба з корупцією тощо;

3) проведення кадрової політики, спрямованої на формування монолітної статусно-рольової сітки інституту, основними принципами якої були особиста лояльність до Президента та його найближчого оточення, що проявлялося у врахуванні інтересів бізнес-груп у складі Партії регіонів, регіональному (вихідці з Донецької області) та партійному (члени Партії регіонів) представництві.

Практична реалізація таких рішень дозволила сформувати чітку вертикаль влади на чолі з Президентом і правлячою Партією Регіонів, вплив якої був поширений на всі рівні державної влади та місцевого самоврядування. З одного боку це сприяло формуванню монолітності статусно-рольової сітки інституту та забезпечувало високий рівень внутрішньоелітної консолідації. З іншого – відбувалося закріплення в політичній системі правил і практик, спрямованих лише на задоволення потреб правлячої еліти. У цьому контексті досить активно використовувалися формальні (внесення поправок до законів, звернення до Конституційного Суду тощо) та неформальні (підкуп, залякування тощо) процедури. Ці обставини дозволили правлячій еліті домогтися скасування політичної реформи завдяки рішенням Конституційного Суду, щодо відновлення дії Конституції 1996 року. Необхідність такого кроку була обґрунтована потребою здійснювати модернізацію політичної системи з метою задоволення потреб кожного громадянина, що можливо лише за умови концентрації влади в руках Президента та його команди [27, с. 88-90]. Відтак, відбулося перетворення Парламенту на підконтрольний Президенту орган, пріоритетом діяльності якого стали законодавчі ініціативи Адміністрації, Уряду, інших органів виконавчої влади. Виконання представницької та контролюючої функцій зводилося до мінімуму [136, с. 14].

На думку М. Михальченка, процеси інституціоналізації нових правил і практик діяльності тогочасною правлячою елітою сформували ряд наступних тенденцій розвитку політичної системи: 1) посилення впливу олігархічних фінансово-промислових груп на процеси прийняття державно-політичних рішень; 2) формування регіональної соціальної бази підтримки влади; 3) становлення партії влади в особі Партії регіонів, що стала дієвим інструментом в руках Президента для формування провладної парламентської більшості та уряду, консолідації гілок влади, зміцнення контролю над органами місцевого самоврядування [118]. Їх можна також доповнити наступними: 1) маргіналізацією та поступовим усуненням від будь-яких ресурсів впливу опозиції; 2) монополізацією інформаційного простору провладними ЗМІ; 3) поглибленням процесів атомізації суспільства; 4) надмірною концентрацією ресурсів у руках фінансово-промислових груп, наближених до команди Президента.

У цьому контексті можна також погодитися з думкою Ю. Мацієвського, що у політичній системі відбулося витіснення формальних інститутів неформальними через посилення практик непублічного прийняття рішень, надмірне домінування патронажно-клієнтилістського принципу призначення на політико-адміністративні посади. Формальні інститути – конституція, партії, парламент, опозиція в черговий раз залишилися лише своєрідними символами імітування демократичних перетворень. Нівелювання значущості принципу конституціоналізму як сукупності формалізованих публічних гарантій політичної взаємодії, порушення встановленої процедури формування парламентської коаліції, скасування політичної реформи, постійні зміни виборчого законодавства, ув'язнення представників опозиції – все це поступово знижувало рівень консенсусної згоди про взаємний ненапад в елітному середовищі, сформованій в 1991-2000-х роках [111].

Поступове посилення авторитарних тенденцій в управлінні сприяло монополізації інформаційного простору провладною політичною елітою, що

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

проявлялося у: 1) збільшенні кількості провладних ЗМІ, контент яких відображав інтереси власників, пов'язаних із партією влади, нівелюючи принципи відповідальності та об'єктивності висвітлення подій; 2) посиленні контролю над друкованими державними ЗМІ; 3) використанні Національної ради з питань телебачення і радіомовлення як механізму тиску на діяльність ЗМІ; 4) зниженні якості інформування, зростання кількості проплачених новин, направлених на дискредитацію опозиції. Ці процеси обумовлювалися використанням владною елітою таких засобів тиску як перешкоджання виконанню професійних обов'язків журналістами, подання судових позовів на ЗМІ чи окремих суб'єктів журналістської діяльності, обмеження прав на трансляцію певних каналів, запровадження цензури тощо [136, с. 34].

Процесів централізації управління та тогочасні тенденції розвитку політичної системи вплинули на стан функціонування суспільства. По-перше, домінування авторитарних тенденцій у політичному управлінні сприяло атомізації суспільства, тобто актуалізації таких рис, як пасивність, прагнення не відрізнятися від інших, уникання відповідальності, зниження рівня критичності оцінювання подій, пристосуванство тощо. Це створювало необхідні умови посилення дієвості принципу вседозволеності в середовищі правлячої еліти, яка перетворювала громадську думку на інструмент маніпулювання з метою розширення власних повноважень, нав'язування страху перед будь-якими змінами. Це сприяло масовому визнанню доцільності, гарантованої державою в особі діючого Президента та його команди стабільності, в обмін на свободу слова та дій [113]. По-друге, процеси атомізації посилили маргіналізацію суспільства, що обумовлювалося поступовою деформацією значення політичних та громадських інститутів, втратою базових ціннісних орієнтацій, поширенням політико-правового нігілізму у суспільно-політичному житті [171; 227].

Ці тенденції сприяли наростанню масового невдоволення політично активних груп громадськості, які набувши досвіду участі у масових акціях

протесту в період «Помаранчевої революції», розглядали їх як єдину можливість протидіяти рішенням правлячої еліти. Свідченням цього були перманентні акції протесту («Податковий майдан», «Мовний майдан», «Вставай Україно»), які хоч і не отримали масового поширення, але сприяли наростанню протестного потенціалу суспільства. Це мотивувало правлячу еліту вжити ряд кроків щодо протидії активізації масового суспільного невдоволення: судові заборони масових зібрань, синхронне проведення партією влади альтернативних протестів або культурно-розважальних заходів, використання силового тиску [54; 136; 137].

За таких умов були проведені парламентські вибори 2012 року, підсумковий результат яких закріпив наступні тенденції інституціоналізації політичної еліти. По-перше, Партії регіонів шляхом змін у виборчому законодавстві (повернення до змішаної виборчої системи, нарізка виборчих округів, формування виборчих комісій тощо) та використання адмінресурсу (використання бюджетних програм для агітації, перешкоджання агітації не провладних сил, підкуп тощо) вдалося здобути кількісну перевагу у Парламенті, але цього вистачило лише для формування ситуативної більшості з КПУ. Отриманий результат засвідчив існування наступних внутрішньопартійних суперечностей: 1) конфлікту між групами інтересів відносно деяких аспектів внутрішньої та зовнішньої політики; 2) переорієнтації Президента на «сімейні інтереси», що було відображено у формуванні уряду, обмеженні впливу та доступу до ресурсів інших фінансових груп.

Опозиційні сили (ВО «Батьківщина», «УДАР», ВО «Свобода») хоча й отримали достатньо високий кількісний показник представництва у Парламенті, забезпечивши політичний плюралізм, але внаслідок неузгодженості дій та небажання брати на себе відповідальність не змогли стати дієвим суб'єктом прийняття рішень і відстоювання інтересів груп громадянськості.

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

Результат парламентських виборів засвідчив наявність таких спільних тенденцій розвитку політичних партій: 1) слабкість ідейної бази, що проявляється у нездатності реалізовувати програмні цілі та завдання, отримуючи мандат довіри виборця; 2) вождизм, тобто наявність суперечностей за партійне лідерство, обумовлене різними позиціями публічних політиків і спонсорів партії; 3) клієнтелістська структура (на чолі якої публічний лідер, коло спонсорів та найближче партійне оточення), що створює розрив між партійною верхівкою та рядовими членами, формуючи безвідповідальність як основний принцип партійної діяльності [112].

По-друге, відбувалося поступове посилення конфронтаційної складової у діяльності Президента та його команди, що проявлялося у наступному: 1) поглибленні відносин із Росією внаслідок підписання Харківських угод; 2) прийнятті Закону України «Про засади державної мовної політики»; 3) перетворенні правоохоронних та судових органів на інструмент вирішення конфліктних ситуацій, а також здійснення тиску на політичних опонентів; 4) ініціюванні перерозподілу власності, наближеними до сім'ї Президента новими бізнес-групами.

По-третє, стабільність функціонування політичної системи в умовах прихованої соціально-економічної кризи забезпечувалася реалізацією «президентських соціальних ініціатив», які засвідчили факт домінування у політичній практиці принципів популізму (установки на перерозподіл благ, ресурсів, підвищення рівня споживання), що підтвердили неспроможність правлячої еліти реалізовувати запропонований проект модернізації суспільно-політичного життя.

По-четверте, правляча еліта достатньо послідовно здійснювала кроки стосовно підписання Угоди про асоціацію з ЄС до вересня 2013 року, що забезпечувало їй певну суспільну підтримку навіть за умови посилення авторитарних тенденцій, оскільки курс на євроінтеграцію розглядався як механізм відновлення верховенства права, свободи особистості та здійснення

модернізації політичної системи. Відповідно, розпорядження Кабміну від 21 листопада 2013 року стосовно призупинення укладання угоди з ЄС та вище зазначені тенденції суспільно-політичного розвитку, призвели до початку «Революції гідності». Це сприяло відстороненню Януковича від виконання обов'язків Президента та його втечі з держави.

Отже, четвертий період інституціоналізації еліти в політичній системі України (2010-2013 рр.) характеризувався наступними особливостями: 1) наявністю монолітної статусно-рольової сітки, основу якої складали представники Партії регіонів та вихідці з Донбасу; 2) формуванням централізованої вертикалі влади (унаслідок скасування політичної реформи) на чолі з Президентом, що дозволила забезпечити достатньо високий рівень внутрішньоелітної консолідації у процесах прийняття державно-політичних рішень; 3) посиленням домінування патрон-клієнтських, кланових відносин у внутрішньоелітній взаємодії, що призвело до формування «політичної сім'ї Януковича», яка поступово зосредила у своїх руках всі ресурси впливу, посиливши рівень конфронтації провладних груп інтересів у боротьбі за їх перерозподіл; 4) використанням ресурсного потенціалу «політичної сім'ї» для дистанціювання від впливу інших груп інтересів, з метою їх відсторонення від процесу прийняття державно-політичних рішень.

Виходячи з цього, суб'єктність елітного інституту проявлялася в ініціюванні проекту модернізації політичної системи України, основним ідейним гаслом якого стало «Стабільність та консолідація заради прогресу держави». Його реалізація більшою мірою була спрямована на централізацію системи управління та використання ресурсного потенціалу політичної системи в інтересах сформованої «політичної сім'ї Януковича». Стабільність забезпечувалася шляхом всебічного контролю партії влади та ініціюванням популістських програм. Кардинальна зміна правлячою елітою зовнішньополітичних пріоритетів призвела до повної делегітимації її влади та втечі ключових представників за кордон.

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

Відтак, можна наступним чином оцінити рівень інституціоналізації еліти на даному етапі (2010-2013 рр.) модернізації політичної системи (детальніше див. Додаток А). Середній рівень інституціоналізації еліти прослідковувався за критеріями адаптивності, складності, згуртованості. У першому випадку мова йде про відносну стабілізацію суспільно-політичного розвитку, обумовленого пошуком балансу інтересів у внутрішній та зовнішній політиці, що відбувалося шляхом централізації владної вертикалі та орієнтації на ситуативно-вигідні рішення. У другому – про посилення централізації, що дозволила збалансувати функціональну спроможність елітного інституту до прийняття рішень, орієнтованих, передусім на інтереси владних суб'єктів. Середній рівень згуртованості обумовлювався все тим же процесом централізації, виробленням правил і норм взаємодії, що задовольняли інтереси політичної еліти у збереженні статусу та привілеїв.

Низький рівень інституціоналізації еліти проявлявся за критеріями:

1) автономності, що прослідковувалося у формуванні політичного клану, який зосереджував у своїх руках процес прийняття рішень, а система стримувань та противаг регулювалася авторитетом очільника клану;

2) конгруентності, свідченням чого було скасування політичної реформи, нехтування конституційними нормами, вироблення таких правил взаємодії, які б дозволяли задовольняти власні потреби у статусі та привілеях;

3) ексклюзивності, що проявлялося у ситуативному реформуванні на основі зарубіжного досвіду без врахування національних особливостей, посиленні розмитості образу майбутнього та підміні демократичних цінностей міфологемами.

Вище зазначені етапи й особливості інституціоналізації політичної еліти в Україні дозволяють зробити ряд наступних висновків:

1. Серед основних закономірностей функціонування елітного політичного інституту можна виділити наступні: 1) перманентну боротьбу за монополізацію влади на всіх рівнях управління з метою задоволення приватних

інтересів, домінуючим принципом якої є «переможець отримує все»; 2) зниження рівня публічності політичної сфери, наслідком чого є переважання гільдійних принципів інкорпорації до елітного інституту, що зменшують рівень ініціативності, творчого потенціалу та спрямованості на реалізацію модернізаційних проектів його представниками; 3) перетворення маніпулятивних технологій на основний технологічний інструментарій формування політичної реальності, що дозволяє забезпечувати внутрішню та зовнішню легітимність шляхом маніпуляцій ціннісними орієнтаціями груп громадськості, мобілізуючи їх на діяльність/бездіяльність в інтересах владних суб'єктів. Наслідками цих закономірностей стало зростання рівня корупції, подальша тінізація економічної сфери, доволі високий рівень протестних настроїв суспільства та зниження довіри до діяльності елітного інституту [168, 82-83].

2. Процеси інституціоналізації еліти в політичній системі обумовлюються домінуванням ліберальної або авторитарної тенденції, кожна з яких визначає відповідний рівень структурованості й особливості внутрішньоелітної взаємодії. Переважання ліберальної тенденції у функціонуванні елітного інституту призводить до перманентних протистоянь гілок влади, відсутності дієвого центру прийняття державно-політичних рішень, унаслідок чого збільшується ймовірність виникнення політичних криз. Водночас, існує більше можливостей для самоорганізації суспільства, що проявляється у наявності достатньо високого рівня свободи слова і можливостей здійснювати контроль за діяльністю представників влади.

Домінування авторитарної тенденції сприяє збільшенню рівня монолітності елітного інституту внаслідок наявності центру прийняття державно-політичних рішень, що формується навколо особи Президента. Це дозволяє знизити рівень конфронтації між гілками влади, консолідувати елітні групи, але відсутність чітких правил гри та готовності їх дотримуватися призводить до згорання демократичних перетворень у політичній системі.

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

Відповідно, відбувається зниження рівня самоорганізації суспільства та його готовності контролювати владних суб'єктів, оскільки нівелюється значущість таких демократичних механізмів, як вибори, свобода слова тощо. Водночас, зростання рівня авторитарності діючого політичного режиму, в умовах української політичної дійсності, призводить до процесів внутрішньої та зовнішньої делегітимації владних суб'єктів, а наростання протестного потенціалу суспільства («революція Гідності», «Помаранчева революція») – до зміни влади.

3. Протягом усіх періодів інституціоналізації політичної еліти так і не були вироблені чіткі «правила гри», дотримання яких стало б загальнообов'язковим для представників статусно-рольової сітки інституту. Як показує досвід держав, з високим рівнем демократичного розвитку, саме встановлення та визнання доцільності неухильного їх виконання є запорукою прийняття дієвої нормативно-правової бази регулювання економічної та політичної сфер, розподілу повноважень гілок влади та здійснення контролю за їх виконанням. Все це дозволяє формувати нормативно-правову основу довгострокової стратегії державного розвитку, що підкріплена ініційованими елітою, згідно потреб поточної політичної ситуації, проектами модернізації політичної системи.

В умовах української політичної дійсності еліта, орієнтуючись, передусім, на задоволення власних потреб та інтересів, прагнула постійно змінювати наявні «правила гри» з метою досягнення необхідного рівня контролю за гілками влади, галузями виробництва тощо. Відповідно, елітний інститут сформував своєрідну традицію переформатування «правил гри» під потреби правлячої політичної еліти та бізнес-структур, які сприяли її приходу до влади. Це дозволяло перерозподіляти ресурси за принципом «переможець отримує все» та отримувати політичні гарантії недоторканості в період владної каденції конкретної елітної групи.

4. Особливості функціонування сприяли формуванню своєрідних соціально-психологічні риси еліти, проявом яких стали: 1) відсутність цілісного бачення цілей, засобів та наслідків політичної діяльності, що пов'язане з деформацією моральних якостей особистості; 2) безвідповідальне ставлення до виконання функцій та обов'язків; 3) неадекватність самооцінки та зловживання правом недоторканності; 4) переважання маніпулятивного стилю взаємодії; 5) нездатність оцінювати поточну політичну ситуацію та прогнозувати її наслідки з метою корегування майбутніх проектів діяльності [185]. Наслідком домінування цих рис є високий рівень сакралізації та персоніфікації влади, постійна зміна політичних орієнтацій, нездатність визнавати домінування національних інтересів над особистими, переважання конфліктної риторики, безвідповідальність та низький рівень політичної культури.

5. Провідними у внутрішньоелітній взаємодії стали патрон-клієнтські відносини, основними рисами яких виступають: чітка ієрархія взаємодії вертикального типу, диференціація ресурсних благ згідно з приналежністю до ієрархічної позиції, взаємозалежність суб'єктів взаємодії, адміністративний капітал. У ході взаємодії відбувається обмін лояльності та підтримки до патрона на посади чи відповідні ресурси (доступ до джерел фінансування, їх перерозподілу, лобіювання інтересів у вищих органах влади тощо) для клієнтел. Виходячи з цього, знижується рівень суб'єктності елітного інституту в процесах політичної модернізації, що обумовлюється наступними особливостями: монополізацією доступу до ресурсів та їх розподілу згідно власних інтересів, за відсутності дієвого контролю з боку громадськості; високим рівнем зрощення політичного й економічного капіталів, що зосереджується в руках правлячої верхівки; кадровими призначеннями на всіх рівнях ієрархії за принципом відданості.

6. Взаємодія елітного інституту з громадянським суспільством характеризувалася переважанням патерналістських тенденцій, що проявлялося у наявності: 1) формально закріплених процедур представництва інтересів та

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

наданні можливостей їх захисту; 2) каналів вираження громадської думки, які опосередковано підконтрольні органам влади; 3) певних форм двосторонньої взаємодії (консультації, круглі столи тощо), що обумовлено потребою легітимізації певного політичного рішення; 4) структур, що за потреби здійснюють моніторинг динаміки громадської думки. Домінування патерналістської тенденції сприяло формальному закріпленню основних засад розвитку громадянського суспільства, наданню можливостей впливу на процеси прийняття політичних рішень. Однак, негативні тенденції інституціоналізації еліти, її орієнтованість на задоволення власних потреб у владі та перерозподілі ресурсів – все це на практиці нівелювало двосторонній характер владно-суспільної взаємодії. Домінуючим суб'єктом залишався елітний інститут, який досить активно імітував надання прав та розширення компетенцій групам громадськості заради задоволення власних потреб у легітимації рішень, підвищенні рівня демократичності політичної системи у контексті нагальної потреби в отриманні фінансової допомоги тощо. Відтак, патерналізм у взаємодії елітного інституту та суспільства знижував рівень суб'єктності останнього в процесах політичної модернізації, поглиблюючи рівень їх незавершеності.

Аналіз етапів інституціоналізації політичної еліти засвідчив неспроможність її представників ініціювати стратегічний національний проект модернізації політичної системи, визначити процедуру його практичної реалізації та оптимізації за допомогою конкретних технологій політичної діяльності. Певною мірою можна говорити про перманентне домінування ідеї євроінтеграції як провідного вектора модернізації політичної системи, але його актуалізація була обумовлена не політичною волею еліти щодо практичного впровадження європейських стандартів у всіх сферах суспільного життя, а скоріше необхідністю інституціоналізації, легітимації та отримання фінансових ресурсів з боку іноземних партнерів.

Відповідно, кожен новий етап інституціоналізації еліти супроводжувався ініціюванням проекту модернізації, що передбачав своєрідне балансування між інтересами з одного боку ЄС та США, а з іншого – Росії. Домінування ліберальної тенденції у процесах інституціоналізації сприяло поглибленню взаємовідносин із західними партнерами та здійсненню ситуативних реформ, направлених на демократизацію та лібералізацію суспільно-політичного життя. Переважання авторитарної тенденції призводило до згортання демократичного реформування та переорієнтації модернізаційних перетворень на існуючий досвід східного сусіда.

За таких умов представники елітного інституту більшою мірою схилилися до імітування реалізації модернізаційних проектів, а тому найбільш дієвими технологіями політичної діяльності були наступні:

1) формування політичних міфів стосовно процесів модернізації та демократизації як умови наближення до європейських стандартів, що обумовлювалася своєрідною вседозволеністю, а тому сама демократія розумілася не як визнаний усіма учасниками взаємодії політичний порядок, де кожен несе відповідальність за свої дії, а як інструмент накопичення благ;

2) прийняття державно-політичних рішень, які формально закріплювали здійснення тих чи інших демократичних перетворень, але на практиці відбувалася лише імітація модернізаційних перетворень, у силу домінування неформальних принципів взаємодії в елітному інституті, невизнання конституціоналізму як основи політичного порядку, відсутності дієвого зворотного зв'язку у політичній системі тощо;

3) віртуалізація політичного простору, що дозволяла створювати яскраві, емоційно забарвлені образи (Незалежність, Ринкова економіка, Євроінтеграція, Демократія, Майдан, Стабільність тощо), які закріплювали у масовій свідомості певні принципи та норми взаємодії, доцільність яких обґрунтовувалася відповідним зовнішнім чинником (міжнародна спільнота, наявність певної загрози, необхідність вибору певного рішення тощо), формуючи сприятливі

4.1. Особливості інституціоналізації еліти в політичній системі незалежної України

умови заміщення реальної модернізаційної діяльності імітацією та акцентуацією уваги не на отриманих результатах, а на згаданих образах;

4) політичне маніпулювання, технологічний інструментарій якого сприяв нав'язуванню громадській думці певних ідей та цінностей (регіональний поділ України, потреба захисту російської мови тощо), що вдало використовувалося для посилення соціальної напруги, програмування поведінки груп громадськості, вигідної для суб'єктів влади та поглиблювало рівень відстороненості суспільства від актуальних завдань політичної модернізації.

Вище зазначені висновки свідчать про потребу оптимізації функціонування елітного політичного інституту, що полягає, передусім, в усвідомленні відповідальності за здійснювану модернізаційну діяльність та її переорієнтації на досягнення суспільного блага. Цьому може сприяти використання наявного досвіду модернізації політичних систем провідних світових держав.

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

Низький рівень ефективності модернізаційних процесів політичної системи України багато в чому обумовлюється нездатністю еліти взяти на себе роль провідного суб'єкта діяльності, чітко окресливши модель «бажаного майбутнього», способи його досягнення із залученням суспільного потенціалу. У цьому контексті досить пізнавальним є досвід модернізації політичної системи Іспанії (1975-2000 рр.).

Національний проект політичної модернізації Іспанії був ініційований реформаторською елітою на чолі з королем Хуан Карлосом I, коронація якого відбулася після смерті Ф. Франко. До передумов демократичних перетворень іспанської політичної системи також можна віднести: 1) підписання Мадридського пакту, що передбачав надання фінансової допомоги з боку США; 2) реформування економіки під егідою МВФ та ОЕСР, що сприяло

зростанню рівня іноземних інвестицій, розвитку індустріального виробництва та туризму; 3) формування громадянського суспільства, обумовлене пом'якшенням авторитарного режиму Франко (зниженням рівня цензури, наданням права створювати громадські організації, профспілки та відстоювати інтереси за допомогою акцій громадської непокори); 4) рішення II Вселенського собору у Ватикані щодо підтримки світових тенденцій демократизації, що вплинуло на трансформацію поглядів Католицької церкви Іспанії.

Тогочасна економічна та суспільно-політична ситуація поклала початок процесам демократизації, що стали основою здійснення модернізації політичної системи Іспанії. Ініціатором перетворень виступив король Хуан Карлос I, який проголосив монархію основою консолідації нації, виступивши гарантом переходу від демократизації до стабільного розвитку. Авторитет і легітимність (династична, франкістська, демократична) короля дозволили забезпечити високий рівень консенсусу представників різних політичних сил, формуванню якого сприяли наступні чинники: 1) визнання всіма суб'єктами політичного процесу монархії фундаментом здійснення модернізації; 2) надання автономії національним областям; 3) налагодження діалогу між лівими та центристами.

За ініціативи та підтримки Хуан Карлоса I, який був наділений досить вузьким колом повноважень, було прийнято ряд рішень, що на практиці засвідчували високий рівень суб'єктності та відповідальності політичної еліти Іспанії у здійсненні демократичних перетворень:

1) отримання підтримки США щодо демократизації всіх сфер суспільно-політичного життя, що дозволило ініціювати відставку постфранкістського уряду, діяльність якого не відповідала актуальним потребам розвитку та посилювала протестні настрої суспільства;

2) налагодження діалогу з так званими «цивілізованими правими» (частиною еліти, орієнтованою на здійснення реформ), які ввійшли до нового

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

уряду на чолі з А. Суаресом, ініціювавши рішення стосовно амністії політв'язнів, легалізації діяльності партій та робітничих профспілок;

3) прийняття Закону «Про політичну реформу», який визнавав суверенітет народу, ліквідовував франкістські інститути (Корпоративні кортеси, Національний рух) та оголошував вибори до двопалатного парламенту на основі загального, прямого, таємного голосування основою формування представницької демократії;

4) співпраця на постійній основі з опозицією («Комісія дев'яťох») у ході якої відбувалося обговорення напрямів реформування та прийняття важливих державно-політичних рішень.

У ході парламентських виборів проурядова партія Союз демократичного центру здобула більшість, що дозволило Хуан Карлосу I ініціювати конституційний процес. У цьому контексті представники різних політичних сил підписали «Пакти Монклоа», що дозволили забезпечити високий рівень внутрішньоелітної консолідації, сприяючи примиренню опонентів заради демократичного поступу держави та забезпечення реалізації на практиці принципу конституціоналізму. Відповідно, спірні питання відносно зовнішньополітичної стратегії (вступ до НАТО підтримувала проурядова партія, але проти виступали Комуністична партія Іспанії та Іспанська соціалістична робітнича партія) були відкладені до прийняття нової Конституції. Хоча, всіма політичними партіями підтримувалася ідея відносно необхідності набуття членства в ЄС, що пояснювалося наступними факторами: 1) високим рівнем оптимізму більшості суспільства, обумовленого дієвими економічними реформами; 2) усвідомленням необхідності європейського консенсусу як основи подальшої демократизації; 3) прагненням подолати міжнародну ізоляцію [176, с. 19-27].

Прийняття Конституції на референдумі дозволило остаточно закріпити правила взаємодії та легітимізувати модернізаційну діяльність політичної еліти. Прагнення мінімізувати можливості повернення до авторитаризму сприяло

формуванню досить жорстких конституційних правових норм. У цьому контексті слід згадати, по-перше, введення в Конституцію принципу ампаро, який надає пріоритетність у судових розглядах питанням відносно порушень прав людини, передбачаючи їх вирішення за прискореною процедурою. По-друге, практично неможливість змінити текст Конституції. Виходячи з цього, Основний закон став фундаментом формування правил гри, дотримання яких є загальнообов'язковим для забезпечення стабільного демократичного розвитку держави [141].

Цьому сприяло, по-перше, примирення політичних опонентів на основі так званого «Пакту забуття», тобто спільного усвідомлення як політичними суб'єктами, так і групами громадськості хибності політики гри на суперечностях та створення «образу ворога», що призвело до громадянської війни. Відтак, навіть за прихильниками диктатури зберігалися легальні можливості пропаганди своїх поглядів. Слід також відзначити, що лояльність військових до здійснюваних перетворень забезпечувалася авторитетом Хуан Карлоса І як верховного головнокомандувача та відсутністю у військових колах реальної альтернативи процесам демократизації. По-друге, відбулося суспільне усвідомлення демократії як механізму поступового переходу до стабільного розвитку політичної системи.

На думку Ч. Пауелла, результати виборів 1982 року забезпечили прихід до влади ІСРП, поклавши початок новому етапу модернізації політичної системи. Представники цієї політичної партії сформували нове бачення модернізації політичної системи, наголошуючи на необхідності консолідації демократії як основного механізму здійснення перетворень, подолання наслідків економічної кризи та технологічної перебудови сфери виробництва. Прихід до влади ІСРП поклав початок тринадцятилітньому правлінню партії лівої орієнтації. Цей факт засвідчив готовність громадянського суспільства надавати перевагу партіям різної політичної орієнтації, забезпечуючи

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

змагальну конкуренцію у партійному середовищі. Цей етап модернізації характеризувався наступними особливостями:

1) збереженням європейського вектора модернізаційних перетворень, продовженням процесів консолідації політичних та економічних інститутів заради стабілізації економічного розвитку;

2) здійсненням реформування економіки на основі поєднання принципів економічної ефективності та соціальної справедливості, що дозволило забезпечити економічне зростання, оптимізацію системи охорони здоров'я, освіти, пенсійного забезпечення;

3) проведенням військової реформи, що перетворювала Раду керівників Генштабу на дорадчий орган при відповідному міністерстві, а вступ до НАТО дозволив переорієнтувати збройні сили на формування європейської системи колективної безпеки;

4) набуттям членства в ЄС, що розглядалося інструментом подальшої модернізації Іспанії у рамках європейської цивілізації та гарантувало незворотність демократичних перетворень.

Водночас, представникам ІСРП не вдалося успішно протидіяти економічній кризі 1992-1994 років, що спровокувала не тільки зростання рівня безробіття, зниження ефективності соціального захисту, але й масові соціальні протести. Відповідно, на виборах 1996 року перемогу отримала Народна партія консервативної орієнтації. Соціально-економічна політика консерваторів дозволила їм наблизити Іспанію за економічними показниками до провідних держав ЄС, що забезпечило їм беззаперечну перемогу на наступних виборах 2000 року. На думку Ч. Пауелла, результати цих виборів засвідчили остаточне формування в державі демократичного політичного режиму та перехід політичної системи до сталого розвитку [176, с. 40-44].

Вище зазначене дозволяє сформулювати ряд висновків відносно особливостей інституціоналізації політичної еліти Іспанії у процесах модернізації політичної системи. По-перше, ключовим суб'єктом формування

елітного інституту виступив король Хуан Карлос I, який взяв на себе моральну та політичну відповідальність за процеси діяльності та легітимації владних суб'єктів. Це сприяло поступовому кадровому оновленню статусно-рольової сітки, провідні позиції в якій почали займати відносно молоді політики-реформатори, які підтримували ініціативи монарха, виражаючи готовність поступитися власними амбіціями заради стратегічної мети модернізації політичної системи. Політичні партії Іспанії різних ідеологічних орієнтацій, усвідомлюючи політичну відповідальність перед громадянами, пройшли значний шлях еволюції та адаптації програмно-ідеологічних гасел згідно тогочасних тенденцій модернізації, що дозволило забезпечити їх дієвість у представництві інтересів громадян та формуванні уряду. Високий рівень консенсусу в елітному середовищі та моральний авторитет Хуан Карлоса I сприяли забезпеченню ефективної взаємодії усіх гілок влади заради майбутнього держави.

По-друге, ініційовані модернізаційні перетворення були представлені у вигляді своєрідного проекту повернення Іспанії до складу європейської цивілізації, цінності та стандарти життєдіяльності якої оголошувалися основою стабільного демократичного розвитку, гарантом якого виступали авторитет монарха та представницька монархія. Одним з основних механізмів модернізації було визнано національне примирення між усіма потенційними суб'єктами діяльності (політичною елітою та групами громадськості), що реалізовувалося шляхом узгодження напрямів реформування, взаємодії з громадськістю та схвалення основних рішень на референдумах («пакти Монклоа», договірна основа взаємодії влади та профспілкового руху, співпраця влади та опозиції у рамках комісії 9 тощо).

По-третє, прийняття Конституції та визнання її всіма політичними суб'єктами фундаментом створення дієвої нормативно-правової бази регулювання економічної та політичної сфер, повноважень гілок влади та здійснення контролю за їх виконанням – все це сприяло формуванню

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

інституціонального середовища елітного інституту. Високий рівень взаємозв'язку макрорівня (наявність визнаних «правил гри», легітимність, соціокультурні норми) та мікрорівня (використання конкретних технологій політичної діяльності) інституціонального середовища сприяв злагодженості та поступальності в реалізації національного проекту модернізації.

По-четверте, здійснення модернізаційної діяльності політичною елітою відбувалося за наступною процедурою: усвідомлення необхідності модернізації, визначення її цілей та завдань; формування сценарію політичної модернізації; практична реалізація узгоджених рішень; моніторинг досягнутих результатів. Окреслена процедура підкріплювалася використанням наступних технологій політичної діяльності:

1) політичного консультування, орієнтованого на консалтинговий супровід процесу політичної модернізації та збільшення рівня професіоналізму практичного забезпечення здійснюваної діяльності (наприклад, за сприяння Т. Фернандес-Міранди (провідного радника монарха) було реалізовано на практиці основні засади політичної реформи);

2) політичного проектування, що сприяло конкретизації образу «бажаного майбутнього», в основу реалізації якого була покладена стратегія євроінтеграції, що характеризувала орієнтації більшості громадян, мотивуючи їх до здійснення активної діяльності;

3) формування порядку денного, що відбулося за ініціативи монарха, який актуалізував увагу громадськості та представників політичної еліти на ключових завданнях модернізації політичної системи, виступивши гарантом політичної відповідальності за здійснювану діяльність в інтересах громадян і поступу держави;

4) фреймінгу, що дозволило розставити правильні та зрозумілі більшості акценти модернізації (європейські стандарти життя, політична стабільність, законодавча закріпленість прав та свобод, подолання відсталості Іспанії від провідних європейських держав тощо), закріпивши тим самим розуміння

доцільності змін, що унеможливлюють повернення до авторитарного політичного режиму, який символізувався з національною катастрофою;

5) політичного сценарування, що сприяло оптимізації діяльності елітного інституту, підтримуваного авторитетом Хуан Карлоса I у контексті визначення альтернатив (з одного боку консерватори, які прагнули лише косметичних реформ, а з іншого – молоді політики-реформатори, налаштовані на кардинальні зміни) та вироблення програми дій уряду щодо реформування із залученням ресурсного потенціалу громадськості;

6) поєднання технологій прийняття державно-політичних рішень (формували чіткість та узгодженість процедури на всіх рівнях статусно-рольової сітки елітного інституту), політичного менеджменту (сприяли налагодженню управління модернізаційними процесами завдяки підписанню, наприклад, пактів щодо співпраці як в елітному середовищі, так і з групами громадськості) та маркетингу (забезпечували соціально орієнтований характер реформ та високий рівень залученості суспільного потенціалу);

7) оцінювання, спрямованого на легітимацію прийнятих державно-політичних рішень більшістю суспільства за допомогою, наприклад, референдумів.

Вище зазначене дозволяє говорити про високий рівень суб'єктності політичної еліти Іспанії у процесах модернізації, що дозволив успішно реалізувати національний модернізаційний проект, чому сприяла внутрішньоелітна консолідація, чітко організована процедура та вибір ефективних технологій політичної діяльності. Можна стверджувати про наявність високого рівня інституціоналізації еліти на даному етапі модернізації політичної системи Іспанії (детальніше див. Додаток А). Він прослідковується за всіма критеріями:

1) адаптивності, що проявлялося в ефективному реагуванні на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища відносно потреб модернізації,

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

практичного засвоєння цінностей демократії у контексті послідовних, дієвих реформ, направлених на підвищення стандартів суспільного життя;

2) складності, що обумовлювалося лідерським потенціалом монарха, який мобілізував структурно-функціональний потенціал елітного інституту на досягнення мети та завдань модернізації;

3) автономності, показником чого виступала відносна самостійність політичних суб'єктів у реалізації модернізаційного проекту, оскільки домінування принцип конституціоналізму забезпечувало дієвість системи стримувань та противаг, домінування державних інтересів над особистими;

4) згуртованості, що проявлялося в ефективній взаємодії гілок влади на основі консенсусних та компромісних форм, які сприяли консолідації зусиль заради досягнення мети;

5) конгруентності, свідченням чого виступали сформовані у межах Конституції загальнообов'язкові правила гри, що дозволяли виробляти актуальні суспільному запиту цінності та доводити їх дієвість процесами реформування;

6) ексклюзивності, що проявлялася у визначенні чіткого образу бажаного майбутнього, послідовній процедурі його реалізації в умовах тогочасної політичної дійсності та оптимізації процесу за допомогою політичних технологій.

Не менш пізнавальним є досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи Німеччини періоду (1949-1990 рр.). Поразка у Другій світовій війні та рішення Потсдамської конференції закріпили наступні тенденції розвитку політичної системи: 1) встановлення нових кордонів і поділ території держави на чотири зони окупації з метою забезпечення реалізації принципів демілітаризації, денацифікації, декартелізації та демократизації суспільно-політичного життя; 2) домінування принципу децентралізації у формуванні системи державного управління на місцях, у той час як діяльність центральних органів мала координуватися Контрольною Радою; 3) відновлення

діяльності політичних партій та громадських організацій з наданням їм права проводити збори й організовувати публічні дискусії; 4) визначення основних сум і механізмів здійснення репараційних виплат державам-переможцям; 5) процеси люстрації, що охопили всі сфери суспільно-політичного життя та сприяли кардинальному оновленню кадрового потенціалу, передусім, у сфері державно-політичного управління та діяльності ЗМІ; 6) зростання рівня деморалізованості суспільства, що супроводжувався страхом перед майбутнім, апатією, цинічним відношенням до будь-яких проявів політики [95, с. 8-12]. Ці тенденції актуалізували пошук нових шляхів відновлення та подальшої модернізації Німеччини, ставши своєрідним викликом для національної політичної еліти у повоєнний період.

У цьому контексті слід зазначити, що протягом 1948-1949-тих років досить активно відбувалися процеси формування державності на окупованих територіях, чому сприяли позиції США, Великобританії та Франції, а також активна діяльність відновлених політичних партій, зокрема Християнсько-демократичного Союзу, Християнсько-соціального союзу Баварії, Вільної демократичної партії, Соціал-демократичної партії Німеччини. По-перше, була створена Економічна рада, покликана виконувати функції тимчасового парламенту, яку очолив Л. Ерхард. Він ініціював початок економічного реформування, що передбачало проведення грошової реформи та лібералізацію цін, створення сприятливих умов розвитку підприємницької діяльності малого та середнього бізнесу, формування дієвої системи соціального захисту найменш захищених верств населення. Основні засади економічної політики Ерхарда лягли в основу «Дюссельдорфських тез», що визначали побудову соціального ринкового господарства основою економічного розвитку Німеччини, спрямованого на формування дієвих структур соціально орієнтованої економіки з метою забезпечення високого рівня достатку та соціальної справедливості [242]. Вони стали основою партійної платформи ХДС/ХСС, що була послідовно реалізована після перемоги на парламентських виборах.

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

По-друге, була створена Парламентська рада, основною метою діяльності якої стала розробка проекту Основного закону та подальших шляхів відродження державності. Переважну більшість голосів у цій структурі отримали представники ХДС/ХСС, що дозволило їм сформувати більшість, обравши головою К. Аденауера, авторитет та політичний досвід якого сприяв конструктивному діалогу всіх політичних сил. Основні дискусії при обговоренні конституційного проекту відбувалися між ХДС/ХСС і СДПН та стосувалися наступних питань: 1) надання можливості поступового приєднання Німеччини до інтеграційних європейських структур; 2) визнання основних прав людини природними та надання державою всебічних гарантій їх захисту; 3) застосування принципу федералізму як основного механізму забезпечення історичних, політичних і культурних традицій розвитку регіонів у контексті єдиної німецької нації; 4) закріплення права на захист держави.

Готовність усіх політичних сил до компромісу забезпечила колегіальність прийняття рішень і схвалення Основного закону у травні 1949 року. Його прийняття сприяло формування основних засад державності Німеччини у повоєнний період на принципах парламентської демократії, ефективність якої мали забезпечити політичні партії. Прийнятий закон визначав суспільно-правовий статус партій як провідних суб'єктів політичного процесу, що забезпечують широке представництво інтересів громадян, здійснюючи реалізацію стратегії державного розвитку в рамках правлячої коаліції на чолі з канцлером. Водночас, Основний закон містив пункт відносно розповсюдження його дії на всі німецькі землі після завершення об'єднавчого процесу. Мінімізація можливостей щодо внесення змін засвідчила незворотність процесів демократизації політичної системи.

Підсумком виборів до Бундестагу стало формування коаліції на чолі з ХДС/ХСС. Домінування цієї політичної сили багато в чому пояснювалося її християнсько-демократичними цінностями, що в умовах деморалізації розглядалися переважною більшістю суспільства як своєрідний фундамент

відродження державності, а також дієвістю економічних реформ Ерхарда. Перші рішення парламенту стосувалися обрання федерального Президента та призначення канцлера, яким став представник правлячої коаліції Аденауер. Відповідно, відомство федерального канцлера перетворювалося на провідного суб'єкта державного управління та реалізації модернізаційних перетворень, маючи можливість контролювати міністерства та налагоджувати ефективну взаємодію з парламентом завдяки більшості ХДС/ХСС [142]. Водночас, рішення стосовно створення ФРН, а згодом НДР – закріпили існування двох німецьких держав.

Тогочасна політична ситуація стала ще одним викликом для політичної еліти, передусім ФРН, що сприяла усвідомленню необхідності здійснення модернізаційних перетворень, які б стали фундаментом формування єдиної держави у довгостроковій перспективі. Виходячи з цього, модернізація політичної системи ФРН мала відбуватися на засадах соціальної ринкової економіки та призвести до формування « нової Німеччини в Європі ». На думку Аденауера, економічна та політична стабільність ФРН дозволила б з одного боку стати їй форпостом у протистоянні з комунізмом, а з іншого – створила б передумови для вибору кращих стандартів життя жителями НДР, що у перспективі сприяло б об'єднанню держави. Відповідно, розв'язання німецького питання, на думку канцлера, мало відбуватися в рамках європейської політики на засадах поглиблення соціально-економічних і військово-політичних відносин заради реалізації стратегії євроінтеграції.

У цьому контексті Аденауером було зроблено ряд успішних кроків у зовнішній та внутрішній політиці. По-перше, послідовно відстоювалося право представництва ФРН у наднаціональних європейських структурах, що дозволило після підписання Петерберських угод активно включитися в діяльність Ради Європи, Організації європейського економічного співробітництва тощо. Цей крок був важливою передумовою відновлення репутації держави та забезпечення її рівноправності в міжнародних відносинах.

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

Підписання договору про Європейський оборонний союз сприяло нівелюванню дії Окупаційного статуту, а також визнанню відповідальності всіх учасників за процеси мирного об'єднання Німеччини, гарантування її суверенітету та забезпечення подальшої інтеграції до європейської спільноти. Послідовна політика правлячої еліти щодо відновлення довіри до держави сприяла отриманню повного суверенітету ФРН.

Досить активно відбувалося налагодження відносин з іншими державами. Наприклад, був підписаний Єлисейський договір із Францією, згідно з яким сторони брали на себе зобов'язання щодо постійних консультацій з питань співробітництва та безпеки, а також розширення культурних зв'язків. За ініціативи Аденауера було покладено початок налагодження відносин з Ізраїлем. ФРН визнала свою відповідальність та готовність виплатити репарації єврейському народу. У ході низки двосторонніх зустрічей було визначено суму виплат Ізраїлю, а також надано право відкрити торгове представництво в Кельні для налагодження та регулювання економічних відносин. Все це стало підґрунтям встановлення між державами дипломатичних відносин.

По-друге, основні засади внутрішньої політики були викладені у «Гамбургській програмі» ХДС/ХСС, яка окреслювала широке коло питань щодо оптимізації соціальної політики та конкретних кроків правлячої коаліції відносно забезпечення та захисту прав і свобод німецьких громадян. У програмі наголошувалося, що процес об'єднання Німеччини має відбуватися згідно з міжнародно-правовими принципами європейської спільноти, де соціальна безпека виступає основою захисту приватної власності суспільства [63]. У цьому контексті можна виділити наступні рішення уряду: 1) прийняття низки соціальних законів відносно компенсації збитків завданих війною, призначення виплат по безробіттю, заборони необґрунтованого звільнення, що сприяло формуванню державної системи страхування; 2) проведення пенсійної реформи; 3) будівництво житла для осіб, які зазнали втрат унаслідок бойових дій; 4) реалізація «політики співучасті» працівників та роботодавців, що

полягала в створенні на підприємствах наглядових рад з метою підтримки діалогу та вирішення конфліктних ситуацій; 5) залучення населення до процесів приватизації через випуск так званих «народних акцій».

Подальше впровадження економічних реформ дозволило говорити про «німецьке економічне диво». До основних факторів якого можна віднести: 1) фінансово-економічну допомогу США в рамках «плану Маршалла», що підвищила рівень інвестиційної привабливості економіки; 2) припинення демонтажу промислового обладнання; 3) політико-економічну інтеграцію в загальноєвропейські структури, що забезпечила зростання виробництва відповідних галузей та експорту продукції; 4) проведення ефективної соціальної політики [68].

По-третє, за час правління канцлера Аденауера було чітко визначено розуміння таких понять як «східна політика» та «німецька політика». У першому випадку мова йшла про взаємовідносини з СРСР та іншими соціалістичними державами, а в другому – про процес об'єднання Німеччини та відношення до НДР. Водночас, німецька та східна політика зводилася Аденауером до тези про поглиблення взаємодії із західними партнерами, сила й авторитет яких, за умов послаблення впливу СРСР, дозволить здійснити інтеграцію німецьких земель. Виходячи з цього, основне завдання політичної еліти полягає у послідовному відстоюванні своїх позицій та очікуванні сприятливої політичної ситуації для здійснення конкретних кроків інтеграції.

За ініціативи Аденауера було розроблено декілька варіантів розв'язання німецького питання: 1) австрійське рішення, що полягало у наданні НДР нейтрального статусу; 2) план Глобке, що передбачав визнання двох німецьких держав на міжнародному рівні, поступове пом'якшення політичного режиму в НДР, проведення референдуму стосовно об'єднання; 3) «План громадянського миру», тобто взаємне невтручання в існуючу ситуацію, але поступове пом'якшення політичного режиму НДР і створення більш сприятливих умов для розвитку її громадян. Можна констатувати, що погляди на німецьку

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

політику Аденауера зводилися до наступних ідей: 1) ставка на «політику сили», 2) «теорія магніту», тобто формування привабливості демократичних цінностей та стандартів життя для жителів східної Німеччини; 3) невизнання НДР та очікування сприятливої для об'єднання політичної ситуації [179].

У другій половині 60-х років сформувалися передумови зміни правлячої коаліції та основних засад державної політики ФРН, серед основних можна виділити: 1) спад економічного розвитку, що призвів до зростання безробіття та посилення економічної кризи; 2) посилення протестних настроїв суспільства, передусім, у студентському середовищі; 3) неспроможність представників правлячої ХДС/ХСС швидко адаптуватися до змін, вносячи корективи у внутрішню та зовнішню політику, знижуючи тим самим рівень її конфронтаційності.

Відповідно, була сформована велика коаліція (ХДС/ХСС та СДПН) на чолі з К. Кізенгером, представники якої взяли на себе взаємні зобов'язання щодо подолання наслідків економічної кризи. Запропонована соціал-демократами програма «глобального регулювання» лягла в основу стабілізації економічного розвитку, передбачаючи компромісне узгодження взаємодії між роботодавцями та працівниками при посередництві держави. У цьому контексті було прийнято ряд рішень, що сприяли виходу з економічної кризи: 1) прийняття «Закону про стабілізацію», що визначив правила взаємодії суб'єктів у кризовій ситуації та дозволив консолідувати зусилля на її подолання; 2) визнання доцільності планування процесів економічного розвитку; 3) проведення фінансової реформи з метою узгодження бюджетно-фінансової взаємодії між федеральними землями та узгодження діяльності в кризових ситуаціях.

У зовнішній політиці за сприяння міністра закордонних справ В. Брандта були створені передумови для « нової східної політики », основним пріоритетом якої залишався курс на європейську інтеграцію у контексті національного об'єднання, чому мало б сприяти зближення з безпосередніми суб'єктами

східної політики (наприклад, були встановлені дипломатичні відносини з Румунією та Югославією). Послідовна діяльність політичної еліти дозволила стабілізувати економічний розвиток та дещо знизити рівень міжнародної напруги у контексті розв'язання німецького питання [74].

Виходячи з цього, саме представники СДПН унаслідок переформатування ідеологічної та діяльнісної складових партійної платформи виявилися готовими до нових викликів у модернізації політичної системи ФРН. Відповідно, за результатами виборів 1969 року була сформована правляча коаліція на чолі з СДПН, а канцлером став Брандт. Новий канцлер засвідчив незмінність стратегічної мети модернізації політичної системи – об'єднання Німеччини у контексті євроінтеграційних процесів, але при цьому у внутрішній політиці акцент робився на подальшій демократизації сфер суспільно-політичного життя через здійснення реформ, а у зовнішній – на проведенні « нової східної політики ».

Виконанню окресленої програми дій у внутрішній політиці сприяли наступні рішення: 1) проведення реформи освітньої сфери, що сприяла розширенню можливостей доступу до освіти, враховуючи потреби та здібності майбутніх абітурієнтів, а також запроваджувала систему стипендій; 2) внесення змін до виборчого законодавства стосовно зниження вікового цензу, що активізувало участь молоді в політичній діяльності; 3) корегування законодавства з метою поліпшення стандартів соціального забезпечення та системи медичного страхування.

Основою зовнішньої політики стала проголошена на з'їзді СДПН « нова східна політика », перші кроки якої були реалізовані Брандтом ще на посаді міністра закордонних справ у великій коаліції. Водночас, новий канцлер наголошував на необхідності координації дій із провідними європейськими державами. Основні її аспекти були реалізовані завдяки підписанню низки договорів у 1970-1973-тіх роках, щодо визнання встановлених повоєнних кордонів (з Польщею, СРСР, Чехословаччиною, Угорщиною, Болгарією) та

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

взяття взаємних зобов'язань відносно відстоювання зовнішньополітичних інтересів мирними засобами. Це стало основою підписання Договору про відносини між ФРН і НДР, що передбачав взаємне визнання кордонів, відмову від застосування сили та непорушність німецько-німецького кордону. Зовнішня політика Брандта була темою гострих дискусій у бундестазі між правлячою коаліцією та опозиційною ХДС/ХСС. Знизити політичну напругу вдалося завдяки прийняттю «Спільної заяви», в якій зазначалося, що підписані договори не суперечать державній стратегічній меті – досягнення єдності німецьких земель.

Наслідком реалізації ФРН « нової східної політики » стало підписання Заключного акту щодо безпеки та співробітництва в Європі, який зафіксував існуючі кордони та принципи взаємодії між державами. Водночас, ФРН відстояла свою позицію відносно можливості мирної зміни кордонів, що відкривало перспективу забезпечення територіальної цілісності держави за наявності взаємної згоди на об'єднання [17].

Економічна криза та наявність суперечностей у партійному середовищі СДПН призвели до відставки Брандта, внаслідок чого канцлером став Х. Шмідт. За часів його правління у внутрішній політиці здійснювалася перманентна боротьба за послаблення впливу кризових явищ у соціально-політичній та економічній сферах, що були зумовлені внутрішніми та зовнішніми факторами (активізацією терористичної діяльності радикальних угруповань, появою нових соціальних рухів, світовою економічною кризою, структурним змінами у світовій економіці, пов'язаними з новим етапом НТР тощо). У цьому контексті було реалізовано ряд наступних рішень: 1) проведення політики бюджетної економії та перерозподілу бюджетних коштів; 2) підвищення рівня соціальних гарантій у зв'язку з безробіттям, дотації на оплату житла тощо; 3) подальше реформування системи освіти у контексті відповідності випускників потребами ринку праці шляхом набуття необхідних

професійно-практичних навичок; 4) посилення ролі служби безпеки та поліції з метою запобігання тероризму.

У зовнішній політиці відбулася переорієнтація на «стратегію рівноваги» для збалансування взаємовідносин між західними та східними партнерами ФРН з метою посилення процесів євроінтеграції та сприяння розв'язанню актуальних проблем національної безпеки. Водночас, поступове загострення соціально-економічної ситуації, наростання масових антивоєнних протесів проти розміщення ракет США на території ФРН, суперечності у партійному середовищі СДПН – все це створило передумови приходу до влади коаліції на чолі з ХДС/ХСС.

Християнські демократи на чолі з Г. Колем наголосили на незмінності курсу щодо об'єднання Німеччини в контексті євроінтеграції, але акцентували увагу на потребі оновлення внутрішньої та зовнішньої політики для оптимізації досягнення стратегічної мети. Вибори до бундестагу дозволили закріпити позиції ХДС/ХСС та здійснити ряд кроків щодо стабілізації економічного розвитку. Серед основних можна виділити наступні: 1) зменшення та диференціація деяких соціальних виплат; 2) скасування державних стипендій та надання можливості позики; 3) скорочення штату працівників у державному секторі; 3) надання податкових пільг приватним підприємцям; 4) приватизація пошти та сфери телекомунікаційних послуг.

Ефективні дії уряду, сприятлива світова економічна ситуація, активізація євроінтеграційних процесів – все це стимулювало розвиток економіки ФРН, зміцнюючи позиції у міжнародних відносинах. Відповідно, було здійснено ряд кроків щодо реорганізації процесу надання соціальних виплат, які набули адресного спрямування та підвищення рівня страхових вкладів працівникам. Уряд активізував фінансування сфери науки та охорони навколишнього середовища. Хоча, не зважаючи на здійснювані реформи, проблема безробіття залишалася доволі гострою для більшості суспільства [74]. Зовнішня політика характеризувалася інтенсифікацією взаємодії з НАТО, посиленням

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

європейської складової у розв'язанні німецького питання (при збереженні вже існуючих досягнень співпраці в рамках «нової східної політики») та реалізацією такого напрямку як «Допомога розвитку». Його актуальність пояснювалася необхідністю забезпечення відповідного рівня безпеки, обумовленою залежністю від сировини та енергоресурсів держав, що розвиваються [181].

Водночас, найбільш актуальним напрямом діяльності правлячої коаліції було розв'язання німецького питання. На думку Коля, цей процес мав відбуватися відповідно до чинних міжнародно-правових норм, а тому актуалізувалася потреба інтенсифікації та структурування контактів із західними партнерами, при незмінності вже існуючих договорів, підписаних у рамках «нової східної політики». Для координації цієї діяльності у розпорядженні канцлера був так званий «апарат німецької політики». Його структура складалася з наступних підрозділів: Центральне управління (координувало розв'язання німецького питання), Друге управління (забезпечувало координацію зовнішніх та внутрішньо німецьких зв'язків, взаємодіючи з «робочим штабом німецької політики»), П'яте управління (здійснювало моніторинг громадської думки та політичної ситуації), служба спічрайтерів, постійне представництво в НДР, представник уряду та особистий уповноважений канцлера. Злагоджена діяльність обумовлювалася підтримкою партійної структури ХДС, фракцією ХДС/ХСС у бундестазі, урядовими структурами, Відомством федерального канцлера.

З приходом канцлера Коля були конкретизовані напрями діяльності «робочого штабу німецької політики»: 1) виробничо-адміністративна, тобто підготовка німецько-німецьких переговорів і двосторонніх зустрічей; 2) інструментальна, тобто написання текстів промов, заяв, договорів тощо; 3) координаційна, тобто узгодження питань німецької політики із західними партнерами; 4) поточна, тобто питання управління та реагування на запити партій, громадськості тощо. Свідченням актуалізації розв'язання німецького

питання стало включення його до оперативної політики правлячої еліти, що реалізовувалася у вигляді: 1) постійних поїздок представників коаліції та уряду до НДР для проведення зустрічей як з керівництвом, так і опозиційними силами; 2) звернень та виступів канцлера, в яких завжди акцентувалася увага на традиціях державотворення, національній єдності та незворотності шляху щодо об'єднання німецьких земель, що є запорукою стабільності європейської системи безпеки; 3) активізації діяльності постійного представництва в НДР; 4) надання фінансової та інформаційної підтримки опозиційним партіям, рухам; 5) посилення фінансової допомоги НДР в обмін на певні поступки відносно забезпечення прав та свобод її громадян [140].

Слід також зазначити, що уряд приділяв значну увагу наступним аспектам надання фінансової допомоги: 1) пільгове кредитування малого бізнесу та надання можливості через кооперацію бути представленим на ринках інших європейських держав; 2) створення спільних транспортних, енергетичних систем та телекомунікаційної інфраструктури; 3) розширення сфери контактів між університетами, культурно-просвітницькими товариствами з метою інтенсифікації взаємодії громадян. Політика «поступових кроків», пов'язана, передусім, з обміном фінансової допомоги на розширення контактів між обома державами у торгово-економічній та соціально-гуманітарній сферах сприяла культурному зближенню німецького народу та поступовій переорієнтації східної його частини на західні цінності.

Поступальні кроки політичної еліти ФРН у розв'язанні німецького питання, були обумовлені впливом також наступних факторів. По-перше, зростанням рівня нестабільності політичної ситуації в НДР наприкінці 1989 року, що було пов'язане з послабленням позицій Соціалістичної єдиної партії Німеччини (СЕПН), нездатністю уряду контролювати розвиток політико-економічних процесів, падінням Берлінського муру, зростанням активності опозиції. Її представники активно організовували дискусії щодо поточної

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

політичної ситуації у вигляді «круглих столів», куди залучалась громадська ініціатива різних суспільних організацій.

За ініціативи керівника уряду НДР Х. Модрова було проведено «центральный круглый стіл», у ході якого представники влади та опозиції обговорили кризову ситуацію, вирішивши позбавити СЕПН центральної ролі в управлінні. Водночас, у лавах опозиції відбувся розкол відносно розуміння подальшої долі НДР, оскільки частина її представників прагнула здійснити реформи в чинних територіальних рамках, а інша – виступала за інтенсифікацію зв'язків і поступове об'єднання німецьких земель. Результатом дискусій стало формування «уряду національної відповідальності» на чолі з Модровим, який взяв курс на реформування економічної системи, прагнучи отримати фінансову допомогу від ФРН. Її надання залежало від прийняття рішення про проведення вільних виборів до Народної палати. За ініціативи Модрова був також розроблений план поетапного об'єднання німецьких держав у довгостроковій перспективі, але він виявився не таким актуальним як «10 пунктів» Коля [74].

По-друге, процеси перебудови та гласності, розпочаті в СРСР М. Горбачовим, сприяли еволюції позиції держави відносно розв'язання німецького питання. Потреба керівництва СРСР в отриманні фінансової підтримки держав Заходу багато в чому сприяло визнанню доцільності об'єднання німецької держави, а також нейтральному відношенню до революційних подій у НДР.

Окреслена політична ситуація спонукала канцлера Коля до активізації зусиль як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівні. У цьому контексті він виступив із промовою у бундестазі, в якій оголосив «10 пунктів» стосовно розв'язання німецького питання. Вони, передусім, стосувалися інтенсифікації співробітництва у різних сферах життєдіяльності, вільного пересування громадян, формування конфедерації як перехідної форми правління. З метою залучення підтримки західних партнерів та СРСР, канцлер здійснив ряд візитів

і зустрічей з керівниками держав, в ході яких обговорювалися питання стосовно процедури об'єднання та подальшого статусу Німеччини в контексті європейської системи безпеки.

Результати виборів до Народної палати засвідчили незворотність внутрішніх тенденцій процесу об'єднання, оскільки була сформована коаліція на чолі з «Альянсом за Німеччину», який підтримувався ХДС/ХСС. Це стало прикладом дієвості політики малих кроків канцлера Коля відносно переорієнтації східних німців на пропоновані цінності та стандарти соціальної ринкової економіки. Між державами в липні 1990 року було введено в дію «Договір про створення економічного, валютного та соціального союзу», що поклав початок формування єдиного економічного простору та ведення в обіг німецької марки. Народна палата в серпні прийняла рішення про початок процесу входження НДР до складу ФРН на основі 23 статті Основного закону, що передувало підписанню наприкінці серпня «Договору про відновлення єдності Німеччини». Він урегульовував правові аспекти відносин [74; 140].

Активізація внутрішніх об'єднавчих тенденцій спонукала міжнародне товариство до аналогічних дій. У цьому контексті з травня по вересень 1990 року була проведена низка переговорів за формулою «2+4» при участі ФРН, НДР, а також США, Великобританії, Франції та СРСР. Найбільш дискусійними були питання відносно входження об'єднаної Німеччини до НАТО, розміщення на її території іноземних військ, формування європейської системи колективної безпеки та рівня відповідальності провідних держав.

США повністю підтримували ініціативи канцлера Коля відносно доцільності статусу Німеччини НАТО та її участі в формуванні системи європейської безпеки, прагнучи посилення власного впливу на континенті. Франція в цілому підтримувала ініціативи Німеччини, розглядаючи її як партнера в євроінтеграційному процесі та зменшенні впливовості США в регіоні. Достатньо жорстку позицію займала Великобританія, вважаючи об'єднавчий процес передчасним. Позиція СРСР, зважаючи на внутрішні

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

проблеми функціонування та потребу інвестицій, була також сприятлива для німецької політичної еліти. Враховуючи існуючі позиції, Коль проводив активні консультації із представниками цих держав. Основний акцент робився на тому, що об'єднання Німеччини – це складова євроінтеграційного процесу, а процедура здійснення має відбуватися згідно з нормами міжнародного права. При цьому канцлер наголошував на готовності держави до відповідних зобов'язань і надання гарантій підтримки миру та безпеки в Європі.

Узгодження позицій учасників переговорів та політична воля керівництва згаданих держав – все це сприяло підписанню у вересні Договору про підсумкове урегулювання відносно Німеччини, згідно з чим вона: 1) отримувала повний суверенітет у внутрішніх та зовнішніх справах; 2) брала зобов'язання відносно визнання чинних кордонів з іншими державами та недопущення жодних претензій; 3) погоджувалася на скорочення чисельності військової сили та відмову від ядерної, хімічної зброї; 4) зобов'язувалася профінансувати виведення радянських військ із власної території [74]. Підсумком внутрішніх та зовнішніх аспектів об'єднання стало проголошення третього жовтня Днем єдності Німеччини.

Вище зазначене дозволяє зробити наступні висновки відносно особливостей інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи Німеччини періоду 1949-1990-х років. По-перше, політична еліта ФРН виступила провідним суб'єктом ініціювання модернізаційних перетворень політичної системи, доклавши значних зусиль для інституціоналізації та легітимації власного статусу після поразки у Другій світовій війні. Визнавши відповідальність за наслідки військових дій, представники політичної еліти консолідували зусилля заради стратегічної мети – об'єднання території Німеччини. Процеси люстрації еліти, ініційовані державами-союзниками, сприяли оновленню статусно-рольової сітки елітного інституту.

Важливим каналом інкорпорації нової еліти в Німеччині стали політичні партії (ХДС/ХСС, СДПН, ВлДПН), які змогли усвідомити власну

відповідальність за розробку стратегій державного розвитку, зазначивши це в Основному законі, та запропонувати суспільству альтернативні програми досягнення високого рівня суспільного блага. Консенсус в елітному середовищі забезпечувався, передусім, політичною відповідальністю суб'єктів за здійснювану модернізаційну діяльність.

По-друге, ініційований проект модернізації представляв собою довгострокову стратегію об'єднання німецьких земель у контексті процесів євроінтеграції, яка поетапно реалізовувалася всіма коаліціями. Відповідно, правляча коаліція К. Аденауера актуалізувала дану стратегію на внутрішньому рівні завдяки формуванню основних засад ринкової соціальної економіки, що дозволило закріпити високі стандарти соціального захисту та підтримки населення, сформувавши високий рівень визнання та поваги до пропонованих цінностей демократії. На зовнішньому рівні відбулося налагодження взаємовідносин із західними партнерами, що сприяло їх залученню до вирішення німецького питання, яке стало розглядатися як складова процесів євроінтеграції та системи колективної безпеки.

Правляча «велика коаліція» на чолі з К. Кізенгером доклала значних зусиль для стабілізації економічного розвитку завдяки проведенню низки реформ, спрямованих на компромісне узгодження взаємодії між роботодавцями та працівниками при посередництві держави. У зовнішній політиці були створені передумови для « нової східної політики », основним пріоритетом якої залишався курс на європейську інтеграцію у контексті національного об'єднання, чому мало б сприяти зближення з безпосередніми суб'єктами східної політики.

Правляча коаліція В. Брандта, керуючись даною стратегією, продовжувала реформування у контексті соціальної ринкової економіки на внутрішньому рівні, а на зовнішньому – сприяла налагодженню взаємодії із НДР, східними партнерами та СРСР, актуалізувавши для цих суб'єктів ідею «Об'єднаної Німеччини». Коаліція Х. Шмідта, зважаючи на потребу реагування

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

на виклики економічної кризи та зростання напруги у ході «холодної війни», розв'язання німецького питання здійснювала за допомогою пошуку балансу інтересів у сферах внутрішньої та зовнішньої політики.

Правляча коаліція Г. Коля, використовуючи напрацювання попередників та сприятливу міжнародну ситуацію, включила німецьке питання до складу оперативної політики держави, тим самим успішно завершивши процес об'єднання німецьких земель. Основою успіху всього об'єднавчого процесу стала так звана «теорія магніту», тобто формування високих стандартів життя ФРН, що мали мотивувати жителів обох німецьких держав до національної єдності та співпраці заради відновлення суверенітету Німеччини.

По-третє, прийняття Основного закону створило передумови для формування нормативно-правової бази регулювання економічної та політичної сфер діяльності, повноважень гілок влади та здійснення контролю за їх виконанням на демократичних засадах. Політична еліта ФРН засвідчила готовність діяти в рамках окреслених «правил гри», створюючи інституціональне середовище для здійснення стратегічної мети модернізації. Так, у цьому законі містилася стаття 23, що передбачала добровільне приєднання НДР до ФРН і поширення впливу окреслених норм на всю територію держави.

По-четверте, реалізація стратегічної мети модернізації відбувалася на основі чіткої процедури: усвідомлення доцільності, конкретизація цілей і завдань модернізації; сценарування процесу політичної модернізації; розробка та практична реалізація узгоджених рішень. У ході реалізації даної процедури були використані наступні технології політичної діяльності:

1) політичного консультування, орієнтованого на консалтинговий супровід та узгодження інтересів провідних суб'єктів політичної модернізації, а також забезпечення її відповідності міжнародно-правовим нормам, що набувало особливої актуальності в контексті об'єднання німецьких земель

(яскравим прикладом є консультативно-аналітична діяльність «штабу німецької політики»);

2) політичного проектування, що забезпечила формування цілісного образу «бажаного майбутнього», основою якого стала ідея об'єднаної, демократичної, соціально орієнтованої держави у контексті процесів євроінтеграції та формування європейської системи безпеки;

3) формування внутрішнього (актуалізація провідними політичними лідерами ключових завдань модернізації для основних груп громадськості) та зовнішнього (актуалізація процесів інтеграції німецьких земель для міжнародних партнерів у контексті ідеї «об'єднана Німеччина – складова європейського поступу та колективної безпеки») порядку дня;

4) фреймінгу, направлена на актуалізацію для громадян основних аспектів модернізації (соціальна ринкова економіка як основа формування суспільного блага, національна єдність, об'єднана Німеччина як складова євроінтеграції, державність як історичне право народу на самовизначення тощо), що сприяло формуванню високого рівня відповідальності й ідентичності з державою, поступ якої забезпечував зростання добробуту. Виходячи з цього, роз'єднаність німецьких земель, соціалістичні експерименти в НДР розглядалися як національна катастрофа, на подолання якої необхідно спрямувати всі зусилля держави та суспільства;

5) політичного сценарування, що дозволила консерваторам чи соціал-демократам за підтримки вільних демократів визначати адекватну тогочасній політичній ситуації альтернативу, яка сприяла наближенню досягнення стратегічної мети, забезпечуючи при цьому поступальність дій правлячих коаліцій на чолі з конкретним канцлером;

6) поєднання технологій прийняття державно-політичних рішень (сприяли узгодженості дій відповідних інститутів і структур), політичного менеджменту (дозволяли оптимізувати процеси комунікації та управління, наприклад, між правлячою коаліцією та опозицією у контексті узгодження

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

альтернативних рішень) та маркетингу (забезпечення високих стандартів соціальної політики з врахуванням потреб основних груп громадськості);

7) PR-технології (організація круглих столів, дискусії з актуальної проблематики на шпальтах газет, проведення спеціальних PR-подій, присвячених видатним історичним датам, звернення канцлера до бундестагу тощо) сприяли формуванню позитивної громадської думки на роз'єднаних німецьких землях щодо історичної доцільності об'єднання, права на самовизначення та національну єдність тощо.

Вище зазначене свідчить про високий рівень суб'єктності політичної еліти Німеччини у процесах модернізації, що дозволив відновити суверенітет держави, забезпечити відповідний рівень демократичності та соціальної орієнтованості, закріпивши провідне становище у світовій політиці. Можна говорити про високий рівень інституціоналізації еліти на даному етапі модернізації політичної системи (детальніше див. Додаток А). Він прослідковувався за всіма критеріями:

1) адаптивності, що проявлялося в ефективному реагуванні на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища у повоєнний період, переорієнтації на демократичні цінності та доведенні їх значущості для громадян процесами формування соціально орієнтованої ринкової економіки;

2) складності, що обумовлювалося ефективною діяльністю правлячих коаліцій, лідерським потенціалом конкретних канцлерів, які використовували структурно-функціональний потенціал елітного інституту для реалізації модернізаційних перетворень;

3) автономності, чому сприяла відносна самостійність у реалізації модернізаційного проекту, що стало можливим унаслідок прийняття Основного закону, визначення прозорих правил гри у межах європейської системи цінностей та безпеки, а також визнання пріоритетності державних інтересів;

4) згуртованості, що проявлялося у консолідації зусиль гілок влади щодо реалізації основної стратегії модернізації, пошуку компромісів у взаємодії із внутрішніми та зовнішніми суб'єктами політичної діяльності;

5) конгруентності, що свідчило про визнання Основного закону фундаментом формування нових цінностей та процедури діяльності в умовах тогочасної політичної дійсності;

6) ексклюзивності, що проявлялася у визначенні стратегічної мети модернізації, поступальності кроків її реалізації у внутрішній та зовнішній політиці, обумовленої використанням ефективних технологій політичної діяльності.

Пізнавальним є також досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи Туреччини 1919-1930-тих роках. Можна виділити наступні особливості тогочасної політичної ситуації, що сприяли активізації національно-визвольного руху в контексті подальшої боротьби за незалежність і розгортання модернізаційних процесів: 1) поразка тоді ще Османської імперії у Першій світовій війні; 2) підписання Мудроського перемир'я, що передбачало поділ території імперії між державами Антанти; 3) фактична підтримка окупаційного режиму діючим султаном і тріумвіратом младотурків; 4) висадка грецьких військ за підтримки держав Антанти в Ізмірі. Ці події активізували національно-визвольний рух. На початковому етапі він представляв собою діяльність розрізнених партизанських груп. Однак, цей потенціал був оцінений військовим інспектором М. Ататюрком, делегованим султаном до Анатолії для наведення порядку. Він виступив зі зверненням до султана, в якому радив йому стати на чолі національно-визвольної боротьби, але отримавши відмову, взяв на себе його. Слід зазначити, що Ататюрк зумів консолідувати навколо себе залишки керівного складу розпущеної партії «Єдність і прогрес» (іттихадистів), особливо розраховуючи на військових, які усвідомлювали доцільність національно-визвольної боротьби та мали досвід військової діяльності.

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

За ініціати́ви Ататюрка був скликаний Сіваський конгрес на якому вдалося прийняти ряд важливих рішень: 1) створити Представницький комітет як спільний для всіх представників національно-визвольного руху виконавчий орган; 2) висловити недовіру султану; 3) відмовитися від визнання підсумків Мудроського перемир'я; 4) ініціювати створення фракції у парламенті, затвердивши її програму «Національна обітниця», як основу боротьби за незалежність. Активна діяльність Ататюрка викликала незадоволення султана та його прихильників, які розпустили парламент для зниження активності національно-визвольної боротьби.

Прийняті рішення, спонукали лідера національно-визвольного руху до поступової інституціоналізації нової політичної еліти та легітимації її статусу в політичній системі. В Анкарі було створено штаб-квартиру національного спротиву та проголошено вибори до Великих національних зборів Туреччини (ВНЗТ). Це сприяло активізації діяльності патріотично налаштованої інтелігенції, підприємців, духівництва та військових, які сформували кістяк нової політичної еліти, склавши більшість у новоствореному Меджлісі, головою якого було обрано Ататюрка. ВНЗТ і тимчасовим урядом було прийнято ряд рішень щодо легітимації власних позицій, серед основних: скасування розпоряджень султанського уряду; боротьба з контрреволюційними повстанцями; встановлення дипломатичних відносин з Росією з метою отримання фінансової та військової допомоги.

Держави Антанти, прагнучи ліквідувати осередок національно-визвольного руху, підтримали наступ грецької армії на Анатолію. Успіх проведеної військової операції дозволив нав'язати султану Севрський мирний договір, що передбачав значні територіальні втрати, роззброєння, встановлення фінансового контролю. Рішенням ВНЗТ цей договір було анульовано. Основні сили Ататюрк спрямував на формування боєздатної армії, консолідувавши зусилля з деякими партизанськими рухами. Водночас, урядом було докладено значних зусиль для їх реорганізації у регулярні військові частини. Мобілізація

людських ресурсів, укріплення позицій армії, отримання зовнішньої фінансової допомоги – все це дозволило туркам отримати перемогу над грецькими військами під Анкарою, що сприяло поступовому закріпленню подальших успіхів у ліквідації окупаційного режиму. Муданійське перемир'я дало початок переговорному процесу в Лозанні щодо врегулювання відносин між сторонами конфлікту.

Фактичне двовладдя та закінчення активних військових дій змушували Ататюрка до рішучих кроків у визначенні основних засад формування державності. У цьому контексті він ініціював прийняття закону «Про основні організації», що отримав статус нової Конституції, закріпивши розподіл влади на три гілки, визначивши функції кожної з них. У законі також наголошувалося, що верховна влада належить нації. Відповідно, було закладено фундамент подальших процесів державотворення на засадах республіканізму. Прийняття цього закону активізувало дискусії між кемалістами й опозицією відносно майбутньої форми правління. Представники так званої правої опозиції, більшість з яких становили іттихадисти, виступали за збереження халіфату, розпуск ВНЗТ та передачу влади Стамбулу, де знаходилася резиденція султана.

Авторитет і рішучість Ататюрка сприяли прийняттю на засіданні ВНЗТ рішення щодо ліквідації султанату та відповідальності його представників за антиконституційну діяльність. Тимчасово була збережена посада халіфа, як певна поступка духівництву та традиційній політичній еліті з метою недопущення наростання антикемалістських настроїв. За таких умов було проголошено нові вибори до ВНТЗ. Для посилення власних позицій Ататюрк оголосив про створення Народної партії. Програмну платформу партії склали дев'ять, проголошених Мустафою Кемалем принципів щодо зміцнення державності, набуття економічної самостійності та протидії реставрації султанату. Зміст даних принципів полягав у наступному: 1) зосередженні влади в руках нації; 2) наділенні ВНТЗ правом верховенства у здійсненні влади; 3)

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

організації системи безпеки держави; 4) проведенні судової реформи; 5) сприянні розвитку національної економіки; 6) скороченні терміну проходження військової служби; 7) наданні матеріального забезпечення інвалідам війни та їх сім'ям; 8) оптимізації діяльності урядових структур; 9) заохоченні інвестування національної економіки шляхом залучення коштів громадських організацій та приватних осіб [81].

Підписання Лозаннського мирного договору (скасовував фінансовий контроль іноземних держав, капітуляційний режим і привілеї для іноземців, але передбачав ряд поступок стосовно статусу проток Босфор і Дарданелли, а також міста Мосул) сприяло перемозі Народної партії на перевиборах до ВНТЗ. На засіданні новообраного Меджлісу було внесено поправки до Конституції (1923 р.) та проголошено Турецьку республіку, вся влада в якій належить нації. Першим Президентом було обрано М. Ататюрка, який у контексті національно-визвольної боротьби за незалежність доклав чималих зусиль для інституціоналізації реформаторської еліти, представленої у переважній більшості військовими та інтелігенцією, набувши при цьому статусу національного лідера, що був легітимізований на внутрішньому та зовнішньому рівнях.

Відповідно, Ататюрк володів значним авторитетом і кредитом довіри більшості суспільства, що дозволило йому ініціювати національний проект модернізації. Його основою стала ідея оновлення та поступу держави у контексті наближення до здобутків європейської цивілізації, враховуючи особливості національного розвитку. Модернізація політичної системи мала відбуватися на принципах республіканізму (його непорушність закріплена статтею 4 Конституції), народності (всебічному захисті прав та інтересів громадян), націоналізму (відстоюванні національних інтересів), етатизму (визнанні провідної ролі держави у забезпеченні високих стандартів життя), світськості (відокремленні церкви від держави) [69].

Вибір саме цих принципів пояснювався Ататюрком і його прихильниками наступним чином. По-перше, республіканізм розглядався як своєрідна ідейна складова здійснення політичної модернізації відповідно до європейської традиції державотворення, що характеризувалася широкими можливостями забезпечення та захисту прав і свобод громадян. Закріплення в Конституції незмінності цього принципу створювало підґрунтя наближення до демократичних традицій європейської цивілізації. Європейські держави стали прикладом поступального розвитку, обумовленого модернізаційними перетвореннями. Це легітимізувало доволі радикальні рішення правлячої політичної еліти в очах більшості суспільства.

По-друге, принцип народності також розглядався як певна данина європейській традиції парламентаризму як дієвого механізму забезпечення представництва інтересів громадян. Ініціюючи створення ВНТЗ, Ататюрк не тільки сформував структуру для подальшої інституціоналізації реформаторської еліти та формального закріплення власного лідерського статусу, але й створив передумови розвитку парламентської демократії. Вона стала механізмом забезпечення представництва інтересів суспільних і політичних груп, виходячи з особливостей турецької політичної дійсності.

По-третє, націоналізм розумівся як спосіб об'єднання турків для досягнення загальнонаціональної мети, що акцентувала увагу на єдності та неподільності нації та держави. Відповідно, турецький націоналізм характеризувався, передусім, об'єднавчими, а не іредентистським рисами, оскільки акцент зміщувався на формування єдиного культурного простору та підвищення рівня національної свідомості турків. Основними інструментами формування єдності було обрано турецьку мову та національну державу. На думку кемалістів, саме неподільність понять «нація-держави» дозволяє мобілізувати всі прошарки суспільства на здійснення модернізаційних перетворень у ході яких поступ держави забезпечить досягнення високого рівня суспільного блага. Сутність національної держави розкривалася у забезпеченні

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

можливостей формування спільних для всіх принципів виховання та національних ідеалів, обумовлених історичними та культурними традиціями суспільно-політичного розвитку. Успіх модернізації залежав від вдалого поєднання досвіду провідних держав та власних національно-культурних особливостей.

У цьому контексті правляча еліта зосередила увагу на процесах вироблення сучасної турецької мови на основі латинської графіки. За ініціативи Ататюрка було створено Турецьке лінгвістичне товариство, що займалося науковими дослідженнями та вдосконаленням турецької мови. У цей період за підтримки держави було здійснено ряд наступних кроків: 1) переклади Корану та інших текстів на нову турецьку мову; 2) запровадження нової мови у шкільних і вищих навчальних закладах, забезпечення їх необхідними підручниками; 3) законодавче закріплення поступового переходу державних установ і преси на нові стандарти усної та письмової комунікації; 4) формування, поряд з іноземними, турецьких шкіл і реалізація за їх посередництвом системи національного виховання [53; 69].

По-четверте, принцип етатизму передбачав надання всебічної державної підтримки національному економічному розвитку, що розглядався як основа підтримки незалежності та забезпечення конкурентоспроможності держави у світовому політичному просторі. У цьому контексті було докладено значних зусиль для відновлення національної економіки: 1) надання державної підтримки та пільг різним сферам виробництва, що здійснювалося на основі прийнятого Закону про заохочення розвитку промисловості; 2) гарантування пільгових умов власникам приватного національного капіталу, що здійснювали інвестування таких сфер як торгівля, банківська діяльність, будівництво залізниць тощо; 3) створення національного банку та проведення ним політики кредитування приватного сектору; 4) заохочення підприємницької ініціативи у сферах промислового та сільськогосподарського виробництва; 5) розвиток системи зв'язку та транспортної інфраструктури; 6) здійснення контролю за

рухом іноземного капіталу та створення передумов його підпорядкування національному законодавству. Проведення економічних реформ сприяло поступовій стабілізації економічного розвитку та формуванню прошарку власників національного капіталу, які нарівні з військовими й інтелігенцією стали опорою правлячого режиму [81].

По-п'яте, здійсненню реформування політичної системи мало сприяти відокремлення церкви та держави. Ататюрк та представники нової політичної еліти вважали, що іслам, зважаючи на його традиційність і догматизм, може виступати фактором стримування модернізаційних перетворень, оскільки їх здійснення відбувається у контексті європейської традиції. Вона суперечила існуючому релігійному світогляду більшості громадян. Водночас, іслам також асоціювався з попереднім султанським режимом і всіма негативними наслідками його існування, що привели державу до поразки у війні та стану розпаду. Виходячи з цього, перед новою елітою поставало завдання реформування релігійної сфери та відокремлення її від політичної. Світський характер держави відкривав більш широкі можливості для поширення у маси ідей націоналізму та сприйняття їх фундаментом нової державності та модернізаційних перетворень. Взявши курс на секуляризацію, Ататюрк та його прихильники перестали вважати іслам опорою правлячого режиму, але й повністю не заперечували його цінності у збереженні культурної спадщини турецького народу.

У ході секуляризації правлячою елітою були здійснені наступні заходи:

1) формування світської системи освіти, функція реалізації якої переходила до Міністерства Просвіти; запровадження загальнообов'язкової для жінок і чоловіків початкової освіти;

2) створення Управління справами релігії, яке отримало право від імені держави організовувати релігійну діяльність, здійснювати контроль за діяльністю мечетей та інших релігійних організацій і груп;

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

3) прийняття Громадянського (містив статті про визнання фізичних та юридичних осіб, шлюб, приватну власність, а також можливості її розподілу, спадкування тощо) та Кримінального (забороняв використання релігії у політичних і особистих цілях) кодексів, що встановлювали та захищали світські принципи держави; скасування шаріатського судочинства та перехід на світське;

4) забезпечення рівноправності жінок і чоловіків.

Важливим аспектом реалізації модернізаційного проекту, на думку Ататюрка, було проведення ефективної зовнішньої політики. Її основою стала ідея «Туреччина як міст між Західною та Східною цивілізаціями». Практичній реалізації цієї ідеї сприяли наступні кроки: 1) підписання договорів про визнання суверенітету та співробітництво з Німеччиною, США, Польщею, Угорщиною, СРСР тощо; 2) поступова нормалізація відносин з Іраном; 3) перманентні спроби урегулювання відносин з Великобританією, Францією у контексті підписаного Лозаннського договору; 4) підписання Договору про дружбу з Грецією, чому передували складні процеси обміну населенням у прикордонних землях, узгодження сум компенсаційних виплат тощо [69]. Рішучі кроки у внутрішній та зовнішній політиці дозволили Ататюрку та його правлячій Народній партії розпочати модернізацію політичної системи (20-30-ті роки XX ст.). Вона характеризувалася процесами державотворення на засадах республіканізму та здійсненням реформування політичної, економічної, культурної сфер. Особливості культурно-історичного розвитку сприяли домінуванню авторитарного стилю політичного лідерства, але саме цей етап модернізації заклав фундамент подальших трансформацій політичної системи Туреччини, сприяючи набуттю статусу провідного суб'єкта сучасного міжнародного простору.

Вище зазначене дозволяє зробити наступні висновки відносно особливостей інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи Туреччини. По-перше, процеси інституціоналізації політичної еліти

окресленого періоду, відбувалися за ініціативи офіцерського корпусу, представники якого усвідомлювали необхідність змін у системі державного управління та подолання відсталості суспільно-політичного розвитку. Поразка у першій Світовій війні та її наслідки мали катастрофічне значення для турецької державності як такої. За таких обставин відбулася активізація національно-визвольної боротьби турецького народу, яку очолив військовий генерал Ататюрк. Він спромігся об'єднати навколо себе представників військової та громадської інтелігенції, спрямувавши їх потенціал на організацію й успішне проведення національно-визвольної боротьби.

Наявність протидії з боку султанського режиму та іттихадистів (підтримували боротьбу, але були проти ліквідації султанату) змусило Ататюрка активізувати процеси політичної інституціоналізації за допомогою створення організаційних структур здійснення владних повноважень (ВНЗТ, тимчасовий уряд, Народна партія). Це сприяло певному кадровому оновленню елітного середовища та формуванню реформаторського ядра (так званих кемалістів), які підтримували та реалізовували на практиці ініціативи свого лідера. Не зважаючи на протидію опозиції в особі іттихадистів, достатньо високий рівень внутрішньоелітної консолідації щодо здійснення реформування забезпечувався авторитетом Ататюрка та авторитарним стилем політичного лідерства.

По-друге, ініційований Мустафою Кемалем проект модернізації політичної системи базувався на ідеї оновлення держави у контексті врахування здобутків динамічного розвитку європейської цивілізації, при збереженні національно-культурних особливостей. Акцент було зроблено на формуванні національної держави, що здатна здійснити широкомасштабні реформи для забезпечення власного поступу та досягнення відповідного рівня суспільного блага. Одним з основних механізмів модернізації було визнано націоналізм, тобто усвідомлення власної приналежності в силу історичних, політичних, культурних обставин до єдиної турецької нації, що наділена

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

владою на відповідній території та здатна до мобілізації наявного потенціалу заради кращого майбутнього. Виходячи з цього, правлячою елітою було докладено значних зусиль у контексті формування національної єдності та патріотизму (реформи сфери освіти, діяльність Просвітницьких товариств тощо), що стало однією з рушійних сил здійснення модернізаційних перетворень.

По-третє, прийняття закону «Про основні організації» та подальша його трансформація у Конституцію держави закріпило формування державності на засадах республіканізму, ставши фундаментом подальших процесів інституціоналізації еліти, легітимації ініційованих нею модернізаційних перетворень і формування світської нормативно-правової бази регулювання відносин у всіх сферах життєдіяльності. Це дозволило ефективно здійснити процес секуляризації, створивши передумови для формування відповідних «правил гри» у політичному просторі, основою яких стало визнання пріоритетності принципів республіканізму, народності, націоналізму, етатизму, світськості. Водночас, закріплення незмінності певних статей Конституції (наприклад, форма правління, світський характер держави) свідчило про усвідомлення політичною елітою безповоротності обраної альтернативи розвитку, що відкривала можливості для поступу держави.

По-четверте, реалізація модернізаційного проекту передбачала наступну процедуру діяльності: усвідомлення доцільності модернізації, конкретизація цілей та завдань; розробка сценарію модернізаційної діяльності; практична реалізація рішень. У ході діяльності були використані наступні політичні технології:

1) політичного проектування, направлена на формування образу «розвиненої Турецької республіки», реалізація якого передбачала поєднання стратегій європеїзації та побудову національної держави, що здатна забезпечити високий рівень добробуту громадян;

2) формування порядку денного, що відбулося за ініціативи Ататюрка, який визначив основні принципи модернізації політичної системи та в силу свого авторитету став гарантом їх практичної реалізації;

3) фреймінгу, направленої на пояснення суспільству доцільності впроваджуваних реформ (підвищення стандартів життя та рівня культурно-освітнього розвитку, політична стабільність, законодавча закріпленість прав і свобод, подолання відсталості Туреччини від провідних світових держав тощо), що дало змогу консолідувати громадськість навколо нових ідеалів, пов'язаних з новоствореною республікою, а не з дискредитованим султанським режимом;

4) політичного сценарування, що дозволяла правлячій еліти на чолі з Ататюрком швидко реагувати на виклики внутрішнього (опозиція, представлена іттихадистами) та зовнішнього (наслідки поразки у війні) середовища, приймаючи часом доволі жорсткі рішення;

5) прийняття державно-політичних рішень, направлених на оптимізацію владної ієрархії та реалізацію на практиці комплексу модернізаційних перетворень.

Вище зазначене, дозволяє говорити про відносно високий рівень суб'єктності політичної еліти Туреччини у процесах модернізації, що сприяв формуванню світської держави на засадах республіканізму та забезпечив здійснення кардинальних реформ в економічній, політичній та культурній сферах, створивши передумови подальшого поступу. Можна наступним чином оцінити рівень інституціоналізації еліти на даному етапі модернізації політичної системи (детальніше див. Додаток А). Високий рівень інституціоналізації еліти прослідковується за наступними критеріями:

1) адаптивності, що проявлялося здатності реагувати на виклики внутрішнього та зовнішнього середовища в умовах тогочасної політичної дійсності, пропонуючи нові цінності та стандарти діяльності;

2) складності, що обумовлювалося високим рівнем лідерського потенціалу владної ієрархії, здатної до мобілізації широких мас на виконання

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

цілей та завдань модернізації, прогнозування наслідків і внесення необхідних коректив;

3) згуртованості, свідченням чого була консолідація зусиль гілок влади, обумовлена авторитетом Ататюрка, щодо реалізації модернізаційних стратегій та їх узгодження з внутрішніми (опозицією, групами інтересів) та зовнішніми (міжнародною спільнотою) суб'єктами політичної діяльності;

4) конгруентності, проявом якої стало поетапне формування світської законодавчої бази та прийняття Конституції, що закріпила незмінність курсу на модернізацію, а також пропоновані нею цінності й алгоритми поведінки;

5) ексклюзивності, що проявлялася в ініціюванні модернізаційного проекту, направлено на поєднання здобутків європейської цивілізації та національно-культурних традицій розвитку, що передбачав поступовість дій та використання відповідних технологій політичної діяльності.

Середній рівень інституціоналізації за критерієм автономності пояснюється наявністю значного впливу груп інтересів на процеси прийняття політико-державних рішень (передусім, військової еліти), що обумовлювалося складністю тогочасної політичної ситуації. Водночас, авторитарний стиль лідерства забезпечував дієвість системи стримувань і противаг у владній ієрархії, не допускаючи значного домінування групових інтересів над державними [210].

Аналіз досвіду інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичних систем Іспанії, Німеччини, Туреччини дозволяє виокремити декілька актуальних висновків для України. По-перше, процеси інституціоналізації еліти в досліджених зарубіжних політичних системах супроводжувалися формуванням чіткої структури та функцій її діяльності. Це проявлялося у: 1) конкретизації статусно-рольової сітки та визначенні чітких правил інкорпорації до неї; 2) відповідності цінностей та норм внутрішньоелітної взаємодії закріпленням Конституцією принципам; 3) використанні наявних ресурсів задля досягнення відповідного рівня

суспільного блага; 4) виробленні ідей та символів, які не тільки сприяли легітимізації статусу, але й консолідації суспільства заради досягнення стратегічної мети; 5) наявності санкцій відносно порушників встановлених «правил гри».

По-друге, політична еліта сприяла формуванню інституціонального середовища діяльності, передусім, завдяки прийняттю Конституції. Відповідно, її положення ставали основою вироблення правил і норм взаємодії та визнавалися обов'язковими для всіх політичних суб'єктів. Це створювало фундамент формування зрозумілих як політичній еліті, так і суспільству алгоритмів політичної діяльності. Вони гарантували дієву конкуренцію правлячих і опозиційних сил у виробленні альтернатив модернізаційних перетворень. Це сприяло активізації використання політичних технологій, направлених на донесення їх змісту до суспільства, мобілізацію його потенціалу, оптимізацію діяльності елітного інституту.

По-третє, політична еліта досліджених держав виступала провідним суб'єктом ініціювання національних проектів модернізації, розрахованих на довгострокову перспективу. Відповідно, здійснювані модернізаційні зміни відповідали викликам поточної політичної ситуації, створюючи фундамент для подальшого поступу конкретної держави. Практична реалізація модернізаційних проектів обумовлювалася наступними чинниками: 1) орієнтацією на підвищення стандартів суспільного життя; 2) послідовною реалізацією поставлених цілей та завдань; 3) залученням політичних технологій для оптимізації досягнення стратегічної мети.

По-четверте, елітні інститути Іспанії, Німеччини, Туреччини характеризувалися наявністю лідерського потенціалу конкретних особистостей, які в кризових політичних ситуаціях усвідомлено брали на себе відповідальність за здійснення модернізаційних перетворень, ставши своєрідним каталізатором змін і суспільної консолідації заради кращого майбутнього.

4.2. Досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації зарубіжних політичних систем

По-п'яте, політичною елітою було докладено значних зусиль для формування національної єдності та самосвідомості суспільства за допомогою вироблення нових ціннісних орієнтацій, символів, що відповідали основним аспектам модернізаційних змін і підкріплювалися поступовим підвищенням стандартів життя. Це сприяло становленню високого рівня ідентичності громадян з конкретною політичною системою, забезпечуючи високий рівень залученості суспільного потенціалу до здійснення модернізаційних перетворень.

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

Сучасному етапу інституціоналізації політичної еліти (червень 2014-по сьогоднішній день) передував своєрідний перехідний період. Його наявність була обумовлена наступними причинами: 1) революційними подіями листопада-лютого 2013-2014 років; 2) виїздом за межі держави чинного на той час Президента Януковича; 3) відновленням Верховною Радою дії Конституції 2004 року та прийняттям постанови «Про взяття політичної відповідальності за ситуацію в Україні». Зазначена постанова фактично декларувала самоусунення Президента та затверджувала особливості здійснення владних повноважень до обрання нового Президента. Виходячи з цього, інституціоналізація еліти у перехідний період (лютий-червень 2014 р.) відбувалася під впливом наступних факторів: 1) наділенням новообраного Голови Верховної Ради О. Турчинова правом виконання обов'язків Президента та координування діяльності Кабінету Міністрів; 2) прийняттям рішення про позачергові вибори Президента; 3) створенням коаліції «Європейський вибір», що сформувала Кабінет Міністрів на чолі з А. Яценюком; 4) публічним визнанням силовими структурами (ЗСУ, МВС) доцільності існування перехідного періоду, встановленого Верховною Радою.

Водночас, тогочасна соціально-політична ситуація була сприйнята неоднозначно в південно-східному регіоні України, що обумовлювалося

Розділ 4.
Особливості та перспективи інституціоналізації еліти
в процесах модернізації політичної системи України

відмінностями соціально-економічного, історико-культурного розвитку, наявністю різних у межах держави зовнішньополітичних симпатій та позицією регіональної політичної еліти. Складність ситуації була посилена наступними подіями: анексією Криму, наростанням сепаратистських настроїв, гібридною війною на Донбасі.

Можна констатувати, що анексія Криму була обумовлена недалекоглядною позицією елітного інституту відносно формування державної ідентичності його жителів протягом всього періоду незалежності України. Серед причин своєрідної бездіяльності еліти можна виділити наступні: геополітичне значення півострову та його постійна включеність в орбіту інтересів Росії, відсутність цілісної стратегії державного розвитку України, нездатність відстоювати власну позицію, відстороненість від процесів формування української ідентичності жителів Криму, низький рівень впливу на формування місцевої еліти та її проукраїнських настроїв.

Безпосередній анексії передували наступні тенденції розвитку півострова. По-перше, за часів президентства В. Януковича було докладено значних зусиль для формування високого рівня підтримки його політики. Це здійснювалося шляхом відсторонення від політичної діяльності місцевої еліти шляхом її заміни представниками правлячої партії або тими суб'єктами, які довели свою лояльність. По-друге, домінування авторитарних методів дозволило сформувати жорстку вертикаль влади, змінивши баланс сил між автономією та Центром на користь останнього. Це посилює рівень конфронтації між представниками правлячої партії та традиційною елітою півострова, що мала латентний характер, формуючи протестний потенціал у регіональному елітному середовищі. Домінування у зовнішній політиці проросійського вектора, реалізація програми «Стратегія економічного та соціального розвитку АРК на 2011-2020 рр.» сприяли залученню інвестицій та активізації діяльності українських фінансово-промислових груп. Це дозволяло забезпечувати відповідний рівень економічного розвитку та стабільності на півострові.

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

Порушення встановленої вертикалі внаслідок дезорганізації Центру після подій на Майдані, пропагандистська та військова активність Росії, посилення сепаратистських настроїв серед населення – все це максимізувало можливості сусідньої держави щодо анексії. Відповідно, Росією було використано силове блокування будинку парламенту та РМ АРК з метою оголошення референдуму та зміни керівництва уряду. В умовах перехідного періоду інституціоналізації українська влада, усвідомлюючи наявні загрози, відсутність достатніх силових та інших ресурсів, а також орієнтуючись на підтримку західних партнерів, не прийняла рішення щодо збройного опору.

За таких умов основним інструментом протидії було обрано апелювання до положень Будапештського меморандуму, але й світова спільнота виявилася не готовою до жорсткої позиції щодо дій Росії.

Виходячи з цього, російською владою були здійснені ряд кроків щодо остаточного нівелювання впливу української еліти на ситуацію в Криму: 1) блокування військових частин та захоплення техніки; 2) знищення систем транспортного та комунікаційного зв'язку між Центром та півостровом, що унеможливлювало координацію взаємодії з силовими структурами; 3) використання «громадських активістів» для захоплення державних структур, яким активно допомагали військові без розпізнавальних знаків; 4) залучення традиційної кримської еліти до процесів формування нової вертикалі влади. Слід також зазначити, що особовий склад силових структур і регіональна політична еліта півострова виявилися нездатними до протидії у силу переважання сепаратистських настроїв, а також високого рівня завербованості російськими спецслужбами.

Неготовність української еліти до таких зовнішніх викликів, вичікувальна позиція західних партнерів – все це дозволило Росії пришвидшити анексію, завдяки проведеному в березні референдуму про статус АРК. Його результати обумовили прийняття рішення про входження півострова до складу Росії, не зважаючи на невизнання їх світовою спільнотою та Україною [54, с. 609-623].

На думку В. Горбуліна, швидкий процес анексії Криму обумовлювався наступними причинами: 1) зміною влади та актуалізацією наявних суперечностей між Центром і регіонами; 2) відсутністю чіткої взаємодії, незадовільним психологічним і матеріально-технічним станом силових структур; 3) активною пропагандистською діяльністю Росії на півострові [45].

Вище зазначені події сприяли наростанню сепаратистських настроїв у південно-східному регіоні, що знаходило вираження в організації акцій протесту проти влади, спробах захоплення будівель обласних адміністрацій, проголошенні «народних республік» тощо. Ці акції масово підтримувалися та фінансувалися проросійськими організаціями, будучи орієнтованими на маргінальні прошарки суспільства. У Харкові посилення протистояння між українськими та проросійськими активістами, захоплення будівлі обласної адміністрації відбувалося за негласної підтримки деяких силових структур і вичікувальної позиції регіональної еліти. Водночас, центральній владі вдалося вжити успішних заходів (проведення антитерористичної операції у місті силами вінницького підрозділу «Ягуар») щодо зниження активності сепаратистських настроїв. Це дозволило підтвердити легітимність елітного інституту в цьому регіоні.

У Дніпрі сепаратистські виступи вдалося нівелювати за допомогою тісної взаємодії із представниками фінансово-промислової групи Приват. Вони досить швидко знайшли діалог з регіональними силовими структурами, потенціал яких був використаний для наведення порядку. Водночас, призначення керівником області І. Коломойського сприяло стабілізації владної вертикалі в регіоні. Певні спроби активізації протестних настроїв були зроблені в Києві, однак правлячій еліті вдалося стабілізувати ситуацію, оскільки вона володіла значним ресурсом легітимності та контролювала силові органи, залучаючи за потреби їх потенціал [54, с. 642].

Нестабільність політичної ситуації у державі сприяла наростанню сепаратистських настроїв в Одесі, що мали вираження у протистоянні

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

прихильників Майдану та Антимайдану. Водночас, свого піку ці протестні акції досягли напередодні травневих свят, унаслідок чого відбулися сутички між прихильниками акції «За єдину Україну» та проросійськими симпатиками, що закінчилися пожежею в Будинку Профспілок та загибеллю значної кількості людей. Центру вдалося стабілізувати ситуацію, спираючись на підтримку: 1) місцевої еліти, яка в переважній більшості визнала легітимність нової влади та виступила на підтримку територіальної цілісності держави; 2) спецпідрозділу «Сокіл», якому вдалося певною мірою ліквідувати наслідки бездіяльності місцевих правоохоронних органів; 3) місцевої інтелігенції, яка продемонструвала стійку проукраїнську позицію, вплинувши на формування громадської думки [12, с. 286-305].

У Донецьку та Луганську проросійські активісти, маючи фінансову підтримку та спираючись на значний прошарок маргіналів, здійснили ряд захоплень не тільки будівель обласних адміністрацій, але й силових структур, отримавши доступ до зброї. Відбулося проголошення «народних республік». Слід зазначити, що переважна більшість силових структур і представників місцевої еліт підтримали діяльність сепаратистів. Відповідна позиція регіональної еліти обумовлювалася наступними причинами: 1) особливостями формування фінансово-промислових груп регіону в 90-х роках, що характеризувалися високим рівнем зрощення інтересів партійних функціонерів, директорів підприємств і кримінальних авторитетів; 2) домінуванням патрон-клієнтської системи внутрішньоелітної взаємодії, що стала своєрідним алгоритмом мотивування до дії більшості населення регіону, оскільки нагадувала систему відносин «керівник-робітник», створюючи передумови мобілізації суспільного потенціалу в інтересах регіональної еліти; 3) формуванням у масовій свідомості міфу «Донбас годує всю Україну», що сприяв укріпленню регіональної ідентичності, але при цьому ніяким чином не пов'язувався з державною, створюючи підґрунтя для поширення сепаратистських настроїв і використання їх для тиску на центральну владу; 4)

особливостями промислово-економічного розвитку регіону, що спирався на традиційно тісні зв'язки з Росією.

Що ж до регіональних силових структур, то їх позиція обумовлювалася загальними, негативними з точки зору формування системи національної безпеки тенденціями: відсутністю дієвої системи управління силовими структурами України, низьким рівнем фінансування, застарілою технікою та обладнання тощо). Слід також зазначити наявність високого рівня політизації цих структур, що проявлялася у призначенні на посади на основі лояльності та відданості відповідним суб'єктам чи ідеям, а також використанні їх потенціалу для силового тиску на громадськість. Це досить негативно впливало на бойовий дух, дисципліну, знижуючи рівень професіоналізму особового складу, який виявився неготовим до виконання конституційних обов'язків [150, с. 40-43].

У цьому контексті правлячою елітою було здійснено ряд кроків щодо інституціоналізації власного статусу за допомогою підтримки впливової регіональної еліти (передусім, Р. Ахметова, С. Тарути) та здійснення ряду призначень на владні посади. Спроби правлячої еліти взяти під контроль ситуацію в Донецькій та Луганській областях зазнали фіаско в силу наступних причин:

1) інституціональної слабкості еліти, яка виявилася неспроможною взяти на себе повну відповідальність відносно локалізації та стабілізації ситуації на Донбасі, використовуючи власний ресурсний потенціал;

2) домінування серед представників регіональної еліти тактики «загравання з усіма» з метою тиску на центральну владу в умовах кризової ситуації для встановлення вигідних «правил гри» та збереження власного статусу після нових президентських виборів;

3) відсутності повного управління над силовими структурами, що виявилися значною мірою дезорганізованими та деморалізованими подіями в Криму, а також недалекоглядністю військової політики на всіх етапах інституціоналізації політичної еліти;

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

4) безпосередньої близькості до кордону з Росією, що створило умови для інформаційної пропаганди ідей «вічної дружби та братерства» у контексті спільного радянського минулого, надання військово-технічної, фінансової допомоги сепаратистам унаслідок втрати контролю української правлячої еліти над значною частиною державного кордону;

5) наявності мовчазної згоди більшості жителів регіону на запропонований ззовні сценарій розвитку подій, рушійними силами яких стали маргінальні прошарки, в силу притаманного їм стилю поведінки.

У цьому контексті можна виділити ряд причинно-наслідкових зв'язків, що формувалися протягом всіх етапів інституціоналізації політичної еліти в Україні, створивши підґрунтя подіям кінця 2013 початку 2014 років. По-перше, відсутність продуманої інформаційної політики відносно формування української повістки дня, що поєднувала б загальнодержавні та регіональні тенденції розвитку, пояснюючи громадянам сутність і принципи державної політики в цілому. Цією ситуацією вдало скористалася сусідня держава, наповнюючи інформаційний простір регіону російськомовним контентом, зміст якого завжди суперечив офіційній позиції української влади. Він сприяв розпаленню міжрегіонального протистояння по лінії схід-захід, наростанню проросійських настроїв, а також грав на протиставленні дій української та російської влади, формуючи позитивний імідж саме останньої. Відповідно, події на Майдані були ефективно використані російськими телеканалами для ведення інформаційної війни з метою формування необхідної громадської думки та посилення сепаратистських настроїв. Відсутність протидії інформаційній війні з боку української влади, стало одним із факторів мовчазної згоди жителів регіону на запропонований сценарій подій.

По-друге, високий рівень регіональної ідентичності, сформований під впливом процесів індустріалізації та особливостей соціально-економічного розвитку ще в радянський період, доповнився в умовах незалежності України принципом оцінювання «свій-чужий». Відсутність покращення економічних

показників, розрив виробничих зв'язків на початку 90-х років – все це досить негативно позначилося на розвитку вугільної галузі, а тому на території Донбасу був акумульований значний потенціал протестних настроїв, загострення якого спонукало владу до певних дій. Певною мірою це впливало на формування громадської думки відносно сили шахтарського краю у протистоянні з центральною владою, що асоціювалася з «великим злом». Відповідно, ці настрої посилювалися позицією елітного інституту, який акцент робив не на оптимізації регіональної політики, кінцевим результатом якої мало б бути підвищення рівня життя громадян, а на підтримці власного статусу регіональними елітами в обмін на преференції у приватизаційних процесах великих промислових об'єктів, реструктуризації шахт, призначення на посади тощо.

Ситуативно центральною владою було створено умови для зрощення номенклатурного, фінансового та кримінального капіталів. Авторитарний стиль управління дозволяв елітному інституту в 90-х роках балансувати на паритетних засадах, але укріплення позицій фінансово-промислових груп, їх поступова інституціоналізація у політичній сфері та нові тенденції розвитку після «Помаранчевої революції» – все це сприяло зниженню можливостей елітного інституту щодо забезпечення паритетності відносин і здійснення контролю над регіональною елітою Донбасу, що стала виразником інтересів ФПП.

За таких умов регіональна еліта отримала доступ до ресурсного потенціалу Донбасу, який був використаний для подальших процесів її інституціоналізації. Водночас, сформований протестний потенціал громадян вдало застосовувався для протидії рішенням центральної влади, формування міфів «Донбас не чують», «Ми годуємо всю Україну», вимагання додаткових бюджетних асигнувань тощо. Події «Помаранчевої революції», за сприяння регіональної еліти, посилили протистояння по осі схід-захід, посиливши ідентифікацію «свій-чужий». Тодішній владі вдалося стабілізувати ситуацію із

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

протестними настроями, але нічого не було зроблено для якісних змін регіональної політики проблемного регіону. Президентство Януковича розглядалося як своєрідний реванш, а тому події кінця 2013 початку 2014 років, хиткі позиції Центру, нездатність реагувати на інформаційні, протестні виклики – все це сформувало негативне відношення до української влади та її дій, забезпечивши масову підтримку сепаратистам [150, с. 47-54].

По-третє, елітним інститутом за всі роки незалежності України не була запропонована збалансована концепція національно-культурного розвитку, яка б передбачала формування об'єднавчих цінностей та ідей, направлених на виховання патріотизму, поваги до держави, її символів, сприяючи усвідомленню власної причетності до процесів державотворення та політичної відповідальності за їх результати.

Особливості інституціоналізації елітного інституту засвідчили неготовність його представників сформулювати зрозумілі всім орієнтири національно-культурного розвитку та власним прикладом показати їх значущість для подальшого поступу держави. Натомість, прагнучи задовольнити власні інтереси щодо набуття владних повноважень, політична еліта активно маніпулювала культурними, ідеологічними, мовними відмінностями, сформованими в умовах політико-історичного розвитку держави. Така позиція еліти сприяла дезорганізації українського суспільства, позбавляючи його самоорганізаційного потенціалу щодо відстоювання власних потреб, інтересів і здійснення контролю за діяльністю влади.

Слід констатувати, що в умовах наростання авторитарних тенденцій у функціонуванні політичної системи, українське суспільство таки було здатне до ситуативної самоорганізації, свідченням чого стали «Помаранчева революція» та «революція Гідності». Водночас, ідеї та цінності цих революцій найменш підтримувалися саме жителями Донбасу та Криму, тобто двох регіонів із найменшим рівнем державно-культурної ідентифікації. Саме їх представники виявилися найбільш чутливими до активної, здійснюваної на постійній основі,

політики Росії щодо захисту російськомовних громадян, що стала одним із векторів її зовнішньополітичної доктрини.

В умовах політичної нестабільності кінця 2013 року Росією був використаний весь потенціал, напрацьований багаторічним втручанням у політичну, інформаційно-культурну, військову сфери України, щоб не допустити втрати важливої сфери реалізації своїх геополітичних амбіцій. На думку В. Горбуліна, Росія протягом 2001-2014 років не тільки активно здійснювала пошук способів і методів реалізації так званої «геостратегії реваншу» щодо відновлення власного впливу на міжнародній арені, але й реалізовувала їх на практиці, здійснюючи перманентний тиск на зовнішню та внутрішню політику України [45]. Ефективно протистояти такому втручанням у внутрішні справи українська еліта виявилась неготовою. Її безвідповідальність лише посилювала включеність більшості жителів Донбасу та Криму до культурно-інформаційного простору сусідньої держави та визнання легітимності, здійснюваної нею діяльності.

Окреслені фактори виступають свідченням низького рівня суб'єктності елітного інституту в процесах модернізації на всіх етапах її реалізації, що проявлявся в нездатності здійснювати послідовне та комплексне реформування всіх сфер життєдіяльності суспільства. Відповідно, політична еліта виявилася не спроможною власним прикладом показати дієвість перетворень, закріпивши їх на рівні загальновизнаних цінностей та орієнтирів державно-політичного розвитку. Все це сприяло наростанню відчуження елітного інституту від потреб та інтересів громадян, потенціал яких використовувався лише за потреби інституціоналізації власного статусу. Наростання рівня відчуженості елітного інституту від власних громадян не сприяло формуванню у них чіткої ідентифікації з українською політичною системою, тим самим, роблячи її вразливою до зовнішніх впливів. Відповідно, відсутність цілісної стратегії державного розвитку, непродумана регіональна політика на всіх етапах інституціоналізації політичної еліти у кризовій ситуації активізувала

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

сепаратистські настрої, засвідчивши критичний рівень національної ідентифікації жителів регіону, їх неготовність протистояти зовнішній агресії, підтримуючи дії саме української влади.

Особливості державно-політичного розвитку, загальні тенденції інституціоналізації політичної еліти, а також цілеспрямоване втручання сусідньої держави у внутрішні справи – все це сформувало передумови ведення «гібридної війни» на території України, що стала ще одним викликом (після анексії Криму) для української політичної еліти. На думку М. Цюрупи, в українській політичній системі були актуалізовані наступні ознаки «гібридної війни»: 1) наявність збройної боротьби без формального оголошення війни, що супроводжується неоднозначною реакцією світової спільноти на порушення норм міжнародного права; 2) поділ учасників бойових дій на дві групи, одна з яких представлена урядовими легітимними збройними формуваннями, а інша так званими недержавними виконавцями – «ідейними борцями» з урядовими силами, найманцями, підтримуваними третьою стороною, кримінальними елементами тощо; 3) простір локалізації характеризується наявністю культурно-цивілізаційних відмінностей розвитку, що обумовлює різне сприйняття суспільством питань життєдіяльності, безпеки, миру тощо; 4) поєднання класичних (фізичне знищення сил супротивника) та некласичних (інформаційно-психологічний вплив на суспільну свідомість) методів ведення війни [226].

Виходячи з цього, правлячою політичною елітою у квітні 2014 року було ініційовано проведення АТО з метою подолання терористичної загрози та збереження територіальної цілісності держави. Перші результати якої, показали відсутність дієвої системи національної безпеки, здатної протистояти терористичним загрозам. Це було прогнозованим наслідком багаторічної неефективної політики щодо розвитку та взаємодії силових структур, промахів у кадрових призначеннях. Водночас, українська армія була не готова діяти в умовах протистояння з боку місцевого населення та планувати військові

операції, наслідком яких було б знищення інфраструктури та втрати серед мирних жителів. Усвідомлюючи необхідність нарощування військового потенціалу та бойового духу силових структур у ході військових дій, правляча еліта прийняла рішення про використання тактики облоги захоплених бойовиками міст, прагнучи активізувати підтримку західних партнерів у ініційованому переговорному процесі. Проведені у «Женевському форматі» переговори не сприяли деескалації ситуації, засвідчивши вичікувальну позицію учасників і відкладання розв'язання питання до президентських виборів [54, с. 655].

Вище зазначене дозволяє зробити ряд висновків відносно перехідного періоду інституціоналізації політичної еліти. По-перше, революційні події 2013-2014 років створили передумови переформатування статусно-рольової сітки елітного інституту та зміни правил його функціонування у контексті подальших процесів модернізації, європейський вектор яких був актуалізований «Революцією Гідності». У цьому контексті політичною елітою було прийнято ряд рішень (повернення до парламентсько-президентської форми правління, старт процесів децентралізації, оголошення дострокових президентських виборів, реформування силових структур, активізація взаємодії з європейськими структурами тощо), які засвідчили готовність до здійснення певних змін. Але зовнішнє втручання сусідньої держави у процес зміни політичного режиму, що проявлялося у нагнітанні сепаратистських настроїв, невизнанні легітимності зміни влади – все це сформувало нові виклики не тільки для функціонування елітного інституту, але й збереження державності загалом.

По-друге, негативні тенденції функціонування елітного інституту, кристалізація яких відбувалася на кожному з етапів інституціоналізації, стали одним з основних факторів його нездатності протистояти зовнішнім і внутрішнім викликам. Мова йде про низький рівень суб'єктності у процесах політичної модернізації, які більшою мірою мали імітаційний характер.

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

Наслідком цього стала відсутність національного проекту модернізації, що передбачав би послідовний та комплексний план реалізації актуальних завдань, направлених на підвищення рівня добробуту громадян і забезпечення сталого розвитку політичної системи. Високий рівень орієнтації на власні потреби інституціоналізації, відірваність від потреб суспільства, нездатність залучати його потенціал до здійснення перетворень, формуючи взаємну причетність і відповідальність за досягнення суспільного блага – все це не дозволило елітному інституту комплексно зреагувати на внутрішні та зовнішні виклики політичної системи.

По-третє, елітний інститут, маючи досвід реагування на посилення сепаратистських настроїв у південно-східних регіонах, вжив певних заходів щодо їх зниження. Цього вдалося досягти шляхом активізації позиції громадськості конкретних регіонів, взаємодії із місцевою елітою, яка продемонструвала чітку позицію у підтримці державного суверенітету, а також використання, у визначених законодавством межах, силового ресурсу. Водночас, ефективно реагувати на анексію Криму та поступове загострення ситуації на Донбасі, в умовах перехідного етапу функціонування політичної системи, елітний інститут виявився не готовим у силу розбалансованості владної ієрархії та відсутності достатніх ресурсів впливу.

У цьому контексті дострокові президентські вибори розглядалися як механізм легітимації змін політичного режиму, оновлення статусно-рольової сітки елітного інституту та переорієнтації модернізаційних процесів, здійснюваних у політичній системі на досвід європейських держав. Серед особливостей президентських виборів 2014 року можна виділити наступні: 1) проведення в умовах АТО; 2) підвищення рівня очікувань і вимог громадян щодо виконання гасел, актуалізованих революційними подіями; 3) готовність еліти та суспільства до певних компромісів у контексті потреби легітимації правлячої еліти та розв'язання актуальних проблем суспільно-політичного розвитку. Виходячи з цього, вибори відбулися в один тур, де перемогу здобув

П. Порошенко, отримавши більш ніж 50 % відсотків голосів за рахунок достатньо рівномірної підтримки серед виборців усіх регіонів. Особливості тогочасної ситуації певною мірою визначили результат виборів, що засвідчив готовність до компромісу як еліти, так і суспільства, у контексті усвідомлення потреби реформування політичної системи з метою більш дієвого реагування на внутрішні та зовнішні виклики. Відповідно, можна говорити про початок сучасного етапу інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи.

Перед новообраним Президентом та його командою постало ряд завдань:

1) подальша інституціоналізація елітного інституту, виходячи з внутрішніх і зовнішніх викликів; 2) проведення комплексу реформ, обумовлених революційними подіями, з метою оптимізації модернізації політичної системи; 3) формування позиції держави та розробка механізмів відновлення територіальної цілісності та суверенітету.

Постреволюційні події, зовнішні виклики та загальні тенденції функціонування елітного інституту актуалізували потребу його оптимізації у контексті визначення стратегічного напрямку та інструментів модернізації політичної системи України. Відповідно, президентською командою було ініційовано ряд рішень:

1) за дотримання конституційної процедури оголошено проведення дострокових парламентських виборів, що мали на меті укріплення владної вертикалі та проведення певної люстрації депутатського корпусу за партійним принципом;

2) здійснено ряд кадрових призначень, зокрема в Адміністрації Президента, направлених на оптимізацію діяльності цього органу в контексті практичного забезпечення реалізації повноважень голови держави;

3) створено низку дорадчо-консультативних органів (Національну раду реформ для координації стратегічного планування та реформування політичної

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

системи України, Раду з питань національної єдності для сприяння консолідації суспільства та оптимізації його взаємодії з органами влади).

Своє бачення наступного етапу модернізації політичної системи в умовах внутрішніх та зовнішніх викликів Порошенко виклав у «Стратегії 2020». У цьому документі акцентовано увагу на чотирьох векторах державного розвитку, що мають сприяти поступальному руху держави в контексті забезпечення високих стандартів життя та перетворення її на провідного суб'єкта міжнародного політичного простору. По-перше, сталий розвиток, обумовлений комплексним реформуванням політичної системи з метою підвищення стандартів життя. По-друге, дієва система безпеки громадян на внутрішньому та зовнішньому рівнях життєдіяльності, спрямована на розширення можливостей особистісного росту та самовдосконалення. По-третє, соціальна справедливість і відповідальність, покликані забезпечити гарантії доступу до розподілу благ, несення спільної відповідальності за зміст і наслідки реформування політичної системи. По-четверте, високий рівень ідентифікації з політичною системою, направлений на формування патріотизму, гордості за українську культуру та державу.

Механізмом реалізації цих векторів було визначено комплекс реформ у наступних сферах: система національної безпеки, оновлення влади та боротьба з корупцією, децентралізація та система державного управління, розвиток підприємницької діяльності, система охорони здоров'я тощо. На думку, Президента, кінцевим результатом комплексної модернізації політичної системи має бути впровадження європейських стандартів якості життя, що стане передумовою подання заявки на членство в ЄС. Реалізація цієї стратегії вимагала формування дієвої структури елітного інституту та інституціонального середовища для оптимізації здійснення визначених реформ.

У цьому контексті, за результатами парламентських виборів було створено нову коаліцію «Європейська Україна», до складу якої увійшли представники Народного Фронту, Блоку Петра Порошенка, партії

«Самопоміч», Радикальної партії Олега Ляшка та ВО «Батьківщини». Її створення поклало початок діяльності нового уряду на чолі з А. Яценюком. Узгодження кандидатури очільника уряду тривало близько місяця, що було обумовлено наявністю кулуарної боротьби за сфери впливу переможців виборчих перегонів. Загалом, при формуванні складу новообраного уряду, призначення на посади до інших органів державної влади, домінуючою стала тенденція вибору представників громадськості, вихідців із лояльних новій владі бізнес-структур, осіб, що мали досвід роботи в інших державах. Представництво громадських активістів, які проявили себе під час революційних подій, розглядалося як дієвий інструмент легітимації рішень нової влади, формуючи певне уявлення про націленість на задоволення вимог більшості суспільства.

Зміна політичного режиму сприяла переформатуванню сфер впливу, передусім, на політику фінансово-промислових груп. У цьому контексті, наближеність до сфер бізнес-інтересів новообраного Президента, гарантувала відповідні дивіденди у перерозподілі ресурсів впливу. Відповідно, кадрова політика Порошенка характеризувалася орієнтацією на перевірених у спільній бізнес-діяльності партнерів, які володіли достатньо високим рівнем, передусім, менеджерських компетенцій, необхідних для організації та оптимізації діяльності структур, що здійснюють супровід діяльності Президента. Досить популярною була також практика залучення реформаторського досвіду інших держав, проявом чого стало призначення на посади в Уряді чи інших державних структурах іноземців. Це дозволяло новій владі не тільки декларувати свою причетність до процесів реформування політичної системи, але й при нагоді апелювати до зарубіжного досвіду, пояснюючи чи виправдовуючи свої дії.

Можна констатувати, що оновлення статусно-рольової сітки елітного інституту відбувалося за домінування принципу лояльності до представників правлячої еліти та високого рівня кулуарності процесів узгодження

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

компромісних фігур. Спроби залучення громадських активістів до процесів державно-політичного управління не завжди були успішними, зважаючи на відсутність необхідних для цього компетенцій та досвіду взаємодії в елітному середовищі. Кадрова політика щодо іноземного представництва на ключових посадах в органах державної влади також не мала значного успіху, оскільки даним особам бракувало досвіду включеності в існуючу систему внутрішньоелітної взаємодії.

Виходячи з цього, діяльність елітного інституту мала досить суперечливий характер, незважаючи на потребу консолідації зусиль в умовах протистояння зовнішній агресії. Владою таки був ініційований процес реформування, динамічність якого стала однією з вимог західних партнерів задля отримання фінансової допомоги, відбулися певні зрушення у розвитку громадянського суспільства та подальшій демократизації суспільно-політичного життя. Однак, ці процеси характеризувалися перманентними конфліктами в елітному середовищі, що відбувалися між командами Президента та Прем'єр-міністра у контексті перерозподілу сфер впливу та задоволення інтересів фінансово-промислових груп, наближених до кожного з центрів прийняття рішень.

Це протистояння негативно позначалося на діяльності ключових органів влади. Парламентська коаліція зосередила увагу на саботуванні ініціатив уряду, активно формуючи інформаційні приводи відносно корупційних схем урядовців та Прем'єр-міністра зокрема. При чому не останню роль у нагнітанні ситуації навколо уряду відігравала пропрезидентська фракція БПП. У цьому контексті можна говорити про високий рівень конфліктності функціонування самого партійного простору, що обумовлювався наявністю протидії як усередині провладних партій, так і представників опозиції. Політичні партії, будучи виразниками інтересів громадян, виявилися неспроможними навіть у складних умовах до ефективної взаємодії заради досягнення стратегічної мети. Акцент зміщувався на взаємну критику, обвинувачення у невиконанні обіцянок

Урядом, Президентом і дистанціювання від соціально непопулярних рішень. Все це посилювало соціальну напругу в суспільстві, сприяючи зниженню рівня підтримки діяльності владних інституцій.

Водночас, у цей період відбулися деякі зміни у правовому забезпеченні діяльності політичних партій. По-перше, запровадження державного фінансування, направлено на зменшення рівня їх залежності від фінансово-промислових груп. По-друге, прийняття «декомунізаційних законів», направлених на: 1) обмеження використання у партійній риторичі радикальних комуністичних та інших гасел, пов'язаних зі спадщиною минулого; 2) закріплення правових механізмів заборони діяльності партій, орієнтованих на комуністичну ідеологію; 3) недопущення використання у партійній діяльності суспільно-конфліктної проблематики. Оновлення правової бази функціонування партій направлене з одного боку на їх переорієнтацію з образів минулого на майбутнє, а з іншого – це надання можливості державі певною мірою втручатися в їхню діяльність.

Сформований Уряд хоча й виступив ініціатором важливих у контексті реформування рішень (посилення процесів децентралізації, створення зони вільної торгівлі з ЄС, проведення антикорупційної політики, розв'язання питань соціального захисту воїнів АТО, активізація реформування органів внутрішніх справ, упровадження системи електронних закупівель тощо), але також став центром розбірок провладних політичних сил.

Високий рівень конфліктності у функціонуванні елітного інституту обумовлювався наступними причинами: 1) відсутністю ефективної цілеспрямованої взаємодії між представниками фракцій, міністерськими структурами, що посилювалася загостренням лідерських амбіцій їх керівництва; 2) низьким рівнем професіоналізму та відповідальності за здійснювану діяльність більшості депутатського корпусу та урядовців; 3) орієнтацією на першочергове задоволення інтересів фінансово-промислових груп, а не суспільства; 4) закріпленням у Конституції принципом дуалізму

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

функціонування інститутів влади, що активізує конкуренцію між Президентом і Прем'єр-міністром у розподілі сфер впливу на виконавчу гілку влади [195, с. 11-14].

Наростання напруги між представниками коаліції посилювалося взаємними звинуваченнями у корупції та нездатності здійснювати реформування політичної системи. У Верховній Раді активізувався процес щодо висловлення недовіри Яценюку та його уряду. З метою недопущення владного колапсу та зниження ризиків ненадання фінансової допомоги була ухвалена «Заява трьох». Вона була орієнтована на посилення єдності та співробітництва Президента, Уряду, Верховної Ради заради пришвидшення реформування та процесів євроінтеграції. Відтак, пропрезидентська фракція не підтримала відставку уряду. Можна констатувати, що ситуативне вирішення політичної кризи відбулося не стільки завдяки усвідомленню відповідальності правлячої еліти за здійснювану діяльність в умовах зовнішньої агресії, скільки тиску міжнародних партнерів і перспективи втрати фінансової підтримки, що створювало ризики дефолту та повної делегітимації.

Подальші процеси інституціоналізації еліти обумовлювалися впливом наступних факторів. По-перше, відбулося переформатування парламентської коаліції, у складі якої залишилося дві фракції БПП і НФ. Це сприяло формуванню нового уряду на чолі з В. Гройсманом, що дозволило знизити рівень політичної напруги між Президентом і виконавчою гілкою влади. Зменшення кількісного складу коаліції спонукало її до ситуативної співпраці з опозицією та позафракційними депутатами під час прийняття важливих державно-політичних рішень.

Кадрові перестановки відбулися і в Адміністрації Президента, яка поступово трансформувалася у своєрідний технічний апарат організації та супроводу процесу прийняття державно-політичних рішень. Центр їх прийняття зосередився в руках Президента та його найближчого оточення. Відповідно, навіть за парламентсько-президентської форми правління він зумів

закріпити за собою високий рівень впливовості на процеси функціонування елітного інституту та політичну систему в цілому. Цьому сприяло формування дієвого інституціонального середовища, де провідними стали бізнесові комунікаційні практики, направлені на пошук проблемних питань, конкретизацію точок доступу, обговорення нюансів у колі зацікавлених суб'єктів і прийняття компромісного рішення. Водночас, досить ефективною є діяльність системи дорадчо-консультативних і підконтрольних Президенту органів, що дозволяють йому бути активним учасником політичного процесу.

По-друге, у зв'язку з створенням Національного антикорупційного бюро та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури виник ще один центр напруги – це їх взаємодія між собою та ГПУ в цілому. Неузгодженість дій НАБУ, САП, ГПУ, використання силових ресурсів протидії одне одному свідчить про гальмування процесу боротьби з корупцією, що відбувається як завдяки позиції ключових суб'єктів влади, так і протистояння груп інтересів у системі правоохоронних органів. Все це вказує на недосконалість реформування окреслених органів, що полягає у домінуванні старих правил взаємодії, відсутності ротації керівного складу, а також неготовності правлячої еліти до системної боротьби з корупцією загалом

По-третє, здійснення ряду кроків щодо протидії корупції («справа Онищенко та Насірова», електронне декларування статків держслужбовців) та перманентні корупційні скандали («панамські офшори», «діамантові прокурори») неоднозначно вплинули на внутрішньополітичну ситуацію, ставши каталізатором зростання невдоволення громадськості діяльністю правлячої політичної еліти. Передусім, це було пов'язане з частковою дискредитацією іміджу провідних українських політиків корупційними скандалами, наявністю у більшості з них захмарних статків і відсутністю чіткої позиції елітного інституту відносно здійснення антикорупційної діяльності, наслідком чого є перманентне протистояння правоохоронних органів. За таких

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

обставин, помітного зниження рівня корумпованості в політичній системі не відбувається.

По-четверте, революційні події мотивували правлячу еліту до посилення взаємодії із громадянським суспільством. У цьому контексті слід відзначити залучення громадської ініціативи до розробки законопроектів через структури Реанімаційного пакета реформ, проведення відкритих конкурсів щодо обрання високопосадовців, переатестацію персоналу правоохоронних органів тощо. За ініціативи Президента було створено ряд дорадчо-консультативних органів, покликаних посилити взаємодію влади та суспільства відносно розв'язання актуальних питань. Але ці кроки більшою мірою були спрямовані на процес іміджування відкритості та демократичності елітного інституту в очах західних партнерів, а не залучення громадської ініціативи до участі та здійснення контролю за процесами модернізації політичної системи [195, с. 15-16]. Це обумовлено традиційною політикою елітного інституту щодо збереження патерналістських тенденцій у взаємодії влада-суспільство. Вона дозволяє політичній еліті формувати певний набір мінімальних благ, необхідних для функціонування, передусім, малозабезпечених людей, кількість яких в Україні постійно зростає через недосконалість впроваджуваних реформ і безвідповідальність політиків. Ці блага забезпечуються державою, формуючи при цьому відчуття «постійної турботи» серед більшості населення, яке в умовах перманентної економічної кризи переорієнтовується на виживання, втрачаючи інтерес до політичних процесів. Відповідно, правляча еліта свідомо стримує розвиток громадянського суспільства, орієнтуючи його на залежність від держави, пасивність щодо її бездіяльності та відстоювання власних прав і свобод [156, с. 33].

Наявність даних проблем ще раз засвідчила неспроможність політичної еліти взяти повну відповідальність за здійснюване реформування, оскільки безвідповідальність, орієнтація на задоволення власних потреб, високий рівень відірваності від потреб суспільства, нав'язування йому патерналістських

тенденцій взаємодії – все це створює перешкоди для практичної реалізації запланованих стратегій модернізації політичної системи та негативно позначається на процесах інституціоналізації політичної еліти [46; 47].

Не менш важливим викликом для елітного інституту (у порівнянні з процесами інституціоналізації та реформування) стало проведення АТО на Донбасі. Президентом Порошенком ще в червні 2014 року був ініційований мирний план, що передбачав амністію українським громадянам, непричетним до загибелі військовослужбовців і мирних жителів, надання коридору для відходу найманців на територію сусідньої держави, дострокові місцеві вибори, пришвидшення процесів децентралізації тощо. У ході його реалізації українською владою були прийняті наступні рішення:

1) 10-ти денне припинення в односторонньому порядку вогню в зоні АТО з метою узгодження позицій сторін конфлікту та вироблення механізму практичної реалізації плану, але спроба конструктивного діалогу в умовах переговорного процесу в Донецьку зазнала фіаско;

2) відновлення роботи оборонно-промислового комплексу та переорієнтація його на потреби АТО;

3) ініціювання переходу до активної фази АТО, в ході якої, не зважаючи на всебічне надання Росією підтримки найманцям, вдалося звільнити значну частину, окупованих у травні-червні територій.

Пряма агресія російських військ, трагічні події під Іловайськом значною мірою деморалізували українську армію та суспільство в цілому. Одними з причин цих подій можна вважати недофінансування оборонної сфери, переважання застарілої техніки, неузгодженість системи управління військами, низький рівень морального духу військових тощо. Водночас, правлячою елітою було зроблено ряд висновків, що стосувалися збільшення бюджетних витрат на оборону, інтеграції добровольчих батальйонів до державних силових структур, кадрової ротації та оптимізації системи управління військами.

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

Відповідно, наслідком ескалації конфлікту у серпні-вересні 2014 року став переговорний процес «Мінськ-1», а загострення протистояння у січні-лютому 2015 року спровокувало «Мінськ-2». Ці переговорні процеси більшою мірою використовувалися учасниками для відновлення боєздатності та нарощування військового потенціалу, при цьому акцент робився на тактику виснаження опонента. У цьому контексті правляча еліта України проводила активну зовнішню політику щодо підтримки власної позиції, пошуку додаткових джерел фінансування (в тому числі для силових структур), а також було прийнято рішення щодо мінімізації взаємодії з окупованими територіями [54, с. 662-681]

Отже, у процесах інституціоналізації еліти в політичній системі України періоду 2014 року по сьогоднішній час можна виділити наступні особливості: 1) у складних умовах (анексія Криму, війна на Донбасі) вдалося уникнути колапсу державності та за дотримання процедури легітимізувати елітний інститут; 2) відбулося часткове оновлення статусно-рольової сітки, що сприяло ексکورпації з елітного середовища значної кількості політиків, які дискредитували себе в умовах тогочасної політичної ситуації; 3) зусиллями Президента та його близького оточення була сформована чітка вертикаль влади, направлена на забезпечення достатнього (для прийняття важливих державно-політичних рішень) рівня внутрішньоелітної консолідації; 4) традиційним залишилося домінування патрон-клієнтських і кланових відносин у внутрішньоелітній взаємодії, але провідними стали бізнесові, прагматично орієнтовані практики комунікації владних суб'єктів, направлені на досягнення компромісного результату в ході обговорення проблеми.

Суб'єктність елітного інституту окреслювалася доволі амбітним проектом «Стратегія-2020», що передбачав здійснення всебічної модернізації політичної системи з метою формування високого рівня її відповідності європейським стандартам життя. У цьому контексті можна визначити наступні сфери реформування внутрішньої політики:

Розділ 4.
Особливості та перспективи інституціоналізації еліти
в процесах модернізації політичної системи України

1) ініціювання децентралізації влади, направленої на збільшення повноважень органів місцевого самоврядування, здійснюваного територіальними громадами, які наділяються необхідними фінансовими та організаційними ресурсами ;

2) судова реформа, спрямована на оптимізацію системи правосуддя (скасування низки судів, забезпечення прозорості конкурсного відбору суддівського корпусу, збільшення відповідальності суддів через скасування їх недоторканості тощо);

3) реформа поліції, що передбачала створення Національної поліції, покликаної забезпечувати охорону прав і свобод людини та підтримувати громадський порядок, а також проведення переатестації особового складу поліції;

4) реформа державного управління, направлена на його оптимізацію у контексті зменшення впливу бізнесу на владні структури, зменшення кількості контролюючих органів і трансформація їх функцій, скорочення персонального складу державних службовців, надання електронних адміністративних послуг, запровадження конкурсного відбору на посади;

5) антикорупційна реформа, спрямована на створення спеціалізованих органів по боротьбі з корупцією (НАБУ, САП), наділення їх необхідними повноваженнями та ресурсами [195, с. 16-18].

У зовнішній політиці акцент було зроблено на поглиблення співпраці з НАТО, ЄС та США, що обумовлювалося потребою міжнародної підтримки в умовах військової агресії сусідньої держави. У червні 2014 року було підписано економічну частину Угоди про асоціацію з ЄС, а через три роки Україна отримала безвізовий режим з ЄС.

Високий рівень незавершеності процесів модернізації, їх неоднозначне трактування як представниками елітного інституту, так і суспільством свідчать про відсутність комплексного підходу до здійснюваної діяльності, що створює перешкоди для визначення алгоритму та технологій політичної діяльності,

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

спрямованих на оптимізацію поставлених цілей. Відповідно, можна говорити про ситуативне використання елітним інститутом наступних технологій політичної діяльності:

1) політичного консультування, орієнтованого більшою мірою на створення консультаційно-дорадчих структур при відповідних органах влади, потенціал яких враховується лише за необхідності формування громадської думки чи легітимації рішень суб'єктів влади;

2) політичного проектування, що з одного боку сприяло формуванню образу «бажаного майбутнього», в основу якого лягла ідея євроінтеграції, а з іншого – вона так і не стала консолідуючою для більшості суспільства;

3) формування порядку денного, орієнтованого більшою мірою на зовнішню громадськість з метою відновлення іміджу держави, легітимації владного статусу, отримання фінансової допомоги та формування міжнародної коаліції у контексті пошуку шляхів врегулювання конфлікту на Донбасі;

4) фреймінгу, спрямована на актуалізацію для громадян основних аспектів модернізації (свобода та гідність, безвізовий режим, європейські стандарти життя), але внаслідок неоднозначності дій владних суб'єктів у контексті боротьби з корупцією та відсутності реальних показників підвищення рівня добробуту громадян – все це так і не забезпечило спільну взаємодію влади та суспільства заради досягнення мети. Навіть втрата частини території, що на початку розглядалася як національна катастрофа, заради якої необхідно поступитися приватними інтересами на користь державних, поступово стала буденною політичною ситуацією;

5) прийняття державно-політичних рішень, які з одного боку забезпечують певну динаміку модернізаційних перетворень, а з іншого – набувають неоднозначного характеру в силу переважання неформальних практик взаємодії в елітному інституті, ігнорування встановлених «правил гри», відсутності дієвих форм зворотного зв'язку у політичній системі тощо;

Можна також констатувати, що традиційними, в умовах української політичної дійсності, залишаються наступні технології: формування політичних міфів; віртуалізації політичного простору; політичного маніпулювання.

Виходячи з цього, можна зробити ряд висновків відносно сучасного етапу інституціоналізації політичної еліти. По-перше, до основних закономірностей функціонування елітного політичного інституту можна віднести: 1) перманентну боротьбу між гілками влади (особливо Президента та Прем'єра), направлену на захоплення лідерства у процесі прийняття державно-політичних рішень, хоча у порівнянні з іншими етапами інституціоналізації, вона більшою мірою орієнтована на пошук компромісу; 2) підвищення рівня публічності політичної сфери сприяло деякому урівноваженню антрепренерських та гільдійних принципів інкорпорації, створюючи умови для використання нових технологій політичної діяльності.

По-друге, цей період характеризується домінуванням ліберальної тенденції, що створює ризики для стабільності політичної системи внаслідок перманентних конфліктів між гілками влади, наявності більшої кількості точок доступу для груп інтересів, але висхідний рівень самоорганізації суспільства виступає дієвим механізмом стимулювання елітного інституту на пошук компромісних рішень. Домінування цієї тенденції традиційно сприяло переорієнтації модернізаційних процесів на європейські цінності та стандарти, закріплення яких мало б здійснюватися через системне реформування за сприяння фінансової допомоги західних партнерів.

У цьому контексті слід зазначити, що елітним інститутом був задекларований перехід від патерналістського режиму взаємодії з громадянським суспільством до партнерської взаємодії. На початкових етапах інституціоналізації сучасної правлячої еліти відбулося збільшення мережі та розширення можливостей впливу громадських структур на процеси суспільно-політичного розвитку через активізацію комунікації із ЗМІ, звернень до міжнародної спільноти, створення громадських об'єднань (асоціацій) для

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

захисту інтересів та публічні обговорення суспільно-політичних проблем (круглі столи, громадські слухання тощо) [109]. Однак, все ще прослідковується переважання саме патерналістської тенденції двосторонньої взаємодії, що проявляється у: 1) створенні підконтрольних та фінансово залежних від владних структур громадських організацій; 2) підкріпленні очікувань громадян на допомогу від держави реалізацією основних засад малоефективної соціальної політики; 3) відсутності політичної волі еліти щодо послідовності практичної реалізації альтернативних рішень, сформованих у ході діалогу та співпраці з громадськими структурами.

По-третє, елітний інститут певною мірою продовжив традицію переформатування «правил гри» під власні потреби та близьких фінансово-промислових груп. Водночас, чинні правила взаємодії являють собою своєрідний конгломерат політичних і бізнесових практик, орієнтованих на досягнення конкретного результату через пошук компромісного рішення. Президенту вдалося (навіть за парламентсько-президентської форми правління) зосередити центр прийняття рішень у власних руках.

Водночас, хід процесів реформування та їх наслідки показують, що Конституція, встановлені «правила гри» (в силу високого рівня корумпованості, клановості політичної сфери) так і не стали фундаментом створення чітких і прозорих форм внутрішньоелітної взаємодії, направлених на консолідацію зусиль у процесах модернізації. Так, елітному інституту вдалося ініціювати ряд важливих реформ, але консолідація зусиль в основному відбувалася при загрозі втратити власні легітимаційні чи фінансові ресурси, а також під тиском західних партнерів чи протестних груп громадськості.

По-четверте, достатньо повільний хід люстраційних процесів, обумовлений неоднозначністю способів і методів антикорупційної боротьби залишив незмінним соціально-психологічний тип представників елітного інституту, для яких найбільш характерними залишаються наступні риси: 1) неспроможність усвідомлювати власну відповідальність за процеси державного

розвитку (тим більше в умовах анексії частини території та ведення бойових дій), що унеможлиблює системний підхід до реалізації поставлених цілей та завдань, вибір ефективних технологій політичної діяльності, зменшуючи при цьому результативність реформ; 2) наявність зловживань службовим становищем в угоду власним інтересам; 3) доволі низький рівень оцінювання політичної ситуації, прогнозування її наслідків та можливостей внесення коректив; 4) традиційна орієнтація на конфліктну риторичку, що може змінюватися лише за наявності зовнішнього тиску.

Вище зазначене дає змогу наступним чином оцінити сучасний рівень інституціоналізації політичної еліти (детальніше див. Додаток А). Середній рівень інституціоналізації еліти прослідковується за критеріями:

1) адаптивності, що пояснюється відносною стабілізацією функціонування політичної системи в умовах анексії частини території та військових дій на Донбасі, обумовленою активною діяльністю у зовнішній та внутрішній політиці;

2) складності, що проявляється у наявності диференціації функцій у межах статусно-рольової сітки, динамічність якої обумовлена потребами самозбереження владного статусу, поточною політичною ситуацією та лідерським потенціалом Президента;

3) автономності, проявом чого є значний вплив груп інтересів на процеси ініціювання та прийняття рішень щодо реформування, що забезпечує пріоритетність групових інтересів, але рівень централізації вертикалі влади дозволяє формувати певну систему стримувань і противаг;

4) ексклюзивності, що проявлялося у ситуативній переорієнтації на європейський досвід модернізації, неузгодженості дій відносно процедури її здійснення та розмитості образу бажаного майбутнього.

Низький рівень інституціоналізації еліти прослідковується за критеріями згуртованості та конгруентності. У першому випадку мова йде про наявність перманентного конфлікту між гілками влади, що за сприяння політичних

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

суб'єктів набуває широкого висвітлення в ЗМІ, посилюючи рівень соціальної напруги. Хоча при загрозі втрати легітимного статусу можлива переорієнтація на пошук компромісних форм взаємодії. У другому – про домінування неформальних практик взаємодії над формальними, їх зміні заради досягнення балансу інтересів у відповідній політичній ситуації.

Аналіз функціонування елітного політичного інституту (1991-2018 рр.) свідчить про переважання критеріїв, що відповідають низькому та середньому рівню інституціоналізації. У першому випадку мова йде про критерії згуртованості та конгруентності. Низький рівень згуртованості обумовлений несформованістю демократичної політичної культури, правовим нігілізмом, відсутністю балансу взаємодії гілок влади, домінуванням особистих інтересів над державними. Підвищення рівня згуртованості відбувається лише за умови посилення централізації влади або загрози втрати внутрішньої та зовнішньої легітимності.

Довготривалий конституційний процес закріпив домінування ситуативно-вигідних норм і практик політичної діяльності, направлених на задоволення потреб елітного інституту. Цьому сприяла також відсутність дієвих механізмів впровадження та контролю за дотриманням конституційних норм. Відповідно, українська політична еліта так і не спромоглася сформувати дієве інституціональне середовище, що характеризується наявністю чітких норм, правил і процедур політичної діяльності. Домінування орієнтації на власні потреби та інтереси забезпечило імітацію дотримання конституційних норм, підміну дієвих демократичних цінностей та принципів політичної діяльності ситуативними міфологемами. Саме вони (а не технології політичної діяльності) стали інструментами створення яскравих образів проблем, пояснення доцільності певних рішень владних суб'єктів щодо їх розв'язання та імітування наближення до ідеалів демократії. Це закріпило низький рівень інституціоналізації еліти за критерієм конгруентності.

Переважання середнього рівня інституціоналізації прослідковується за критеріями адаптивності, складності, автономності. Політико-історичні особливості становлення елітного інституту сприяли домінуванню ситуативного світогляду у реагуванні на зовнішні та внутрішні виклики, орієнтації на вже існуючі алгоритми діяльності або зарубіжний досвід, наприклад, процесів модернізації. Відтак, традиційними стали зміни векторів модернізаційного розвитку, непослідовність прийняття та практичної реалізації державно-політичних рішень. Хоча, в умовах української політичної дійсності, еліті вдавалося забезпечувати відносну адаптивність політичної системи в процесах модернізації.

Середній рівень інституціоналізації за критерієм складності пояснюється поступальною диференціацією функцій у межах статусно-рольової сітки, що забезпечувало динамічність її розвитку та адаптацію до відповідної політичної ситуації. Але ці процеси актуалізовувалися не потребою змістовних перетворень політичної системи, а боротьбою за владні повноваження, перерозподіл ресурсів, задоволенням власних інтересів у ході інституціоналізації. У цьому ж контексті залучався лідерський потенціал політичних суб'єктів. Традиційним стало його використання задля формування сильної вертикалі влади з вираженим центром прийняття державно-політичних рішень.

Середній показник автономності елітного інституту пояснюється переважанням впливу різних фінансово-промислових груп на процеси ініціювання та прийняття рішень, що забезпечує пріоритет групових інтересів над державними. При цьому, рівень централізації вертикалі влади та лідерський потенціал ключового суб'єкта статусно-рольової сітки дозволяє формувати відносно дієву систему стримувань і противаг.

Слід також зазначити, що критерій ексклюзивності набуває середніх показників за умови домінування ліберальної тенденції функціонування елітного інституту. Це пояснюється визнанням необхідності національного

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

проекту модернізації, орієнтованого на досвід європейських держав у формуванні високих стандартів життя, що відповідають потребам українського суспільства. Його реалізація передбачає фінансову допомогу західних партнерів, а тому мотивує елітний інститут на ініціювання певних реформ, уточнення процедури та технологій їх практичного втілення, а також залучення громадської ініціативи. Домінування ліберальної тенденції створює можливості більш активного розвитку структур громадянського суспільства, сприяючи підвищенню рівня соціально-політичної активності у модернізаційних процесах. Авторитарна тенденція функціонування елітного інституту призводить до поступового згортання модернізаційної активності та зміні векторів її реалізації. Це посилює процеси централізації влади та її дистанціювання від потреб суспільства.

Досліджені особливості інституціоналізації еліти свідчать про домінування критеріїв низького та середнього рівнів. Можна констатувати, що їх переважання сформувало передумови незавершеності модернізаційного процесу в політичній системі України, що проявляється у: 1) відсутності стратегічного національно орієнтованого проекту модернізації; 2) неспроможності елітного інституту демонструвати високий рівень суб'єктності в процесах модернізації, пов'язаний з ефективним виконанням функцій, розподілом ресурсів та вибором технологій політичної діяльності; 3) непослідовності здійснення реформ, зміст та динаміка яких визначається у переважній більшості випадків зовнішніми суб'єктами впливу.

Відтак, подальші перспективи функціонування елітного інституту пов'язані з підвищенням рівня інституціоналізації від перманентного низького та середнього до високого. Саме переважання останнього, як свідчить досвід інституціоналізації еліт Іспанії, Німеччини, Туреччини виступає запорукою структурно-змістовних перетворень політичної системи, направлених на підвищення стандартів життєдіяльності суспільства та забезпечення сталого розвитку. Найбільш оптимальною для функціонування політичної системи

України та підвищення рівня інституціоналізації еліти є домінування ліберальної тенденції розвитку. Вона формує своєрідні передумови посилення демократичності функціонування елітного інституту, створюючи додаткові можливості структурно-функціональної оптимізації та переорієнтації на компромісно-консенсусні форми внутрішньої взаємодії, сприяючи активізації комунікації із суспільством. Провідним вектором політичної модернізації стає європейська система цінностей та стандартів життя, що створює сприятливі умови здійснення перетворень у контексті свободи вибору проекту, технологій діяльності, залучення громадської ініціативи, а також досвіду провідних європейських держав та їх фінансової підтримки.

Водночас, політичній еліті необхідно усвідомити, що «образ бажаного майбутнього» має відображати реальну зміну стандартів суспільного життя, що знаходять вираження у вагомих для українців цінностях. Результати соціологічних опитувань свідчать, що найбільш актуальними для українців все ще залишаються «цінності виживання», тобто здоров'я, щаслива сім'я, матеріальна забезпеченість. Менш актуальними є «цінності самовираження», тобто самореалізація, активна громадська позиція, соціальне визнання. Це пов'язано з тими негативними тенденціями інституціоналізації елітного інституту, відсутності зацікавленості у формуванні дієвого громадянського суспільства як повноцінного суб'єкта реалізації модернізаційних перетворень. Всі вікові групи опитаних надають перевагу таким цінностям, як доброчесність і безпека. Для молоді зростає актуалізація таких цінностей, як «самостійність», «досягнення», «гедонізм», «влада», «мотивація», а для людей старшого покоління – «традиція», «конформність». Серед потенційно актуальних цінностей демократії українці виокремлюють: вільне волевиявлення на виборах, рівність прав чоловіків і жінок, рівномірний розподіл доходів, гарантування захисту громадянських прав та свобод, конкуренція як основа саморозвитку [94].

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

Загалом, за ступенем значущості можна ранжувати цінності згідно чотирьох груп: безпека, самореалізація, соціальний комфорт, демократія. До першої відносять здоров'я, благополуччя сім'ї, добробут. Їх реалізація гарантує безпеку та можливість індивідуально-групового виживання у період здійснення модернізаційних перетворень. До другої групи – самостійність, самовдосконалення, соціально-політична активність, що забезпечують розкриття та реалізацію особистісного потенціалу громадян, сприяючи збільшенню рівня залученості до процесів реформування. Третя група, пов'язана з відчуттям соціального комфорту, обумовленого інтеракційними, традиційними, релігійними цінностями. Вони забезпечують адаптацію до зовнішніх і внутрішніх викликів політичної системи, сприяючи соціально-політичній активізації заради підвищення стандартів життя. Четверта група, орієнтована на включеність у політичний процес, громадську активність, тобто здійснення практичної діяльності заради досягнення цілей та завдань модернізаційного проекту [110].

Водночас, саме домінування ліберальної тенденції сприяє розкриттю потенціалу елітного інституту в ініціюванні та практичній реалізації цілісного модернізаційного проекту, що обумовлюється підвищенням рівня демократичності його структури, переорієнтацією на консенсусно-компромісні форми двосторонньої взаємодії, конкретизацією процедури та найбільш доцільних для досягнення результату технологій політичної діяльності. За таких умов відбувається поступова переорієнтація більшості суспільства на цінності самореалізації, соціального комфорту та демократії, що сприяє формуванню партнерської взаємодії, довіри до діяльності елітного інституту, зростанню рівня мотивації у досягненні суспільного блага.

У цьому контексті політичній еліті необхідно орієнтуватися не на міфи чи популістські заяви, що породжують безвідповідальність та збільшують рівень дистанціювання від суспільних потреб, інтересів, а на створення дієвих умов для подальшого розвитку, самовдосконалення громадянського суспільства,

активізації його потенціалу в процесах модернізації політичної системи. До них можна віднести: чітку законодавчу базу, високий рівень правової та політичної культури суб'єктів дії, відповідальність, надання можливостей різним групам громадськості для власної самореалізації, мотивування їх до соціально-політичної активності в реалізації проєктів державного поступу тощо. Це дозволить активізувати суб'єктність громадянського суспільства у модернізаційній діяльності, здійсненні моніторингу та ефективного контролю за виконанням функцій елітного інституту, а також сприятиме суспільній консолідації навколо поставлених цілей та завдань, направлених на підвищення стандартів життя.

Вище зазначене дозволяє сформувати ряд рекомендацій щодо оптимізації функціонування елітного інституту та підвищення рівня його інституціоналізації:

1. Існує необхідність поступового оновлення кадрового складу на всіх рівнях статусно-рольової сітки, що дозволить сформувати нову генерацію політиків, здатних пропонувати нові цінності та стандарти поведінки, необхідні для консолідації зусиль у подальших процесах модернізації політичної системи України. Ключовою умовою реалізації цього рішення виступає усвідомлення політичною елітою необхідності залучення нових суб'єктів політичної діяльності до статусно-рольової сітки, а також сприяння їх подальшій соціалізації та адаптації до виконання конкретних функцій в структурі елітного інституту. Поступове оновлення персонального складу можливе завдяки сприянню реалізації основних засад державної молодіжної політики щодо активізації діяльності молодіжних суспільно-політичних організацій. Включеність широкого загалу молоді в роботу таких організацій дозволяє більш чітко сформувати громадську позицію та набуті необхідних знань і вмінь професійної політичної діяльності.

Відтак, з'являються передумови виокремлення молодіжних політичних лідерів, які здатні генерувати нові ідеї, презентувати проєкти, що відповідають

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

викликам сучасності, відображаючи перспективні напрями модернізації політичної системи загалом. У цьому контексті еліта має сприяти соціалізації (засвоєнню внутрішньоелітних цінностей, символів, правил і процедур діяльності) та адаптації (включеності у спільне розв'язання молодіжних проблем, використанні різних каналів двосторонньої комунікації) молодіжних лідерів до діяльності в структурах елітного інституту. Це сприятиме формуванню громадянської політичної культури молоді, усвідомленій ідентифікації з політичною системою та готовності брати спільну з представниками влади відповідальність за реалізацію проектів майбутнього. Збалансована кадрова політика (у контексті співвідношення старе/нове покоління) дозволить забезпечити поступальність процесів інституціоналізації еліти завдяки збереженню усталених традицій та дієвій адаптації до нових викликів глобального середовища.

Не менш важливим способом оновлення елітного інституту виступають процеси люстрації. Вони сприятимуть не лише новим кадровим призначенням чи обранню на посади в межах статусно-рольової сітки, але й будуть конкретним результатом в очах громадськості щодо готовності елітного інституту до дієвих реформ через удосконалення власної структури та функціональної готовності до відповідальної діяльності.

Формування якісного кадрового складу елітного інституту має відбуватися шляхом: 1) орієнтації на антрепренерські принципи інкорпорації, тобто прозорі та публічні правила відбору, чіткі критерії відповідності професійних компетенцій та особистих рис конкретній посаді тощо; 2) удосконалення закону «Про очищення влади» у контексті конкретизації критеріїв люстраційних обмежень, дотримання принципу презумпції невинуватості згідно законодавчої процедури; 3) системності боротьби з корупцією, направленою на застосування конкретних санкцій до порушників, що передбачають повну елітну ескорпорацію.

Ефективне реагування на глобальні виклики сучасності можливе за умови зміни мислення еліти, усвідомлення відповідальності за подальші процеси державотворення на засадах європейських цінностей та стандартів, здатних забезпечити сталий розвиток політичної системи. Елітність конкретної особистості визначається рівнем компетентності, освіченості, культури, моральним авторитетом, що активізують творчий потенціал у здійсненні професійної політичної діяльності. Цьому мають сприяти: оновлення системи відбору та вимог до професійної відповідності політико-управлінській діяльності; забезпечення суспільної єдності та балансу інтересів на основі домінування демократичних цінностей та правових норм; стратегічне осмислення тенденцій та закономірностей суспільно-політичного розвитку [143].

Досвід модернізації політичних систем Іспанії, Німеччини, Туреччини засвідчив значущість професійної компетенції, відповідальності, рівня політико-правової культури, толерантності у формуванні нових цінностей мислення та стандартів політичної поведінки, що лягли в основу функціонування елітних інститутів, забезпечивши високий рівень суб'єктності у здійсненні демократичних перетворень та досягненні відповідного рівня суспільного блага.

2. В умовах української політичної дійсності перед елітним інститутом постає нагальна потреба формування режиму партнерської співпраці з громадянським суспільством та оптимізації взаємодії з бізнес-структурами, що базується на визнанні взаємних зобов'язань і відповідальності щодо здійснення модернізації політичної системи у контексті сучасних викликів глобального розвитку. Основними принципами взаємодії мають стати – партнерство та консолідація заради поступального висхідного розвитку держави, обумовленого процесами модернізації, направленими на формування лідерського потенціалу в міжнародному політичному просторі.

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

Елітний інститут має забезпечити формування правил та процедур взаємовигідної діяльності, що передбачають несення спільної відповідальності за розробку стратегій модернізації, участь в обговоренні та виборі альтернатив, направлених на підвищення рівня соціального захисту та стандартів життя. Поступове впровадження у практику суспільно-політичних відносин принципів соціально орієнтованої діяльності (відкритість, добровільність, толерантність, повага до прав і свобод людини та громадянина тощо) сприятиме підвищенню рівня взаємної довіри між інститутами влади, громадянського суспільства та бізнесу. Це створить передумови формування корпоративного громадянства, де кожен суб'єкт усвідомлює свою роль у досягненні суспільного блага, пов'язаного з самореалізацією людського потенціалу, збереженням середовища проживання та сталим розвитком.

Досягнення такого рівня взаємодії можливе за умови активізації громадської та підприємницької ініціативи. Вона має характеризувати нове бачення перспектив державного розвитку та напрямів політичної модернізації, пропонуючи відповідні технології досягнення бажаного результату. Інноваційність таких ініціатив має забезпечуватися ефективними процесами артикуляції та агрегації інтересів різноманітних груп громадськості через їх залученість до діяльності розгалуженої мережі громадських організацій. Саме вони мають відігравати активну роль у налагодженні взаємодії з елітним інститутом, залученні наукового та експертного потенціалу до обговорення актуальних проблем, пошуку можливих шляхів їх вирішення. Це дозволить підвищити рівень суб'єктності інститутів громадянського суспільства у процесах розробки та практичної реалізації модернізаційних проектів, направлених на підвищення стандартів життя, вчасне реагування на виклики зовнішнього та внутрішнього середовища. Відтак, політична еліта має сприяти:

- 1) розширенню мережі громадських організацій та закріпленню за ними певних дорадчо-контролюючих та виховних функцій;
- 2) розвитку науково-дослідних структур, покликаних підвищувати рівень ефективності та результативності

громадських ініціатив; 3) формуванню цілісної системи політичної соціалізації громадян, яка б поєднувала в собі демократичні традиції суспільної життєдіяльності та інновації, необхідні для розкриття особистісного потенціалу в умовах глобального розвитку, сприяючи партнерській взаємодії задля досягнення суспільного блага.

Не менш важливою умовою формування корпоративного громадянства є переорієнтація на виробництво товарів і послуг, що не тільки задовольняють потреби громадян, але й дозволяють набувати нових знань, вмінь, цінностей, необхідних для підвищення рівня мотивації та включеності в активну громадсько-політичну діяльність. У цьому контексті, за сприяння елітного інституту, бізнес-структурам мають бути створені умови для реалізації соціально-відповідальної діяльності. До них можна віднести: 1) переорієнтацію на нові цінності та принципи виробництва як складову модернізації політичної системи та досягнення загального блага; 2) внесення необхідних змін до законодавства відносно мотивування до конструктивної та партнерської співпраці; 3) сприяння залученню зарубіжного досвіду щодо впровадження соціально-відповідальної діяльності, направленої на виробництво актуальних для громадськості товарів і послуг, наділених додатковими вартостями, що в сукупності визначають репутацію та формують бренд організації. Це дозволить забезпечити поступову модернізацію основних галузей виробництва, їх переорієнтацію на інноваційні технології, що забезпечують якість та екологічність продукції. Переорієнтація на соціально орієнтовані принципи діяльності передбачає зміну самої філософії управління організаціями та корпораціями. Вона орієнтована на домінування принципів відкритості, прозорості правил і норм взаємодії, наявність гарантій соціального захисту працівників, постійне підвищення рівня професійних знань та вмінь, а також спільну відповідальність за здійснювану діяльність та її наслідки.

Усвідомлення елітним інститутом, громадянським суспільством та бізнес-структурами необхідності тристороннього діалогу, активізації партнерської

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

співпраці, орієнтованої на здійснення соціально-відповідальної діяльності сприятиме формуванню чіткого образу бажаного майбутнього, процедури та політичних технологій його практичної реалізації.

3. Актуальним є формування дієвого інституціонального середовища. Мова йде про визначення прозорих правил внутрішньоелітної взаємодії, вдосконалення практики комунікації із громадянським суспільством, а також конкретизацію процедури політичної діяльності та технологій її оптимізації. Відтак, актуалізується потреба усвідомленого використання загальноприйнятних форм політичної взаємодії (співпраця, коаліція, пактування, конкуренція) з метою посилення суб'єктності в контексті вироблення національного проекту політичної модернізації та формування високого рівня консенсусної взаємодії елітного інституту як на рівні структурних складових, так і політичної системи в цілому.

Цього можна досягти за умови усвідомлення колективної відповідальності персонального складу статусно-рольової сітки інституту за покладені на них функції, цільове використання наявних ресурсів і прогнозування наслідків діяльності для політичної системи та суспільства. Відповідно, мова йде про чітке розуміння законодавчо визначених меж діяльності, ресурсів і власних можливостей щодо досягнення поставлених цілей та завдань модернізації. Це сприяє здійсненню раціонального вибору найбільш актуальних у конкретній політичній ситуації альтернатив і прийняттю ефективних рішень.

Виходячи з цього, необхідно посилювати особистісний потенціал представників еліти через підвищення рівня їх освіченості, культури здійснення професійної політичної діяльності, врахування реальних здобутків чи можливостей сприяння позитивним змінам способу життя та цінностей конкретних груп громадськості. Водночас, невідповідність окресленим параметрам, наявність порушень етики професійної політичної діяльності, нездатність нести колективну відповідальність – все це має бути причиною

застосування конкретних санкцій до порушників, що передбачають часткову або повну ескорпорацію з елітного інституту. Наявність санкцій за порушення правил і норм внутрішньоелітної взаємодії сприятиме формуванню більш прозорої процедури прийняття рішень та здійснення політичної діяльності. Це дозволить поступово закріпити нові цінності (повага до особистості, взаємодопомога, гідність, пріоритет державних інтересів тощо) та форми взаємодії політичної еліти, направлені на досягнення бажаного проекту майбутнього та підвищення стандартів суспільного життя. Відповідно, запропоновані елітою цінності та форми взаємодії, що реально втілюються на практиці, мають всі шанси стати своєрідним закликком до консолідації суспільства заради поставленої мети.

У цьому контексті доволі актуальним є поглиблення практик комунікації представників влади із групами громадськості. Це необхідно для оптимізації процесу інформування та подальшого засвоєння суспільством, пропонованих елітою цінностей, способів діяльності, форм взаємодії. Саме політична еліта повинна взяти на себе відповідальність за формування таких бажаних європейських цінностей та закріплення їх на рівні масової свідомості. Це сприятиме досягненню консенсусу між елітним інститутом та суспільством відносно вибору «образу бажаного майбутнього», ресурсів його досягнення та колективної відповідальності за результати діяльності. Підвищенню рівня двосторонньої взаємодії можуть сприяти: 1) роз'яснювальна робота відносно цілей та завдань модернізаційного проекту, а також змін способу життя та цінностей, яких слід очікувати по його завершенні; 2) залучення експертної та суспільної думки до процесу оцінювання та корекції прийнятих рішень; 3) мотивування громадськості до дії на основі цілеспрямованої та результативної діяльності представників елітного інституту щодо практичного впровадження реформ.

Не менш важливим є усвідомлення значущості конкретних реформ для сталого розвитку політичної системи, прогнозування їх можливих наслідків.

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

Відтак, актуальності набуває чітке обґрунтування процедури та відповідних технологій політичної діяльності, що здатні оптимізувати досягнення основних цілей процесу модернізації. Його необхідно розглядати як певну технологічну схему, яка передбачає етапи діяльності та сукупність послідовних технологій її оптимізації (Див. Додаток В). Дієвість представленої схеми була доведена у контексті дослідження досвіду інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичних систем Іспанії, Німеччини, Туреччини. Її використання в умовах української політичної дійсності дозволить конкретизувати процедуру модернізаційного проекту, стратегію та тактику його реалізації.

4. Елітний інститут має взяти на себе відповідальність за розробку цілісного національного проекту модернізації, направленого на довгострокову перспективу оптимізації функціонування та поступального розвитку політичної системи України. Сучасні тенденції глобального розвитку актуалізують наступні перспективні напрями політичної модернізації: розширення можливостей творчої ініціативи громадян відносно задоволення власних потреб та інтересів; гарантування соціального захисту; мотивування до здійснення соціально орієнтованої діяльності політичними, соціальними та економічними інститутами; досягнення балансу між потребою отримання прибутку та безпекою навколишнього середовища; стимулювання розвитку освіти та науки. Вказані напрями модернізації сприяють гармонізації взаємодії у політичній системі, за якої держава та суспільство беруть взаємну відповідальність щодо здійснення необхідних змін в умовах глобального розвитку. Держава, завдяки реалізації функцій елітним інститутом, покликана забезпечити можливості та розширити умови залучення структур громадянського суспільства до формування основних засад державної політики та здійснення контролю за її реалізацією через стимулювання ініціативності, креативності та відповідальності за власну безпеку життєдіяльності. Структури громадянського суспільства мають стати дієвим суб'єктом ініціювання проектів суспільно-

політичного розвитку через громадське лобіювання, залучення консультативно-експертного потенціалу.

Відтак, формування проекту модернізації має містити наступні аспекти:

1) політичний, що передбачає вироблення елітним інститутом узгодженої державної політики, орієнтованої на захист національних інтересів, забезпечення прав і свобод громадян та забезпечення поступального розвитку політичної системи; 2) економічний, спрямований на здійснення ефективної економічної політики на засадах ринковості, збалансованості ресурсного потенціалу, екологічності та спрямованості на активізацію підприємницької ініціативи; 3) соціальний, орієнтований на розкриття та залучення потенціалу громадянського суспільства до соціально-політичної активності щодо забезпечення власних потреб через включеність у партнерську взаємодію та здійснення контролю за діяльністю політичних та економічних суб'єктів; культурно-ціннісний, що передбачає визначення, неухильне дотримання та закріплення на практиці сукупності суспільно-значущих цінностей, що окреслюють стратегічні орієнтири суспільного блага та визначають ймовірні шляхи його досягнення.

5. Елітному інституту необхідно більш активно включатися в процеси консолідації суспільства, сприяючи підвищенню рівня національної самосвідомості та ідентичності з політичною системою. Як показує досвід зарубіжних держав, саме ці показники відіграють провідну роль в активізації суспільного потенціалу в процесах модернізації. Відтак, політична еліта має запропонувати базові цінності консолідації, обумовлені спільним баченням минулого та майбутнього держави, українською культурною та мовною традиціями. Образ бажаного майбутнього повинен відповідати сучасним тенденціям суспільно-політичного розвитку, розкривати перспективи підвищення стандартів якості суспільного життя та цивілізаційного поступу держави, забезпечуючи високий рівень комфортності проживання громадян.

4.3. Сучасний стан і перспективи інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичної системи України

Формування об'єднаних цінностей має здійснюватися на основі: 1) дотримання прав і свобод людини та громадянина; 2) наявності правових гарантій недопущення будь-яких спекуляцій відносно відмінностей громадян України; 3) визнання об'єднаного потенціалу української мови за умови гарантій мовних прав національних меншин; 4) формування символічного простору на основі гармонізації образів минулого та майбутнього; 5) посилення культурної інтеграції регіонів на основі спільного культурно-цивілізаційного розвитку; 6) доступу широких кіл громадськості до розробки, обговорення та контролю за виконанням відповідних рішень.

Це передбачає здійснення ряду заходів у сфері освітньої (формування цілісної концепції патріотичного виховання молоді, підвищення рівня освіченості громадян стосовно минулого та перспектив майбутнього розвитку держави), культурної (створення можливостей для реалізації творчого потенціалу особистості, актуалізація культурної спадщини, виробництво власної культурної продукції), інформаційної політики (використання інформаційних кампаній для інформування громадськості, подальше конституювання власного інформаційного простору [94; 131]. Водночас, ефективність згаданих кроків має підтверджуватися чіткою та зрозумілою більшості позицією елітного інституту щодо доцільності використання нових цінностей у суспільно-політичній діяльності. Власним прикладом представники еліти мають довести їх значущість у підвищенні стандартів якості життя та забезпеченні поступу держави на міжнародному рівні.

Комплексний та усвідомлений підхід еліти до процесів оптимізації функціонування елітного інституту, що відповідають вимогам сучасних тенденцій глобального розвитку та суспільному запиту, дозволить підвищити рівень його інституціоналізації. Досвід зарубіжних політичних систем, що вдало здійснили та продовжують оптимізовувати процеси політичної модернізації свідчить про необхідність високого рівня інституціоналізації еліти. Саме він забезпечує політичній еліті адаптивність в умовах зовнішніх та

внутрішніх викликів, структурно-функціональну злагодженість, згуртованість навколо поставлених цілей, автономність в ініціюванні рішень, дієве інституціональне середовище та ексклюзивність пропонованих проєктів модернізації політичної системи.

Вище зазначене дозволяє зробити наступні висновки. По-перше, передумовами становлення сучасного етапу інституціоналізації політичної еліти були: революційні події 2013-2014 років; анексія Криму; ведення бойових дій на Донбасі. За таких умов перед елітним політичним інститутом постало завдання легітимації статусу на внутрішньому та зовнішньому рівнях, а також стабілізації політичної ситуації. Цього було досягнуто завдяки відновленню дії Конституції 2004 року, проголошенню курсу на всебічне реформування політичної системи та проведенню президентських виборів.

По-друге, елітним інститутом було ініційовано проєкт модернізації політичної системи, направлений на прискорення процесів євроінтеграції та підвищення стандартів суспільно-політичного життя. Реалізації поставлених завдань мали сприяти системні реформи. Незавершеність модернізаційних перетворень, пов'язана з традиційними проблемами функціонування елітного інституту: низькою динамікою оновлення статусно-рольової сітки, несформованістю інституціонального середовища, домінуванням приватних інтересів над державними. У цьому контексті були запропоновані рекомендації щодо підвищення рівня інституціоналізації та суб'єктності еліти в процесах модернізації політичної системи України.

Висновки до четвертого розділу

Інституціоналізація еліти супроводжується впливом авторитарної або ліберальної тенденції, кожна з яких визначає рівень структурованості політичного інституту та особливості внутрішньоелітної взаємодії. За домінування авторитарної тенденції відбувається збільшення рівня централізації елітного інституту, що дозволяє знизити рівень конфронтації між гілками влади за рахунок згортання демократичних принципів і правил

взаємодії. Це призводить до делегітимації владних суб'єктів та консолідації протестного потенціалу суспільства. Ліберальна тенденція сприяє посиленню рівня демократизації та публічності елітного інституту, але при цьому існує загроза політичних криз, зумовлена наростанням протистоянь між гілками влади. Водночас, відбувається зростання рівня самоорганізації суспільства щодо політичної участі та здійснення контролю за діяльністю представників влади.

Аналіз основних етапів інституціоналізації політичної еліти України засвідчив наявність наступних особливостей функціонування: орієнтованість на монополізацію влади за принципом «переможець отримує все»; переважання гільдійних принципів інкорпорації, що позбавляють елітний інститут креативності в ініціюванні та реалізації поставлених цілей; зниження рівня публічності еліти через домінування патрон-клієнтських відносин, що дистанціюють від проблем суспільно-політичного розвитку; відсутність чітких правил і норм взаємодії на всіх рівнях статусно-рольової сітки інституту; переважання принципу патерналізму щодо громадянського суспільства.

Вказані особливості сприяли домінуванню низького та середнього рівня інституціоналізації, що зумовило відсутність цілісного проекту модернізації політичної системи, ситуативність зміни векторів політико-модернізаційної діяльності та переважання технологій маніпулятивного впливу, що дозволяли елітному інституту формувати віртуальний простір імітації модернізаційних змін та орієнтуватися на задоволення власних інтересів у перерозподілі ресурсів, легітимації статусу і т.д.

У цьому контексті пізнавальним є досвід інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичних систем Іспанії, Німеччини, Туреччини. Серед його особливостей можна виокремити наступні: 1) визначення чітких правил інкорпорації до статусно-рольової сітки та санкцій відносно порушників; 2) всебічне сприяння формуванню інституціонального середовища діяльності, що проявлялося у прийнятті Конституції, яка розглядалася всіма політичними

суб'єктами як фундамент загальнообов'язкових правил гри; що лягали в основу вибору форм внутрішньоелітної взаємодії та технологій політичної діяльності; 3) усвідомлення відповідальності за ініціювання національних проєктів модернізації, орієнтованих на підвищення стандартів суспільно-політичного життя та поступ держави на міжнародному рівні; розрахованих на довгострокову перспективу; 4) використання лідерського потенціалу для посилення дієвості елітного інституту та мобілізації суспільного потенціалу за допомогою вироблення нових цінностей, підвищення рівня ідентичності з конкретною політичною системою

Для сучасного етапу функціонування елітного політичного інституту характерне домінування ліберальної тенденції. Відтак, традиційним є перманентне протистояння між гілками влади, але внаслідок підвищення рівня публічності у діяльності елітного інституту, відбулося певне урівноваження антрепренерських та гільдійних принципів інкорпорації, що відкрило можливості формування нових політичних практик і відповідних їм технологій політичної діяльності. Задекларований перехід до режиму співпраці з громадянським суспільством реалізований не в повній мірі, оскільки не відбулося структурно-змістовних перетворень у функціонуванні елітного інституту та підвищення рівня його інституціоналізації.

На всіх етапах інституціоналізації політичної еліти прослідковується переважання критеріїв низького та середнього рівнів. Відтак, сформувалися передумови незавершеності модернізаційного процесу. До них можна віднести: 1) відсутність цілісного національно орієнтованого проєкту модернізації, орієнтованого на довгострокову перспективу; 2) низький рівень суб'єктності в процесах модернізації; 3) непослідовність в практичній реалізації реформ.

У цьому контексті можна запропонувати наступні рекомендації щодо підвищення рівня інституціоналізації політичної еліти: 1) якісне оновлення кадрового складу статусно-рольової сітки на засадах відкритості та прозорості правил рекрутування з метою підвищення його творчого потенціалу; 2)

партнерська співпраця еліти, суспільства та бізнесу у процесах політичної модернізації; 3) консолідація зусиль у формуванні інституціонального середовища, пов'язана з визначення чітких «правил гри», зрозумілих суспільству алгоритмів та технологій політичної діяльності, що мотивують до активності та спільної відповідальності; 4) формування перспективного проекту модернізації в умовах глобального розвитку; 5) акцентування уваги на процесах консолідації суспільства, що дозволить конкретизувати образ бажаного майбутнього та посилити двосторонню взаємодію щодо його практичної реалізації.

ВИСНОВКИ

Здійснено теоретико-методологічне узагальнення і нове розв'язання наукової проблеми, пов'язаної з дослідженням інституціоналізації еліти в процесах політичної модернізації. Актуальність дослідження обумовлена недостатньою теоретичною розробленістю, а також її практичною значущістю для українського суспільства в умовах сучасної політичної дійсності.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки:

1. Генеза становлення парадигми політичної модернізації розкривається через взаємозв'язок символічних узагальнень (модернізація як складова прогресу, модернізація як спосіб підвищення якості життя тощо), різноманітних теорій, провідні аспекти яких лягли в основу моделей модернізації, а також нових світоглядних цінностей (свобода, плюралізм, відповідальність тощо). Передумовами розгортання модернізаційних процесів світових політичних систем стали прогресивні зміни в економічній та політичній сферах життєдіяльності суспільства.

Ці процеси сприяли актуалізації наукових пошуків перспективних і прогресивних напрямів суспільного розвитку. До основних можна віднести: 1) німецьку філософію, у рамках якої відбулося переосмислення цінностей (свободи, справедливості, права) як основи розкриття потенціалу самореалізації особистості, яка визнавалася суб'єктом здійснення прогресивних змін; 2) еволюціонізм розширив знання відносно типів соціальних змін, їх інституціональних суб'єктів; 3) функціоналізм акцентував увагу на можливості використання структурно-функціонального потенціалу суб'єктів дії в оптимізації здійснення перетворень; 4) європоцентризм визнавав домінування європейського досвіду модернізації та був доповнений цивілізаційними теоріями у контексті необхідності врахування їх особливостей у розвитку людства. Активні наукові дискурси та практичні результати політичної модернізації зумовили появу різних теорій та моделей дослідження цього феномену.

Аналіз змісту лінійної, парціальної, багатолінійної, акторної, структуралістської, фігураційної моделей політичної модернізації дав змогу конкретизувати класичні та перспективні напрями дослідження політичної модернізації. До перших відносять: 1) аналіз ендогенних та екзогенних факторів впливу; 2) визнання культурних і цивілізаційних цінностей складовою змін; 3) виокремлення суб'єктів модернізаційної діяльності. До других належать: 1) конкретизація індивідуальних та колективних суб'єктів дії; 2) інституціоналізованість суб'єктів як чинник набуття статусу та доступу до ресурсів; 3) визначення процедури та технологій модернізаційної діяльності.

2. Політична система виступає структурно впорядкованою цілісністю взаємопов'язаних елементів, взаємодія яких забезпечує формування влади для регулювання суспільно-політичних відносин, забезпечення стабільності через здійснення перетворень. До основних характеристик відносять: цілісність у контексті вертикальної та горизонтальної інтеграції структурних складових, ресурси яких використовуються для політичної модернізації; активно діючі суб'єкти політики; інформаційно-культурне середовище функціонування; механізм здійснення політики та народовладдя з метою досягнення суспільного блага. Процеси модернізації обумовлюють структурно-змістовні перетворення політичної системи, забезпечуючи динамічність її розвитку.

Структурно-функціональні характеристики еліти забезпечують їй провідну роль в ініціюванні та практичній реалізації модернізаційної діяльності, направленої на забезпечення ефективного розвитку політичної системи. Процеси інституціоналізації сприяють розкриттю структурно-функціонального та ресурсного потенціалу еліти як провідного суб'єкта реалізації національного модернізаційного проекту, орієнтованого на досягнення відповідних суспільним потребам стандартів якості життя.

3. Обґрунтовано доцільність поєднання теоретико-методологічного та практично-політичного рівнів дослідження інституціоналізації еліти в процесах політичної модернізації. Використання парадигмального, системного, неоінституціонального, синергетичного, технологічного підходів, що

доповнювалися історіологічним, герменевтичним, порівняльним, структурно-функціональним, а також загальнонауковими методами наукового дослідження забезпечило реалізацію теоретико-методологічного рівня дослідження. Проведення прагматичного та ситуаційного видів політичного аналізу надало завершеності практично-політичному рівню дослідження. Це забезпечило комплексне вивчення інституціоналізації еліти в процесі політичної модернізації крізь призму технологічної схеми його практичної реалізації.

4. Структурно-функціональні характеристики та провідна роль у модернізації політичної системи визначають потребу розгляду еліти крізь призму інституціоналізації. Елітний політичний інститут розглядається як стійка, нормативно-структурна впорядкованість процедур і практик взаємодії, направленої на завоювання владних повноважень, здійснення політичного управління на основі наявних ресурсів.

Основними його ознаками виступають: суспільно обумовлена потреба професійного політичного управління; договірна система відносин з суспільством, самостабілізація, структурно-функціональні характеристики. До структурних компонентів відносять – статусно-рольову сітку, ресурси, ціннісно-нормативну систему та санкції. Функції елітного інституту визначаються потребами забезпечення сталого розвитку політичної системи через здійснення модернізації, направленої на підвищення стандартів життя суспільства. Динамічність процесів інституціоналізації обумовлюється впливом культури, особливостями владної ієрархії, інституціональним середовищем. Основні етапи інституціоналізації забезпечують політичній еліті легалізацію, трансформацію, адаптацію до змін в процесах модернізації. У ході інституціоналізації відбувається формування нових якостей, процедур взаємодії у політичній системі, направлених на задоволення потреби громадськості в стабільності та порядку. Основними критеріями оцінювання рівня інституціоналізації еліти виступають адаптивність, складність, автономія, згуртованість, конгруентність, ексклюзивність. Вони були доповнені показниками, пов'язаними з динамікою модернізації політичної системи (див.

Додаток А). Ефективність процесів інституціоналізації еліти обумовлює її здатність до формування загальних принципів функціонування політичної системи та ініціювання (за потреби) здійснення модернізаційних перетворень з метою досягнення суспільного блага.

5. Інституціональне середовище функціонування політичної еліти – це сукупність легітимних правил взаємодії, що формують відповідні алгоритми діяльності в процесах політичної модернізації. Його структурними компонентами виступають правила та норми взаємодії, а також провідні політичні практики. До основних форм політичної взаємодії еліти відносять співпрацю, конкуренцію, коаліцію, пактування. Політичні практики характеризують певні конструкції соціально-політичних ситуацій, доцільні моделі взаємодії, політичні технології, а також алгоритми прийняття рішень.

Сформована, в рамках інституціонального середовища, модель взаємодії елітного інституту впливає на динаміку модернізаційних процесів. Це досягається завдяки конкретизації процедури діяльності та оптимізації її підсумкового результату політичними технологіями.

Політична еліта покликана забезпечувати динаміку комунікативних процесів у межах інституціонального середовища для активізації взаємодії із громадянським суспільством на засадах партнерського співробітництва та довіри. Основні типи взаємодії «суспільство-влада» та «влада-суспільство» визначають способи впливу еліти на процеси управління політичною комунікацією та формування зворотного зв'язку, посилюючи дієвість модернізаційних перетворень. Формування першого типу взаємодії передбачає використання можливостей громадської думки та громадського лобізму, а другого – PR-технологій та залучення ресурсів консультативної взаємодії. Ефективність модернізаційних перетворень політичної системи обумовлюється чіткістю визначення стратегії двосторонньої взаємодії між елітою та громадянським суспільством у сфері публічної політики.

6. Легітимація елітного політичного інституту передбачає двосторонню взаємодію еліти та суспільства відносно обґрунтування претензії на значущість

запропонованих стратегій діяльності та визнання їх доцільності в умовах конкретної політичної ситуації. Легітимація політичної еліти здійснюється на рівні внутрішньої структури, формуючи інституціональне середовище діяльності, що потребує суспільного визнання доцільності, здійснюваних перетворень у процесах модернізації. Легітимаційний процес характеризується наявністю конкретних етапів та механізмів практичної реалізації. Його динамічність обумовлюється наступними факторами: просторово-часовими характеристиками; особливостями делегітимації попередників; провідними нормами та правилами взаємодії; суб'єктами легітимаційної політики, їх позиціями та формами взаємодії; технологіями, напрямками та ресурсами легітимаційної політики.

Процеси легітимації сприяють закріпленню у суспільній свідомості цінностей та відповідних їм моделей політичної модернізації, доводячи доцільність та конкурентоспроможність здійснюваної елітою діяльності у контексті підвищення стандартів якості життя. Ефективність легітимаційного процесу стає запорукою формування високого рівня двосторонньої взаємодії елітного інституту та громадянського суспільства у реалізації національного проекту модернізації, що супроводжується всебічним використанням їх ресурсного потенціалу.

7. У науковому дискурсі сформувалися ліберальна та консервативна тенденції дослідження ролі еліти в процесах модернізації політичних систем. Вони трансформувалися в структурний та процедурний підходи, які взаємодоповнюють один одного щодо окресленої проблематики. Перший направлений на здійснення аналізу соціально-економічних, політико-культурних передумов становлення демократичних інститутів, правил взаємодії в умовах модернізації. Другий – акцентує увагу на процедурі здійснення політико-модернізаційної діяльності, обумовленої використанням політичних технологій та ресурсним потенціалом суб'єкта.

Синтезування основних засад цих підходів дозволяє комплексно досліджувати процеси політичної модернізації, враховуючи наступні

параметри: зовнішнє міжнародне середовище; національно-державні фактори; загальний рівень соціально-економічного розвитку та модернізованості суспільства; процеси соціально-політичної диференціації, стратифікації, інституціоналізації; провідні культурно-політичні цінності та орієнтації; моделі поведінки та прийняття політико-управлінських рішень елітою; особливості протікання політичного процесу. Це сприяє конкретизації суб'єкта політико-модернізаційної діяльності, особливостей політичної ситуації, в межах якої відбувається реалізація відповідних проектів, а також визначенню процедури та технологій оптимізації досягнення результату.

8. У ході інституціоналізації політична еліта набуває суб'єктності, тобто здатності впливати на інших суб'єктів з метою оптимізації процесів прийняття політичних рішень. Суб'єктність елітного політичного інституту проявляється у наявності його дієвої легітимізованої структури, що здатна формувати інституціональне середовище взаємодії, забезпечуючи виконання покладених функцій, розподіл ресурсів і вибір технологій політичної діяльності в процесі модернізації політичної системи. Розгортання політичної суб'єктності еліти відбувається під впливом об'єктивних (особливості поточної ситуації) та суб'єктивних (політична компетентність, мотивація, відповідальність) умов, що визначають її роль у процесах модернізації.

На практиці реалізація суб'єктності еліти відбувається у контексті механізму модернізації політичної системи. Він визначає особливості та напрями діяльності елітного інституту, спрямовані на досягнення високого рівня задоволеності потреб держави та суспільства в політичній системі. Ефективність впровадження елітним інститутом механізму модернізації обумовлюється цілеспрямованою політичною діяльністю, засобами та технологіями її здійснення, сукупністю суб'єкт-об'єктних відносин, відповідними критеріями ефективності.

9. В умовах сучасної політичної дійсності реалізація механізму політичної модернізації потребує технологізації. Це зумовлено рівнем складності модернізаційного процесу, цілісність та результативність якого

залежить від: суб'єкта дії, тобто елітного інституту, наділеного відповідним ресурсним та технологічним потенціалом; об'єкта, тобто актуальними для суспільства інтересами та потребами; взаємодії суб'єкта та об'єкта; результатом діяльності, направленої на оптимізацію функціонування політичної системи; різними факторами впливу. Процес технологізації передбачає побудову технологічної моделі управління модернізаційним процесом. Її суб'єктом виступає політична еліта, рівень інституціоналізації якої визначає мету та завдання технологічної моделі, а об'єктом – суспільно значущі інтереси та потреби, що акумулюються в рамках політичної системи.

Технологічна модель політичної модернізації – це сукупність послідовних етапів: усвідомлення необхідності відповідних дій, постановка цілей та завдань; розробка можливих сценаріїв модернізаційного проекту, їх практична реалізація; моніторинг, оцінювання ефективності проекту. Кожен з етапів передбачає використання конкретних технологій політичної діяльності (див. Додаток В). Запропонована технологічна модель може доповнюватися новими етапами чи технологіями, що обумовлюється особливостями політичної ситуації та рівнем інституціоналізації еліти.

10. Процеси інституціоналізації еліти в політичній системі України супроводжуються домінуванням ліберальної або авторитарної тенденції. Перша забезпечує більш широкі можливості для реалізації потенціалу громадянського суспільства в умовах політичної модернізації, але характеризується перманентним протистоянням гілок влади, що призводить до кризових ситуацій. Друга – сприяє централізації процесів державно-політичного управління, але при цьому відбувається згортання демократичних процедур та знижується загальний рівень активності громадян.

До загальних особливостей інституціоналізації політичної еліти України (1991-2013 р.) можна віднести наступні: 1) відсутність дієвого інституціонального середовища, що проявлялося у нездатності сформувати загальнообов'язкові для всіх «правила гри» і виробити відповідні їм політичні практики, направлені на оптимізацію модернізаційного процесу; 2) формування

соціально-психологічних рис представників еліти, направлених на посилення рівня безвідповідальності, ситуативності світосприйняття та домінування приватних інтересів над державними; 3) домінування патрон-клієнтських відносин у внутрішньоелітній взаємодії, що призвело до здійснення кадрової політики за принципом відданості та лояльності до керівника, монополізації владних ресурсів, зниженню рівня контролю з боку громадськості; 4) неспроможність виробити стратегічний проект модернізації політичної системи України та консолідувати владний і суспільний потенціал заради вирішення основних цілей та завдань по досягненню «бажаного майбутнього». За таких умов елітний інститут здійснював імітацію реалізації ситуативного модернізаційного проекту, надаючи перевагу таким технологіям політичної діяльності, як формування політичних міфів, прийняття державно-політичних рішень, віртуалізації політичного простору, політичного маніпулювання.

11. Порівняльний аналіз досвіду інституціоналізації еліти в процесах модернізації політичних систем Іспанії, Німеччини, Туреччини дозволяє визначити наступні актуальні для України висновки. Значну увагу було приділено формуванню структури та визначенню відповідних їй функцій елітного інституту, що проявлялося у наявності прозорих правил інкорпорації та застосуванні санкцій до порушників, відповідності внутрішньоелітних цінностей встановленим Конституцією «правилам гри», використанні ресурсів згідно наявних функцій, виробленні символічного простору легітимізації та подальшої модернізації політичної системи.

Дієвість інституціонального середовища забезпечувалася прийняттям та визнанням загальнообов'язковості принципів та норм Конституції, що були покладені в основу внутрішньоелітної взаємодії, створюючи, тим самим, зрозумілі суспільству алгоритми діяльності, оптимізація якої забезпечувалася вибором конкретних технологій. Це дозволяло підтримувати конкурентність елітних груп у визначенні стратегій та тактик політико-модернізаційної діяльності, направленої на підвищення стандартів суспільного життя.

Елітні інститути, досліджених політичних систем, виступили активними суб'єктами ініціювання та впровадження стратегічних проектів модернізації. Вони не тільки враховували особливості поточної політичної ситуації, але й створювали перспективні можливості державного розвитку. Цьому також сприяла наявність лідерського потенціалу конкретних особистостей. Вони виявилися спроможними взяти моральну та політичну відповідальність за практичну реалізацію ініційованих змін, сприяючи консолідації владного та суспільного потенціалу заради досягнення бажаного майбутнього. Політична еліта забезпечила формування цілісного, ціннісно-символічного простору реалізації національних модернізаційних проектів, підвищуючи, при цьому, рівень самосвідомості та ідентичності громадян, залученості їх потенціалу до практичної діяльності. Це дозволило закріпити на рівні масової свідомості доцільність і важливість здійснюваних модернізаційних змін, що обумовлювалися підвищенням стандартів суспільного життя.

12. Сучасні процеси інституціоналізації еліти обумовлюються постреволюційними подіями 2013-2014 років, анексією Криму, веденням бойових дій на Донбасі. Доведено, що втрата частини території держави пов'язана з низьким рівнем включеності еліти у: формування національної ідентичності громадян; розробку стратегічних проектів державного та регіонального розвитку; становлення цілісного інформаційного простору з домінування української повістки дня; визначення зрозумілої суспільству національно-культурної політики.

Проблеми легітимації елітного інституту були вирішені завдяки відновленню дії Конституції 2004 року та проведенню президентських виборів. Певної стабілізації внутрішньої політичної ситуації вдалося досягти ініціюванням широкомасштабних модернізаційних змін за підтримки західних партнерів, включеністю у розробку мирного плану та переговорний процес щодо врегулювання ситуації на Донбасі. Незавершеність модернізаційних перетворень обумовлена низьким рівнем оновленості статусно-рольової сітки

елітного інституту та сформованості інституціонального середовища, а також домінуванням індивідуально-групових інтересів над державними.

Розкриття структурно-функціонального потенціалу елітного інституту можливе за умови домінування ліберальної тенденції розвитку, що сприяє посиленню демократизації політичної системи та активізації потенціалу громадянськості в суспільно-політичних процесах. Підвищенню рівня інституціоналізації еліти, її суб'єктності в здійсненні модернізаційних перетворень можуть сприяти наступні кроки: 1) оновлення кадрового складу статусно-рольової сітки, що має спиратися на залучення потенціалу молодіжних лідерів та проведення люстрації; 2) створення умов формування режиму партнерської співпраці з громадянським суспільством та бізнес-структурами, на засадах взаємного визнання зобов'язань і відповідальності щодо модернізації політичної системи в умовах глобального розвитку; 3) формування дієвого інституціонального середовища, що дозволить підвищити рівень відкритості внутрішньоелітної взаємодії, оптимізувати практики комунікації із громадянським суспільством та надати послідовності процедурно-технологічним аспектам процесу політичної модернізації; 4) ініціювання національного проекту модернізації, що відповідає сучасним тенденціям глобального розвитку; 5) активізація мобілізаційного та консолідаційного потенціалу громадянського суспільства через підвищення рівня національної самосвідомості та політичної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов А. В. Современная концепция модернизации: работа над прежними ошибками. *Вестник Московского государственного областного университета*. 2012. № 4. С. 112-127. URL: <http://www.evestnik-mgou.ru/Articles/Doc/240> (дата обращения: 20.11.2016).
2. Аксеновский Д. PR для заказчика: принципы работы с PR-специалистом. URL: <http://pr-axiz.okis.ru/index.html>. (дата звернення: 20.11.2016).
3. Алмонд Г., Верба С. Гражданская культура: политические установки и демократия в пяти странах / пер. с англ. Е. Генделя. Москва : Мысль, 2014. 500 с.
4. Анохин М. Политические технологии. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия Политология*. 2000. № 2. URL: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/51118> (дата звернення: 20.11.2015).
5. Арон Р. Этапы розвитку соціологічної думки / пер. з франц. Г. Філіпчука. Київ : «Юніверс», 2004. 393 с.
6. Афонін Е., Суший О., Усаченко Л. Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні. *Український соціум*. 2011. № 4. С. 7-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN /Usoc_2011_4_3 (дата звернення: 20.11.2014).
7. Ашин Г. Курс элитологии. Москва : Спортакадемпредс. 1999. 368 с.
8. Ашин Г. Лидерство: социально-политические и психологические аспекты. *Политика: проблемы теории и практики*. Москва : ИНИОН АН СССР, 1990. 214 с.
9. Бабкіна О. В. Політико-правова культура демократичного типу : проблеми формування. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Сер. 22: *Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2011. Вип. 5. С. 5-10.
10. Бабосова Є. Концептуалізація поняття «публичная политика». URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualizatsiya-ponyatiya-publichnaya-politika.pdf> (дата обращения: 25.11.2016).
11. Баранов Н. Современная демократия: эволюционный подход. Санкт-Петербург : Балт. гос. техн. ун-т. 2007. 208 с.
12. Бевз Т. А. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Одеси. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 312 с.
13. Бекбосынов М. Политические проблемы регионов в структуре федеративных отношений в РФ. URL: <http://www.vestnik-mgou.ru/Articles/Doc/6856> (дата обращения: 25.01.2016).
14. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : «Медиум», 1995. 323 с.
15. Блондель Ж. Политическое лидерство. Путь к всеобъемлющему анализу. URL: http://grachev62.narod.ru/blondel/ch_7.htm. (дата обращения: 20.01.2016).

16. Бойко І. Фреймінг у процесі проблематизації складних соціальних обставин (на прикладі проблеми бідності в Україні). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2013. Вип. 30. С. 158-163.
17. Брандт В. Нова східна політика та євроінтеграція. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/Book/europe/8.pdf> (дата звернення: 20.01.2018).
18. Бунецький Л. Особливості і проблеми трансформації інституційної системи в Україні: системний аналіз та світовий досвід. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Політичні науки*. 2011. Вип. 1. С. 32-38.
19. Бурдые П. Социология политики. Москва : Socio-Logos, 1993. 336 с.
20. Бурдые П. Политическое представление. *Социология социального пространства*. Санкт-Петербург : Алетейя, 2007. С. 179-220.
21. Васильева Л. Н. Синергетический подход в теории элит и его использование при анализе политической элиты (на примере постсоветской России). Москва : Изд-во Моск. гуманитарного университета, 2005. 316 с. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/vasil/index.php (дата обращения: 28.07.2015).
22. Васильева Л. Н. Теория элит: социология политики. Москва : Социум, 2011. 208с.
23. Вебер М. История хозяйства. Город. Москва : «Канон-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. 576 с.
24. Взаємодія держави і суспільства в процесах публічної політики : наук. розробка / авт. кол. : С. О. Телешун, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник та ін. Київ : НАДУ, 2013. 44 с.
25. Висоцький О. Легітиміційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*. 2006. № 3. С. 3-20.
26. Висоцький О. Сутність легітимізації політики. *Політичний менеджмент*. 2004. № 4. С.24-34.
27. Висоцький О. Ю. Політична влада в Україні: проблеми легітимізації та модернізації : монографія. Дніпропетровськ : Інновація, 2012. 132 с.
28. Вороніна К. Теоретичні підходи до визначення політичного проектування. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2015-1/doc/1/02.pdf> (дата звернення: 28.07.2017).
29. Воскресенский А. Незапад в дискурсе мирополитической компаративистики. URL: <http://www.intertrends.ru/sixth/005.htm> (дата обращения: 17.07.2017).
30. Гавра Д. П. Общественное мнение и власть: режимы и механизмы взаимодействия. *Журнал социологии и социальной антропологии*. 1998. Том 1. № 4. С. 53-77.
31. Гавра Д. П. Социально-коммуникативные технологии: сущность, структура, функции. URL: www.statebrand.ru/upload/files/doc_1222691424.doc (дата обращения: 17.08.2017).
32. Гаман-Голутвина О. В. Политические элиты России. URL: <http://gaman1.narod.ru/ww03b1.htm> (дата обращения: 04.08.2015).

33. Гасилина Ю. Власть в информационном обществе: формирование символической элиты. *Вестник Поволжского института управления*. № 12. 2007. С. 4-8.
34. Герасимова Е., Черняева Т. Формы и режимы взаимодействия власти и общества в условиях политической модернизации России. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/formy-i-rezhimy-vzaimodeystviya-vlasti-i-obschestva-v-usloviyah-politicheskoy-modernizatsii-rossii> (дата обращения: 04.08.2015).
35. Гидденс Э. Социология. URL: <http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Sociolog/gidd/20.php> (дата обращения: 04.08.2015).
36. Головатий М. Діалог між владою і суспільством – важлива засада формування української державності. *Політичний менеджмент*. 2011. № 5. С. 19-24.
37. Головаха Е., Панина Н. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от перестройки до «оранжевой революции» // *Социология: теория, методы, маркетинг*. 2006. № 3. С. 32-51.
38. Головка В. Критика теорії модернізації в західній гуманітарній думці. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр.* 2004. Вип. 11. С. 129-143.
39. Головка В. Модернізація як метанарратив української історії. URL: <http://history.org.ua/JournALL/pro/9/21.pdf> (дата звернення 09.05.18).
40. Головка В. Українські фінансово-промислові групи в модернізаційних процесах 1991–2009 рр. : монографія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2012. 416 с.
41. Горбатенко В. П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика. Київ : Генеза, 2006. 400 с.
42. Горбатенко В. П. Проблеми політичної модернізації українського суспільства. *Теорія і практика політичного аналізу і прогнозування. Збірник науково-експертних матеріалів / За ред. М. М. Розумного*. Київ : Національний інститут стратегічних досліджень, 2007. 94 с.
43. Горбатенко В. П. Стратегія модернізації суспільства: Україна і світ на зламі тисячоліть: монографія. Київ : Видавничий центр «Академія», 1999. 240 с.
44. Горбатенко В. П., Горбатенко І. А. Основні напрями успішної діяльності еліти в умовах перехідного суспільно-державного розвитку. *Еліти і цивілізаційні процеси формування націй*. Київ : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. С. 95-108.
45. Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. URL: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/SP_4_2014.pdf (дата звернення: 04.03.2018).
46. Горобчишина С., Конончук С. Політичні ризики і політична стабільність в Україні. *УНЦПД*. 2016. № 15. URL: <http://ucipr.org.ua/publicdocs/Political%20Risks.pdf>. (дата звернення: 09.03.2018).

47. Горобчишина С., Конончук С. Політичні ризики і політична стабільність в Україні. УНЦПД. 2017. № 16. URL: <http://ucipr.org.ua/publicdocs/Political%20Risks%2016.pdf> (дата звернення: 09.03.2018).
48. Граждане и политические практики в современной России: воспроизводство и трансформация институционального порядка / ред. колл.: С. Патрушев (отв. ред.), С. Айвазова, П. Панов. Москва : РАПН; РОССПЭН, 2011. 318 с.
49. Грачёв М. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы, развития. URL: http://grachev62.narod.ru/Grachev/n56_04mg.htm (дата обращения: 04.03.2015).
50. Гришин О. Политическая деятельность: технологическое измерение. *Вестник Омского университета*. 2001. № 11. С. 296-302.
51. Даль Р. Полиархия, плюрализм и пространство. URL: http://www.gumer.info/bibliotekBuks/Polit/dal/pol_pl.php (дата обращения: 04.07.2015).
52. Данилевский Н. Я. Россия и Европа / сост. послесл. и коммент. С. Вайгачева. Москва : Книга, 1994. 574 с.
53. Данилов В. И. Метаморфозы турецкого национализма. *Сборник статей*. Москва, 2000. Вып. 9. С. 20-37.
54. 25 років незалежності: нариси історії творення нації та держави / Г. В. Боряк (кер. авт. кол.), В. В. Головка (координатор проекту), В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. М. Майборода, В. А. Смолій (відп. ред.), Л. Д. Якубова, С.О. Янішевський ; НАН України ; ін-т історії України. Київ : Ніка-центр, 2016. 796 с.
55. Деревянко Е. В. Неизбежность аристократического духа: учение Хосе Ортеги-и-Гассета об общественном идеале. *Социс*. 1992. № 6. С. 104-113.
56. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови). Київ : НАДУ, 2014. 448 с.
57. Денисов В. Политическая культура. Теория и практика. *Философия и общество*. 2006. № 1. С. 19-30.
58. Дискин И. Аврамова Е. Адаптация населения и элит (институциональные предпосылки). URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/70/437/1218/004dISKIN.pdf> (дата обращения: 04.06.2015).
59. Донцов Д. Націоналізм. Лондон: Українська видавнича спілка, 1996. 363 с.
60. Драгоманов М. П. Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880) : електронна копія. Київ : Криниця, 1918. 154 с. URL: http://www.library.vn.ua/publications/1764/Ukr_pisni.html (дата звернення: 25.03.2018).
61. Дука А. Институализация политико-административной элиты в Санкт-Петербурге. URL: <http://politstudy.info/> (дата обращения: 04.06.2014).
62. Дюверже М. Политические институты и конституционное право. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/36.php (дата обращения: 04.12.2014).
63. Журов И. От «великого примирения» к «единению народов Европы»: К. Аденауер и его концепция объединения Германии: URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/ot-velikogo-primireniya-k-edineniyu-narodov-evropy-k-adenauer-i-ego-kontsepsiya-obedineniya-germanii> (дата обращения: 04.12.2017).

64. Зазнаев О. Политическая институализация: концептуальный анализ. *Вестник Казанского государственного технического университета*. 2005. № 4. С. 70-73.
65. Зеленько Г. І. Коаліція чи пактування: моделі взаємодії політичних еліт на постсоціалістичному просторі. *Еліти і цивілізаційні процеси формування націй*. Київ : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. Т. 2. С. 253-265.
66. Зеленько Г. І. «Навздогінна» модернізація: досвід Польщі та України: монографія. Київ, Критика, 2003. 215 с.
67. Еліас Н. Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / пер. з нім. О. Логвиненко. Київ : Видавничий дім «Альтернативи». 2003. 672 с.
68. Иванчук Д. Немецкое «экономическое чудо» и социально-государственное строительство в ФРГ в 50-е годы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nemetskoe-ekonomicheskoe-chudo-i-sotsialno-gosudarstvennoe-stroitelstvo-v-frg-v-1950-e-gody> (дата обращения: 04.12.2017).
69. Измайлов Р. И. Кемализм и модернизационные процессы в Турции в 20-30-е годы XX века. URL: http://www.idmedina.ru/books/materials/turkology/1/turk_izmailov.htm (дата обращения: 04.01.2018).
70. Ильин М. В. Основные методологические проблемы сравнительной политологии. *Полис*. 2001. №6. С. 140-157.
71. Институциональная политология: современный институционализм и политическая трансформация России / под ред. С. Патрушева. Москва : ИСП РАН, 2006. 600 с.
72. Ионин Л. Г. Экзистенциальная социология (концепция Э. Тирикьяна). *Критика современной буржуазной социологии* / под науч. ред. Г. В. Осипова. Москва : Наука, 2003. С. 142-159.
73. Истон Д. Категории системного анализа политики. URL: [http://www.gumer.info/bibliotek Buks/Polit/ Hrestom/35.php](http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/Hrestom/35.php) (дата обращения: 04.01.2015).
74. История Германии : в 3 т. / А. М. Бетмакаев, Т. А. Бяликова, Ю. В. Галактионов и др.; отв. ред. Ю. В. Галактионов, сост. науч.-справ, аппарата А. А. Мить. Москва : КДУ, Т. 2: От создания Германской империи до начала XXI века, 2008. 672 с.
75. Історія політичної думки: підручник / за заг. ред. Н. Хоми. Львів : «Новий світ-2000», 2016. 1000 с.
76. Карл Т., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы (Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций). *Полис*. 2004. № 4. С. 6-28.
77. Кармазіна М. Між історією і політикою. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015. 560 с.

78. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / под ред. О. Шкаратана. Москва : ГУ-ВШЭ, 2000. 608 с.
79. Кіндратець О. М. Євроінтеграція України як фактор «мотивованої» модернізації. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 72. С. 824-829.
80. Керимов А. Легитимность политической власти: проблемы дефиниции и основные теоретические модели. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/31128/1/iuro-2015-137-10.pdf> (дата обращения: 04.01.2016).
81. Киреев Н. Г. История Турции XX век. Москва: ИВ РАН: Крафт+, 2007. 608 с.
82. Ковалевський В. О. Політична еліта в системі регіональних інформаційних інтеракцій у сучасній Україні. *Еліти і цивілізаційні процеси формування націй*. – Київ : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. С. 501-513.
83. Кокорхоева Д. Современные исследования институтов политической власти (сравнительный анализ теорий). *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Сер. История. Политология*. 2010. № 4. Вып. 14. С. 208-217.
84. Комарова Ю. Деякі аспекти аналізу структурної самоорганізації політичної системи. *Політичний менеджмент: наук. журнал*. 2005. № 1. С. 97-112.
85. Комунікація: демократичні стандарти в роботі органів державної влади / за ред. О. Дніпренко. Київ : ТОВ «Вістка», 2008. 164 с.
86. Кочубей Л. О. Сучасні політична еліта та політичний клас: визначення, моделі та особливості становлення. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_45/kochubei_suchasni.pdf (дата звернення: 17.09.2015).
87. Краснякова А. Політична суб'єктність: умови становлення та ознаки розвитку. *Проблеми політичної психології*. 2014. Т. 1. № 15. С. 45-55.
88. Крыштановская О. Анатомия российской элиты. Москва : Захаров, 2005. 384 с.
89. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці : Прут, 2000. 488 с.
90. Кузнецов В. Связи с общественностью: теория и технологии. Москва : Аспект Пресс, 2007. 302 с.
91. Кузьмин П. Роль политического лидера в возрождении общества (ретроспективный анализ). *Культура народов Причерноморья*. 2005. № 69. С. 122-125.
92. Куколев И. Трансформация политических элит в России. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/010/073/1218/009Kukolev.pdf> (дата обращения: 12.10.2015)
93. Кулясов И. Экологическая модернизация: теория и практики / под науч. ред. Ю. Пахомова. Санкт-Петербург : НИИХ СПбГУ. 2004. 68 с.
94. Кульчицький С., Міщенко М. Україна на порозі об'єднаної Європи : монографія / кер. проекту Ю. Якименко Київ : Центр Разумкова, 2018. 232 с.
95. Купрій Т. Г. Християнсько-демократичний союз: рання історія та вплив на формування політико-економічної системи Німеччини : монографія. Київ : НАКККІМ, 2010. 128 с.

96. Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідерство. Львів: Кальварія, 1996. 224 с.
97. Лепська Н. В. Політична компетентність суб'єкта політики у структурі політичної діяльності. *Гілея: науковий вісник*. 2009. № 21. С. 326-335.
98. Лепський М. А. Прогнозний сценарій у стратегуванні політичних ситуацій та процесів: предметне поле і смислові складові. *Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів* : монографія / за заг. ред. М.А. Лепського. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. С. 489-536.
99. Линц. Х., Степан А. «Государственность», национализм и демократизация. *Полис*. 1997. № 5. URL: http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie_publicacii_Polisa/L/1997-5-2-Linz,Stepan_Gosudarstvennost_nacinalizm_demokratiya.pdf (дата обращения: 13.04.2017).
100. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. Писані 1919-1926. Нью-Йорк: Видавнича Корпорація «Булава», 1954. 470 с.
101. Липсет. С. Размышления о легитимности. URL: <http://pavroz.ru/lipset-legitimacy> (дата обращения: 14.06.2017).
102. Лукин В. Н., Бунаков М. Ю. Конструктивистская модель политического анализа современного фундаментализма С. Эйзенштадта. URL: <http://credonew.ru/content/view/590/58/> (дата обращения: 11.06.2016).
103. Луман Н. Власть / пер. с нем. А. Антоновского. Москва : Праксис, 2001. 256 с.
104. Лурье С. Историческая этнология : учеб. пос. Москва : Аспект Пресс, 1997. 448 с. URL: <http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/History/Lyrie/42.php> (дата обращения: 14.11.2015).
105. Лурье С., Казарян Л. Мировая политика и её прогностические индикаторы. *Полис*. 2012. № 2. С. 85-97.
106. Макарычев А. Суверенитет, власть и политическая субъектность: две линии критической теории. URL: <http://www.politex.info/content/view/757/30/> (дата обращения: 28.11.2017).
107. Мартинелли А. Глобальная модернизация : Переосмысляя проект современности / пер. с англ. О. В. Малец, А. В. Резаева; под общ. редакцией А. В. Резаева. Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006. 230 с.
108. Матвеева Ю. Соціальна ефективність правових норм. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/soc_gum/naukma/law/2006_53/08_matveyeva_yui.pdf. (дата звернення: 05.09.2015).
109. Матеріали круглого столу «Громадянське суспільство в 2018-му: нові виклики, нові завдання» (до 25-річчя Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва) 6 березня 2018 року. URL: <http://dif.org.ua/uploads/pdf/13963398165a9eef1b022177.77359526.pdf> (дата звернення: 27.04.2018).
110. Матеріали круглого столу «Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості» 11 лютого 2013 року. Київ : Інститут соціології

- НАН України. URL: <http://dif.org.ua/article/20-rokiv-monitoringu1-zmini-u-suspilnyi-svidomosti-naselennya-ukraini> (дата звернення: 21.04.2018).
111. Мацієвський Ю. Інволюція конституціоналізму і квазі-авторитарний режим в Україні. *Вибори і демократія*. 2011. № 3. С. 49-56.
112. Мацієвський Ю. Політичні партії і політичний режим після виборів 2012 р. *Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження*. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. С. 322-339.
113. Мацієвський Ю. Чи можливе відродження авторитаризму в Україні. *Політичний менеджмент*. 2011. № 1. С. 51-63.
114. Мельвиль А. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам. *Полис*. 1998. № 2. С. 6-39.
115. Миллс Ч. Властвующая элита. Москва : Директмедиа Паблишинг, 2007. 844 с
116. Митрохина Т. Н. Политический проект как категория политической науки. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/politicheskii-proekt-kak-kategoriya-politicheskoy-nauki> (дата обращения: 09.04.2018).
117. Михайловский В.С. Актуальные проблемы неомарксистской политической теории. *Молодёжный сборник научных статей «Молодые стремления»*. 2014. № 11. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-problemy-neomarksistskoy-politicheskoy-teorii> (дата обращения: 16.12.2015).
118. Михальченко М. І. Політична система в Україні: що ми модернізуємо? *Віче*. 2011. № 1. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2358/> (дата звернення 29.03.2015).
119. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. 488 с.
120. Морозова Е. Политический рынок и политический маркетинг: концепции, модели, технологии. Москва : «Российская политическая энциклопедия», 1999. 247 с. URL: <http://grachev62.narod.ru /morozova/chapt04.htm> (дата обращения: 22.09.2017).
121. Моска Г. Правящий класс. *Социс*. 1994. № 10. С. 187-197.
122. Мясоедова В. А. Формирование института молодёжных политических элит в контексте политических преобразований в Российской Федерации. *Вестник РУДН, серия Политология*. 2016, № 4. С. 19-28. URL: <http://journals.rudn.ru/political-science/article /view/ 14954/13925> (дата обращения: 28.04.2018).
123. Нагорна Л. П. Політична культура і культура політики: етичні аспекти. *Політичний менеджмент*. 2009. № 6(39). С. 14-24.
124. Нагорна Л. П. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. Київ : Стило, 1998. 278 с.
125. Наумов А. Деякі аспекти легітимації політичного режиму в умовах перехідного суспільства. *Панорама політологічних студій*. 2012. Вип. 9. С. 130-137. URL: // http://nbuv.gov.ua/UJRN /Pps_2012_9_21 (дата звернення 22.01.2017).

126. Нисневич Ю. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=9913771> (дата обращения: 22.01.2017).
127. Новакова О. Проблема легітимності влади в контексті політичної модернізації українського суспільства. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї*. Київ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. С. 102-111.
128. Норт Д. Інститути, процеси та функціонування економіки. Київ : Основи, 2000. 230 с.
129. Нуреев Р. М. Особенности институционального развития. Москва : Норма, 2009. 448 с.
130. Оріховський-Роксолан С. Напучення польському королеві Сигізмунду II Августу. URL: http://litopys.org.ua /old14_16/old14_08.htm#or2 (дата звернення 01.07.2016).
131. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017р. Київ : Центр Разумкова, 2017. 94 с.
132. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3. С. 135-144.
133. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991-2004) в аспекті європейської ідентичності (На матеріалах періодики Заходу). Київ : Інститут історії України НАН України; Ужгород: Гражда, 2005. 468 с.
134. Панарин И. Информационная война, PR и мировая политика. Москва : Горячая линия-Телеком, 2006. 352 с.
135. Парето В. Компендиум по общей социологии / пер. с итал. А. Зотова; науч. ред., предисл. к рус. изд., указ. имен М. Ковалёвой; науч. консульт. Н. Макашёва. Москва : ГУ ВШЭ, 2008. 511 с.
136. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012 р.: політична ситуація, суспільні настрої та очікування. *Матеріали Круглого столу на тему «Україна напередодні парламентських виборів: чи справдяться очікування громадян» 26 вересня 2012 р.* URL: http://old.razumkov.org.ua/upload/Przh_Partii_2012_fnll.pdf (дата звернення: 25.05.2016)
137. Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 364 с.
138. Парсонс Т. Система современных обществ / под ред. М. С. Ковалевой; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. Москва : Аспект Пресс, 1998. 270 с. URL: http://www.gumer.info/ bibliotek_Buks /Sociolog/Parsons /index.php (дата звернення: 25.05.2015).
139. Перспективи та напрямки модернізації політичної системи України : колективна монографія / під ред. д. політ. наук, проф. О. М. Кіндратець. Запоріжжя: Вид-во Запорізького національного університету, 2014. 342 с.
140. Петелин Б. ХДС/ХСС и объединение Германии (к вопросу о роли германской политики в 1989-1990 г.г.). URL: <https://cyberleninka.ru /article/n/hds-hss-i-obedinenie-germanii-k-voprosu-o-rol-i-germanskoj-politiki-v-1989-1990-gg> (дата обращения: 25.12.2017).

141. Петров М. Сравнительный анализ демократического транзита Испании и России. Часть 2. URL: [http://www.politex.info/content /view/434/30/](http://www.politex.info/content/view/434/30/) (дата обращения: 25.12.2017).
142. Підлущкий О. Конрад Аденауер: батько нової Німеччини // Дзеркало тижня. 21-27 січня 2006. №2 (581). URL: [https://dt.ua/SOCIETY/konrad_adenauer_batko_novoyi_ nimechchini .html](https://dt.ua/SOCIETY/konrad_adenauer_batko_novoyi_nimechchini .html) (дата звернення: 22.12.2017).
143. Пірен М. І. Перезавантаження мислення політико-владної еліти України в процесі реалізації демократичного врядування. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія : Державне управління. 2016. № 1. С. 126-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_1_18 (дата звернення: 11.04.2018).
144. Пірен М. І. Публічна політична діяльність : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2009. 288 с.
145. Писарчик Л. Философия культуры М. Вебера. *Вестник Оренбургского университета*. 2010. № 1. С. 35-45. URL: http://vestnik.osu.ru/2010_1/7.pdf (дата обращения: 05.09.2015).
146. Побережников И. В. Акторы российской имперской модернизации: постановка проблемы. *Урал индустриальный. Бакунинские чтения: Индустриальная модернизация Урала в XVIII–XXI вв.* Материалы XII Всероссийской науч. конф., 4-5 декабря 2014 г. в 2-х т. Екатеринбург: УрФУ, 2014. Т. 1. С. 31-41.
147. Побережников И. В. Модернизация: теоретико-методологические подходы. *Экономическая история. Обзорение* / под ред. Л. И. Бородкина. Москва : Центр экономической истории, 2002. Вып. 8. С. 146-168.
148. Побережников И. В. Теория модернизации: основные этапы эволюции. URL: <http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/2769/1/pristr-04-10.pdf> (дата обращения: 05.09.2015).
149. Політика в особах: Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти / за заг. ред. Ф. М. Рудича. Київ : Парламентське вид-во, 2008. 352 с.
150. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі (національна доповідь) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : НАН України, 2015. 363 с.
151. Політико-ідеологічний процес в українському суспільстві в умовах модернізації: порівняльний аналіз : монографія / за заг. ред. Ф. М. Рудича. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. 448 с.
152. Политическая ответственность. Теоретические основы и избранные аспекты современных политических практик. Доклады Центра проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования / отв. ред. А. Каменский. Москва : Научный эксперт, 2013. Вып. 6. 56 с.
153. Политическая психология / под общей ред. А. Деркача, В. Жукова, Л. Лаптева. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/derk/03.php (дата обращения: 05.10.2016).

154. Политическое обеспечение бизнеса / под ред. Ю. Коноплина. Москва : Изд-во МАИ, 1995. С. 45-54.
155. Політична відповідальність державно-управлінської еліти як чинник підвищення ефективності державного управління : наук.-метод. розробка / за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. Київ : НАДУ, 2011. 44 с.
156. Політичні технології регулювання міжетнічної та міжконфесійної взаємодії у новітніх українських реаліях : аналітична доповідь / за ред. д. політ. н. С. Ю. Римаренка. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. 188 с.
157. Полохало В. Негражданское общество как социополитический феномен Украины. Отражение социального характера «среднего» украинца в избирательном процессе. *Полис. Политические исследования*. 1999. № 6. С. 25-33.
158. Поцелуев С. Символическая политика: к истории концепта. *Символическая политика: Конструирование представлений о прошлом как властный ресурс*. Москва : ИНИОН РАН, 2012. Вып. 1. С. 17-53.
159. Прикладна політологія : навч. посіб / за ред. В. П. Горбатенка. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 472 с.
160. Проблеми конституційного транзиту в Україні / С. О. Янішевський, О. А. Фісун та ін.; за ред. В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. Київ : НІСД, 2011. 52 с.
161. Проблеми модернізації політичних систем сучасності: монографія / кер. авт. кол. М. І. Панов; за ред. М. М. Герасіної, О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2008. 320 с.
162. Пушкарева Г. В. Политическая система: синергетический подход *Вестник Московского университета. Серия 12*. 2001. № 6. С. 32-49.
163. Пушкарёва Г. В. Политический менеджмент. URL: <http://uchebnik-online.com/133/1209.html> (дата обращения: 05.10.2016).
164. Пшеворский А. Переходы к демократии. *Путь. Международный философский журнал*. 1993. № 3. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/72.php (дата обращения: 11.07.2015).
165. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Полис*. 1996. № 5. С. 5-15.
166. Рыбаков А., Студников П. Категория «политический институт» в современной политической науке. *Актуальные вопросы общественных наук : социология, политология, философия, история* : сб. ст. по матер. междунар. науч.-практ. конф. 18 лютого 2015. Новосибирск : СибАК, 2015. С. 18-27.
167. Рыбаков А., Татаров А. Политические институты: теоретико-методологический аспект анализа. *Социально-гуманитарные знания*. 2002. №1. С. 139-150.
168. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія. Київ : НІСД, 2016. 196 с.
169. Саломатин А. Основные направления модернизации политической системы. *Электронный научный журнал «Наука. Общество.*

- Государство». 2013. № 1. URL: http://esj.pnzgu.ru /salomatin13.1_13 (дата обращения: 01.09.2015).
170. Санистебан Л. Политические системы и легитимность. *Диалог*. 1993. № 4. С. 45-49.
171. Сахань О., Жувака С. Маргіналізація суспільства як деструктивний компонент його розвитку. URL: http://dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/2019/1/Sahan_Zhyvaka_173.pdf (дата звернення: 11.09.2016).
172. Серебрянников В. Ответственность как принцип власти. *Свободная мысль*. 1998. № 3. С. 16-26.
173. Ситников А., Огарь И., Бахвалова Н. Политический консалтинг. Москва : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2004. 624 с.
174. Скиперских А. Легитимация и делегитимация политических режимов : монография. Елец: ЕГУ им. И. Бунина, 2006. 142 с.
175. Скопин А., Климов А., Зайцев Д. Акторный поход в современных социальных науках: экономике, социологии и политологии. URL: <https://www.hse.ru/data/2012/12/16/1300987726/Скопин%20А.Ю.,%20Климов%20А.И.,%20Зайцев%20Д.Г.%20Ак..в%20современных%20социальных%20науках.pdf> (дата обращения: 12.09.2016).
176. Современная Испания : реф. сб. / отв. ред. Нарочницкая Е. А. Москва : ИНИОН РАН, 2003. 144 с.
177. Соловьёв А. И. Политическая коммуникация: к проблеме теоретической идентификации. *Полис. Политические исследования*. 2002. № 3. С. 5-18.
178. Соловьёв А. И. Политология: политическая теория, политические технологии. Москва : Аспект Пресс, 2000. 559 с.
179. Соркин А. Немецкая политика федерального канцлера Аденауера. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/germanskaya-politika-federalnogo-kantslera-adenauera> (дата обращения: 12.11.2017).
180. Сравнительная политика. Основные политические системы современного мира / под ред. В. С. Бакирова, Н. И. Сазонова. Харьков : ХНУ им. В.Н.Каразина, 2005. 590 с.
181. Стрелец М. Гельмут Коль: политический портрет. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/gelmut-kol-politicheskij-portret> (дата обращения: 19.11.2017).
182. Сулимин А. Место элитарных институтов в политической системе современного российского общества. URL: <http://sibac.info/2009-07-01-10-21-16/50-2011-12-21-06-47-18/2011-12-21-06-47-43/1150-2012-02-10-04-32-45> (дата обращения: 30.11.2015).
183. Сиченко О. О. Концепція корпоративного громадянства в контексті державної соціальної політики. URL: [http://www.agro.Vidr.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11soodsp.pdf](http://www.agro.Vidr.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11soodsp.pdf) (дата звернення: 07.05.2018).
184. Тарасюк Б. Європейська інтеграція – це внутрішня робота, яка насамперед потрібна Україні і українцям. *Національна безпека та оборона України*. 2008. № 6. С. 28-29.

185. Татенко В. Відношення політики і моралі як предмет наукового інтересу та актуальна проблема суспільного життя. *Соціальна психологія*. 2007. Спец. випуск. С. 6-7.
186. Теорія і практика політичного аналізу : навч. посіб. / за заг.ред. О. Валуєвського, Ю. Кальниша, В. Ребкало. Київ : Міленіум, 2003. 226 с.
187. Терборн Г. Европейская модернизация: Траектория европейского общества. Москва : Наука, 2006. 189 с.
188. Тихомирова Є. Б. Зв'язки з громадськістю : навч. посіб. Київ : НМЦВО, 2001. 560 с.
189. Тойнбі Дж. Дослідження історії / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ : Основи, 1995. 614 с.
190. Толкачев А. Н. Формы PR-мероприятий и промо-акций. URL: http://www.elitarium.ru/2009/09/01/formy_pr_meroprijatijj_promoakcijj.html (дата обращения: 19.05.2017).
191. Толпыго А. Интерпретация украинских президентских выборов 1999. *Полис. Политические исследования*. 1999. № 6. С. 129-134.
192. Турен А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии. Москва : Научный мир, 1998. 204 с. URL: http://socioline.ru/files/5/39/alain_touraine.pdf (дата обращения: 19.05.2016).
193. Турен А. Процесс демократизации в восточно-европейских странах. *Мировая экономика и международные отношения*. 1991. № 11. С. 79-86.
194. Тур М. Теоретико-методологічні засади процедурної легітимації Лумана. *Практична філософія*. 2005. №3. С. 25-31.
195. Україна 2015-2016: випробування реформами (аналітичні оцінки) / Биченко А., Замятін В., Логацький В., та ін. ; за ред. Ю. Якименко. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2015-2016_Pidsumky.pdf (дата звернення: 19.05.2016).
196. Франко І. Я. Поза межами можливого. *Вивід прав України* / за ред. М. Парця. Львів : Слово, 1991. С. 71-77.
197. Франко І. Я. Чого хоче галицька робітнича громада. Зібрання творів: у 50 т. Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45: Філософські праці. С. 151-164.
198. Фромм Э. Бегство от свободы. URL: http://www.e-reading.club/bookreader.php/60813/Fromm_-_Begstvo_ot_svobody.html (дата обращения: 17.10.2015).
199. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. URL: <http://www.nietzsche.ru/influence/philosophie/fukuama/?curPos=1> (дата обращения: 11.01.2016).
200. Фукуяма Ф. Опасный попутчик. Комментарии к работе Г. Нодия «Национализм и демократия». URL: <http://www.politnauka.org/library/dem/fukuuyama-nodia.php> (дата обращения: 12.01.2016).
201. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
202. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.

203. Хигли Д. Демократия и элиты. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/2012/04/09/1271932340/005_Хигли_Демократия%20и%20элиты_22-31.pdf (дата обращения: 12.03.2016).
204. Хома Н. М. Громадське лобіювання: зміст, можливості впливу, перспективи розвитку в Україні. *Вісник Львів. нац. ун-ту : Серія : «Філосо.-політол. студії»*. 2014. Вип. 5. С. 86-94.
205. Хома Н. М. Корпоративне громадянство як форма взаємодії держави, бізнесу та суспільства. *Панорама політологічних студій. Науковий вісник Рівненського державного університету*. 2013. Вип. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2013_11_18 (дата звернення: 12.05.2018).
206. Хорішко Л. С., Білан С. І. Українська політична думка другої половини ХІХ століття (пит. 10.1-10.3, 10.5-10.6.). *Історія політичної думки України : підручник / за заг. ред. Н. М. Хоми*. Львів : Новий Світ-2000, 2017. С. 193-201.; С. 205-215.
207. Хорішко Л. С. Загальні аспекти процедурного підходу в дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи. *Scientific journal «Fundamentalis scientiam»* (Madrid, Spain). 2017. № 2 (3). С. 95-98.
208. Хорішко Л.С. Загальні аспекти структурного підходу в дослідженні ролі еліт у процесах модернізації політичної системи. *Вісник ХНУ ім. В. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2017. № 31. С. 78-83.
209. Хорішко Л.С. Загальні аспекти формування інституціонального середовища діяльності політичної еліти. *Вісник ХНУ ім. В. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2016. № 30. С. 30-34.
210. Хорішко Л.С. Інституціоналізація еліти в процесах модернізації політичної системи Туреччини (1919-1930 рр.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ : ВІР УАН. 2018. Випуск 134 (№ 7). С. 382-386.
211. Хорішко Л. С. Інституціоналізація політичної еліти: структурно-функціональний аспект. *«Evropský politický a právní diskurz»* (Praha, Česká republika). 2017. Т. 4. Вип. 2. С. 150-155.
212. Хорішко Л. С. Особливості легітимації елітного політичного інституту. *S.P.A.C.E. / Society, Politics, Administration in Central Europe*. 2017. № 4. С. 18-21.
213. Хорішко Л. С. Перспективні моделі дослідження процесів політичної модернізації. *Грані : науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах*. Дніпропетровськ, 2016. № 2. С. 11-14.
214. Хорішко Л. С. Політико-культурний аспект політичної модернізації. *Гілея : науковий вісник: Збірник наукових праць*. Київ : ВІР УАН, 2016. Вип. 106. С. 304-306.
215. Хорішко Л. С. Політична еліта як суб'єкт модернізації політичної системи в концепції С. Хантінгтона. *Гілея : науковий вісник: Збірник наукових праць*. Київ : ВІР УАН, 2017. Вип. № 119. С. 414-417.
216. Хорішко Л. С. Політичний консультант як суб'єкт політико-технологічної діяльності. *Політичний менеджмент*. 2012. № 3 (54). С. 161-168.

217. Хорішко Л. С. Процедурний аспект легітимації елітного політичного інституту. «*Evropský politický a právní diskurz*» (Praha, Česká republika). 2017. Т. 4. Вип. 4. С. 118-123.
218. Хоффман-Ланге У. Роль элит в процессе демократизации и демократической консолидации. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/674/791/1231/007Hoffman.pdf> (дата обращения: 12.03.2016).
219. Хунагов Р. Д. Политическая субъектность : философско-политический анализ : автореф. дис... канд. филос. наук : 09.00.10. Ростов-на-Дону, Ростов. гос. ун-т., 1993. 24 с.
220. Цапф В. Теория модернизации и различие путей общественного развития. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/341/881/1216/002.ZAPF.pdf> (дата обращения: 19.12.2015).
221. Цветков В. В., Горбатенко В. П. Демократія – Управління – Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 248 с.
222. Циганков П. Политическая социология международных отношений. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/cugan/07.php (дата обращения: 12.04.2016).
223. Цокур Є. Г. Криза легітимності та особливості делегітимаційних процесів. *Гілея: науковий вісник*. 2009. Вип. 29. С. 394-400.
224. Цокур Є. Г. Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи: монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2009. 330 с.
225. Цюрупа М. Військова еліта України: її місце і роль у структурі правлячого класу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 1. С. 82-100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2010_1_9 (дата звернення: 14.04.2016).
226. Цюрупа М. Питання визначення сутності «гібридної війни»: на прикладі збройної боротьби на Сході України (середина 2014 – кінець 2015 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2015. 5-6 (79-80). С. 56-65. URL: http://www.ipiend.gov.ua/uploads/nz/nz_79_80/tsurupa_pytannia.pdf (дата звернення: 11.01.2018).
227. Чабанна М. Атомізація індивідів у масовому суспільстві як передумова його тоталітарності. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8393/Chabanna_Atomizatsiia.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 11.01.2016).
228. Шабо Ж.-Л. Основные типы легитимности. *Полис*. 1993. №5. С. 137-143.
229. Шабров О. Системный подход и моделирование: общие принципы и специфика применения в политической сфере. URL: <http://shabrov.info/Statji/sysmod.htm> (дата обращения: 19.01.2015).
230. Шайгородський Ю. Ж. Аксіологічний вимір української моделі модернізації. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2012. Вип. 4. С. 14-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2012_4_4. (дата звернення: 08.05.2018).

231. Шедяков В. Маяки середнього класу в політичному процесі, або формування середнього класу в систем модернізації країни та визначення якості суспільної безпеки. Політологічні записки. 2012. № 6 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_9 (дата звернення: 11.08.2016).
232. Штомпка П. Социология социальных изменений. Москва : Аспект Пресс, 1996. 416 с.
233. Щедрова Г. П. Громадянське суспільство: теоретичний і прикладний аспекти : монографія. Луганськ : Вид-во «Елтон-2», 2009. 308 с.
234. Щербинина Н. Г. Теории политического лидерства : уч. пособ. Москва : Изд-во «Весь мир», 2004. 184 с.
235. Эндрейн Ч. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования. Москва : Издательский дом «ИНФРА-М», Издательство «Весь Мир», 2000. 320 с.
236. Энкельманн Николаус Б. Харизма. Личностные качества как средство достижения успеха в профессиональной и личной жизни. Москва : АО «Интерэксперт», 2000. 277 с.
237. Эрме Г. Культура и демократия. Москва : Издательская группа «Прогресс», «Экспорт», 1994. 192 с.
238. Якимец В. Н. Межсекторное социальное партнёрство в России: определение, механизмы, лучшие практики. URL: <http://www.kdobru.ru/materials/Межсекторное%20социальное%20партнерство%20в%20России%20определение,%20механизмы,%20лучшие%20практики%20Якимец,В.Н.pdf> (дата обращения: 07.05.2018).
239. Якушик В. Українська революція 2004-2005 років. Спроба теоретичного аналізу. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С.19-36.
240. Archer M.S. Sociology for one world: Unity and Diversity. *International Sociology*. 1991. Vol. 6. P. 131-147.
241. Dye T., Zeigler H. The Irony of Democracy: An Uncommon Introduction to American Politics. Boston : Wadsworth Cengage Learning, 2009. 121 p.
242. Düsseldorf Leitsätze über Wirtschaftspolitik, Landwirtschaftspolitik, Sozialpolitik, Wohnungsbau vom 15. Juli 1949. URL: http://www.kas.de/upload/ACDP/CDU/Programme_Bundestag/1949_Duesselder-Leitsaetze.pdf (Last accessed: 26.01.2018).
243. Habermas J. Communication and the Evolution of Society / Trans. and with an Introduction by Thomas McCarthy. London : Heinemann Educational Books, 1979. 239 p.
244. Kuzio T. Ukraine under Kuchma: political reform, economic transformation and security policy in independent Ukraine. London : Macmillan, 1997. 281 p.
245. Meisel J. H. The Myth of the Ruling Class. Ann Arbor : University Michigan Press, 1958. 432 p.
246. Newton K. May the Weak Force be With You: the Power of the Mass Media in Modern Politics. *European Journal of Political Research*. 2006. Vol. 45. P. 209-234.
247. Nye J. The Powers to Lead. Oxford : University Press, 2008. 240 p.

- 248. Piirainen T. Towards a New Social Order in Russia: Transforming Structures in Everyday Life. Helsinki : University of Helsinki, 1997. 256 p.
- 249. Peters B. G. Institutional Theory: Problems and Prospects. Vienna : Institute for Advanced Studies, 2000. 18 p.
- 250. Riker W. The theory of political coalitions. New Haven; CT/London : Yale University Press, 1962. 300 p.
- 251. Rueschemeyer D. Partial modernization. *Explorations in general theory in social science: essays in honor of Talcott Parsons* / Ed. by J.C. Loubser et al. New York, 1976. Vol. 2. P. 756-772.

ДОДАТКИ

Додаток А

Критерії інституціоналізації політичної еліти в процесах модернізації політичної системи

Критерії	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Адаптивність	хаотичне реагування на зовнішні та внутрішні виклики; використання досвіду модернізації інших держав без врахування національних особливостей; відсутність цілісного проекту модернізації.	ситуативне реагування на зовнішні та внутрішні виклики; орієнтація на вже існуючі алгоритми та рішення; непослідовність у прийнятті рішень щодо реалізації модернізаційного проекту; ситуативні зміни провідного вектору модернізаційного проекту.	здатність реагувати на зовнішні та внутрішні виклики; швидке прийняття рішень, орієнтованих на зміну способу життя чи цінностей; інноваційність і креативність прийнятих рішень; поступальність в реалізації модернізаційного проекту.
Складність	розбалансованість функцій на всіх рівнях статусно-рольової сітки; низька динаміка інституціональної структури; хаотична постановка цілей та завдань модернізації обумовлюється нестійкістю інституціональної структури; низький рівень лідерського потенціалу.	наявна диференціація функцій на всіх рівнях статусно-рольової сітки; динамічність інституціональної структури відносно власних потреб; постановка цілей та завдань модернізації обумовлюється потребою задоволення інтересів різних груп; лідерський потенціал використовується більшою мірою заради формування сильної вертикалі влади.	чітка диференціація і відповідальне виконання функцій на всіх рівнях статусно-рольової сітки; динамічність інституціональної структури відносно потреб модернізації; чітка постановка цілей та завдань політичної модернізації, прогнозування наслідків; високий рівень лідерського потенціалу владної ієрархії, що здатен мобілізувати інших на виконання цілей та завдань модернізації.

Автономність	вплив політичного клану на процеси ініціювання та прийняття рішень щодо політичної модернізації; система стримувань та противаг залежить від авторитету очільника клану; пріоритет кланових інтересів над державними.	вплив груп інтересів на процеси ініціювання та прийняття рішень щодо політичної модернізації; система стримувань та противаг залежить від рівня централізації вертикалі влади; пріоритет групових інтересів над державними.	самостійність в ініціюванні та прийнятті рішень стосовно політичної модернізації; дієві механізми, процедури стримування та противаг, здатні мінімізувати вплив груп інтересів; пріоритет державних інтересів над особистими.
Згуртованість	дисципліна та консолідованість можуть проявлятися лише у кризових ситуаціях, що загрожують втраті легітимності; домінування конкурентних форм взаємодії; непримириме протистояння гілок влади; орієнтація на вирішення конфліктних ситуацій поза межами інституту.	дисципліна та консолідованість стають значимими за потреби задоволення певних інтересів чи збереження легітимного статусу; домінування компромісних форм взаємодії, направлених на узгодження позицій груп інтересів; перманентне протистояння гілок влади; орієнтація на вирішення конфліктних ситуацій поза межами інституту.	дисципліна та консолідованість навколо поставленої мети; домінування консенсусних та компромісних форм взаємодії; ефективна взаємодія гілок влади; орієнтація на швидке вирішення конфліктних ситуацій у межах інституту.
Конгруентність	вироблення правил гри згідно власних потреб, що може забезпечуватися внесенням змін до Конституції; ситуативне дотримання правил та процедур; міфологізація цінностей та процедур з метою маніпулювання суспільним запитом; підміна цінностей дієвими міфологемами у модернізаційній діяльності.	вироблення ситуативних правил гри, що формально відповідають Конституції, дотримання правил та процедур, виходячи з потреб політичної ситуації; пропоновані елітою цінності можуть відображати суспільний запит; рівень закріплення цінностей та процедур у модернізаційній діяльності не відповідає суспільному запиту.	вироблення чітких правил гри, що відповідають загальним принципам Конституції; загальнообов'язкове дотримання встановлених правил та процедур; відповідність пропонованих елітою цінностей суспільному запиту; закріплення даних цінностей та процедур у модернізаційній діяльності.

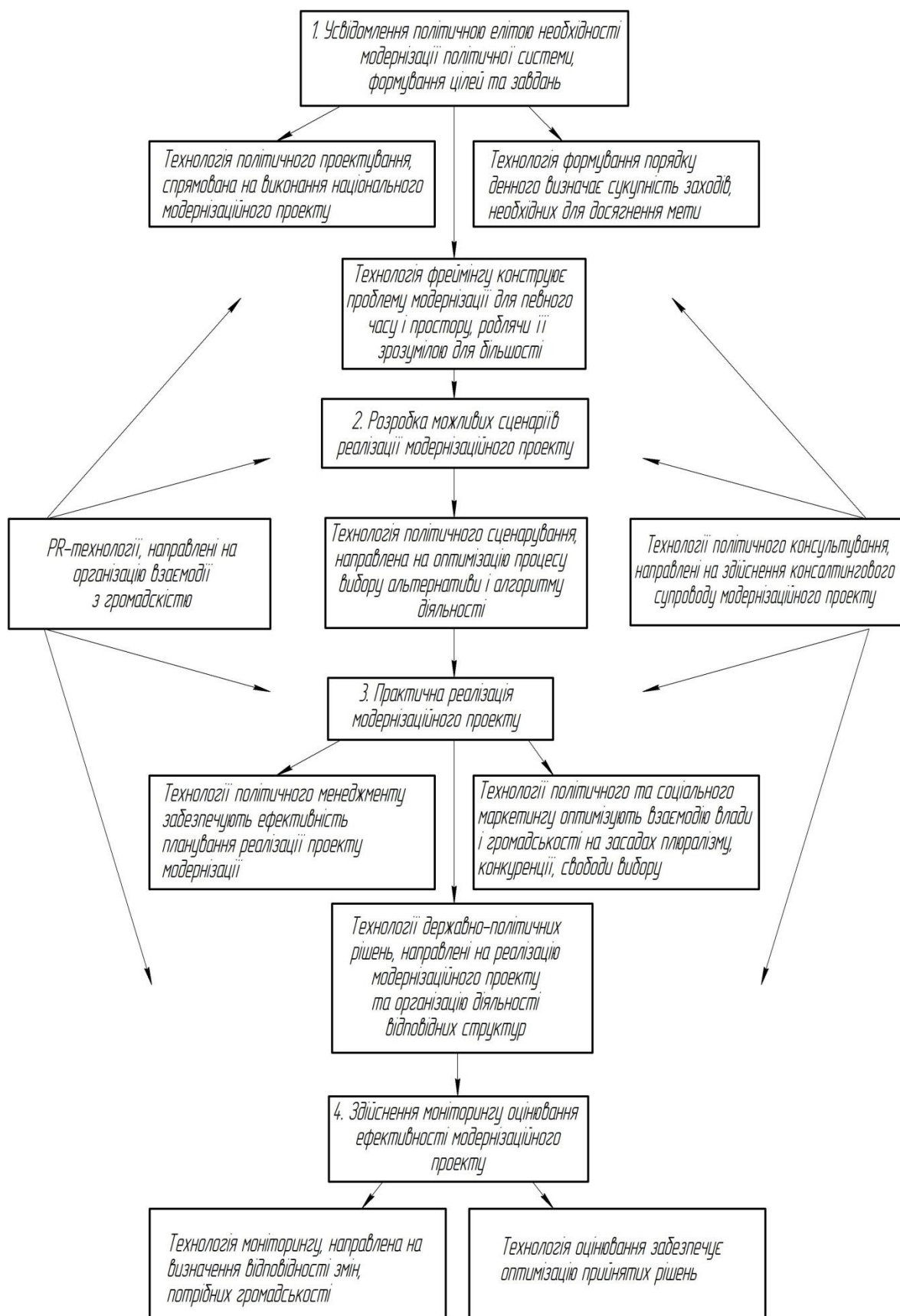
Ексклюзивність	хаотична орієнтація на існуючі практики модернізації сусідніх держав; ситуативна зміна основних векторів бажаного майбутнього; відсутність процедури та дієвих технологій оптимізації досягнення мети.	орієнтація на ситуативне поєднання власного та зарубіжного досвіду у формуванні модернізаційного проекту; розмитий образ бажаного майбутнього; ситуативне визначення алгоритму та технологій діяльності щодо досягнення мети.	формування національного модернізаційного проекту; чітка конкретизація образу бажаного майбутнього; визначення процедури та політичних технологій практичної реалізації проекту модернізації.

Фрейми проблематизації процесу модернізації політичної системи

Фрейм проблеми чи обставини	Інтерпретація складних соціальних обставин. Що саме є проблемою?	Раціоналізація фрейму. Чому саме це є проблемою?	Правильна реакція на проблему чи її вирішення. Що слід зробити для нівелювання проблеми?
«Лихо», «загроза»	Низький рівень задоволення потреб суспільства в основних сферах життєдіяльності викликаний незадовільним станом функціонування політичної системи	Поточний стан політичної системи не дозволяє ефективно здійснювати процеси управління сферами життєдіяльності, що може призвести до збільшення рівня суспільної напруги	Розробка та реалізація на практиці проекту модернізації політичної системи
«Позбавлення права», «утиск у правах», «дискримінація»	Відсутність модернізації у: політичній сфері – низький рівень ефективності політичного управління; економічній сфері – зниження рівня суспільного блага; соціальній сфері – відсутність соціальних гарантій; культурній сфері – втрата національної єдності	Низький рівень модернізованості політичної системи не дає можливості стабілізувати її розвиток на внутрішньому (низький рівень задоволеності потреб, відсутність реальної свободи дії) та зовнішньому рівнях (відсталість розвитку у порівнянні з провідними світовими державами)	Елітний політичний інститут, виходячи з визначених структури та функцій, володіє необхідним ресурсним потенціалом для розробки та реалізації модернізаційного проекту, що дозволить вивести політичну систему на якісно-новий рівень розвитку
«Втрата»,	Втрата довіри до діяльності органів державної влади та представників політичної еліти; відсутність механізмів впливу громадськості на ситуацію; зниження рівня самоідентифікації та культури	Відсутність стратегічних орієнтирів розвитку політичної системи, що відповідають світовим тенденціям, низький рівень взаємодії з суспільством може призвести до втрати її цілісності	Проект модернізації має орієнтувати на проведення системних реформ, що сприятимуть задоволенню потреб суспільства та ефективним процесам конверсії

«Нерозумність»	Низький рівень модернізованості виступає свідченням неспроможності представляти та відстоювати власну позицію, інтереси на рівні з розвиненими політичними системами	Відсутність модернізаційних змін робить вразливою політичну систему до зовнішніх впливів	Всебічне інформування про доцільність модернізації, підвищення рівня залученості суспільства до реалізації проекту, використання досвіду модернізації провідних політичних систем світу

Технологічна модель політичної модернізації

Наукове видання
(українською мовою)

Хорішко Лілія Сергіївна

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЕЛІТИ В ПРОЦЕСАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ

Монографія

Видається в авторській редакції